

UNIVERZA V LJUBLJANI
FILOZOFSKA FAKULTETA
ODDELEK ZA ZGODOVINO

DANIEL SITER

Rogaška Slatina v obdobju nemške okupacije (1941–1945)

Magistrsko delo

Rogaška Slatina, 2019

UNIVERZA V LJUBLJANI
FILOZOFSKA FAKULTETA
ODDELEK ZA ZGODOVINO

DANIEL SITER

Rogaška Slatina v obdobju nemške okupacije (1941–1945)

Magistrsko delo

Mentor: doc. dr. Peter Mikša

Študijski program:
Novejša zgodovina

Rogaška Slatina, 2019

Lektorica:

Tamara Kovačič, mag. prof. slo. jez. in knjiž. in mag. prof. ang.

Prevajalka:

Tamara Kovačič, mag. prof. slo. jez. in knjiž. in mag. prof. ang.

ZAHVALA

Pričujoča raziskava ne bi ugledala luči sveta brez truda in pomoči mnogih oseb, ki jim v nadaljevanju namenjam iskreno zahvalo. Za izjemno koristne nasvete pri pisanju ključne vloge za odobritev izjemnega dostopa do arhivskega gradiva z zakonsko varovanimi osebnimi podatki se zahvaljujem višjemu arhivskemu svetovalcu in zaposlenemu v Arhivih Republike Slovenije (ARS) Tadeju Cankarju, ki mi je hkrati posređoval tudi zelo dobre napotke za raziskovanje v največji slovenski arhivski ustanovi in me usmerjal po številnih arhivskih fondih. V sklopu zaposlenih v ARS se zahvaljujem tudi arhivistki Tanji Žohar iz Sektorja za varstvo arhivskega gradiva posebnih arhivov, preko katere je potekala večina komunikacije v zvezi z novimi in ažurno obdelanimi naročili arhivskega gradiva. Paralelno gre iskrena zahvala tudi mojemu mentorju doc. dr. Petru Mikši ter red. prof. dr. Božu Repetu, ki sta več kot podprla raziskavo in oddano vlogo ter s svojimi strokovnimi pojasnili podala tehtno argumentacijo, zakaj je odobritev prošnje tako rekoč nujna. Zahvaljujem se tudi doc. dr. Dušanu Mlacoviću z oddelka za zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, ki je na začetku raziskovanja teme prav tako podal precej koristnih osnovnih iztočnic in predlogov za raziskovanje ter doc. dr. Korneliji Ajlec za svetovanje in pomoč pri iskanju mikrofilmskega gradiva NARA (National Archives and Records Administration) za posamezna Wehrmachtova divizijska poveljstva – natančneje za 132. nemško pehotno divizijo. Iskrena hvala tudi zgodovinariki in muzejski svetnici Muzeja novejšje zgodovine Slovenije (MNZS) dr. Moniki Kokalj Kočevar, ki si je ničkolikokrat vzela čas in me s koristnimi napotki, zlasti v zvezi z mobilizacijskim gradivom, usmerjala pri kompleksni obdelavi okupatorjevega prisilnega novačenja v formacije obvezne nemške delovne in vojaške službe. Prav tako je potrebno omeniti zgodovinarja in direktorja Muzeja novejšje zgodovine Celje (MNZC) dr. Tončka Kregarja, ki se je kot zgodovinar ukvarjal s podobnimi tematikami in mi je v obliki koristnih nasvetov ter izročenega slikovnega gradiva v MNZC prav tako pomagal pri uspešni raziskavi. Podobno velja tudi za ustrežljivo osebje Zgodovinskega arhiva Celje in direktorja dr. Boruta Batagelja. Raziskavo sta omogočila tudi mag. Karla Škrinjarič, ravnateljica II. OŠ Rogaška Slatina, ki je odobrila vpogled v nadvse zanimivo in uporabno šolsko kroniko kostrivniške osnovne šole in Martin Druškovič, vodja podružnične šole Kostrivnica, ki je pripravil kroniko in omogočil njeno skeniranje.

Nadalje svojo zahvalo izrekam prijateljem, znancem, svojcem in vsem ostalim, ki so mi po svojem najboljšem vedenju predložili imena še živečih pričevalcev ter mi z njimi omogočili tudi prvi stik oz. poskrbeli za najavo, brez katere bi bil dostop marsikje otežkočen ali celo zavrnjen. Pri tem seveda posebno zahvalo posvečam tudi še živečim pričam (in njihovim potomcem), ki

so bili skozi opravljene intervjuje pripravljeni podati obsežna spominska pričevanja.¹ Ta dajejo raziskavi dodatno vrednost in omogočajo osebno interakcijo z obravnavano temo, nazornejši vpogled in lažje razumevanje takratnega dogajanja. Tukaj je potrebno omeniti tudi njihovo zasebno dokumentacijo (občutljivo osebno gradivo žrtev okupatorjevega nasilja in njihovih preživelih potomcev ter ostalih prič)² in zasebne zbirke lokalnih ali drugih zbirateljev.³

Posebna osebna zahvala gre že omenjenima doc. dr. Petru Mikši, mentorju magistrskega dela in domačinu iz Rogaške Slatine, kjer se je pravzaprav ravno po njegovi zaslugi oblikovala ideja o raziskovanju okupacijskih meja v takratnem zasedenem prostoru Slovenije ter red. prof. dr. Božu Repetu, krovni vodji triletnega temeljnega raziskovalnega projekta.⁴ Obema se lepo zahvaljujem za možnost sodelovanja oz. pridobivanja soavtorskih referenc v projektni raziskavi in mnogih s projektom povezanih odmevnih dogodkih, ki so mi zlasti v zgodovinski stroki omogočili lastno prepoznavnost ter prepotrebne izkušnje v raziskovanju in javnem nastopanju na predavanjih, simpoziju in številnih vodenih ogledih po razstavi. Izsledki raziskave so bili namreč uspešno predstavljeni širši slovenski in tuji javnosti, množični obiski na otvoritvah projektnih razstav pa vsekakor pričajo o velikem zanimanju za tovrstno tematiko in navsezadnje tudi našem dobrem delu. Aktivno sodelovanje v projektu mi bo zatorej venomer ostalo v lepem spominu. Mentorju doc. dr. Mikši izrekam tudi hvaležnost za vsesplošno podporo, razumevanje, usmerjanje in dajanje napotkov pri lotevanju tako kompleksne raziskave, ki je na koncu dobila svojo podobo v pričujočem magistrskem delu. Iskreno zahvalo prav tako posvečam že omenjeni lektorici in prevajalki Tamari Kovačič, ki je opravila slovnični in pravopisni pregled vsebine ter poskrbela za kakovostno lekturo.

Ob koncu gre zahvala tudi mojim najdražjim. Staršema – očetu Janezu in materi Vidi – ki sta razumela, da tovrstna raziskava ter delo v raziskovalnih institucijah zahteva tudi večji finančni zalogaj, ki ga sam vsekakor ne bi zmozel pokriti. Hvala tudi obema za vsesplošno podporo in

¹ Zlasti pričevanje Gabrijele Krumpak, Antona Tepeža, Božene Bofulin, Zofije Zore, Marinke Mastnak, Vjekoslava in Marije Petek, Emila Krajnca, Josipa Majceniča, Jožeta Plemenitaša, Jožeta Zbila, Marije Dolc, Marije Kos, Marinke Mastnak, Duše Cimperšek, Milene Bjelovučič, Mirka Halužana, Tilčke Šerbak in Ane Tepeš. Zahvalo za koristne podatke, ki so pripomogli k raziskavi, dolgujem tudi Leonu Drimlu, Mariji Čakš, Rudiju Jugovarju, Karlu Ferjaniču, Jožetu Pelkotu in mnogim ostalim.

² Zasebna dokumentacija in pričevanje Marinke Mastnak, Frančiške Pok, Emila Krajnca, Sandija Halužana in Jerneje Ferlež ter družin Drimel, Zore/Ungar, Führer, Belcer/Poharc, Korez/Galun, Krumpak, Krumpak/Selenič in Junež.

³ Domačin in ljudski ustvarjalec Nani Poljanec, ki hrani gradivo v sklopu Ljudskega muzeja Rogaška Slatina. Domačin Robert Reich, ki hrani gradivo v sklopu ljubiteljskega ukvarjanja s starimi fotografijami in razglednicami Rogaške Slatine (Facebook: Rogaška Slatina nekoč). Zasebni zbiratelj Robert Vrečko iz Slovenskih Konjic. Hramba originalne nemške vojaške opreme in orožja iz druge svetovne vojne, ki je v lasti anonimnega zbiratelja in domačina iz Rogaške Slatine.

⁴ J6-8248: »Napravite mi to deželo nemško ... italijansko ... madžarsko ... hrvaško! Vloga okupacijskih meja v raznarodovalni politiki in življenju slovenskega prebivalstva«. Raziskovalni projekt financira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije (ARRS).

pomoč. Iskrena zahvala pa gre tudi moji dolgoletni partnerki Katji, ki me je ob raziskavi ves čas podpirala, transkribirala nič koliko intervjujev, obdelala in uredila ogromno maso fotografskega in slikovnega gradiva ter brez očitkov razumela dejstvo, da je moja raziskovalna odsotnost naložba v prihodnost. Vsem naštetim izrekam neizmerno hvaležnost. To delo je izkaz truda in žrtvovanja večih, ne samo enega.

Izvleček

Rogaška Slatina v obdobju nemške okupacije (1941–1945)

Magistrsko delo na podlagi doslej še neobjavljenih arhivskih virov, slikovnega gradiva, šolskih kronik, matičnih knjig, občutljive osebne dokumentacije žrtev okupatorjevega nasilja in ostalih zasebnih zbirk ter spominskih pričevanj še živečih prič in raziskav na terenu (LIDAR tehnologija in uporaba detektorja kovin) prvič celostno proučuje in analizira štiriletno nacistično okupacijo občine Rogaška Slatina, ki jo je okupator zaradi zdraviliškega in steklarskega pomena, velike namestitvene kapacitete ter lege ob nemško-hrvaški državni meji na reki Sotli spremenil v eno izmed ključnih postojank spodnještajerske zasedbene pokrajine in pomembno obmejno mesto tretjega rajha. Raziskava kaže, da je bila osnova raznarodovalnega terorja, ki ga je okupator v vsej svoji izkrivljeni obliki v Rogaški Slatini izvajal po njeni zasedbi, načrtovana že pred napadom, pri čemer je pomembno vlogo odigrala tudi izdajalska obveščevalna dejavnost pronacistične pete kolone in lokalne kulturbundovske sekcije. Okupacijska občina Rogaška Slatina pod vodstvom nemškega župana Herberta Migliča je bila pogostoma najpomembnejša enota celjskega političnega okrožja. Ključni širši pomen Rogaške Slatine in njenega obsotelskega zaledja je bil razviden tudi iz dejstva, da so bili v kraju sedeži raznarodovalnih organizacij in zvez ter najpomembnejši vzvodi polvojaške in vojaške, policijske in upravne oblasti, v zadnji fazi vojne pa tudi razni vojaški in utrjevalni štabi, povezani z gradnjo protiinvazijskih fortifikacijskih sistemov in obrambnih preprek vzdolž razmejitvene Sotle. Navsezadnje je imel tudi ustaški vodja Ante Pavelić pri begu svoj zadnji sestanek ravno v zdravilišču, kjer je prvič izvedel za kapitulacijske namene njegove največje zaveznice. Okupacija Rogaške Slatine je bila tako silovita, da so njene posledice 74 let po koncu največje vojne morije v zgodovini človeštva na terenu še vedno vidne v obliki materialnih ostalin in sledi ter vojnih grobišč, hkrati pa se ohranjajo tudi v spominu peščice še živečih pričevalcev in žrtev nemškega nasilja. Ti so zadnji neposredni pomnik o trpljenju in nepopravljivih krivicah, ki služijo kot zgodovinski nauk prihodnjim generacijam.

Ključne besede: Rogaška Slatina, druga svetovna vojna, kulturbund, nemška okupacija, Herbert Miglič, Robert Komarek, Štajerska domovinska zveza, raznarodovanje, teror, mobilizacija, KLV kamp, utrjevanje, bombardiranje, grobišča

Abstract

Rogaška Slatina in the period of German occupation (1941–1945)

Drawing on previously unpublished archival sources, pictorial material, school chronicles, central registers, sensitive personal papers from victims of Nazi violence and other private collections, oral accounts and field research (LIDAR technology and use of metal detector), the masters thesis for the first time comprehensively studies and analyzes the four-year Nazi occupation of municipality Rogaška Slatina, which was for its health and glassmaking importance, large accommodation capacity and position along the German-Croatian state border on the Sotla River turned into one of the key outposts of the Lower Styrian occupation zone. The research shows that the basis of the denationalizing terror, of which in all its distorted form was carried out in Rogaška Slatina after its occupation, had been prepared before the attack where the significant role was also played out by treacherous intelligence activity of the pro-Nazi-oriented fifth column and local »Kulturbund« section. The occupation municipality under the leadership of German mayor Herbert Miglic was often the most important unit of the Celje political district. The key wider significance of Rogaška Slatina and its Sotla hinterland was also evident from the fact that the seats of denationalize organizations and associations and the most important levers of the half-military and military, police and administrative offices as well as various fortification staffs connected by building anti-invasion fortification systems and defence barriers along the demarcation Sotla at the end of the War were installed here. The occupation of Rogaška Slatina was so brutal that its consequences 74 years after the end of the greatest war in the history of mankind are still visible through material remains, traces and covert war graves, and are preserved in the tragic memory of a handful of living witnesses and victims of German violence. Those are the last direct monuments of suffering and irreparable injustices that serve as a historical lesson for future generations.

Key words: Rogaška Slatina, Second World War, kulturbund, German occupation, Herbert Miglič, Robert Komarek, Styria Homeland Association, denationalization, terror, mobilization, KLV camp, fortification, bombing, graveyards

KAZALO VSEBINE

1	UVOD.....	1
1.1	O raziskavi in virih	3
2	VLOGA PETE KOLONE PRED NEMŠKO INVAZIJO.....	7
2.1	Ustanovitev Kulturbunda na območju Rogaške Slatine in Rogatca ter seznami tamkajšnjih zaupnikov	9
2.2	Delovanje in pronacistična obveščevalna aktivnost	11
3	PRIPRAVE NA VOJNO: PRVI ZNAKI, ZAKASNELA MOBILIZACIJA IN PREGLED MOČI	16
3.1	Prvi oprijemljivi znaki o nemških namerah.....	17
3.2	Moč jugoslovanskih in nemških oboroženih sil	18
3.2.1	Vojno letalstvo in ladjevje.....	20
3.3	Organizacijski raspored jugoslovanskih enot z ozirom na Dravsko divizijo	22
3.4	Invazijsko polje 2. nemške armade, 51. korpusa in 132. divizije.....	23
3.5	Sklepni akti pred napadom	25
4	ZELENA LUČ ZA INVAZIJO.....	27
4.1	Bombno teroriziranje Beograda kot uvod v katastrofo	27
4.2	Dogajanje na severni jugoslovanski meji 6. aprila 1941	29
4.3	Rogaška Slatina prvič žrtev nemških bomb	31
4.4	Nadaljevanje ofenzive: zdravilišče tik pred zasedbo.....	32
4.4.1	Vojaški štab na Podplatu in prvo grozodejstvo	35
4.5	Padec zdravilišča Rogaška Slatina	36
5	ROGAŠKA SLATINA KOT SEDEŽ POLITIČNEGA OKRAJA ŠMARJE PRI JELŠAH	40
5.1	Splošni pregled	41
5.2	Začasna okupacija zahodnega Hrvaškega Zagorja: svastika v občinah Hum na Sotli in Kumrovec	43
5.3	Vloga in delo političnih komisarjev	46
5.4	Delovanje okrajnega komisariata in vzpostavitev civilne uprave	47
5.4.1	Ljubljanski dom in finančno poslovanje	47
5.4.2	Prehrana in pomanjkanje živil.....	50
5.5	Nationalsozialistische Volkswohlfahrt (NSV) in socialnoskrbstveni ukrepi	52
5.6	Vzpostavitev žandarmerijske postaje in NSSK ter njuno delovanje	54

5.7	Prevzem občinskih uprav.....	58
5.7.1	Prehodna oblast pod nemško vojaško okupacijsko upravo	58
5.7.2	Župan Miglič prevzame občinsko upravo v Rogaški Slatini	60
5.7.3	Prevzem občinske uprave v Kostrivnici.....	63
5.8	Vzpostavitev gestapovske izpostave v Rogaški Slatini	64
5.8.1	Uporaba prostorov v vili Janina in vsakdan gestapovskih uradnikov	67
5.8.2	Socialni profil in povojna usoda gestapovskega osebja	68
5.8.3	Naloge in ukinitve	69
5.8.4	Zapori in mučilnice	70
5.9	Sicherheitsdienst (SD) v zdravilišču.....	71
6	STURMABTEILUNG (SA) IN WEHRMANNSCHAFT.....	73
6.1	Vermanšaft v Rogaški Slatini: delovanje, notranja ureditev in poveljniška struktura 76	
6.1.1	Jezikovni tečaji nemščine po posameznih Sturmih.....	85
6.1.2	Vermanski apeli.....	86
6.2	»SA Führerschule« v Rogaški Slatini in izvajanje vzgojno-vojaških tečajev	87
6.2.1	Postopek prijave in običajni potek dneva.....	92
7	ŠTAJERSKA DOMOVINSKA ZVEZA.....	95
7.1	Štajerska domovinska zveza v zdravilišču in oddane prijavnice.....	98
7.2	Potek, izid in končna statistika rasnopolitičnega ocenjevanja.....	101
7.3	Sprejem v zvezo in dodelitev različnih državljskih kategorij.....	105
7.4	Vodstvena struktura in notranja zgradba krajevne grupe Rogaška Slatina	110
7.5	Ponemčevalna politika v zdravilišču: jezikovni tečaji, telovadba, apeli in zborovanja 113	
7.6	Prepoved in uničenje slovenskega tiska ter ukinitve slovenskih društev	119
8	NACISTIČNI TEROR	125
8.1	Izgoni in premoženjske zaplembe v letu 1941	126
8.1.1	Okupacijska občina Kostrivnica.....	126
8.1.2	Prostor okupacijske občine Rogaška Slatina.....	127
9	UPRAVNOPOLITIČNA REORGANIZACIJA V SPODNJI ŠTAJERSKI.....	142
10	NEMŠKO ŠOLSTVO KOT RAZNARODOVALNI IN PONEMČEVALNI UKREP 145	
10.1	Šolstvo in šolske ustanove v času okupatorjeve nadoblasti	146
10.1.1	Volksschule v Rogaški Slatini – šola nemškega Schulvereina	148

10.1.2	Osnovna šola Sveti Križ	151
10.1.3	Volksschule Kostreinitz (1941–1944).....	153
11	DELOVNA IN VOJAŠKA MOBILIZACIJA.....	159
11.1	Razumevanje ozadja: nemški neuspehi pred Moskvo	160
11.2	Splošna mobilizacijska slika.....	160
11.3	Delovna in vojaška mobilizacija iz občine Rogaška Slatina	163
11.3.1	Mobilizacija žensk v državno delovno službo na območju Rogaške Slatine... ..	164
11.3.2	Mobilizacija moških v delovno in vojaško službo iz občine Rogaška Slatina.	171
11.3.3	Končni statistični oris in žrtve.....	188
12	NADALJEVANJE TERORJA: DRUGA FAZA JUNIJ – OKTOBER 1942.....	193
12.1	Tragedija pred steklaro: razkritje celice in eksekucije steklarjev v streljanju talcev 193	
12.2	Izseljevanje in deportacije partizanskih družin, aktivistov OF in svojcev ustreljenih talcev v koncentracijska taborišča ter ustanove Lebensborna	200
13	UTRJEVANJE DRŽAVNE MEJE NA REKI SOTLI.....	205
13.1	Spreminjanje Sotle v ožičeno in zaminirano pregrado	206
13.2	Negativne posledice za prebivalstvo, pojav tihotapstva in smrtne žrtve na meji	211
14	ODMEVI STALINGRAJSKE KATASTROFE IN SPREMINJANJE ZDRAVILIŠČA V VARNO PRIBEŽALIŠČE RANJENCEV TER OTROK.....	214
15	ROGAŠKA SLATINA IN OBSOTELJE KOT UTRJENA PROTIINVAZIJSKA PREPREKA NA JUGU TRETJEGA RAJHA (1944–1945)	220
15.1	Kazensko delovno taborišče v Rogaški Slatini.....	220
15.2	Namestitev gradbenega, pionirskega in poizvedovalnega štaba v zdravilišču	222
15.3	Utrjevanje in gradnja obrambnih sistemov: potek, nadzor in število mobiliziranih	223
16	ZDRAVILIŠČE ROGAŠKA SLATINA V ZADNJIH MESECIH VOJNE	227
16.1	Zavezniška zračna aktivnost nad širšim območjem Rogaške Slatine.....	227
16.2	Dvojno bombardiranje Rogaške Slatine	228
16.2.1	Tragedija Kamenškove družine: samomor v Migličevi občinski stavbi	229
16.3	Dokončni zlom: Zdravilišče Rogaška Slatina dočaka svobodo.....	232
16.3.1	Begunstvo zlomljene vodje: Paveličev zadnji sestanek v Rogaški Slatini.....	233
17	ZAPUŠČINA OKUPATORJA IN POVOJNE OBLASTI.....	238
17.1	Prikrita vojna grobišča.....	238
17.2	Materialne vojne ostaline in sledi	239
18	ZAKLJUČEK.....	241

19	POVZETEK	250
20	VIRI.....	252
20.1	Arhivski viri.....	252
20.1.1	HR-HDA – Hrvatski državni Arhiv (Zagreb)	252
20.1.2	ARS – Arhiv Republike Slovenije (Ljubljana)	252
20.1.3	ZAC – Zgodovinski arhiv Celje	252
20.1.4	MNZS – Muzej novejšje zgodovine Slovenije (Ljubljana).....	253
20.1.5	MNZC – Muzej novejšje zgodovine Celje.....	253
20.1.6	SŠM – Slovenski šolski muzej (Ljubljana)	253
20.1.7	Objavljeno arhivsko in mikrofilmsko gradivo na spletu	253
20.1.8	Zasebne zbirke / osebni arhivi.....	254
20.2	Šolske kronike in matične knjige.....	254
20.3	Ustni viri / avdiopričevanja	254
20.4	Tiskani viri.....	255
20.4.1	Časopis	255
20.5	Objavljeni viri (pisma s spremnimi besedami, statistične publikacije)	256
21	LITERATURA.....	256
21.1	Monografske publikacije	256
21.2	Druge knjige, študije in doktorske disertacije	258
21.3	Spominska literatura in jubilejne publikacije	258
21.4	Znanstveni in strokovni članki v znanstvenih revijah ter objave v zbornikih	259
21.5	Razstave.....	260
21.6	Spletno gradivo	260
21.6.1	Wikipedia	260
21.6.2	Ostalo	261
21.6.3	Monografije in druge publikacije na spletu.....	262
22	TERENSKO DELO	262

KAZALO SLIK

Slika 1: Propagandna fotografija nemške Luftwaffe o bombardiranju ključnih mostišč na reki Donavi v Beogradu. Fotografija je bila objavljena 29. aprila 1941 v nemški časopisni reviji Der Adler. Vir: Balkan War History. http://www.balkanwarhistory.com/2017/11/the-german-destruction-of-belgrade-in.html (dostop: marec 2019).	29
Slika 2: Slatinski dom leta 1912. Vir: zbirka Vekoslava Kramariča, objavljeno na https://www.etno-muzej.si/en/digitalne-zbirke/vekoslav-kramaric/f0038137 (dostop: avgust 2019).	31
Slika 3: Prikaz prodiranja nemške in italijanske vojske aprila 1941 čez slovensko ozemlje. Z rdečo označbo je vrisana tudi lega zdravilišča Rogaška Slatina. Vir: Slovenski zgodovinski atlas, str. 180.	34
Slika 4: Prihod uniformiranih nemških oficirjev v zdraviliški park, koder je v tistem času in tudi po vojni potekala glavna cestna pot. V ozadju sta razvidna zdraviliška hotela Styria in Strossmayer. Vir: zasebna zbirka Roberta Vrečka.	37
Slika 5: Originalna nemška plinska maska in vojaški daljnogled enega izmed nemških vojakov iz 132. divizije, ki je 11. aprila 1941 zasedla Rogaško Slatino in nato nadaljevala s svojim pohodom v smeri proti Zagrebu in Beogradu. Vir: hranitelj predmetov želi ostati anonimen, foto: Daniel Siter, 16. 6. 2018.	38
Slika 6: Natanko leto dni po nemški zasedbi, 11. aprila 1942, je pred Zdraviliškim domom v Rogaški Slatini potekala svečana proslava ob prvi obletnici nemške »osvoboditve« zdraviliškega kraja. Na fotografiji vidimo postrojeno četo 60-70 nemških vojakov, v ozadju na skrajni levi in desni strani stojijo dečki Hitlerjeve mladine, med njimi so enote Wehrmannschafta. Vir: šolska kronika podružnične osnovne šole Kostivnica.	39
Slika 7: Od sredine aprila do konca junija 1941 je v prostorih Ljubljanskega doma (na fotografiji iz leta 1942) deloval sedež političnega okraja Šmarje pri Jelšah. Okrajni urad je vodil SA-Standartenführer in politični komisar Robert Komarek. Po ukinitvi Komarekovega okrajnega komisariata so bile v Ljubljanskem domu do konca vojne številne uradniške pisarne. Vir:	41
Slika 8: Vdova Otilija Turner iz Malega Tabora prosi okupacijskega župana občine Hum na Sotli za nujno pomoč v obliki hrane ali denarja, da lahko preživi sebe in svoje lačne otroke. Pismo je bilo spisano 29. maja 1941 (še v času, ko je občina pripadala ozemlju nacistične Nemčije) v Malem Taboru in naslovljeno na občinski urad Hum na Sotli. Še posebej ironičen je drugi del zadnjega odstavka, kjer je zapisano, da nemočni in delovno nesposobni v tretjem rajhu ne bi smeli biti lačni. Vir: ARS, AS 1602, šk. 5, p. e. 129, »Gosp. Bürgermeisteru općine Hum na Sutli«, 29. 5. 1941.	45
Slika 9: Primer živilske karte (nakaznice) za običajnega porabnika s starostjo nad 18 let in veljavnostjo med 16. oktobrom in 12. novembrom 1944. Vir: ARS, AS 1931, šk. 1080, »Grundkarte«, 16. 10. – 12. 11. 1944.	51
Slika 10: Primer ohranjenega potrdila iz sredine januarja 1943 o donaciji 20 RM v okviru programa »Winterhilfswerk«. Donatorja sta bila lastnika trgovine z mešanim blagom Čonč in Šentjunc iz Rogaške Slatine. Vir: ARS, AS 1631, šk. 22, f. 30, »Dem Winterhilfswerk«, 18. 1. 1943.	54
Slika 11: Župan Herbert Miglič si je za sedež vodenja občinskega urada izbral Občinski dom (na razglednici iz leta 1938). Vir: zasebna zbirka Roberta Reicha (Facebook: Rogaška Slatina nekoč).	61
Slika 12: Današnja fotografija bivalnega poslopja okupatorjevega župana Rogaške Slatine Herberta Migliča. Med domačini se je zanjo še do dandanes ohranilo poimenovanje Vila Miglič. Objekt je do danes z izjemo dozidanega prizidka v glavnem ostal isti in služi kot	

večstanovanjska hiša. Po pripovedovanju domačina, ki je v vili tudi dolgo časa živel, naj bi se na podstrešju še vedno skrivali težki zidaki, v katere je dal Miglič simbolično odtisniti svoj priimek. Iskanje ni obrodilo sadov. Foto: Daniel Siter, 1. 4. 2019.	63
Slika 13: V vili Janina je bil ob koncu aprila 1941 nameščen sedež gestapa. Vodjo slatinskih sokolov in lastnika vile zdravnika dr. Koltererja je okupator izgnal, njegovo lastnino pa zaplenil. Najstrahotnejši vzvod terorja se je nahajal na isti lokaciji, kjer danes stoji bančna poslovalnica Abanka. Vila Janina se je namreč v povojnem obdobju podrla, na njenih ruševinah pa so postavili prostore banke. Vir: zasebna zbirka Roberta Reicha (Facebook: Rogaška Slatina nekoč). Izvirnik fotografije hrani Jelica Lukić.	66
Slika 14: Poročilo gestapovske postaje v Rogaški Slatini, naslovljeno na izpostavo SD v Rogaški Slatini, o domačinih, ki so bili razglašeni za nemštvu in nemškemu prebivalcem sovražno usmerjene. Zanje je bil podan predlog za aretacijo in izselitev. Vir: SI_ZAC/1021, Zbirka dokumentov o narodnoosvobodilni vojni na Kozjanskem, šk. 2, »Deutschfeindliche Personen«, 10. 6. 1941.	72
Slika 15: Skupina 10 vermanov sredi počitka poleti 1942 v Kostrivnici. V ozadju se vidi tudi vrh kostrivniške cerkve. Vir: Šolska kronika OŠ Kostrivnica, »Schuljahr 1942/43«, str. 29. Vermani so bili oblečeni v standardno uniformo Wehrmannschafta pri ŠDZ, tj. gorsko obleko (predpisano za SA-Wehrmannschaft), ki je bila sestavljena iz: gorskih hlač, gorske bluze z zaprtim ovratnikom (na bluzo so bile med drugim všite tudi ovratne oznake in epolette) in gorska kapa. Zorko, Wehrmannschaft, str. 87, 90.	77
Slika 16: Skupina devetih vermanov poleti 1942 na vajah streljanja in ciljanja tarč nekje v Kostrivnici. Vir: Šolska kronika OŠ Kostrivnica, »Schuljahr 1942/43«, str. 29.	78
Slika 17: Poročilo vodje Standarte »Celje – vzhod« o številčni moči posameznih Sturmov za mesec april in maj 1941. V prvem mesecu nemške okupacije je v prostoru okupacijske občine Rogaška Slatina operiralo 853 vermanov, mesec dni zatem se je njihovo število zmanjšalo na 823 mož. Oba podatka vključujeta tudi občino Kostrivnica, kjer je deloval 64. Sturm. Vir: ARS, AS 1690, šk. 68, f. 306–307, »Meldung«, str. 1–2.	80
Slika 18: Imenski seznam članov glasbenega voda Wehrmannschafta v Rogaški Slatini s podatki o posameznikovi telesni višini in velikosti obleke (uniforme). Vir: ARS, AS 1690, šk. 72, f. 311, »Uniformen für die Wettkämpfe u. MZ«, 14. 5. 1942, str. 2.	83
Slika 19: Bojni marš kakšnih 30 vermanov poleti 1942 v Kostrivnici. Vir: šolska kronika podružnične osnovne šole Kostrivnica. »Schuljahr 1942/43«, str. 29.	84
Slika 20: Hotel Erzherzog Johann (današnji Hotel Aleksander) kmalu po nemški zasedbi leta 1941. V tem objektu neposredno nad zdraviliškim parkom je SA-Wehrmannschaft ustanovil priznано šolo za politično in vojaško usposabljanje vodstvenega kadra štajerskega in gorenjskega vermanšafta. Desno od vhodnih vrat se pod povečavo vidi tudi pozdravna tabla z orlom, ki drži oljni venec, v katerem je vklesan nacistični kljukasti križ. Večji del stavbe je do danes ohranil nespremenjeno podobo, zgolj zahodno krilo se je razširilo in modificiralo z izgradnjo novega veznega objekta. Vir: SI_ZAC/0907/004/008/00075, fond Zdravilišče Rogaška Slatina (1800-2000).	88
Slika 21: O odhodu Mayerhöferja v Steindlov oficirski štab je 21. julija 1943 poročal tudi nacionalsocialistični časopis Völkischer Beobachter. Na začetku je kot član vodilne poveljniške hierarhije v Wehrmannschaftu omenjen tudi Ernst Dräger. Vir: Völkischer Beobachter, »In der Untersteiermark...«, 21. julij 1943, letnik 56, številka 202, str. 4.	89
Slika 22: Prijavnica vodje 82. Sturma Štefana Blazine na 12. tečaj (»Lehrgang«), ki je potekal med 3. in 24. marcem 1943 na vodilni šoli za usposabljanje poveljniškega kadra vermanšafta v Rogaški Slatini. Prijavljeni kandidat je pozivni ukaz za udeležitev tega tečaja prejel neposredno od glavne vodje vermanšafta ŠDZ Oberführerja Blascha. Vir: ARS, AS 1690, šk. 78, f. 317, »Anmeldung zum Besuch eines Lehrganges an der Führerschule in Rohitsch-Sauerbrunn«, 26. 2. 1943, str. 1.	93

Slika 23: Razglas Uiberreitherjevega odloka o ustanovitvi Štajerske domovinske zveze. Včlanitev naj bi pomenila odkrito priznavanje pripadnosti nemškemu rajhu in njegovemu voditelju Adolfu Hitlerju, pravzaprav pa niti ni bilo nobene druge izbire. Vir: Štajerski gospodar, »Odredba o ustanovitvi organizacije Steirischer Heimatbund«, leto I, št. 2, str. 1. 96	
Slika 24: Vila Sretenovič v predvojnem obdobju. Vir: zasebna zbirka Roberta Reicha (Facebook: Rogaška Slatina nekoč).	100
Slika 25: Ena izmed 158 fotografij, ki prikazuje delo (rasno in politično pregledovanje ter ocenjevanje) rasne komisije v Šmartnem na Pohorju. Fotografija je bila posneta spomladi 1941. Vir: Ferenc, Nacistična raznarodovalna politika, str. 751.....	103
Slika 26: Zelena izkaznica začasnega člana Štajerske domovinske zveze iz okrožja Maribor-mesto. Vir: ARS, AS 1631, šk. 98, »Vorläufige Mitgliedskarte«. Članske izkaznice za krajevno skupino Rogaška Slatina navkljub iskanju ni bilo mogoče pridobiti.	108
Slika 27: Celična razčlenitev ozemlja krajevne skupine Štajerske domovinske zveze v Rogaški Slatini sredi junija 1941, ko občina Kostrivnica še ni bila priključena k zdraviliški občini. Vir: SI_ZAC/0084, šk. 2, sign. 120, »Zellen-Einteilung der Ortsgruppe Rohitsch-Sauerbrunn«, 13. 6. 1941.....	112
Slika 28: V Kostrivnici je prvi apel Nemške mladine potekal 16. julija 1941. Vir: Šolska kronika Državne narodne šole Kostrivnica pri Rogaški Slatini.	113
Slika 29: Primer neizpolnjenega kartončka Štajerske domovinske zveze, ki je lokalnemu prebivalstvu naznanjal datum in točno uro pričetka, čas trajanja in izvajalca jezikovnega tečaja nemščine. Vir: ARS, AS 1631, šk. 21, f. 29, »Deutsch-Sprachkurs«.	117
Slika 30: Uradni certifikat Štajerske domovinske zveze o rednem obiskovanju tečajev nemškega jezika v okviru najvišjega nivoja IV. Vir: ARS, AS 1631, šk. 21, f. 29, »Bescheinigung.«.....	118
Slika 31: Telovadba in razvijanje nacističnih zastav Hitlerjeve mladine v Rogaški Slatini. V ozadju je viden Sokolski dom, pred njim pa postroj zbranih deklet. Na isti travnati površini so tudi danes športna igrišča za različne igre z žogo. Vir: zasebna zbirka Roberta Vrečka.	119
Slika 32: Med vojno so različne igre in telesne vaje potekale tudi na travnati površini ob vznožju Janine. Fotografija prikazuje dekleta med telovadbo v času okupacije, točni datum fotoposnetka ni znan. Vir: zasebna zbirka Roberta Vrečka.	119
Slika 33: Primer prednje strani razglednice iz leta 1942, na kateri je jedro zdraviliškega parka skupaj z današnjim Zdraviliškim domom. Ker se je med nemško zasedbo imenovani objekt imenoval »Kurhaus« je odpošiljatelj slovenski napis na razglednici preprosto prečrtal in namesto tega v desni zgornji kot razglednice dodal nemško poimenovanje »Kurhaus Rohitsch-Sauerbrunn«. Vir: SI_ZAC/1274/001/080/00004/00012, fond »Zbirka razglednic in dopisnic (1889-2014)«.....	123
Slika 34: Razglednica, poslana iz Rogaške Slatine januarja 1945. Na njej je promovirano subgorsko podnebje (pri čemer se je okupator nekoliko uštel), zdravilna voda in dietna prehrana. Vir: zasebna zbirka Roberta Reicha (Facebook: Rogaška Slatina nekoč). Zdraviliški kompleks je vodil folksdojčerski direktor Wolf, ki je v začetku maja 1942, ko se je pričela nova sezona, celo dosegel, da so gostom zdravilišča predstavili policijsko uro z 21. na 23. uro zvečer.	123
Slika 35: Primer poročila orožniške postaje Rogaška Slatina o najdenih živilih, vrednostnih papirjih, denarju in ostalih dragocenih predmetih, ki so bili zaseženi ob preiskavi stanovanja družine Perger. Vir: ARS, AS 1602, šk. 2, p. e. 77, »Verzeichnis«, 26. 4. 1941.....	132
Slika 36: Po okupatorjevi zaplembi Mataničevega hotela (danes Bjelovarski dom) so se med vojno v njegovih kletnih prostorih vzpostavile mučilne celice, kjer so Nemci ob pomoči domačih simpatizerjev in z uporabo nečloveških mučilnih metod trpinčili zavedne lokalne prebivalce. Vir: SI_ZAC/1021, Zbirka dokumentov o narodnoosvobodilni vojni na Kozjanskem, šk. 2, str. 16.	134

Slika 37: Današnja podoba nekdanjega Mataničevega hotela, zdajšnjega Bjelovarskega doma. Vir: foto Daniel Siter, 25. 9. 2019.	134
Slika 38: Gestapo je ob koncu maja 1941 zaplenil tudi lekarno Klanjšček (del Tržaškega doma, danes se v istih prostorih nahaja Turistični informacijski center). Levo v ozadju je viden hotel Steiererhof (danes hotel Slovenija), vmes teče takratna glavna prometna pot, kjer je danes urejena zdraviliška promenada. Ni znano, kdo sta možakarja na fotografiji, očitno pa je zdraviliška lekarna med vojno obdržala svojo lokacijo. Vir: zasebna zbirka Roberta Vrečka.	136
Slika 39: Nepopolni seznam zaplenjenih stavb v Rogaški Slatini. Na spisku so se še znašli Občinski in Sokolski dom, Hotel Matanič, Učiteljski dom pod Bellevuejem, nekaj zdraviliških vil in Hiša katoliškega društva. Vir: ARS, AS 1602, šk. 3, p. e. 86, »Beschlagnahme Gebäude in Rohitsch-Sauerbrunn«.	137
Slika 40: Gospodarsko poslopje Karla Drogenika v Takalcah (Tržišče) pri Rogaški Slatini. V tem objektu so nekaj časa v letu 1941 potekali tudi partijski sestanki. Vir: SI_ZAC/1021, šk. 2, fotografija št. 164.	138
Slika 41: Prva stran seznama zaplenjenih kmetijskih zemljišč v okupirani občini Rogaška Slatina. Fotografija prikazuje zaplenjene posesti v velikosti do 2 hektarjev. Vir: SI_ZAC/0072, šk. 8, sign. 131, »Gemeinde Rohitsch Sauerbrunn«, str. 1	141
Slika 42: Meje Migličeve okupacijske občine Rogaška Slatina (Rohitsch Sauerbrunn) po združitvi z občino Kostivnica. Površina krajevne skupine (Ortsgruppe) Rogaška Slatina je bila identična površini okupacijske občine, enako velja za meje obeh enot. Zemljevid (nastal 29. novembra 1942) prikazuje tudi prikaz populacijske zgojitve. Pobarvani rdeči krogec označuje območje s poselitvijo od 301 do 500 prebivalcev, manjši nepobarvani rdeči krogec predstavlja manjše ozemlje z naselitvijo od 151 do 300 prebivalcev, najmanjši nepobarvani rdeči krogec pa teritorij s skromno poselitvijo med 71 in 150 prebivalci. Vir: Steindl, Ergebnisse der Bevölkerungsbestandsaufnahme, »Siedlungsweise«, 29. november 1942.	144
Slika 43: Zemljevidni prikaz nemških šol v okupacijski občini Rogaška Slatina. Barve označujejo tip šolske ustanove, številke pa število razredov. Vir: Die Schulen der Untersteiermark, 1. 10. 1941.	147
Slika 44: Nemci so ob zasedbi Rogaške Slatine in prevzemu šole odpustili tudi dotedanjega upravitelja šole Rudolfa Predana (1933–41 in 1945–52), ki so ga ob koncu aprila 1941 izgnali na Hrvaško. Vir: Šolska kronika (1898–1958), str. 3	148
Slika 45: Narodna šola v Rogaški Slatini in grič Janina v ozadju pred letom 1941. Med okupacijo je delovala kot ponemčevalna šestrazredna osnovna šola. Vir: SI_ZAC/1025, album 3, foto 75.	149
Slika 46: Današnja podoba istega objekta, v katerem deluje III. osnovna šola. Fotografija je bila posneta s Tržaškega hriba. Vir: foto Daniel Siter, 17. 3. 2019.	149
Slika 47: Nemški okupator je med drugo svetovno vojno v svetokriški osnovni šoli vzpostavil 10 razredov za ponemčevanje lokalnih otrok iz Rogaške Slatine. Vir: SŠM, inv. št. 1889-2.	152
Slika 48: Zadnji dan pouka pred začetkom poletnih počitnic. V ta namen so se 15. avgusta 1941 na šolskem igrišču v Kostivnici zbrali učenci in učitelji ter nadučitelj Harald Andrée. Na desni strani se nahaja šolski objekt, na levi župnišče, v ozadju pa cerkev. Vir: Šolska kronika podružnične osnovne šole Kostivnica.	154
Slika 49: Prvi nemški učiteljski kader pred Volksschule Kostivnica. Z leve proti desni: učitelj Erich Fink, nadučitelj Harald Andrée ter učiteljice Elisabeth Ennemoser, Olga Oratsch in Ilse Wutholen. Tik nad vhodnimi vrati se nahaja tudi tablica z napisom »Unser Gruss ist Heil Hitler« (Naš pozdrav je Heil Hitler), na desni strani pa vklesan Hitlerjev rek v steno šolskega poslopja, ki poziva šolarje k ubogljivemu in zvestemu služenju nemškemu narodu. Vir: Šolska kronika podružnične osnovne šole Kostivnica.	155

Slika 50: 24. maja 1942 se je vodja šole Doris Pahr skupaj z Nemško mladino iz Kostrivnice odpravila na ekskurzijo na Boč. Fotografija je bila posneta ob sestopu in vračanju proti šoli. Pripadniki Deutsche Jugend so morali biti oblečeni v predpisano uniformirano opravo tovrstne mladinske organizacije. Vir: Šolska kronika Državne narodne šole Kostrivnica pri Rogaški Slatini.	157
Slika 51: Šolarji kmetijske poklicne šole, ki je imela svoje prostore v poslopju nemške osnovne šole v Kostrivnici (v ozadju). Vir: Šolska kronika Državne narodne šole Kostrivnica pri Rogaški Slatini.	157
Slika 52: Dvojezični vijolični lepak deželnega okrožja Celje o pričetku izvajanja popisa za ženske pripadnice letnikov 1923 in 1924. Vir: ARS, AS 1602, šk. 293, f. 305, »Bekanntmachung«, 31. 3. 1942.	164
Slika 53: Dvojezični rumeni lepak deželnega okrožja Celje o pričetku izvajanja nabora za vstop ženskega letnika 1923 v RAD. Takšna obvestila so bila v okupirani Rogaški Slatini polepljena po vseh vidnejših lokacijah in oglasnih deskah. Vir: ARS, AS 1602, šk. 293, f. 305, »Bekanntmachung: Musterung«, 29. 4. 1942.	167
Slika 54: Nemška delovna knjižica (Arbeitsbuch) Avguštine Sajko iz Rogaške Slatine. Vir: zasebna zbirka Sandija Halužana.	170
Slika 55: Levo: Anton Belcer, rojen leta 1923 v Tržišču pri Rogaški Slatini, spada v skupino prvih vojnih mobilizirancev na Spodnjem Štajerskem, saj ga je prisilni vpoklic v nemško kopensko vojsko (Heer) doletel že sredi julija 1942. Boril se je na Finskem in Norveškem, kjer so ga zajeli Angleži. Na bojišču je bil ranjen, prav tako je utrpel hude ozeblin nog, zaradi česar so mu odrezali dva prsta na nogi. Vir: zasebna zbirka družine Poharc.	177
Slika 56: Spodaj: Anton Belcer (na sredini povsem v ozadju) skupaj s svojimi kameradi nekje na severu Evrope. Vir: zasebna zbirka družine Poharc.	177
Slika 57: Prisilni mobiliziranci iz Rogaške Slatine (letnik 1924), fotografirani na glavni železniški postaji v Celju. Vir: zasebna zbirka Roberta Vrečka.	178
Slika 58: Friedricha Führerja (roj. 1927) iz Rogaške Slatine je naborna komisija pregledala 28. januarja 1944, zatem pa je bil pod okriljem služenja delovne obveze odposlan na frontni lazaret, kjer so ga kot pripadnika bolnišničnega osebja večkrat cepili proti koleri in griži. Med decembrom 1944 in marcem 1945 je opravil tudi različne plinske vaje z masko, kar verjetno potrjuje možnost vpoklica v vojsko. Vir: zasebna zbirka družine Führer, objavljeno z dovoljenjem Borisa Führerja, ki hrani izvirnik.	184
Slika 59: Levo: Prva stran poslovnega pisma Slavka Karata tik pred ustrelitvijo v Starem piskru. Slika 60: Spodaj: Ladislav (Slavko) Karat. Vir: zasebna zbirka Marinke Mastnak.	196
Slika 61: Dnevnik Marije Blaško iz Rogaške Slatine. Vir: zasebna zbirka družine Drimel.	201
Slika 62: Fotografija interniranke Marije Drimel s taboriščno številko v Auschwitzu 18.679. Vir: zasebna zbirka družine Drimel.	202
Slika 63: Levo: Fotografija matere Ane Pok, hčerke Frančiške in sina Rudolfa iz predvojnega obdobja. Slika 64: Desno: delni seznam tistih oseb, ki so bile leta 1942 aretirane in poslane izključno v taborišče deške okoliške šole v Celje. Številke 706-711 predstavljajo nepopolni spisec članov družine Pok (ponemčeno v Pock). Ana (roj. 1909) in Frančiška (roj. 1893) sta leta 1942 v Auschwitzu umrli, Hedvika (roj. 1878) so ubili v taborišču Baumgarten, Rudolf (roj. 1917) pa je padel kot talec pod nacističnim strelskim vodom v Celju. Vir: zasebna zbirka družine Pok.	203
Slika 65: Nemško-hrvaški maloobmejni prehod v Harinih Zlakah pri Podčetrtku. Med stražarnicama (nemški graničar v ospredju, hrvaški v ozadju) teče razmejitvena reka Sotla. Odsotnost žične ovire kaže na to, da je fotografija nastala do poldruega leta okupacije, ko Sotle še niso zgradili. Prvo straženje sotelske meje je v vlogi obmejnih enot že 18. aprila 1941 prevzelo lokalno nemško orožništvo, ki pa je bilo že v maju nadomeščeno z graničarji. Vir: fototeka MNZS; ARS, AS 1602, šk. 2, p. e. 63, »Gesamtbericht«, 22. 6. 1941, str. 4.	205

Slika 66: Zahtevek za plačilo storitev pri postavljanju zaščitnih ovir vzdolž mejne Sotle. Prvi izdani račun gradbenega izvajalca Illner za obdobje med 5. 10 in 29. 11. 1942 je znašal približno 30.000 RM (reichsmark). Vir: ARS, AS 1602, šk. 285, f. 297, »Zahlung an Bauunternehmer Dipl. Ing. Adolf Illner,« 16. 12. 1942.	208
Slika 67: Primer nemškega stražnega stolpa na nemško-italijanski državni meji. Vir: fototeka MNZS.....	210
Slika 68: Levo: nemška skica urejanja dostopa do Sotlinega vodnega vira na mejnem prehodu Klemenov most v Rajnkovcu pri Rogaški Slatini. Vir: ARS, AS 1602, šk. 285, f. 297, »Skizze«. Desno: današnja ožičena podoba istega prehoda. Vir: foto Daniel Siter, 7. 4. 2018.	210
Slika 69: Levo: Redka in doslej edina znana fotografija tihotapljenja blaga čez mejo med NDH in Nemčijo. Posneto blizu Rogaške Slatine, verjetno na hrvaškem bregu Sotle. Med blago, ki se ga je največ tihotapilo, je spadal sladkor, tobak, galica, sol, meso, mast, moka, jajca in tudi živina ter razna pisma. Vir: zasebna zbirka Boža Kolarja. Slika 70: Spodaj: Mejni kamen NDH-nemški rajh na vrhu Maceljskega pogorja, koder je v letih 1941–1945 tekla nemško-hrvaška državna meja, danes pa po isti mejni črti na vrhu grebena poteka tudi republiška meja med Slovenijo in Hrvaško. Vir: foto Daniel Siter, 14. 2. 2019.....	213
Slika 71: Za obmejne prebivalce, ki so bili življenjsko odvisni od prostora na drugem bregu Sotle, je okupator zavoljo lažjega prehajanja meje v sodelovanju s hrvaškimi oblastmi sprejel sklep o izdajanju mejnih prepustnic (»Grenzkarte«). V osnutku dogovora razmejitvene komisije o ureditvi in upravljanju maloobmejnega prometa med Spodnjo Štajersko in Hrvaško z dne 23. junija 1941 so bila v osmih točkah podana tudi natančna pojasnila in pravila glede izdajanja prepustnic. Fotografija prikazuje primer dvojezične prepustnice Alojza Veleja iz Rogatca. Vir: ARS, AS 1602, šk. 149, p. e. 1007. »Niederschrift«, 23. 6. 1941, str. 1-2; šk. 177, p. e. 1308, »Grenzkarte«.....	213
Slika 72: Dečki Hitlerjeve mladine pri pripravi hrane (beljenje krompirja) za potrebe KLV lagerja v Rogaški Slatini. Fotografija je bila posneta 23. avgusta 1943, verjetno ob hotelu Pošta. Vir: zasebna zbirka Nanija Poljanca. Izvirnik hrani Ljudski muzej Rogaška Slatina.....	219
Slika 73: Od začetka oktobra 1944 do osvoboditve maja 1945 je v prostorih današnje III. OŠ delovalo kazensko delovno taborišče za prisilno mobilizirano delovno silo in politične zapornike, ki so morali v zaledju Rogaške Slatine v nečloveških zimskih razmerah utrjevati sotelsko mejo. Vir: foto Daniel Siter, 17. 3. 2019.....	222
Slika 74: Levo: Najlepši primerki stanovanjskih bunkerjev se v Rogaški Slatini nahajajo na vrhu vzpetine Janina tik nad zdraviliškim parkom. Na fotografiji je lepo viden tudi vezni (vhodni) jarek, ki je povezoval dostope med strelskimi jarki in zemeljskimi bunkerji. Desno: ohranjena linija strelskega jarka na severni strani Janine. Obstajalo je več tipov teh jarkov, v okolišju Rogaške Slatine so bili zaščiteni celo z rombasto ali spiralno bodečo žico. Vir: foto Daniel Siter, 25. 3. 2018.....	224
Slika 75 (zgoraj) in slika 76 (desno): Primer iskanja ostankov utrjevanja s pomočjo laserskega skeniranja površja oz. LIDAR tehnologije (svetlobno zaznavanje in merjenje razdalj), ki omogoča vpogled skozi rastje. Mikroštudija še vidnih ostankov utrjevanja je bila opravljena na severnem pobočju gozdnega parka Janina neposredno nad zdraviliškim parkom v Rogaški Slatini. Vir: LIDAR, 25. 3. 2018.....	225
Slika 77: Levo: Mož Tonček in njegova žena Gabrijela (Ela) Kamenšek med sprehodom po zdraviliški promenadi. Fotografija je bila posneta v prvih letih nemške okupacije. Slika 78: Spodaj: Oče Tonček in otroka Gabrijela (Ela) in Tonči, fotografirano pri Mavričevi hiši. Vir: zasebna zbirka družine Kamenšek/Selenić.	231
Slika 79: O medvojnem zločinskem delovanju in pobegu Herberta Migliča, okupatorjevega župana v občini Rogaška Slatina, je v povojnih letih poročal tudi KUZOP, ki je Migliča razglasil za najokrutnejšega župana celotne Spodnje Štajerske. Vir: ARS, AS 1827, t. e. 62, »Obtožba«.....	237

Slika 80: Zimske radosti je med okupacijo zamenjala tudi turobna podoba zaporniških in mučilnih celic, ki so delovale v kletnih prostorih hotela Triglav. Na obeh straneh gozda pod hotelom je locirano tudi prikrito povojno grobišče neznanih žrtev. Vir: SI_ZAC/0907/004/008/00020, fond Zdravilišče Rogaška Slatina (1800-2000).....	238
Slika 81: Levo: Ostanki nemških in italijanskih tulcev z vidno polnitvijo (srebrni delčki smodnika). Najdbe so bile odkrite ob vznožju Tržaškega hriba in gozdnega parka Janina. Slika 82: Spodaj: Neeksplozirana minometna bomba za italijanski minomet tipa Brixia Model 35. Lepo vidna je bombna glava, njena krilca pa so že močno načeta. Varovala nima več, zato se smatra za »živo« in nevarno. Ob izstrelitvi je očitno zatajila. Foto in teren: Daniel Siter, 15. 1. 2019, 17. 6. 2017.....	240
Slika 83: Spodaj: Spominski kovanec »Ehre-Freiheit-Brot« (čast-svoboda-kruh), na zadnji strani pripis »Sedaj bolj kot kdajkoli prej« (začetni slogan iz obdobja vzpona nacionalsocialistične stranke). Vir: Zasebna zbirka Roberta Reicha (FB: Rogaška Slatina nekoč). Slika 84: Desno: potek dela in terensko raziskovanje z uporabo detektorja kovin. Foto in teren: Daniel Siter, 17. 6. 2017.	240

KAZALO TABEL

Tabela 1: Primerjalni seznam preimenovanj glavnih zdraviliških objektov v času okupatorjeve zasedbe.	120
Tabela 2: Primerjalni seznam preimenovanj katastrskih občin, krajev in glavnih naselij na ozemlju občine Rogaška Slatina v času okupatorjeve zasedbe.	121
Tabela 3: Statistični pregled ženskih delovnih obveznic in predvidenih mobilizirank po evidentiranih letnikih, ki so bili vpisani v okupatorjevo delovno evidenco v letih 1942–1945. Podatki veljajo za krajevno skupino (okupacijsko občino) Rogaška Slatina.	169
Tabela 4: Statistični pregled moških obveznikov in mobilizirancev po letnikih, ki so bili vpisani v okupatorjevo vojaško in delovno evidenco v letu 1942. Podatki veljajo za krajevno skupino (okupacijsko občino) Rogaška Slatina.	180
Tabela 5: Statistični pregled moških obveznikov in mobilizirancev po letnikih, ki so bili vpisani v okupatorjevo vojaško in delovno evidenco v letu 1943. Podatki veljajo za krajevno skupino (okupacijsko občino) Rogaška Slatina.	183
Tabela 6: Statistični pregled moških obveznikov in mobilizirancev po letnikih, ki so bili vpisani v okupatorjevo vojaško in delovno evidenco v letu 1944. Podatki veljajo za krajevno skupino (okupacijsko občino) Rogaška Slatina.	186
Tabela 7: Statistični pregled moških obveznikov in mobilizirancev po letnikih, ki so bili vpisani v okupatorjevo vojaško in delovno evidenco v letu 1945. Podatki veljajo za krajevno skupino (okupacijsko občino) Rogaška Slatina.	187
Tabela 8: Celovit statistični pregled obveznikov in mobilizirancev po ženskih in moških letnikih, ki so bili vpisani v okupatorjevo vojaško in delovno evidenco v letih 1942–1945. Podatki veljajo za krajevno skupino (okupacijsko občino) Rogaška Slatina.	190

KAZALO KRATIC

ARS	Arhiv Republike Slovenije
ARRS	Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije
AO	Auslandische-Organisation
GESTAPO	Geheime Staatspolizei (Tajna državna policija)
HDA	Hrvaški državni arhiv
KLZ	Koroška ljudska zveza
KLV	Kinderlandverschickungs-Lager
KUZOP	Komisija za ugotavljanje zločinov okupatorja in njihovih pomagačev
MNZS	Muzej novejše zgodovine Slovenije
MNZC	Muzej novejše zgodovine Celje
NARA	National Archives and Records Administration
NDH	Neodvisna država Hrvaška
NSV	Nationalsozialistische Volkswohlfahrt (Nacionalsocialistična socialnovarstvena/socialnoskrbstvena organizacija)
NSKK	Nationalsozialistisches Kraftfahrerkorps (Nacionalsocialistični motorizirani korpus)
NSDAP	Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei (Nacionalsocialistična nemška delavska stranka)
NOB	Narodnoosvobodilni boj
OZNA	Oddelek za zaščito naroda
OF	Osvobodilna fronta
OKW	Oberkommando der Wehrmacht
OKH	Oberkommando des Heer
RM	Reichsmark (rajhovska marka)
RAD	Reichsarbeitsdienst (Nemška delovna služba)

RSHA	Reichssicherheitshauptamt (Glavni državni varnostni urad)
SZ	Sovjetska zveza
SA	Sturmabteilung (Jurišni oddelek)
SS	Schutzstaffel (Zaščitni vod)
SD	Sicherheitsdienst (Varnostna služba)
SŠM	Slovenski šolski muzej
ŠDZ	Štajerska domovinska zveza
VoMi	Volksdeutsche Mittelstelle
ZAC	Zgodovinski arhiv Celje
WHW	Winterhilfswerk des Deutschen Volkes (Zimska dobrodelna dejavnost nemškega ljudstva)

1 UVOD

S kompleksno zgodovinopisno raziskavo zdravilišča Rogaška Slatina v obdobju nacistične okupacije (1941–1945) sem se začel ukvarjati v začetku septembra 2016, ko sem na Oddelku za zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani prijavil temo svojega magistrskega dela. Zadana naloga je bila že spočetka zahtevna, izziv pa ogromen: okupatorjeva oblast v Rogaški Slatini med leti 1941–1945 z vsemi njenimi daljnosežnimi posledicami še ni bila deležna poglobljene, vsebinsko zaokrožene in celostne zgodovinopisne obravnave. Obdobje štiriletna zasedbe znanega slovenskega zdravilišča zato upravičeno uvrščamo še med neraziskana področja sodobne slovenske krajevine zgodovine. Tako je bil eden izmed pglavitnih dejavnikov pri izbiranju teme ravno odsotnost celovite raziskave, ki bi v realni in objektivni luči proučila čas Rogaške Slatine pod nacistično zasedbo. Drugi vzrok se skriva v dejstvu, da sem kot domačin in zgodovinar uvidel potrebo, da se zdajšnjim in prihodnjim generacijam ponudi konkretno delo, ki bo osvetlilo takratno dogajanje in v luči zgodovinskega spomina opominjalo pred tovrstnimi ponovitvami.

Štiriletna okupacija takratnega spodnještajerskega zdravilišča se uvršča med najtemnejša poglavja v krajevni zgodovini Rogaške Slatine, ki je poznana po svoji bogati in pravzaprav izjemno dolgi zdraviliški tradiciji, ki se ji je v poznih dvajsetih letih prejšnjega stoletja pridružilo še steklarstvo. To, po čemer je kraj širom sveta pridobil svoj največji sloves, nemški okupator ni spreminjal. Tovarna stekla je ostala in skorajda nemoteno delovala do zadnjih mesecev vojne, podobno pa velja tudi za zdraviliško jedro, ki je s siceršnjimi omejenimi namestitvenimi kapacitetami še naprej služilo vlogi prilagojenega vojnega turizma – počitku gostov in okrevanju frontnih ranjencev iz višjih oficirskih slojev. V preostale spektre slatinske družbe pa je okupacija zarezala tako močno, da so sledi in vojne ostaline vidne še danes, spomini na obdobje nemške okupacije pa so sicer med redkimi še živečimi pričami po tolikih letih še vedno tu. To delo je zato tudi poklon vsem preživelim in umrlim žrtvam nacističnega nasilja, ki so med drugo svetovno vojno zaradi okupatorjevega terorja v Rogaški Slatini trpeli. V zasedeni zdraviliški občini je nemški okupator sežigal slovenske knjige, prepovedal rabo slovenščine in namesto nje uvajal obvezno nemščino, domačine pa vztrajno opominjal, da niso Slovenci in jim pod strogimi raznarodovalnimi pogoji dodeljeval tuje državljanske kategorije, ki so temeljile na temeljih rasnega in političnega ocenjevanja. Skratka zatiral ter uničeval je slovensko kulturo in narodno zavest, pri čemer je stremel k etnocidu oz. etničnemu uničenju naroda. Marsikatero družino in skupnost so bile povsem razbite: preiskani, osramočeni,

aretirani, zaplenjeni, izseljeni in izgnani, deportirani v taborišča, ustreljeni, prisilno mobilizirani v okupatorjeve obvezne delovne in vojaške oddelke – spisek grozot pravzaprav nima konca. Nepopravljive krivice ostajajo in ne bodo nikoli izbrisane. Še dandanes se nekateri pričevalci in njihovi potomci borijo, da bi jim bili priznani statusi žrtev vojnega nasilja, kar bi jim seveda pomenilo določeno obliko moralnega zadoščenja, a nič več kot to. Nekaterim sem s posredovanjem arhivskih dokumentov, ki zadevajo njih osebno, pri tem tudi pomagal.

Primarni cilj raziskave je večplastni prikaz kompleksnega delovanja okupacijske občine Rogaška Slatina v obdobju druge svetovne vojne. V magistrskem delu skušam slediti principu vsebinsko-kronološke sinteze, čemur prilagajam tudi poglavja, podpoglavja in podpodpoglavja. Nadaljnji podrobnejši členitvi se izogibam. Poglavja si sledijo v sistematičnem redu: od uvodnega orisa predvojnega delovanja Švabsko-nemške kulturne zveze oz. Kulturbunda (in njegovega ključnega pomena ter posledic) na območju Rogatca in Rogaške Slatine do usodnega nemškega napada, pregleda moči in vojaških operacij obeh taborov, zloma jugoslovanske kraljeve vojske ter okupatorjevega začetnega prevzemanja občinske uprave in vzpostavljanja represivnega oblastnega aparata z nameščanjem okupatorjevih organov, raznarodovalnih organizacij in zvez ter policijskih vzvodov. Vsi ti oddelki so tvorili jedro lokalne okupacijske oblasti, ki je delovala v duhu takratne nacionalsocialistične ideologije, izvajala okrutne dejavnosti in zvesto sledila skupnim ciljem raznaroditve in etničnega uničenja podjarmljenih prebivalcev. Fokus naloge je med drugim usmerjen tudi v poglavja o okupatorjevi lokalni raznarodovalni (rasno in politično pregledovanje in ocenjevanje ter dodeljevanje državljskih kategorij) in ponemčevalni politiki (prirejanje obveznih jezikovnih tečajev nemškega jezika, okupatorjevo šolstvo, politična zborovanja, apeli in drugo) ter dopolnjujočemu izvajanju terorja, ki zajema zlasti preiskave in zaplembe stanovanj ter ostalega imetja, začetne aretacije, izgone in izselitve. V letu 1942 sledi vrhunec terorja z množičnimi aretacijami in pomori steklarjev in partizanov v sklopu streljanja talcev v sodnih zaporih celjskega Starega piskra ter aretacijami in deportacijami njihovih družin in sorodnikov v iztrebljevalna koncentracijska ali otroška taborišča. Razdelana vsebina v povezavi z istočasno protizakonito prisilno mobilizacijo v okupatorjeve uniformirane delovne oddelke in oborožene sile z območja Rogaške Slatine prav tako predstavlja povsem nova in doslej še neobjavljena poglavja, ki dajejo tudi prve končne izračune o številu prisilno vpoklicanih. V vlogi obveznega služenja nemške vojaške obveze, s čimer je bilo grobo kršeno mednarodno vojno pravo, so se slatinski fantje borili in umirali na največjih frontah v okupirani Evropi, po vojni pa je nova socialistična oblast preživele mobilizirance zaničevala, zmerjala s psovkami in jim vztrajno zavračala odškodninske zahteve ter invalidne bonitete. Raziskava prav tako prvič konkretno obdeluje delovanje nemškega

šolstva v zdraviliški zasedbeni občini, na kratko predstavi proces vzpostavljanja nemško-hrvaške državne oz. okupacijske meje na reki Sotli v zaledju zdravilišča in vključuje tudi mnoge preostale vidike in posledice okupatorjevega delovanja v Rogaški Slatini. Ob koncu leta 1944 se je nemški okupator na Spodnjem Štajerskem pripravljal na obrambo najjužnejših rajhovskih meja, pri čemer je Rogaško Slatino in njen obsotelški okoliš spremenil v velikansko gradbišče fortifikacijskih sistemov, ki naj bi po iluzornih nacističnih predstavah zaustavili silovite nalete združenih protihitlerjevskih armad. Iz strelskih in protitankovskih jarkov ter zemeljskih bunkerjev, ki so jih v nečloveških zimskih vremenskih pogojih izkopavali zlasti prisilno privedeni domači civilisti, ni bil sprožen samcat strel. Glavnina najelitnejših zavezniških armad je že prej prodrla v osrčje nemškega rajha in mu zadala usodni strel.

Maja 1945 je Rogaška Slatina s svojo bližnjo okolico veljala za enega izmed glavnih izhodnih koridorjev bežečemu hrvaškemu ljudstvu, vodilnim državnim funkcionarjem in politični eliti ustaške NDH na čelu s poglavnikom Antejem Pavelićem ter enotam njegovih oboroženih sil, ki so zdraviliški kompleks izkoristile za krajši postanek. Hotelski in drugi prenočitveni objekti v Rogaški Slatini so namreč med vojno ostali v glavnem nepoškodovani, zato so čezenj potekale velike evakuacijske poti tistih, ki so se ob koncu druge svetovne vojne na slovensko-hrvaških tleh znašli na strani poražencev. Velike namestitvene kapacitete Rogaške Slatine in njeni okoliški gozdovi so se tako v maju 1945 pri umikanju iz Zagreba in begu proti domnevno varnemu angloamerišnemu zasedbenemu območju znašle neposredno na načrtani evakuacijski poti najvišje vojaškopolične strukture režima ustaške NDH ter umikajoče nemške vojske in njenih kolaborantov. Zadnji sestanek državnopolitičnega vrha NDH in Pavelićevega glavnega poveljstva, na katerem je bil poglavnik prvič seznanjen s kapitulacijskimi namerami nemške zaveznice, se je odvil ravno v enem izmed zdraviliških hotelov v osrčju Rogaške Slatine. Četudi se je največji oboroženi konflikt v zgodovini človeštva v Evropi formalnopravno končal v prvi polovici maja 1945, so se gverilski boji preživelih ostankov nemških in kolaboracionističnih enot po gozdovih v okolišu Rogaške Slatine nadaljevali še več tednov po uradni kapitulaciji tretjega rajha – državni tvorbi, ki ji je Hitler napovedal tisočletni obstoj, realnost in trdna zavezniška volja pa sta ji namenili 12 let in nekaj mesecev.

1.1 O raziskavi in virih

Raziskava temelji na obširnem pregledovanju arhivskega gradiva v Arhivih Republike Slovenije (ARS Ljubljana), Zgodovinskem arhivu Celje (ZAC), Hrvaških državnih arhivih (HDA Zagreb), arhivu Slovenskega šolskega muzeja (SŠM) in muzejskega (zlasti slikovnega)

gradiva v obeh izpostavah Muzeja novejša zgodovina v Ljubljani in Celju ter mikrofilmskega gradiva NARA (mikrofilmski zvitek 1384, zbirka T-315). Primarni arhivski viri o okupirani zdraviliški občini Rogaška Slatina so razdrobljeni po številnih arhivskih fondih in za nameček locirani še znotraj številnih različnih arhivskih in muzejskih ustanov, pogostoma pa pri iskanju ni niti osnovnih iskalnih ključev, zato je pregledovanje marsikdaj in marsikje potekalo po principu skrajno zamudnega naključnega iskanja. V sklopu raziskave je bilo temeljito pregledanih več kot 40 arhivskih in muzejskih fondov, za katere se je izkazalo, da posedujejo za raziskavo pomembne in koristne podatke. Ostali pregledani fondi niso bili niti štet. V glavnem so prišli v poštev zlasti fondi tistih ustanov, uradov in organizacij, ki so med vojno delovale tudi v Rogaški Slatini. O obširnosti raziskave priča tudi dejstvo, da so bili podatki v sklopu nastajanja pričujočega dela črpani iz več kot 75 arhivskih škatel. Poleg šolskih kronik in matičnih knjig so bili v raziskavo vključeni tudi mnogi drugi primarni pisni in ustni viri, kjer gre v glavnem prav tako za doslej še neobjavljeno gradivo. Mednje spadajo v glavnem dragocene zbirke raznih zasebnih zbirateljev iz lokalnega ali drugega slovenskega okolja, občutljiva osebna dokumentacija žrtev okupatorjevega nasilja in njihovih preživelih potomcev ter spominska pričevanja prič, ki so to usodo in tragično obdobje izkusili na lastni koži. Tako je bilo pri raziskavi okupiranega zdravilišča Rogaška Slatina opravljenih vsaj 15 obsežnih intervjujev, pri raziskovanju državne meje na reki Sotli v zaledju Rogaške Slatine med takratnim nemškim rajhom in sosednjim satelitom Neodvisno državo Hrvaško (raziskava je potekala pod organizacijskim in finančnim okriljem že omenjenega triletnega temeljnega projekta pod vodstvom red. prof. dr. Boža Repeta) pa vsaj 10 intervjujev. Sodelujoči v projektu smo se vsekakor zavedali, da »lovimo tako rekoč zadnji vlak«, kar izkazuje tudi žalostno dejstvo, da je precej pričevalcev žal že pokojnih. Ob kritičnem pretresu sta bila za prikaz zlasti splošnega dogajanja koristna vira tudi okupatorjev časopisni tednik *Štajerski gospodar* (izhajal v slovenščini in nemščini) in dnevnik *Marburger Zeitung* (tudi uradno glasilo Štajerske domovinske zveze) z rednim obtokom po vsej slovenski Štajerski ter uradni list *Verordnungs- und Amtsblatt* za spodnještajersko zasedbeno cono, kjer je šef nemške civilne uprave objavljial nacistična zakonska določila, predpise, odredbe, odloke, navodila, naznanila in razne pravne akte. Pod kritičnim očesom je koristno tudi preostalo okupatorjevo gradivo (zlasti glede uvida v način njegovega uničevalnega razmišljanja), nepogrešljiva pa je tudi za vojni čas izjemno kakovostna in temeljito dodelana nemška statistična publikacija za zasedeno Spodnjo Štajersko z naslovom *Ergebnisse der Bevölkerungsbestandsaufnahme in der Untersteiermark vom 29. November 1942*, ki zajema natančne statistične (populacijske, rasne, politične, gospodarstvene in jezikovne) preglednice po posameznih okupacijskih občinah.

Uporabne literature, ki bi se celostno fokusirala izključno na obravnavani prostor okupirane Rogaške Slatine, praktično ni. Na mikrozgodovinskem nivoju se je temu najbolj približal Tone Ferenc s svojim zborniškim člankom,⁵ kjer je sicer orisal nemško okupacijo in splošno upravno in raznarodovalno delovanje okupatorja v prostoru med Bočem in Bohorjem, vendar se v pretirane detailje ni spuščal, veliko pomembnih poglavij je povsem izpustil, niti ni obravnaval samo Rogaške Slatine, temveč se je osredotočal tudi na sosednje kraje. Pri tem je potrebno še omeniti preostala Ferenčeva znanstvena dela in članke, še posebej njegovo delo z zbranimi arhivskimi in drugimi viri o nacistični raznarodovalni politiki v Sloveniji z naslovom *Quellen zur nationalsozialistischen Entnationalisierungspolitik in Slowenien 1941-1945* ter znanstveno monografijo *Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji v letih 1941-1945*, temeljno in še do dandanes nepreseženo delo o širšem ekspanzionističnem, naseljevalnem in razseljevalnem, raznarodovalnem, ponemčevalnem in represivnem delovanju ter deportacijski politiki nemškega okupatorja v obeh okupacijskih conah na območju zasedene Slovenije, ki še vedno služi kot osnovno ogrodje vsakemu raziskovalcu druge svetovne vojne na Slovenskem. Pri analiziranju predvojnega obdobja v navezavi na delovanje Švabsko-nemške kulturne zveze in pete kolone so zelo uporabna tudi znanstvena dela Dušana Biberja, še posebej njegova temeljna monografija *Nacizem in Nemci v Jugoslaviji 1933–1945*, ki mi je ob uporabi arhivskega in spominskega gradiva prav tako služila kot osnova pri siceršnjemu orisu predvojnega delovanja nemštva na območju med Rogatcem in Rogaško Slatino. V to kategorijo še sodi Franjo Baš in njegova raziskava z naslovom *Kulturbund v Celju med dvema vojnoma*. Deportacijo slovenskih otrok v Nemčijo in njihovo ponemčevanje je obdelal Stane Terčak v svoji knjigi *Ukradeni otroci*, v delu *Celjski stari pisiker* pa se je lotil tudi delovanja zloglasnega celjskega sodnega zapora, kjer je potekalo zasliševanje, pretepanje, mučenje in streljanje skupin talcev, ki so jih Nemci med drugim zajeli in pripeljali tudi iz Rogaške Slatine. Pri prisilni mobilizaciji v nemško vojaško službo velja omeniti tudi temeljno delo *Nemška mobilizacija Slovencev v drugi svetovni vojni*, ki so ga soustvarili Marjan Žnidarič, Jože Dežman in Ludvik Puklavec ter doktorska raziskava Monike Kokalj Kočever z naslovom *Gorenjski mobiliziranci v nemški vojski 1943–1945*.

Prvi raziskovalni izsledki o okupirani Rogaški Slatini so bili v osnovnem orisu prvič predstavljeni in javno objavljeni aprila 2018 na otvoritvi odmevne razstave *Rogaška Slatina kot obmejno mesto Tretjega rajha, 1941–1945*, ki je nastala kot rezultat enoletnega projektnega

⁵ Ferenc, Tone. »Nemška okupacija.« V: Med Bočem in Bohorjem, ur. Marjan Žagar, Slavko Kremenšek, Janko Liška, Rudi Lešnik, Franc Drobne, Franjo Fijavž, Stane Mrvič, Milan Natek in Ernest Rečnik, str. 247–278. Šentjur pri Celju, Šmarje pri Jelšah, Rogaška Slatina: Delavska univerza, 1984. Dalje: Ferenc, »Nemška okupacija«.

raziskovanja v sklopu omenjenega projekta. Avtorji razstave⁶ smo se poleg splošnega invazijskega in okupacijskega orisa takratnega slovenskega prostora Kraljevine Jugoslavije v glavnem osredotočili na prikaz delovanja nemško-hrvaške državne meje na reki Sotli, ki leži v zaledju zdravilišča Rogaška Slatina in danes razmejuje dve samostojni in neodvisni republiki. Pričujoče magistrsko delo je druga, celovitejša in razširjena oblika zgodovinopisne raziskave o nacistični okupaciji zdravilišča Rogaška Slatina.

⁶ Dr. Peter Mikša, Daniel Siter, dr. Božo Repe in ostali.

2 VLOGA PETE KOLONE PRED NEMŠKO INVAZIJO

Da bi razumeli celotni spekter vojnega dogajanja se je potrebno posvetiti tudi predvojnemu dogajanju. Nacisti so se po Hitlerjevem ukazu 27. marca 1941, ki je veleval uničenje Jugoslavije, pričeli nemudoma pripravljati na vojaško invazijo. V sklop poslednjih priprav so vključili tudi še intenzivnejše obveščevalne dejavnosti petokolonskih organizacij, ki so sovražniku izdajale pomembne in občutljive podatke o razmerah v sami državi. Ob koncu marca 1941, ko so proti Avstriji z vlaki že migrirali nekateri člani nemške manjšine, so iz lokalnega slovenskega okolja v Gradec povabili tudi vodilne nacistične, člane vodstev Kulturbunda (Švabsko-nemške kulturne zveze), najboljše vohune in člane Auslands-Organisation Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei (AO NSDAP) iz slovenske Štajerske. Na teh srečanjih so bile mnogim dodeljene funkcije vodnikov (*Sonderführer*), prevajalcev in inštruktorjev nemškim invazijskim enotam. Da so lahko ti »begunci«, kakor so jih definirali Nemci, nemoteno prehajali mejo med Jugoslavijo in rajhom, jim je nemški konzulat v Ljubljani izdal lažne potne liste.⁷ Do 1. aprila je pri Šentilju vstopilo v nemški rajh 6 transportov oz. 2.800 oseb, večji del nemških državljanov s svojimi družinami. Na predvečer napada se je v Gradcu znašlo 4.700 prebežnikov iz Jugoslavije, od tega jih je bilo približno 500 folksdojčerev,⁸ iz štajerskih predelov Slovenije približno 150.⁹

Že pred aprilsko vojno, ko je Nemčija vršila petokolonsko obveščevalno ofenzivo na jugoslovanskih tleh, so si lahko tisti, ki so imeli težave pri pridobivanju potnih listov, slednje brez večjih komplikacij pridobili v Rogaški Slatini in Dobrni.¹⁰ Do 6. aprila je bilo v Gradcu sklicanih več sestankov, na katerih so vpoklicani petokolonski nacistom posredovali občutljive informacije iz številnih sfer delovanja jugoslovanske države. Na podlagi zbranih in razpoložljivih podatkov so se pogovarjali o moči, nastanjenosti in premikih jugoslovanskih bojnih enot, o pomembnih prometnih povezavah, vojni industriji in pripadajočih objektih, o Nemcem prijaznih in sovražnih organizacijah, društvih in ustanovah ter politično oz. ideološko zanesljivih ljudeh (t.i. zaupnikih), na katere se bodo lahko zanesli po svojem vojaškem vdoru v

⁷ Ferenc, Tone. *Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji v letih 1941–1945*. Maribor: Obzorja, 1968, str. 131. Dalje: Ferenc, *Nacistična raznarodovalna politika*; Ferenc, Tone. *Izbrana dela: Okupacijski sistemi med drugo svetovno vojno. I: Razkosanje in aneksionizem*. Ljubljana: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, 2006, str. 131. Dalje: Ferenc, *Razkosanje in aneksionizem*.

⁸ Oseba nemškega državljanstva, ki je živela izven etničnega ozemlja Nemčije. Fran Slovarji Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU: <https://fran.si/iskanje?View=1&Query=folksdoj%C4%8Der> (dostop: avgust 2019).

⁹ Biber, Dušan. *Nacizem in Nemci v Jugoslaviji: 1933-1941*. Ljubljana: Cankarjeva založba/Delo, 1966, str. 261. Dalje: Biber, *Nacizem in Nemci*.

¹⁰ Prav tam, str. 248.

Jugoslavijo. S pomočjo teh informacij so bili že v dneh pred vojno v Gradcu ustvarjeni tudi natančni aretacijski spiski domnevno sumljivih in nevarnih ljudi, po katerih so se ravnale nemške okupacijske oblasti po prevzemu občinskih uprav in v skladu s temi vnaprej pripravljenimi seznammi priprle in izgnale ogromno število Slovencev.¹¹ Tako niti ne preseneča, da so se na omenjenih spiskih za priprtje že pred pričetkom vojne znašli tudi prebivalci Rogaške Slatine. Graške oblasti so ob pomoči nemških državljanov iz lokalnih okolij tovrstne aretacijske pozive (*»verhaftungsbefehl aus Graz«*)¹² opremile tudi z osnovnimi podatki o kraju in letu rojstva, številu otrok, zakonskem stažu, poklicu, državljanstvu in kraju bivanja. Na enem izmed takšnih seznamov se je pojavila tudi Rogaška Slatina. Na aretacijskem spisku za zdraviliški kraj se je znašlo 10 prebivalcev – po poklicni strukturi je šlo v glavnem za učitelje, ravnatelje, duhovnike, gostilničarje, direktorja zdravilišča in podobne zaposlitve. Povsem spodaj je bilo še pripisano, da so se navedeni tekom svojega obstoja bolj ali manj jasno izkazali za Nemcem sovražne in nasprotno misleče ljudi, katerih večina se je 27. marca 1941 udeležila demonstracij proti vstopu Jugoslavije v trojni pakt.¹³ Temeljitejša razčlenitev bo sledila kasneje v poglavju o aretacijah in izgonih. Tovrstni dokumenti potrjujejo dejstvo, da so folksdojčerji iz okoliša Rogaške Slatine in ostali simpatizerji nacističnega režima v dneh tik pred napadom na Jugoslavijo nosili pomemben delež krivde pri usodah, ki so kasneje doletele prebivalce Rogaške Slatine. S svojim izdajanjem in prenašanjem občutljivih podatkov v sovražnikove roke so okupatorju razkrili ljudi, ki naj bi se jih bilo potrebno tako ali drugače znebiti, s čimer so mu ob vzpostavitvi okupacijske uprave znatno olajšali delo. Niti ni potrebno posebej izpostavljati, da se je lahko nekdo na teh spiskih znašel zgolj zato, ker je bil pri lokalnemu folksdojčerju slabo zapisan. Marsikatero usodo prebivalcev Rogaške Slatine so bile posledično zapečatenе že v Gradcu in to še pred samim napadom.

¹¹ Ferenc, *Nacistična raznarodovalna politika*, str. 131-132; Ferenc, *Razkosanje in aneksionizem*, str. 131-132.

¹² ARS (Arhiv Republike Slovenije), AS 1602, Deželni svetnik okrožja Celje, »Verhaftungsbefehl aus Graz«, šk. 2, p. e. 77. Dalje: ARS, AS 1602.

¹³ ARS, AS 1602, »Verhaftungsbefehl aus Graz«, šk. 2, p. e. 77.

2.1 Ustanovitev Kulturbunda na območju Rogaške Slatine in Rogatca ter seznamami tamkajšnjih zaupnikov

Prvi začetki Švabsko-nemške kulturne zveze (*Schwäbisch-deutscher Kulturbund*) na Slovenskem segajo v leto 1922, ko je bila v Kočevju, kjer je poleg Štajerske živelo največ Nemcev, za krajši čas ustanovljena prosvetna krajevna grupa Kulturbunda.¹⁴ Do pravega razmaha pa vendarle ni prišlo, saj je kraljeva vlada v Beogradu podobna združenja večkrat razpustila in prepovedala.¹⁵ Nova razvojna doba kulturbundovskega gibanja na slovenskih tleh se prične po priključitvi Avstrije k Nemčiji (t. i. *anschluss*) marca 1938 in sporazumu v Münchnu septembra 1938. Z naraščanjem nacistične moči v Nemčiji in vidnim povečevanjem nemške vloge ter pomena v Jugoslaviji se je pričel jugoslovanski vladni režim čedalje bolj lomiti pod pritiski Hitlerjevega poslanika v Beogradu Viktorja von Heerena.¹⁶

O lokalni sekciji Kulturbunda v prostoru Rogaške Slatine in njeni aktivnosti ni veliko znanega. Zdravilišče Rogaška Slatina je spadalo pod domeno kulturbundovske krajevne skupine iz Rogatca, katere ustanovitev je bila na podlagi dogovora med slovenskimi Nemci in zveznim vodstvom Kulturbunda prijavljena šele 31. marca 1939.¹⁷ Na ustanovnem sestanku, napovedanem v prvih aprilskih dneh, bi moralo priti do izvolitve odbora kulturbundovske celice za Rogatec, a ta sprva sploh ni bil dovoljen. Jugoslovanske oblasti so namreč zahtevale, naj rogaška kulturbundovska grupa najprej predloži pravila njihove organizacije v odobritev.¹⁸ Organizacijsko je kulturbundovska celica v Rogatcu pokrivala tudi območje Rogaške Slatine, sicer pa je bila podrejena celjski okrajni enoti kot eni izmed petih¹⁹ okrajev slovenskega Kulturbunda. Zelo zanimiv je tudi spisek njenih glavnih ustanoviteljev, kjer med naštetimi

¹⁴ Ferenc, *Nacistična raznarodovalna politika*, str. 92; Kregar, Tonček. *Vigred se povrne: Druga svetovna vojna na Celnjškem*. Celje: Muzej novejšje zgodovine Celje, 2009, str. 21. Dalje: Kregar, *Vigred se povrne*.

¹⁵ Ferenc, *Nacistična raznarodovalna politika*, str. 92; Kregar, *Vigred se povrne*, str. 21. Kulturna oz. prosvetna zveza je bila po vsej državi ukinjena v razdobju med 11.4.1924 in 12.1.1927 ter 6.1.1929 in 28.8.1930. Ferenc, *Nacistična raznarodovalna politika*, str. 92.

¹⁶ Baš, Franjo. »Kulturbund v Celju med dvema vojnama.« *Časopis za zgodovino in narodopisje*, 2/37 (1966), str. 216. Dalje: Baš, »Kulturbund v Celju.«

¹⁷ Podatki o točni letnici legalne ustanovitve Kulturbunda v Rogatcu se med posameznimi viri razlikujejo. Kar nekaj avtorjev je zgolj približno ali celo napačno pisalo o datumu ustanovitve. Najnatančnejši čas ustanovitve kulturbundovske celice v Rogatcu je razkril zgodovinar Dušan Biber v svoji monografiji, kjer se je opiral na poročila v sklopu pregledanega arhivskega gradiva. Biber, *Nacizem in Nemci*, str. 164, 371. Tudi ohranjena poročila Kulturbunda o zaposlenih osebah po različnih sektorjih v Rogatcu povsem sovpadajo s časom ustanovitve. Seznami z navedenimi imeni in priimki ljudi, nacionalnostjo ter njihovimi funkcijami so bili namreč že leta 1939 odposlani v Gradec. Marinc, Ivo. »Rogatec v času od 1850–1918 in 1941–1945.« V: *Rogatec s kraji Dobovec, Donačka gora, Stojno selo: ob 700 letnici podelitve trških pravic 1283–1983*, ur. Ivo Marinc, str. 87–122. Rogatec: Krajevna skupnost Rogatec, 1985, str. 108–109. Dalje: Marinc, »Rogatec ...«.

¹⁸ Biber, *Nacizem in Nemci*, str. 164, 371.

¹⁹ Ostali okraji so bili še v Mariboru (vodstvo Nemcev na Slovenskem), Ljubljani, Kočevju, Celju in na Ptuj. Celjski okraj je obsegal natanko 10 krajevnih skupin, od tega je bila ena v Rogatcu. Baš, »Kulturbund v Celju«, str. 216.

imeni izstopa zlasti Herbert Miglič (Herbert Miglitsch) – kasnejši nemški župan okupacijske občine Rogaška Slatina. Miglič, rojen 13. junija 1904 v Rogaški Slatini,²⁰ je še pred pričetkom vojaških spopadov na Poljskem postal tudi predsednik kulturbundovske krajevnne skupine s sedežem v Rogatcu. Slednji mu je bil z lego tik ob meji s Hrvaško in neposredni liniji z Zagrebom kot nalašč za množične prebege v hrvaško prestolnico, kamor je Miglič bežal pogostoma, ko politična situacija v slovenskem delu Kraljevine ni več dovoljevala njegove prisotnosti. Spomnimo, da so bile ravno v Zagrebu, kjer je pred vojno živelo največ nemških državljanov v vsej Jugoslaviji, nacionalsocialistično misleče in čuteče mladinske struje najbolj razvite.²¹ Ob zadnjem bežanju se je Miglič vrnil iz Zagreba šele nekaj dni zatem, ko je v Rogaško Slatino vkorakal nemški okupator.²² Med predvojnimi člani tukajšnjega Kulturbunda se iz prostora Rogaške Slatine poleg folksdojčerja Migliča najdeta še folksdojčerja dr. Emil Treo (med nemško zasedbo uradni zdravnik okupirane Rogaške Slatine)²³ ter Stojnšek.²⁴ Iz sosednje občine Rogatec, kjer je bil kulturni in gospodarski vpliv predvojnega nemštva še izrazitejši kot v zdravilišču²⁵ se na spisku članov rogaške kulturbundovske celice pojavi kar 60 imen.²⁶ V predvojnih pripravah na zasedbo Slovenije so v obmejnem pokrajinskem uradu nacionalsocialistične stranke v Gradcu sestavili tudi seznam že omenjenih zaupnikov, ki so nudili nemškim vojakom osnovno pomoč pri orientaciji in kasnejšim okupatorjevim organom pri začetnem vzpostavljanju okupacijske civilne uprave.²⁷ Seznane zaupnikov so razdelili na posebne zaupnike (*»besondere Vertrauensleute«*), katerih imena so v dokumentih tudi podčrtali, ter navadne zaupnike. Največ jih je bilo iz občine Rogatec, za katero je okupator že pred samim napadom pripravil seznam 60 zaupnikov (vsi so bili tudi člani rogaške kulturbundovske sekcije), od tega jih je bilo šest posebnih. Iz občine Rogaška Slatina posebnih zaupnikov sicer ni bilo, osem oseb pa je bilo uvrščenih med navadne zaupnike – poleg zgoraj omenjenih kulturbundovcev (Treo, Miglič in Stojnšek) še Neckermann, dr. Hoisl, Beigott,

²⁰ ARS, AS 220, Komisija za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev pri Predsedstvu Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta, šk. 48, »Miglič Herbert«, ŠZ: 4021, str. 1. Dalje: ARS, AS 220.

²¹ ARS, AS 1602, šk. 2, p. e. 58, »Bezirkshauptmannschaft St. Marein«; Orožen, Franc. »Štiri skice iz zgodovine Rogaške Slatine: okupacija in narodnoosvobodilna borba.« V: *Celjski zbornik 1961*, ur. Tine Orel in Gustav Grobelnik, str. 308–314. Celje: Svet za kulturo okraja Celje, 1961, str. 308. Dalje: Orožen, »Štiri skice«; Baš, »Kulturbund v Celju«, str. 216; Biber, *Nacizem in Nemci*, str. 45, 63.

²² Šolska kronika osnovne šole I. v Rogaški Slatini (I. 1898–1958), »Kronika za čas od 6. 4. 1941 do 9. maja 1945«, str. 8–9. Dalje: Šolska kronika (1898–1958).

²³ Po njemu je še danes poimenovana Vila Treo na krožišču poleg glavne avtobusne postaje, kjer je med nemško okupacijo tudi bival in služboval.

²⁴ ARS, AS 1931, Republiški sekretariat za notranje zadeve Socialistične republike Slovenije, šk. 744, »Kulturbund: Rogaška Slatina«, str. 3. Dalje: ARS, AS 1931.

²⁵ Za primerjavo med obema krajema glej naslednje podpoglavje.

²⁶ ARS, AS 1931, šk. 816, »Gemeinde Rohitsch«, str. 1–3.

²⁷ Ferenc, »Nemška okupacija«, str. 248.

Körbitz in Erjauc. Za ozemlje Kostrivnice so nemški uradniki zapisali zgolj enega navadnega zaupnika – domačina, zemljiškega posestnika in kasnejšega župana okupacijske občine Kostrivnica Edvarda (Herberta) Kupnika.²⁸

2.2 Delovanje in pronacistična obveščevalna aktivnost

Veliki zunanjepolitični mednarodni dogodki so, kakor drugod po Sloveniji, vplivali tudi na rogaško kulturbundovsko enoto. Po anchlussu marca 1938 se je 60-milijonski nemški rajh znašel na mejah 14-milijonske Kraljevine Jugoslavije, kar je vplivalo na to, da so pričeli stanujoči Nemci v Rogatcu in njihovi simpatizerji javno napovedati isto usodo tudi Sloveniji. Situacija se je do konference v Münchnu septembra 1938, ko je Adolf Hitler po pridobitvi sudetske regije razglasil domnevni konec svojim nadaljnjim teritorialnim željam, še dodatno zaostрила. Povečano aktivnost rogaške krajevnne grupe je bilo zaznati tudi pri narodno zavednih domačinih, ki so se nad čedalje intenzivnejšim delovanjem Kulturbunda pričeli zgražati. Ko so Nemci in nemčurji²⁹ v Rogatcu želeli primerno obeležiti Hitlerjev 50. rojstni dan in v skladu s tem pripraviti prave nacistične manifestacije, je zgražanje prešlo v resnejši odpor, ki se je rezultiral v organiziranju patrol in rednih straž.³⁰

31. marca 1938, deloma tudi kot posledica uspešno izvedene nacistične zasedbe Avstrije, je bila Hitlerju predložena daljša spomenica o nemških težnjah po Spodnji Štajerski. Avtor je bil Manfred Straka, ki je zastopal avstrijski krog nacistov (še posebej iz Gradca), s katerimi so imeli tesne stike tudi stanujoči Nemci v Rogatcu, ki so že pred vojno veljali za steber tukajšnjega nemštva. Med tistimi rogaškimi Nemci s stiki z nacisti iz avstrijskega prostora izstopata zlasti brata Paulsen oz. prej Pavliček (v Avstriji sta imela najpomembnejšo vlogo),³¹ ena najvplivnejših nemških družin Berlisg (Hans, Josip st. in ml.), Alois Preaz in zdravnik Franz Bratanič. Poleg navedenih in nemško orientiranih staroselcev je del rogaške kulturbundovske sekcije izhajal tudi iz vodilnih položajev steklarne Straže.³² Med njimi je bil Karl Erwin Kolterer, ki je po kapitulaciji Jugoslavije prevzel vlogo upravljanja Straže, v začetnem obdobju

²⁸ ARS, AS 1931, šk. 816, »Gemeinde Kostreinitz/Rohitsch Sauerbrunn/Rohitsch«, str. 1-2; ARS, AS 1602, šk. 2, p. e. 58.

²⁹ Pripadnik nenemškega naroda, zavzemajoč se za germanizacijo. Fran Slovarji Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU: <https://fran.si/iskanje?View=1&Query=nem%C4%8Dur> (dostop: september 2019).

³⁰ Marinc, »Rogatec ...«, str. 107, 110.

³¹ Mlajši brat dr. Viktor Paulsen je aprila 1941 s prvimi nemškimi četami prispel celo v Beograd, kjer je sodeloval pri zaplombi in transportu na Dunaj vsega razpoložljivega gradiva štetja iz leta 1931 ter knjižnega in kartografskega fonda Vojnogeografskega zavoda, Balkanskega inštituta in geografskega inštituta univerze v Beogradu. Biber, *Nacizem in Nemci*, str. 18.

³² ARS, AS 1931, šk. 816, »Gemeinde Rohitsch«, str. 1-2; Marinc, »Rogatec ...«, str. 93, 95, 107, 110.

zasedbe in okupatorjeve uprave pa je bil imenovan tudi za župana okupacijske občine Rogatec.³³ Rogaški kulturbundovci so se tedensko zbirali na sestankih v Koltererjevi gostilni pri Wutholnu v bližini železniške postaje in okušali tradicionalni nemški »Eintopf«. Krajevna kulturbundovska grupa v Rogatcu je poleg ostalih sekcij dolga leta zbirala in popisovala informacije o podjetjih, uradih, ustanovah in ljudeh, ki naj bi do Nemcev gojili sovražno razpoloženje. Vpliv Kulturbunda je bil celo tako močan, da so lahko njegovi člani podajali predloge za izselitev. Ta je bil pravnomočen, če so ga podpisali vsaj trije člani iz določene sekcije. Vsi podatki so bili zatem posredovani Südostdeutscher Institut v Gradcu.³⁴ Prejete spiske so nato urejali in analizirali, preverjali ter jih usklajevali zlasti s svežimi informacijami, ki so bile pridobljene v aprilskih dneh tik pred pričetkom nemške invazije na že omenjenih zadnjih tajnih sestankih v Gradcu.

Poleg seznamov, v katerih je rogaški Kulturbund popisal zaposlene ljudi in pripadajoče lastnike po najpomembnejših sektorjih (železnica, gasilstvo, šolstvo, orožništvo, pošta, občina, cerkev, gostilniški lokali z možnostjo nočitev, društva, stranke in ostalo), so se zbirali tudi podatki o tukajšnji industriji. Iz poslanih kulturbundovskih poročil so lahko pristojni nacistični uradniki v Gradcu že leta 1939 razbrali, da spada steklarna Straža pod lastniško in upraviteljsko domeno družbe *Vereinigten Glasfabriken A. G.* iz Zagreba, ki sta si jo lastila folksdojčerska brata Abel in velja za edino izdelovalko steklenic v celotni Jugoslaviji. Steklarna je zaposlovala približno 400 ljudi, dodatnih 180 naj bi jih še delalo v sklopu pripadajočega rudnika v neposredni bližini Straže. V poročilu je rogaški Kulturbund omenjal tudi pripadajočo električno centralo,³⁵ ki je velike količine električne energije poleg Rogatca dobavljala celo v Rogaško Slatino. S pomočjo elektrarne so se namreč napajali ves zdraviliški kompleks in njegova celotna okolica ter Ablova tovarna stekla v Rogaški Slatini. Da je lahko Hitlerjeva Nemčija oz. točneje spodnještajerska civilna uprava upravljala z rudnimi in ostalimi viri (govora je o premogovniku v Lupinjaku, peskokopu in žagi) in z električno centralo na drugi strani mejne Sotle na področju Neodvisne države Hrvaške (v nadaljevanju NDH) je bil zgolj eden v nizu številnih pomembnih faktorjev, da si je Tretji rajh v začetni fazi okupacije k svojemu ozemlju in upravi začasno priključil tudi prostor občine Hum na Sotli. Po ponovni pripojitvi občine k ustaški državi se je morala občina

³³ ARS, AS 1602, šk. 2, p. e. 58, »Bezirkshauptmannschaft St. Marein«; ARS, AS 1931, šk. 816, »Gemeinde Rohitsch«, str. 1–2.

³⁴ Marinc, »Rogatec...«, str. 107–108.

³⁵ V Rogatcu stacionirani kulturbundovci so v poročilu razkrili celo njeno maksimalno zmogljivost, ki je znašala 400 konjskih moči. Rogatec je imel že zelo zgodaj električno razsvetljavo, kajti elektrarna je doživela slovesno otvoritev že leta 1907. Kasneje so njeno lastništvo prevzeli rogaški Nemci. Leta 1924 se je sklenila tudi pogodba s Stražo za dobavo toka v Rogatec. Marinc, »Rogatec ...«, str. 96, 109.

zavezati, da bo nemškim obmejnim regijam še naprej dobavljala električno energijo.³⁶ Graški uradniki so že leta 1939 od rogaškega Kulturbunda pridobili tudi podatek o preskrbi prebivalstva v trgu Rogatec, za katerega so navedli, da potrebuje v povprečju približno 3.000 kilogramov moke na mesec za zadovoljivo oskrbo tamkajšnjih ljudi.³⁷

Poraja se tudi vprašanje, zakaj je do oblikovanja kulturbundovske celice prišlo v Rogatcu in ne v Rogaški Slatini. Mnogi ekonomisti in zgodovinarji v svojih delih razpredajo o tradicionalni povezanosti nemških narodnostnih manjšin z njihovo ekonomsko močjo in vplivom. Gospodarska moč in zbranost kapitala na določenem območju sta do neke mere zagotovo odražali jakostno stopnjo položaja nemške narodne manjšine, ki so se lastniško že tradicionalno povezovali z industrijskimi podjetji, bankami in finančnimi zavodi. Vsega tega je bilo v Rogaški Slatini zagotovo več, a vendar so tudi podeželski trgi, kakršen je bil denimo Rogatec, v sebi skrivali močne nemške odtise. Ne sicer tako številčno kot z vidika njihovega vpliva.³⁸ Nemci so kljub agrarni reformi obdržali precejšnja posestva, veliko je bilo tudi visoko situiranih trgovcev in obrtnikov. V Rogatcu je pred letom 1918 živel 536 Nemcev oz. 81 % vseh prebivalcev (podatki temeljijo na avstrijskem popisu za trg Rogatec),³⁹ kar priča o gospodarski moči oz. pomenu trgovcev, industrialcev, pripadnikov svobodnih poklicev ter obrtnikov v manjših štajerskih trgih. Leta 1931 je v Rogatcu živel manj kot 500 pripadnikov nemške manjšine, kljub temu pa so bili Nemci vseeno mnogo vplivnejši, kot bi si bilo to mogoče zamisliti ob primerjalnem tehtanju njihovega številčnega razmerja z domačo populacijo.⁴⁰ Po drugi strani so domačini iz Rogaške Slatine (v glavnem priseljenci iz Zagorja ob Savi) in prebivalci obmejne hrvaško-slovenske obsoteljske periferije, ki so si služili kruh v Ablovi steklarni, v sebi bolj ali manj nosili delavsko zavest. V posplošenem smislu so bili to proletarci, v glavnem kvalificirani steklarski delavci (nekateri od teh z napredno revolucionarno miselnostjo), ki so se leta 1926 po propadu steklarne v Zagorju ob Savi skupaj s svojimi družinami preselili v takrat še precej kmečko Rogaško Slatino. Takoj po prihodu so oblikovali ilegalno komunistično partijsko celico Plešivec,⁴¹ leto dni zatem pa še sindikalno podružnično

³⁶ Siter, Daniel. »Reka Sotla kot okupacijska meja med nemškim rajhom in NDH: Primer občine Rogaška Slatina.« *Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino*, 67/1 (2019), str. 147, 149. Dalje: Siter, »Reka Sotla kot okupacijska meja ...«. O kompleksnem procesu vzpostavljanja nemško-hrvaške državne meje na reki Sotli in v zahodnih predelih Hrvaškega Zagorja, delu mešane osrednje razmejitvene komisije s sedežem v zdravilišču ter podrobnejši razčlenitvi vzrokov in pomenu priključitve občine Hum na Sotli k nemškemu rajhu glej str. 145–148.

³⁷ Marinc, »Rogatec ...«, str. 108.

³⁸ Dušan Biber v svoji monografiji ugotavlja, da so bili Nemci v Sloveniji ena najmanjših narodnostnih manjšin, gospodarsko in socialno pa daleč najmočnejši, najbolje organizirani, z bogato kulturno in politično tradicijo ter močno narodno zavestjo. Biber, *Nacizem in Nemci*, str. 14.

³⁹ Marinc, »Rogatec ...«, str. 87.

⁴⁰ Kregar, *Vigred se povrne*, str. 21; Biber, *Nacizem in Nemci*, str. 14.

⁴¹ Že februarja 1927 je bila pod krovno organizacijo Borisa Kidriča v samski sobi stanovanjske hiše v neposredni bližini steklarne ustanovljena ilegalna štiričlanska delavska partijska celica KPJ (Komunistične partije Jugoslavije)

organizacijo in kulturno-prosvetno društvo Svoboda. To je bilo dovolj, da so s temi organizacijami preprečili težnje tedanjega direktorja steklarne in nekaterih vodilnih nemčurskih⁴² delavcev po zaposlovanju nemško orientiranih delavcev ter odpuščanju Slovencev in Hrvatov.⁴³ Njihova delavska zavest se je prenašala tudi na ostale krajane, kar je vplivalo na to, da so se prisotni delavci v zdraviliškem kraju od podobnih pronacistično usmerjenih gibanj oddaljili in jih ožigosali z lastnim prezirom.⁴⁴ Glede na to, da je nekaj 100 Nemcev v Rogatcu tvorilo vplivno nemško nacionalno jedro, poleg tega pa v Rogatcu ni bilo nikoli takšne zgoščitve delavskega sloja ljudi, delavskih organizacij in z njimi povezanih aktivnosti, niti ne preseneča odločitev, da je bila sekcija Kulturbunda ustanovljena v Rogatcu in ne Rogaški Slatini.

Spominskega gradiva, ki bi za predvojni čas razkrilo delovanje Kulturbunda na širšem območju Rogaške Slatine ni veliko. Franc But, poznejši partizanski borec iz Kostrivnice, se v svojih zapisih spominja predvojnih časov, ko se je na jugoslovanskih tleh pojavljala čedalje večja gospodarska kriza. Novice o gospodarsko prerojeni Nemčiji pod Hitlerjem so pricurljale tudi do obubožane Štajerske. Govorilo se je, da v rajhu vlada pravo blagostanje, da kmetje in delavci dostojno živijo in imajo skoraj neomejene možnosti za zaslužek. Kulturbund iz Rogatca je v skladu s širjenjem takšne propagande pošiljal v večje kraje (Rogaško Slatino, Poljčane, Šmarje pri Jelšah in še kam) nemčurje, ki so se kot izletniki zlasti po vaseh pogovarjali z domačini o Hitlerjevi Nemčiji in njenem kakovostnem življenjskem standardu. Revni sloji – majhni kmetje, poljedelski in sezonski delavci, manj kvalificirani delavci in brezposelni – so se tej namenski propagandi spričo težaških razmer zelo hitro uklonili in ji tudi sledili. Ko je pozneje nemška okupacijska nadoblast razkrila svoj pravi obraz so mnogi uvideli svojo lastno zaslepljenost, a takrat je bilo že prepozno.⁴⁵

in SKOJ s sekretarjem Benom Jugovarjem na čelu. Med njenimi prvimi člani so se znašli še Jože Siter (brat avtorjevega pradedka), Engelbert Weinberger in Franjo Lipovšek. Tišma, Jovo, odg. ur. *50 let steklarne »Boris Kidrič« Rogaška Slatina*. Rogaška Slatina: Delovna skupnost steklarne »Boris Kidrič« Rogaška Slatina, 1978, str. 41, 66. Dalje: Tišma, *50 let steklarne*. Vsi naštetni so bili kmalu po nacistični zasedbi Rogaške Slatine aretirani in odpeljani v celjske sodne zapore ('Stari pisker'). Preživeli so bili izgnani oz. so že prej zbežali preko meje na ozemlje takratne Neodvisne države Hrvaške.

⁴² Pripadnik nenemškega naroda z značilno pronemško orientiranostjo in prepričanjem, ki se zavzema za germanizacijo. Fran Slovarji Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU: <https://fran.si/iskanje?View=1&Query=nem%C4%8Ddur> (dostop: maj 2019).

⁴³ Tišma, *50 let steklarne*, str. 17, 41, 66.

⁴⁴ But, Franc. *Zapisi o osvobodilnem gibanju pod Bočem*. Rogaška Slatina: Delavska univerza v Šmarju pri Jelšah, 1983, str. 17. Dalje: But, *Zapisi*.

⁴⁵ Prav tam, 17–18; Klanjšček, Zdravko, Tone Ferenc, Ivan Ferlež et al. *Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem: 1941–1945*. Ljubljana: Partizanska knjiga, 1976, str. 27. Dalje: Klanjšček et al., *Narodnoosvobodilna vojna*.

Iz dopisov ukinitvenega komisarja pri šefu civilne uprave še izvemo, da se je do 24. junija 1941, ko je bil sicer Kulturbund na Spodnjem Štajerskem že ukinjen, v blagajni Švabsko-nemške kulturne zveze za območje Rogaške Slatine ohranilo 452,25 dinarjev, ki jih je župan okupacijske občine Rogaška Slatina, inž. Herbert Miglič, ob koncu junija istega leta dostavil izpostavi Sicherheitsdiensta (SD) v Rogaški Slatini. Neznani Gottfried Grill iz Maribora, zadolženec za delovanje Kulturbunda na Spodnjem Štajerskem, je prišel nato v Rogaško Slatino, da bi prevzel preostanek denarja, kar je simboliziralo zadnje dejanje in konec kulturbundovske celice v prostoru spodnještajerskega zdravilišča.⁴⁶

Uvodno poglavje je namenjeno zlasti nujni osvetlitvi dejstva, da so se slovenski Nemci, ki so bili pred vojno ideološko prepojeni z nacionalsocializmom, že pred pričetkom druge svetovne vojne zavestno pripravljali na prevzem oblasti. Mnoge raziskave potrjujejo, da je bil predvojni vpliv slovenskega Kulturbunda огromen, hkrati pa je odigral tudi ključno vlogo v začetnih fazah nemške invazije in prvih nekaj tednih po zasedbi slovenskega ozemlja. Številni posamezniki iz predvojnih kulturbundovskih struj so kasneje v obdobju nemške okupacije zasedli tudi pomembne funkcije v raznih zasedbenih uradih. Uvodna razprava ne želi podajati poglobljene zgodovinske slike o predvojnem delovanju Kulturbunda na obravnavanem območju. Za to bi bilo med drugim potrebno temeljito pregledati razpoložljivo arhivsko gradivo. Vsekakor pa zadošča, da bralcu ponazori ključno dejstvo, da operiranje kulturbundovske celice v Rogatcu še pred Hitlerjevim napadom na Jugoslavijo nikakor ni bilo zanemarljivo, skupaj z ostalimi vzpostavljenimi celicami pa ključno pri doseganju bliskovite zmage nad kraljevimi silami.

⁴⁶ SI_ZAC/0084 (Zgodovinski arhiv Celje), Okupacijska občina Rogaška Slatina, šk. 1, sign. 7, »Kulturbund«, 24. 6. 1941, 11. 7. 1941. Dalje: SI_ZAC/0084.

3 PRIPRAVE NA VOJNO: PRVI ZNAKI, ZAKASNELA MOBILIZACIJA IN PREGLED MOČI

V začetku aprila 1941 so se učenci in učenke osnovnih šol v Rogaški Slatini odpravili na velikonočne počitnice. Prvošolčke I. celjske deške ljudske šole je denimo eden izmed tamkajšnjih učiteljev pred izhodom nagovoril: »*Odhajate na velikonočne počitnice. Nihče ne ve, kako dolgo bodo trajale. Ko bo čas, vas bomo spet poklicali v šolo*«. ⁴⁷ Vedelo se je, da je vojna tik pred vrati in nihče ni mogel predvideti, kaj natanko se bo zgodilo. Kmalu se je izkazalo, da je nemški napad prekinil pouk po vsej državi. Do ponovnega obiska šol je sicer resda prišlo, a odslej so v učilnicah stali nepoznani in povsem tuji ljudje, ki so govorili izključno nemško, slovensko pa niso hoteli niti niso znali. Slovenski učitelji – tisti, ki bi morali ob primernem času svoje šolarje ponovno vpoklicati k pouku – so bili odstranjeni in pregnani. ⁴⁸

Medtem ko so najmlajši še vedno uživali podaljšane počitnice, so se njihovi starejši svojci in ostali za vojno sposobni moške že pripravljali na vojno. V Sloveniji so bile v celoti mobilizirane zgolj posadne enote in Triglavski planinski odred s sedežem v Škofji Loki. Skupno je Jugoslaviji do 27. marca 1941, ko je v Beogradu odjeknil državni udar, uspelo mobilizirati zgolj 600.000 moških oz. slabo tretjino ⁴⁹ vseh vojaških obveznikov. Vzrok za tako majhno število med drugim tiči tudi v dejstvu, da je Jugoslavija 25. marca 1941 po podpisu pristopnih listin k trojnemu paktu demobilizirala precejšnje število obveznikov, ki so nato odšli domov. Kot posledica notranjepolitičnih sprememb, do katerih je prišlo 27. marca 1941, je bilo že jasno, da se Jugoslavija vojni ne more več izogniti. Še istega dne je Bogoljub S. Ilić, tedanji minister vojske in mornarice, v imenu svojega generalštaba izdal povelje za zaprtje vseh državnih meja, ⁵⁰ kar je sicer povečalo stopnjo obrambne pripravljenosti, a splošna mobilizacija zaradi strahu

⁴⁷ Savodnik, Bert. *Moja vojna proti Nemcem*. Celje: Muzej novejšje zgodovine Celje, 2015, str. 21. Dalje: Savodnik, *Moja vojna*.

⁴⁸ Savodnik, *Moja vojna*, str. 21, 28.

⁴⁹ Na podlagi zadnjih jugoslovanskih vojnih načrtov (»*Plan za koncentraciju snaga za ratni plan R-41*«) je razvidno, da je mobilizacija predvidevala približno 1.700.000 vpoklicanih vojakov (1,2 milijona operativnih enot, 500.000 moških pa v okviru rezervnih oddelkov) in 600.000 (po nekaterih virih celo do 900.000) glav živine. Med mobilizirance kraljeve vojske so se uvrstili tisti obvezniki, ki so bili znotraj starostnega razpona 20–55 let telesno in mentalno sposobni za boj. Terzić, Velimir. *Slom kraljevine Jugoslavije 1941: Uzroci i posledice poraza 2*. Beograd: Narodna knjiga, Partizanska knjiga; Ljubljana: Partizanska knjiga; Titograd: Pobjeda, 1983, str. 199–200, 203. Dalje: Terzić, *Slom kraljevine Jugoslavije*; Anić, Nikola et al. *Druga svetovna vojna: prva knjiga*. Prevedla Iztok Ilich in Janko Lorenzi. Slovenska izdaja. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1981, str. 216. Dalje: Anić et al., *Druga svetovna vojna*.

⁵⁰ Ilićev navodilo je določalo aktiviranje vseh enot za zapiranje meja, rušenje objektov, postavljanje preprek in oddelkov za zaščito notranjosti državnega teritorija ter okrepitev žandarmerijskih sil. 28. in 29. marca so bile aktivirane še tudi nekatere preostale enote, vendar o razglasitvi splošne mobilizacije še vedno ni bilo nikakršnega govora. Terzić, *Slom kraljevine Jugoslavije*, str. 224.

pred nacistično Nemčijo in oboroženim konfliktom še vedno ni bila razglašena.⁵¹ Nemški generalštab je po presenetljivem in nepričakovanem beograjskem državnem udaru uspel v zgolj 24 urah pod velikimi pritiski sestaviti še načrte za napad na Jugoslavijo, ki jih je Hitler povzel v Direktivi št. 25.⁵² Nihče v jugoslovanskem vojaškem vrhu si ni želel vojne s Hitlerjem, zato se je država po čim miroljubnejših poteh trudila, da obvlada in po številnih diplomatskih kanalih zadrži naraščajoče zunanje pritiske. Poročanje divizijskega generala in pomočnika načelnika generalštaba Milutina Nikolića slika zelo težko situacijo. 27. marca je vodilnemu osebju generalštaba povedal, da lahko Nemci, ki so medtem Jugoslavijo že povsem obkolili, v zgolj 7 urah prodrejo naravnost do Beograda. Zaustaviti jih ne more nihče. Njegova zahteva po takojšnji splošni mobilizaciji je bila lahkomišelnost zavrnjena.⁵³ Tik pred napadom je generalštabu jugoslovanske vojske za obrambo celotne 3.000 kilometrov dolge državne meje uspelo mobilizirati nekaj manj kot milijon mož.⁵⁴

3.1 Prvi oprijemljivi znaki o nemških namerah

Ob koncu marca in v prvih dneh aprila 1941 so nemški diplomati in drugi predstavniki rajha pričeli z umikanjem iz celotne Jugoslavije.⁵⁵ 3. aprila pozno popoldan je sledil še odhod nemškega konzula iz Ljubljane.⁵⁶ Jugoslovansko politično in vojaško vodstvo je dobilo dovolj trden dokaz o neizbežni nemški invaziji že 1. aprila pozno popoldan, ko je v Berlinu v pisarni jugoslovanskega vojaškega atašeeja, polkovnika Vladimira Vauhnika, zazvonil telefon. Na drugi strani slušalke je skrivnostni klicatelj, ki se je predstavil za »velikega prijatelja Jugoslavije«,⁵⁷ naznanil, »da bo v nedeljo, 6. aprila ob zori Jugoslavija napadena. Pred vdorom bo prišlo do hudih letalskih napadov in predvsem Beograd bo stolčen v prah in pepel.« Istega dne je Vauhnik prejel tudi anonimno grozilno pismo, v katerem je bilo zapisano, da bo Jugoslavija uničena v desetih dneh. Zgodaj zjutraj 2. aprila je bil Beograd o vsem tem že obveščen.⁵⁸

⁵¹ Klanjšček et al., *Narodnoosvobodilna vojna*, str. 37; Terzić, *Slom kraljevine Jugoslavije*, str. 219, 224.

⁵² Ridgway, B. M., A. C. Smith. *Historical Study: The German Campaigns in the Balkans (Spring 1941)*. Washington: Department of Army, 1953, str. 29–30. Dalje: Ridgway in Smith, *Historical Study*; Tomasevich, Jozo. *War and Revolution in Yugoslavia, 1941–1945: The Chetniks*. Stanford (California): Stanford University Press, 1975, str. 54, 65. Dalje: Tomasevich, *The Chetniks*.

⁵³ Terzić, *Slom kraljevine Jugoslavije*, str. 224–225.

⁵⁴ Ridgway in Smith, *Historical Study*, str. 36.

⁵⁵ »Ne nasedajte bajžam, ki jih trosijo sumljivi ljudje, marveč hladno nadaljujte svoje opravke.« *Slovenec*, 1. april 1941, str. 1.

⁵⁶ »Korektna izjava nemškega konzula.« *Slovenec*, 5. april 1941, str. 2.

⁵⁷ Obstajajo namigovanja, da je 1. aprila 1941 v Vauhnikovo pisarno klical Goringov načelnik Luftwaffinega štaba, general Hans Jeschonnek, ki je bil slovenskega rodu. Vauhnik, Vladimir. *Nevidna fronta: spomini jugoslovanskega vojaškega atašeeja v Berlinu 1938–45*. Ljubljana: Delo, 1972, str. 238. Dalje: Vauhnik, *Nevidna fronta*.

⁵⁸ Prav tam, str. 155–158 (156 za citat).

Premier in generalštabni načelnik Simović Vauhnikovim alarmnim poročilom ni najbolj verjel in se je še naprej oklepal zmotne zablode, da je še dovolj časa za morebitne priprave na napad.⁵⁹ Reakcija je bila vsekakor pasivna tudi zaradi političnih razlogov, kajti strah pred nepotrebnim dodatnim izzivanjem Hitlerja je bil zelo razširjen. 3. aprila 1941, istega dne, ko Jugoslaviji na ključnem srečanju z Britanci in Grki ni uspelo vzpostaviti enotnega dialoga o skupnih obrambnih načrtih, je bila sprožena tajna mobilizacija. Ta je bila javno objavljena in spremenjena v splošni vojaški vpoklic šele dan po napadu, ko je novoimenovani kralj Peter II. izdal proklamacijo o vojni napovedi Nemčiji. Zamik v izvajanju splošne mobilizacije je bil tudi usoden za uspešno nadaljevanje in dokončanje vojaškega vpoklica obveznikov, saj so nemške letalske sile po 6. aprilu v celoti prevzele nadzor nad jugoslovanskim zračnim prostorom. Neomajno bombardiranje ključnih jugoslovanskih železniških in cestnih povezav, komunikacijskih linij, mostišč ter mobilizacijskih centrov je bilo na dnevnem spisku, zaradi česar je bil vpoklic zelo otežen in močno upočasnen. Dravska divizija, ki je branila tudi pomembne dostope na del slovenskega ozemlja, kjer se je nahajala Rogaška Slatina, je bila popolnoma mobilizirana šele po usodnem 6. aprilu, sicer pa je na dan napada v glavnem že bila v procesu zaključevanja mobilizacije. Pravzaprav pa ni bila do nemškega napada v celoti mobilizirana niti ena sama jugoslovanska divizija, povečini so uspele zavzeti zgolj koncentracijski prostor, ki ga je predvideval velikopotezni jugoslovanski obrambni načrt R-41 oz. Rat 1941 (Vojna v letu 1941).⁶⁰

3.2 Moč jugoslovanskih in nemških oboroženih sil

Hitlerjeva Nemčija si je do napada na Jugoslavijo uspela pokoriti že skorajda celotni evropski celinski blok. Nemški vojaški stroj je uničeval vse pred seboj in je v tistem obdobju upravičeno veljal za nepremagljivega. Wehrmacht⁶¹ je za balkansko vojaško kampanjo (operativni prostor Grčije in Jugoslavije) skupno namenil 35 ½ divizij, od tega naj bi 24 nemških divizij kaznovalo in zlomilo Jugoslavijo, ostale so bile namenjene za ofenzivni pohod proti Grčiji in zavarovanje dostopov iz Turčije.⁶² Ob napadu na kraljevino je pet divizij v Avstriji ostalo še v rezervi

⁵⁹ Barefield, R. Michael. *Overwhelming Force, Indecisive Victory: The German Invasion of Yugoslavia, 1941*. Kansas: School of Advanced Military Studies/United States Army Command and General Staff College, 1993, str. 14. Dalje: Barefield, *Overwhelming Force*.

⁶⁰ Terzić, *Slom kraljevine Jugoslavije*, str. 229–230, 233–234, 251–252, 266; Barefield, *Overwhelming Force*, str. 13.

⁶¹ Združene oborožene sile nacistične Nemčije, ki so bile sestavljene iz treh rodov nemške vojske: kopenskih sil (Heer), letalstva (Luftwaffe) in mornarice (Kriegsmarine).

⁶² Terzić, *Slom kraljevine Jugoslavije*, str. 248–249, 274–275.

vrhovnega poveljstva nemških oboroženih sil (Oberkommando der Wehrmacht / OKW).⁶³ Italijani so za napad prispevali še dodatnih 23 divizij, Madžari pa 5. Madžarske divizije so bile tudi edine bojne čete, ki so v okviru Hitlerjevih satelitskih zaveznic pri napadu aktivno sodelovale.⁶⁴ Romunske in bolgarske vojaške enote v invaziji niso prisostvovala, sta pa vladi obeh držav dovolili neomejen prehod nemških enot čez njihovo državno ozemlje, za kar sta bili po kapitulaciji napadenih držav nagrajeni s precejšnjimi teritorialnimi pridobitvami. Romunija je morala tudi zavarovati svoje meje z Jugoslavijo in Sovjetsko zvezo, Bolgarija pa je bila primorana predstaviti glavnino svojih čet vzdolž turško-bolgarske meje.⁶⁵ Tabor sil osi je torej pod nemškim sponzorstvom za bliskovito vojno proti Kraljevini Jugoslaviji v celoti namenil 57 divizij. Če odštejemo pet neizkoriščenih nemških divizij, ki so se znašle v rezervi OKW, so fašistični napadalci za uničenje Jugoslavije uporabili 52 aktivnih divizij.⁶⁶ Od tega so nemške divizije veljale za hrbtenico moderne invazijske sile in so bile najbolj oborožene, opremljene in izurjene, vodili pa so jih izkušeni generali, ki so zasloveli v vojaških kampanjah na Poljskem, Norveškem in v Franciji. Dve petini nemških divizij je bila celo v povsem oklepni ali motorizirani podobi z ogromno prebojno močjo in velikimi manevrskimi sposobnostmi.⁶⁷ Jugoslovanska kraljeva kopenska vojska je v začetku aprila 1941 razpolagala s približno 30 divizijami,⁶⁸ ki so bile nepripravljene na boj, slabo usposobljene, neizkušene in nepopolno mobilizirane.⁶⁹ Samo 11 nepopolno mobiliziranih divizij naj bi bilo v trenutku nemškega napada razmeščenih na bojnih položajih v obmejnem pasu. Če bi jugoslovanski armadni generalštab uspel v celoti izvesti mobilizacijo svojih vojaških obveznikov bi lahko računal na več kot milijon mož (po nekaterih podatkih celo do 1,2 milijona operativcev in še dodatnih 500.000 rezervistov),⁷⁰ tako pa jih je bilo v času beograjskega vojaškega puča ob koncu marca 1941 za

⁶³ Klanjšček et al., *Narodnoosvobodilna vojna*, str. 34; Anić et al., *Druga svetovna vojna*, str. 222.

⁶⁴ Tomasevich, *The Chetniks*, str. 55, 65.

⁶⁵ Dircitve No. 25–26. <http://der-fuehrer.org/reden/english/wardirectives/directives.html> (dostop: september 2019); Tomasevich, *The Chetniks*, str. 54–55, 65, 67.

⁶⁶ Klanjšček et al., *Narodnoosvobodilna vojna*, str. 34.

⁶⁷ Tomasevich, *The Chetniks*, str. 65.

⁶⁸ Podatki o številu jugoslovanskih divizij se med avtorji nekoliko razlikujejo. Mitcham v svoji monografiji o Wehrmachtu za začetek aprila 1941 navaja, da je jugoslovansko vojsko tvorilo 29 pehotnih divizij, 6 oklepnih brigad, 3 konjeniške divizije, 3 rezervne konjeniške brigade, 1 trdnjavska (garnizijska) divizija, 1 trdnjavska brigada, 23 obmejnih stražnih bataljonov in še nekaj drugih enot. Mitcham, Samuel W. *The Rise of the Wehrmacht: The German armed forces and World War II. Volume 2*. Westport: Praeger Security International, 2008, str. 393. Dalje: Mitcham, *The Rise*. Polkovnik Anić navaja 28 aktivnih in mobiliziranih divizij. Anić et al., *Druga svetovna vojna*, str. 216. Tomasevich navaja približno število 30 divizij oz. 28 pehotnih divizij, 3 konjeniške divizije, 1 konjeniška stražna brigada, trije gorski oddelki (vsak sestavljen iz gorskega regimenta oz. polka in artilerijskega bataljona), 16 združenih oddelkov (vsak naj bi vseboval od 1–3 pehotnih regimentov in 1–3 artilerijskih bataljonov), 16 regimentov v obmejnih utrdbah in 48 pehotnih polkov z nekaj artilerije (vključujoč žandarmerijo in stalne obmejne čete) za zaščito in varovanje jugoslovanskih meja ter notranjosti države ter 6 bataljonov Četniške komande v začetku aprila 1941. Tomasevich, *The Chetniks*, str. 57–58, 65.

⁶⁹ Prav tam, str. 65.

⁷⁰ Anić et al., *Druga svetovna vojna*, str. 216.

obrambo domovine vpoklicanih samo 600.000 oz. slaba tretjina vseh obveznikov.⁷¹ Do nacifašistične invazije 6. aprila pa je uspelo Jugoslaviji število mobiliziranih še zvišati na 700.000 oboroženih mož.⁷² Sedem jugoslovanskih armad, razporejenih v štiri armadne skupine, se je lahko med drugim opiralo na samo štiri polke motorizirane artilerije in dva tankovska bataljona, ki sta skupaj štela natanko 110 zastarelih tankov iz češkoslovaške Škode. Zaradi posledic nemške zasedbe omenjene tovarne je bilo od prve polovice leta 1939 naprej težko pridobiti tudi rezervne tankovske dele, kar je bilo razvidno iz očitnega pomanjkanja tovrstnih delov. Več kot polovica oz. kar 60 jih je bilo neuporabnih pet ton težkih tankov iz prve svetovne vojne in obdobja tik po njej.⁷³ Razlika ne le v številu, temveč tudi vseh ostalih sferah, ki zrcalijo strašanske pomanjkljivosti kraljeve vojske, je bila naravnost gromozanska in na koncu odločilnega pomena.

3.2.1 Vojno letalstvo in ladjevje

Kraljevih zračnih sil za obrambo najsevernejših predelov države je bilo zelo malo. Nasploh je generalštab za obrambo severnega (tudi slovenskega) zračnega prostora namenil šibke in majhne letalske sile. Druga letalska mešana brigada pod poveljstvom polkovnika Jakova Djordjevića z glavnim štabom v Novi Topoli je imela 5. aprila v svojem sestavu dva letalska polka, tj. 4. lovski in 8. bombniški s poveljniškima bazama v Zagrebu.⁷⁴ V skupnem seštevku je to pomenilo 52 skromnih in v primerjavi z Göringovimi zračnimi silami primitivnih letal, ki so morala pokrivati preobsežno strateško območje. Naloga bombnikov 8. polka je bilo celo bombardiranje nacističnih letališč, območij z večjimi zgostitvami invazijskih enot in železniških ter cestnih povezav v obmejnih predelih zahodne Madžarske in Avstrije. Dunaj je bil celo določen za glavni cilj načrtovanih bombnih napadov, kar je bilo seveda povsem nerealno v skladu s takratnimi zmožnostmi jugoslovanskega bojnega letalstva.⁷⁵ Kopensko vojsko je podpirala tudi armadna izvidniška aviacija. Vsaki armadi je bila namreč dodeljena ena izvidniška skupina. 7. jugoslovansko armado, ki je med drugim zasedla tudi obrambne položaje na slovenskem teritoriju, je okrepila 6. izvidniška skupina (16 zastarelih letal

⁷¹ Anić et al., *Druga svetovna vojna*, str. 216; Mitcham, *The Rise*, str. 393.

⁷² Tomasevich, *The Chetniks*, str. 64.

⁷³ Anić et al., *Druga svetovna vojna*, str. 215, 222; Mitcham, *The Rise*, str. 393; Tomasevich, *The Chetniks*, str. 58–59, 67.

⁷⁴ 4. lovski polk je imel na letališču v Bosanskem Aleksandrovacu 3 eskadrilje lovcev Hurricane I (skupno 20 letal) in 1 eskadriljo zastarelih lovskih letal IK-2 (8 letal). 8. bombniški polk so tvorile 4 eskadrilje bombnikov Blenheim I (24 letal), ki so bile nastanjene na letališču v Rovinah, nekaj kilometrov severno od Nove Topole. Terzić, *Slom kraljevine Jugoslavije*, str. 269; Shores, Christopher, Brian Cull, Nicola Malizia. *Air War for Yugoslavia, Greece and Crete: 1940–1941*. London: Grub Street, 1987, str. 188–189. Dalje: Shores in Cull, *Air War*.

⁷⁵ Terzić, *Slom kraljevine Jugoslavije*, str. 268–270, 276; Shores in Cull, *Air War*, str. 188–189.

proizvajalca Breguet in Potez) s pripadajočima letališčema v Cerkljah in Bregi v bližini Brežic. Vsega skupaj je kralj Peter II. za obrambo svoje države razpolagal z nekaj več kot 400 letali⁷⁶ (izključujoč 150 vodnih letal nemškega proizvodnega porekla), od česar je bila več kot tretjina modelov povsem zastarelih. Skupno število operativnih bojnih letal je tvorilo kar 11 različnih letalskih tipov, ti pa so uporabljali kar 22 različnih modelov motorja in 4 različne vrste mitraljezov. Približno 2.000 jugoslovanskih pilotov je posledično imelo na voljo zgolj 265 ustreznih (operativnih) letal, ki pa zaradi tehničnih pomanjkljivosti in pomanjkanja opreme niso bila prilagojena na nočne operacije.⁷⁷ Podobno kot jugoslovanske kopenske enote so bile tudi letalske sile močno razpršene po celotni državi, natančneje na kar 23 letališčih.⁷⁸ Jugoslovansko vojno mornarico (vojno ladjeve, mornariško letalstvo in obalna obramba) je sestavljalo 32 zastarelih vojaških ladij, 150 hidroavionov (večinoma že zastarelih) in 14 obalnih topniških baterij s 45 topovi.⁷⁹

Nemške kopenske operacije na Balkanu sta učinkovito podprla 8. letalski korpus (Fliegerkorps VIII) pod poveljstvom Wolframa von Richthofena) s 414 letali in 4. zračna flota (Luftflotte 4) s 576 letali (številki veljata za začetek aprila 1941), še dodatnih 168 letal pa je bilo v tistem času v postopku premeščanja v bližino jugoslovanskih meja s Sicilije, kjer je deloval 10. letalski korpus.⁸⁰ Luftflotte 4 z letališči v osrednji Avstriji (kjer je imela flota največje število bombnikov), okolici Gradca in Dunaja, Romuniji ter Madžarski je delovala pod glavnim poveljstvom generalpodpolkovnika Alexandra Löhra⁸¹ s sedežem na Dunaju. Löhr je od beograjskega državnega udara v najkrajšem možnem času pripravil in realiziral izjemno logistično mojstrovino. V zgolj 10 dneh mu je za potrebe zračnih operacij nad Jugoslavijo uspelo vzpostaviti popolnoma pripravljeno letalsko floto, ki je svoja letala pripeljala celo iz Afrike, Francije in Sicilije.⁸² Samo za pokrivanje najsevernejših predelov Jugoslavije, med

⁷⁶ Podatki o skupnem številu letal se med različnimi publikacijami prav tako nekoliko razlikujejo. Najpogosteje se pojavlja številka 459 letal: 125 lovcev, 173 bombnikov in 161 izvidniških letal. Barefield, *Overwhelming Force*, str. 15; Anić, *Druga svetovna vojna*, str. 216; Tomasevich, *The Chetniks*, str. 59. Mitcham navaja nekoliko višje število (približno 700 zastarelih letal), kamor šteje tudi 150 hidroavionov. Mitcham, *The Rise*, str. 393. Identično število omenja tudi študija Ridgwaya in Smitha, ki trdita, da je poveljstvo jugoslovanskih vojaških zračnih sil v januarju 1941 upravljalo s 700 bojnimi letali. *Historical Study*, str. 33.

⁷⁷ Terzić, *Slom kraljevine Jugoslavije*, str. 269–271, 274; Shores in Cull, *Air War*, str. 173, 190.

⁷⁸ Barefield, *Overwhelming Force*, str. 15; Anić et al., *Druga svetovna vojna*, str. 216.

⁷⁹ Anić et al., *Druga svetovna vojna*, str. 216; Tomasevich, *The Chetniks*, str. 60.

⁸⁰ Shores in Cull, *Air War*, str. 172; Ridgway in Smith, *Historical Study*, str. 39.

⁸¹ Avstrijski generalporočnik Alexander Löhr je bil med glavnimi odgovornimi pri bombardiranju Beograda 6. aprila 1941. Ob koncu vojne, 9. maja 1945, je v bližini Topolšice podpisal kapitulacijo njegove armadne skupine E oz. vseh nemških čet na Balkanu. Ferenc, *Razkosanje in aneksionizem*, str. 109; Klanjšček et al., *Narodnoosvobodilna vojna*, str. 999–1000.

⁸² Mitcham, *The Rise*, str. 391, 393; Shores in Cull, *Air War*, str. 172.

katere spada tudi ozemlje takratne Slovenije, je Luftwaffe zbrala več kot 600 nemških letal.⁸³ Skupno je nacistična Nemčija za napad na Jugoslavijo zbrala nekaj več kot 1.500 letal, Italijani so prispevali svojih 670 letal, manjše število zračnih sil pa so dodali tudi Madžari. V skupnem seštevku je torej tabor sil osi za uničenje Jugoslavije namenil okoli 2.200 letal.⁸⁴

3.3 Organizacijski razpored jugoslovanskih enot z ozirom na Dravsko divizijo

Na slovenskem ozemlju so se v sklopu 1. armadne skupine (sestavljena iz 4. in 7. armade) pod glavnim poveljstvom armadnega generala Milorada Petrovića (1882–1981) razvrstile štiri večje skupine jugoslovanskih sil. Večji del enot v Sloveniji – Dravska divizija,⁸⁵ Triglavski planinski odred in Triglavska divizija – je sodil v sestav 7. armade,⁸⁶ ki je branila dohode iz Avstrije in Italije, Ormoški odred pa je bil priključen v 4. armado. Poleg teh so bili v obrambo še vključeni 4 posadni polki, samostojni bataljon, na utrjenem obmejnem pasu med rajhom (skrajnimi južnimi mejami nekdanje Avstrije) in Jugoslavijo pa še 4 topniški divizion.⁸⁷ Če odštejemo obmejne enote je bilo na Slovenskem za obrambo pripravljenih 13 polkov (7 posadnih, 4 pehotni, 1 planinski in 1 polk rezervne vojske, 1 samostojni divizion in 5 posadnih topniških divizionov ter 1 mitralješki bataljon), ki nikakor niso bile prilagojene na prihajajoče manevrsko bojevanje nemške vojske.⁸⁸

V okviru organizacijskega razporeda 38. Dravske pehotne divizije so operirali 38. topniški in 38. rezervni polk, 38. mitraljezni bataljon ter trije pešpolki (45., 112. in 128. pehotni polk). Njena glavna naloga je bila obramba obmejnega dela fronte med Radgono in Savinjskimi Alpami (do Rinke) ter zapiranje dostopov proti Ptuj, Mariboru in Dravogradu. Na dan napada

⁸³ Klanjšček et al., *Narodnoosvobodilna vojna*, str. 34; Terzić, *Slom kraljevine Jugoslavije*, str. 248–249; Tessin, Georg. *Verbände und Truppen der deutschen Wehrmacht und Waffen-SS im Zweiten Weltkrieg 1939–1945, Siebenter Band, Die Landstreitkräfte 131–200*. Osnabrück: Biblio, 1973, str. 7–8, 218–220. Dalje: Tessin, *Verbände ... (Siebenter Band)*. Tessin, *Verbände ... (Sechster Band)*, str. 71–130, 169; Shores in Cull, *Air War*, str. 172, 180.

⁸⁴ Tomasevich, *The Chetniks*, str. 65; Anić et al., *Druga svetovna vojna*, str. 222.

⁸⁵ 3. aprila 1941, tri dni pred nemškim napadom, je glavni poveljnik 38. Dravske pehotne divizije postal nekdanji vojaški poveljnik v Mariboru in divizijski general Čedomir Stanojlović (1885–1966). Načelnik njegovega štaba je bil major Ivan Babić (1904–1982), ki je leta 1942 prevzel poveljstvo nad ustaškimi vojaškimi enotami na vzhodni fronti (Hrvaška legija). Bjelajac, Mile. *Generali i admirali Kraljevine Jugoslavije 1918–1941: studija o vojnoj eliti i biografski leksikon*. Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2004, str. Dalje: Bjelajac, *Generali i admirali*, str.; Čedomir Stanojlović. http://www.sistory.si/cdn/publikacije/37001-38000/37934/proslava_20_letnice_Jugoslavije.pdf (dostop: maj 2018); Dravska divizija. <http://rupnikovalinija-koroska-dravograd.webs.com/poveljstvo.htm> (dostop: maj 2018).

⁸⁶ Glavni poveljnik 7. armade je bil divizijski general Dušan Trifunović s sedežem v rajonu Zagreba. Funkcijo Trifunovićevega načelnika štaba je opravljal polkovnik Vladimir Petrović. Dravska divizija. <http://rupnikovalinija-koroska-dravograd.webs.com/poveljstvo.htm> (dostop: maj 2018).

⁸⁷ Klanjšček et al., *Narodnoosvobodilna vojna*, str. 35; Terzić, *Slom kraljevine Jugoslavije*, str. 262, 265; Dravska divizija. <http://rupnikovalinija-koroska-dravograd.webs.com/poveljstvo.htm> (dostop: maj 2018).

⁸⁸ Klanjšček et al., *Narodnoosvobodilna vojna*, str. 37.

je bil štab divizije v Slovenski Bistrici, štab 38. pehote in 45. pešpolka na območju Maribora, 112. pešpolk (brez 1. bataljona) je prispel iz Slovenske Bistrice v Slovenj Gradec, 128. pešpolk in 38. artilerijski polk (brez 2. divizion) pa sta se zadrževala v koncentracijskem prostoru Ptuja in Ptujkega polja. 38. mitraljezni bataljon je 6. aprila prispel iz Maribora na ptujsko področje, 38. dodatni oz. rezervni polk pa je bil na mobilizacijskih točkah v Mariboru, Slovenski Bistrici in Ptuj. Tri posadne polke (6., 7. in 8.) in tri posadne artilerijske divizione z 8 baterijami je Dravska divizija premestila na utrjen severni obmejni pas.⁸⁹

3.4 Invazijsko polje 2. nemške armade, 51. korpusa in 132. divizije

Severno od Rogaške Slatine, onkraj nekdanje jugoslovansko-avstrijske meje, se je v zbirnem prostoru Celovec – Gradec – Velika Kanjiža zbrala 2. armada pod glavnim poveljstvom generalpolkovnika Barona Maksimilijana von Weichsa.⁹⁰ Ker so oskrbovalne linije do zbirnega območja v najjužnejših predelih Avstrije potekale čez težko prehodne gorate predele, si je morala 2. armada zaradi omejenih transportnih kapacitet svoj koncentracijski prostor poiskati tudi v najzahodnejšem delu Madžarske. Oficirski puč je nemško vojaško poveljstvo presenetil celo do te mere, da je morala 2. armada svoje čete vpoklicati iz Francije (4 divizije), Nemčije (3 divizije), Češkoslovaške (1 divizija), eno divizijo pa celo z rusko-nemške meje, kjer so ob koncu marca 1941 v veliki tajnosti potekale že intenzivne priprave in ogromni premiki za načrtovan spopad s Sovjetsko zvezo.⁹¹

Že 2. aprila 1941 si je glavni poveljnik 2. armade premestil svoj poveljniški štab iz Münchna v Radegund v neposredno bližino Gradca.⁹² Weichsova 2. armada je razpolagala z močjo 11 divizij⁹³ in je v primerjavi z ostalimi nacističnimi silami veljala za šibkejšo bojno grupo. Prav tako so zaledenele transportne povezave in dolgotrajni manevrski premiki pri nekaterih divizijah povzročile znatne zamude v prihodu na zbirna območja, zato so na štabnem sestanku na Dunaju nemški poveljniki odločili, da bo do prave ofenzive 2. armade prišlo s precejšnjo zakasnitvijo – v glavnem po dokončani mobilizaciji ter odločilnih vojaških uspehih na preostalih pomembnejših odsekih fronte in zagotovo ne pred 10. aprilom. Zaradi omenjenih dveh vzrokov ji je vrhovno poveljstvo nemških kopenskih enot (Oberkommando des Heer / OKH) v začetnih fazah ofenzive namenilo zgolj izvidniško-varovalno vlogo, izvajanje lokalnih

⁸⁹ Terzić, *Slom kraljevine Jugoslavije*, str. 265.

⁹⁰ Prav tam, str. 248.

⁹¹ Ridgway in Smith, *Historical Study*, str. 42; Mitcham, *The Rise*, str. 391.

⁹² Ridgway in Smith, *Historical Study*, str. 48.

⁹³ 8. in 14. tankovska divizija, 16. motorizirana, 1. gorska, 101. lažja ter 79., 125., 132., 169., 183. in 197. pehotna divizija. Terzić, *Slom kraljevine Jugoslavije*, 300a.

(in omejenih) napadov ter zavzemanje pomembnih mostišč in objektov.⁹⁴ Kljub temu pa je bil njen končni cilj koncentrični preboj do Beograda v prostoru med rekama Savo in Dravo. V svojem sestavu je von Weichsova 2. armada razpolagala s štirimi korpusi: 46. motoriziranim, 52. in 51. armadnim ter 49. gorskim.⁹⁵ Širši okoliš Rogaške Slatine z zaledjem je spadal v operativno polje nemškega 51. pehotnega korpusa,⁹⁶ ki so ga v obdobju nemške kampanje v Jugoslaviji sestavljale 132. in 183. pehotna divizija ter deli 101. lažje divizije.⁹⁷ Njegov cilj je bil preboj obmejnih položajev na nekdanji avstrijsko-jugoslovanski meji (natančneje odsek meje Cmurek – Ostri vrh severovzhodno od Ruš) in nato napredovanje v smeri Maribor (prečkanje reke Drave med Mariborom in Ptujem) – Krapina – Zagreb. Osvojitve in zavarovanje ozemlja severno od Zagreba ter zavzetje črte Đurmanec – Šmarje pri Jelšah in kasnejša zasedba Hrvaškega Zagorja je spadalo med prioritete zadolžitve 51. korpusa, ki je znotraj 2. armade prevzel tudi glavno breme prebijanja v južni smeri proti Beogradu.⁹⁸

Iz vojnega dnevnika Reinhardovega 51. korpusa je razvidno, da so bile njegove enote še do 27. marca 1941 na rednem usposabljanju v Gmundenu v Zgornji Avstriji. Po oficirskem prevratu v Beogradu je bil korpus nemudoma prestavljen v Lipnico, v zbirno območje tik ob meji z Jugoslavijo, kjer je 31. marca 1941 pričel s pravočasnim strateškim koncentriranjem in pripravljanjem na napad.⁹⁹ Korpusova 132. pehotna divizija pod poveljstvom generalmajorja Sintzenicha se je tekom nemške ofenzive na predvideni poti do bosanskega Travnika prebijala čez ozemlje Rogaške Slatine, ki jo je glavni divizijski poveljnik Sintzenich kmalu po napadu uspešno zavzel.¹⁰⁰ Divizijsko poveljstvo je ukaz za premestitev svojih bojnih čet izvršilo 29.

⁹⁴ Terzić, *Slom kraljevine Jugoslavije*, str. 248; Anić et al., *Druga svetovna vojna*, str. 222.

⁹⁵ Ridgway in Smith, *Historical Study*, str. 27, 30–31, 39–41

⁹⁶ 51. armadnemu korpusu je aprila 1941 poveljeval pehotni general Hans-Wolfgang Reinhard (1888–1950). Korpus je bil kasneje skoraj v celoti uničen v prelomni bitki za Stalingrad. *Guides to German Records Microfilmed at Alexandria*, no. 61. *Records of German Field Commands: Corps*, str. 162. Dalje: *Guides ... (Corps)*.

⁹⁷ Terzić napačno navaja, da sta bili v razporedu 51. korpusa samo 132. in 183. pehotni diviziji. Terzić, *Slom kraljevine Jugoslavije*, str. 248. Za napad na Jugoslavijo so bili v Reinhardov 51. korpus vključeni tudi vsaj posamezni elementi 101. lažje divizije. 132. pehotni diviziji je v času balkanske kampanje poveljeval generalmajor Rudolf Sintzenich (1889–1948), 183. generallajtnant Benignus Dippold, 101. diviziji pa artilerijski general Erich Marcks (1891–1944), ki je najbolj poznan kot avtor predhodnega operativnega načrta za kasnejši nemški napad na Sovjetsko zvezo (Marcksov načrt). 132. divizija, ki je z napadom na Jugoslavijo doživela svoj ognjeni krst, je bila uničena leta 1945 v Kurlandiji (Latvija), medtem ko je 183. divizija svoj konec dočakala z ameriško obkolitvijo v regiji Rühr (Ruhrkessel). 101. divizija je kapitulirala maja 1945 v Zgornji Avstriji. Rudolf Sintzenich. https://en.wikipedia.org/wiki/Rudolf_Sintzenich (dostop: maj 2018, zadnjič dopolnjeno novembra 2017); Erich Marcks. [https://de.wikipedia.org/wiki/Erich_Marcks_\(General\)](https://de.wikipedia.org/wiki/Erich_Marcks_(General)) (dostop: maj 2018, zadnjič dopolnjeno maja 2019); 183. Infanterie Division. [https://de.wikipedia.org/wiki/183._Infanterie-Division_\(Wehrmacht\)](https://de.wikipedia.org/wiki/183._Infanterie-Division_(Wehrmacht)) (dostop: maj 2018, zadnjič dopolnjeno maja 2019); Tessin, *Verbände (Siebenter Band)*, str. 7-8, 218-220; Tessin, *Verbände (Sechster Band)*, str. 169.

⁹⁸ Terzić, *Slom kraljevine Jugoslavije*, 248; Ridgway in Smith, *Historical Study*, str. 39; Klanjšček et al., *Narodnoosvobodilna vojna*, str. 34.

⁹⁹ *Guides ... (Corps)*, str. 162–163.

¹⁰⁰ *Guides to German Records Microfilmed at Alexandria*, no. 67. *Records of German Field Commands: Divisions (116th-137th)*, str. 92, 94. Dalje: *Guides ... (Divisions)*.

marca 1941, ko so se njene enote v skladu s pripravami na napad pričele preko železniškega transporta premeščati iz Landshuta na Bavarskem v zbirni prostor tik ob meji z Jugoslavijo. Skorajda vsi železniški prevozi v Avstriji, ki niso imeli vojaške namembnosti, so bili ukinjeni. Prvi natrpani vagoni, v katerih so se prevažale divizijske čete, so iz Landshuta krenili naprej proti Dunaju 30. marca ob 8. uri zjutraj. Še istega dne ob 18. uri so vagoni zapustili avstrijsko prestolnico in v zgodnjih jutranjih urah 31. marca prispeli v Gradec. Tekom 31. marca 1941¹⁰¹ so se manjše enote nemške 132. divizije že razmeščale na območju zbirnega prostora med Wildonom (14 kilometrov severno od Lipnice) in jugoslovansko mejo. Dan pozneje je bila 132. divizija priključena operativnemu sestavu 51. korpusa, s čimer se je divizijsko poveljstvo formalnopravno podredilo korpusnemu poveljniku Reinhardu. Od 1. aprila 1941 so se v obmejni prostor pričele stekati ogromne količine vojaškega materiala, z 2. aprilom pa tudi večji del preostalih divizijskih enot.¹⁰² Do 6. aprila sta v graški okoliš pripotovali približno dve tretjini vseh divizijskih čet, celota 132. divizije pa se je na obmejnem območju zbrala do 9. aprila.¹⁰³ Tik pred napadom na Jugoslavijo so zaključni formacijski razpored 132. divizije predstavljali naslednji bojni oddelki: trije pehotni polki (436., 437. in 438.), 132. artilerijski polk, 132. pionirski bataljon, 132. protitankovska oklepna enota, 132. izvidniški oddelek, 132. kurirska enota in 132. oskrbovalni oddelek.¹⁰⁴

3.5 Sklepni akti pred napadom

V prvih aprilskih dneh so bili prebivalci iz lokalnega okolja priča žalostnim prizorom, ki jih je zaznamovalo tudi pomikanje jugoslovanskih enot redne vojske z rezervisti čez Rogatec in Rogaško Slatino v smeri proti Mariboru. Ob volovskih vpregah, zastareli opremi in demoraliziranim poveljnikom, ki povečini niso verjeli v zmago proti nemškemu vojaškemu stroju, ni težko razumeti malodušja ter slabih občutkov in negativnih vojnih obetov.¹⁰⁵

V poslednjih dneh pred napadom so enote 132. divizije vzdolž jugoslovanske meje izvajale temeljit nadzor in pregledovanje morebitnih sovražnikovih obmejnih ovir. V poročilu poveljniškega štaba 132. divizije so za 4. april zapisali, da je meja slabo zavarovana, nekoliko večja pozornost je bila posvečena zgolj številnim naseljenim bunkerskim utrdbam na obeh

¹⁰¹ Tega dne jugoslovanski generalštab izda ukaz o tajni mobilizaciji s pričetkom 3. aprila 1941.

¹⁰² The National Archives Washington, mikrofilmano v Aleksandriji: *Mikrofilmi 132. divizije*, T-315, Roll 1384. Dalje: *Mikrofilmi 132. divizije*, T-315, Roll 1384.

Mikrofilmi 132. divizije, T-315, Roll 1384, »Gefechtsbericht für die Zeit vom 29. 3.–16. 4. 1941«, 30.4.1941, str. 300; Ridgway in Smith, *Historical Study*, str. 43.

¹⁰³ Ridgway in Smith, *Historical Study*, str. 48.

¹⁰⁴ Tessin, *Verbände (Siebenter Band)*, str. 7–11.

¹⁰⁵ Marinc, »Rogatec ...«, str. 110.

straneh predvidene poti prodiranja divizije v zaledju jugoslovansko-avstrijske meje, natančneje na odseku pri Šentilju in njegovi širši obmejni okolici. 5. aprila popoldan v Wildonu je glavni divizijski poveljnik generalmajor Sintzenich v pogovoru s svojim štabnim osebjem podal dokončno povelje za napad. Divizijske enote in nižji oficirji so bili o točnem času napada obveščeni 5. aprila ob 23. uri. Preboj 132. divizije se naj bi pričel 6. aprila, ob 5.20 zjutraj. Podana je bila zelena luč za pokončanje sovražnika, ki je razpolagal s šibko bojno močjo.¹⁰⁶

5. aprila 1941 so se vrhovni poveljnik nemških oboroženih sil feldmaršal Walther von Brauchitsch in vodilno osebje njegovega generalštaba predstavili 35 milj južno od Dunaja, v Dunajsko Novo mesto, ki je v obdobju nemške invazije na Balkanu postal glavni poveljniški štab nacistične vojske.¹⁰⁷ Von Brauchitsch je v južnem predmestnem okolišu Dunaja prevzel direktno poveljstvo nad 2. in 12. armado. Reichsmarschall Hermann Göring (vrhovni poveljnik Luftwaffe) si je svoj terenski štab vzpostavil kar na Semeriškem prelazu. 11. aprila 1941 – na dan, ko je v Rogaško Slatino vkorakala nemška vojska – se je von Brauchitschu in Göringu pridružil tudi Hitler, ki si je svojo poveljniško komando za koordiniranje nemške invazije na Balkanu uredil na specialnem oklepem vlaku, parkiranem v tunelu pri Mönichkirchnu, približno 40 km južno od Dunajskega Novega mesta.¹⁰⁸

Politično vodstvo Jugoslavije se je v poslednjih kritičnih trenutkih na vse pretege trudilo, da bi državo obvarovali pred vojnimi grozodejstvi. Dan pred napadom so jugoslovanski predstavniki v stavbi ruskega zunanjega ministrstva v Moskvi s Sovjetsko zvezo podpisali celo 5-letni pakt o nenapadanju in prijateljstvu, kar pa je bilo Beogradu le v majhno uteho.¹⁰⁹ Simovićevo željo po sklenitvi pogodbe o vzajemni pomoči med Sovjetsko zvezo in Kraljevino Jugoslavijo je Stalin zaradi grozeče moči nacistične Nemčije zavrnil.¹¹⁰ Vojaško kolesje druge svetovne vojne se je tako 6. aprila 1941 premaknilo tudi na Balkanski polotok. Koncentrične klešče iz petih smeri – Italije (vključujoč Albanijo), Avstrije, Madžarske, Romunije in Bolgarije – so zabile prave kline v razpored vojaških sil kraljevine. Vojaška kampanja proti Jugoslaviji se je začela s silovitim bombnim teroriziranjem pomembnejših mest (Split, Mostar, Sarajevo, Podgorica, Kotor, Bitolj in Beograd) in ključnih strateških lokacij.¹¹¹

¹⁰⁶ *Mikrofilmi 132. divizije*, T-315, Roll 1384, »Gefechtsbericht für die Zeit vom 29. 3.–16. 4. 1941«, 30.4.1941, str. 301.

¹⁰⁷ Ridgway in Smith, *Historical Study*, str. 38.

¹⁰⁸ Prav tam.

¹⁰⁹ »Prijateljska pogodba z Rusijo.« *Jutro*, 7. april 1941, str. 1.

¹¹⁰ Mitcham, *The Rise*, str. 390.

¹¹¹ Siter, Daniel. »Kapitulacija jugoslovanske kraljeve vojske«. Zgodovina.si: <http://zgodovina.si/kapitulacije-jugoslovanske-kraljeve-vojske/> (dostop: marec 2019). Dalje: Siter, »Kapitulacija«. Zgodovina.si: <http://zgodovina.si/kapitulacije-jugoslovanske-kraljeve-vojske/> (dostop: marec 2019).

4 ZELENA LUČ ZA INVAZIJO

4.1 Bombno teroriziranje Beograda kot uvod v katastrofo

Hitler se je že 27. marca 1941 odločil, da bo Beograd prvi, ki bo drago plačal za nezvestobo in spremenjene načrte v zvezi z operacijama Marita (napad na Grčijo v začetku aprila) in Barbarossa (napad na Sovjetsko zvezo v maju) ter zmedo glede poznejšega dokončnega obračuna z Veliko Britanijo.¹¹² Na cvetno nedeljo, 6. aprila, ob 6.30 zjutraj, je Löhrova 4. zračna flota otvorila operacijo »*Strafgericht*« (Kaznovanje), ki je brez vojne napovedi pričela z uničujočim bombardiranjem Beograda.¹¹³ V Beogradu je jutranje donenje cerkvenih zvonov ob 6.45 iznenada presekalo silovit zvok protiletalskega alarma. Naznanjeno je bilo bližanje katastrofe, čeprav je bil Beograd 3. aprila 1941 razglašen za odprto in nebranjeno mesto. Med hitenjem v protibombna zaklonišča so Beograjčani nekaj minut po prvem opozorilnem alarmu zaslišali rohnenje nemških letal, ki so iz Avstrije in Romunije prodrli v jugoslovanski zračni prostor. V prvem valu je 160 nemških bombnikov, 74 Štuk (Junkers 87s) in 100 dvomotornih lovcev Messerschmitt najprej opravilo z dvema skromnima skupinama 34 jugoslovanskih lovcev in šibko protiletalsko zaščito, ob 6.50 zjutraj pa so se Luftwaffine sile lotile uničevanja mestne infrastrukture in zastraševanja prebivalcev. Nemške skupine so se v začetni fazi prvega vala, ki je trajal približno uro in pol izmenjevale na 15-minutne intervale, zatem so sledili še trije vali. Luftwaffe je tega dne za bojne operacije nad Beogradom skupno namenila kar 725 sodobnih letal, od tega je 484 bombnikov in Štuk odvrгло 360 ton bomb.¹¹⁴ Razdiralne in zažigalne bombe so Beograd v trenutku spremenile v pogorišče zогlenelih ruševin, na neprepoznavnih beograjskih ulicah pa so se kopičila ožgana in prestreljena trupla otrok, žena in onemoglih starejših, ki so bili pri umikanju v varne prostore prepočasni.¹¹⁵ Pri bombardiranju je bila uničena vojaška in stanovanjska infrastruktura ter komunikacijski centri, zaradi česar so bile pretrgane vse telekomunikacijske povezave. Tako je vrhovno vojaško poveljstvo že od spčetka izgubilo stik z zunanjim svetom in armadami, ki so branile jugoslovanske meje. Posledično so bile onemogočene tudi povezave s centralno beograjsko vojaško komando. 30 bomb je porušilo kraljevi dvorec, uničenju pa se niso izognili niti vladni objekti, bolnice, cerkve

¹¹² Anić et al., *Druga svetovna vojna*, str. 222.

¹¹³ Beevor, Antony. *The Second World War*. London: Phoenix, 2014, str. 193 ; Shores in Cull, *Air War*, str. 178, 195. Dalje: Beevor, *The Second World War*.

¹¹⁴ Shores in Cull, *Air War*, str. 195–197, 199; Mitcham, *The Rise*, str. 394–395; Ridgway in Smith, *Historical Study*, str. 49.

¹¹⁵ »Bombardiranje Beograda: Kraljevska vlada razglašá.« *Slovenec*, 10. april 1941, str. 2.

in šole.¹¹⁶ Bombardiranje Beograda 6. in 7. aprila 1941 je s površja izbrisalo kar 47 % mestne infrastrukture. 714 zgradb je bilo popolnoma uničenih, 1.888 močno poškodovanih, 6.615 pa zgolj delno.¹¹⁷ Do manjšega bombnega incidenta je prišlo še 11. aprila 1941, tik preden so nemške čete vkorakale v porušeno prestolnico.¹¹⁸ Končne ocene o številu mrtvih kot posledica bombardiranja se močno razlikujejo in so še dandanes predmet številnih polemik. Najpogostejše so domneve, da je življenje izgubilo nekaj več kot 17.000 ljudi.¹¹⁹ V uvodnem dnevu vojne je že v zgodnjih jutranjih urah v Beogradu tragično preminil tudi slovenski minister za gradnjo in Korošcev najtesnejši zaupnik ter njegov naslednik dr. Franc Kulovec. Zasut med ruševinami svoje uničene hiše se zaradi posledic nacističnega bombardiranja uvršča med prve slovenske žrtve, s čimer je delil podobno tragično usodo s številnimi Beograjčani.¹²⁰ Po končanem bombardiranju je bil Beograd kot najpomembnejši center jugoslovanskega živčevja popolnoma razdejan in uničen, ljudstvo pa demoralizirano. Porušena prestolnica je paralizirala celotno državo in močno pospešila kaotični poraz kraljevih oboroženih sil. Bojni fokus nacističnih letal se je zatem preusmeril v podporo prodiranja nemške kopenske vojske.¹²¹

¹¹⁶ Mitcham, *The Rise*, str. 395; »Bombardiranje Belgrada: Kraljevska vlada razglasa.« *Slovenec*, 10. april 1941, str. 2.

¹¹⁷ Shores in Cull, *Air War*, str. 208.

¹¹⁸ »Letalska vojna: Bombardiranje Beograda.« *Slovenski narod*, 12. april 1941, str. 1.

¹¹⁹ Mitcham, *The Rise*, str. 395. Številki 17.000 mrtvih civilistov pod ruševinami Beograda zagovarja tudi študija ameriškega vojnega oddelka. Ridgway in Smith, *Historical Study*, str. 49. V določenih publikacijah lahko zasledimo tudi domneve o več kot 20.000 ubitih. Anić et al, *Druga svetovna vojna*, str. 222. Angleški vojaški zgodovinar Antony Beevor v zvezi z bombardiranjem Beograda trdi, da je nemogoče podati točno in dokončno oceno o številu padlih civilistov. V svojem delu navaja, da se številke gibljejo med 1.500 in 30.000 mrtvimi, po njegovem prepričanju pa je najverjetnejše število nekaj več kot 14.000 mrtvih. Beevor, *The Second World War*, str. 193. Gordon Corrigan navaja, da je številka 17.000 po vsej verjetnosti močno pretirana. Corrigan, Gordon. *The Second World War: A Military History*. London: Atlantic Books, 2010, str. 132. Dalje: Corrigan, *The Second World War*.

¹²⁰ »Dr. Fran Kulovec.« *Jutro*, 7. april 1941, str. 1. Politični časnik Slovenec je 9. aprila 1941 slovenskemu ministru v čast in spomin posvetil življenjepis, ki na večih straneh slika tragično izgubo slovenskega ministrskega predstavnika v Beogradu. »Iz življenja dr. Fr. Kulovca.« *Slovenec*, 9. april 1941, str. 2–3, 6.

¹²¹ Ridgway in Smith, *Historical Study*, str. 50.

Slika 1: Propagandna fotografija nemške Luftwaffe o bombardiranju ključnih mostišč na reki Donavi v Beogradu. Fotografija je bila objavljena 29. aprila 1941 v nemški časopisni reviji Der Adler. Vir: Balkan War History. <http://www.balkanwarhistory.com/2017/11/the-german-destruction-of-belgrade-in.html> (dostop: marec 2019).

4.2 Dogajanje na severni jugoslovanski meji 6. aprila 1941

Začetni kopenski boji na jugoslovanskih obmejnih sektorjih so se pričeli že kakšno uro pred napadom na Beograd. V Bolgariji in Romuniji stacionirana Listova 12. armada je nosila glavno breme nemške ofenzive. Ob 5.30 zjutraj je ob močni podpori nemškega letalstva in artilerijske baraže pričela s silovitim prodiranjem proti Grčiji in Jugoslaviji.¹²² Medtem ko se je bombardiranje Beograda nadaljevalo tekom celotne nedelje, je pričela nemška aviacija po vsej državi hkrati uničevati tudi sovražnikove strateške pozicije, mostove, železniške tire, letališča, artilerijo in zbirna območja njegovih čet. Luftwaffe je na uvodni dan spopadov med drugim vršila tudi silovite napade v zaledju operativnega prostora jugoslovanske 7. armade, ki je branila mejo z nekdanjo Avstrijo.¹²³ Med peto in pol šesto zjutraj so bila napadena letališča pri Zagrebu (Velika Gorica), Brežicah (Cerklje in Brege) in Ljubljani.¹²⁴ Ker so bile glavne obrambne letalske enote stacionirane v Bosanskem Aleksandrovacu so si nemška letala ključno superiornost v zaledju 7. armade vzpostavila že od samega začetka. Okrog 7. ure zjutraj se je pri napadanju hangarja na ljubljanskem letališču takrat še neznani nemški pilot Hans-Joachim Marseille s svojim Messerschmittom spopadel z jugoslovanskim lovцем, pri čemer ga je

¹²² Beevor, *The Second World War*, str. 193.

¹²³ Shores in Cull, *Air War*, str. 201–202.

¹²⁴ Terzić, *Slom kraljevine Jugoslavije*, str. 280–281.

protiletalsko topništvo zadelo v rezervoar za gorivo. Kasneje je Marseille postal visoko odlikovan letalski as in eden izmed najuspešnejših ter najslavnejših nemških pilotov.¹²⁵

Nemška 2. armada je lahko ob začetku aprilske vojne zaradi nedokončane mobilizacije in dolgotrajnih manevrskih premikov k obmejnemu teritoriju prevzela zgolj manjše lokalne napade na najsevernejših mejah Jugoslavije. To zadržano delovanje armade naj bi izboljšalo pogoje za njeno kasnejšo splošno ofenzivo, katere začetek je bil predviden šele 12. aprila.¹²⁶ 132. pehotna divizija je prestopila severno jugoslovansko mejo natanko ob 5.20 in se že po nekaj urah znašla na utrjeni obrambni črti tik pred Šentiljem, kjer naj bi 11 jugoslovanskih bunkerjev z obeh strani Šentilja preprečilo nadaljnje nemško prodiranje. V nasprotju s pričakovanji so nemške čete bunkerske utrdbe zavzele že do popoldneva istega dne. Odpor obmejnih in posadnih enot je bil v smeri prodiranja 132. divizije šibek, zaradi česar so invazijske sile zelo hitro zlomile moč skromnih obrambnih enot. Ob koncu dneva je divizija na tem odseku fronte vdrla 12 kilometrov globoko v slovenski prostor in pri tem zabeležila zgolj eno smrtno žrtev, dodatnih osem nemških vojakov pa je bilo še ranjenih. Poleg odmetanega orožja je bilo skupno zavzetih tudi 32 obrambnih bunkerjev.¹²⁷ Do večera 6. aprila je 51. korpus zavzel črto Gornja Radgona – Kapela – Radenci – Murska Sobota, močna letalska podpora pa je na območju Šentilja v Slovenskih Goricah – Maribor in nekoliko kasneje še Sveti Duh – Maribor prisilila 7. in 8. posadni polk v umikanje proti notranjosti države. Tako je varovana obmejna črta že prvega dne padla v nemške roke. V Mursko Soboto se je manjši nemški oddelek, natančneje 219. kolesarski bataljon iz 183. pehotne divizije, že ob pol devetih dopoldan pripeljal kar na kolesih. V okolišu Sveti Duh – Dravograd so posamezne nemške enote prekoračile Dravo in se prebile na njen levi rečni breg. Osnovni cilji 51. nemškega korpusa na tem delu fronte – uspešni preboj avstrijsko-jugoslovanske meje in zavzetje ključnih prelazov ter obmejnih utrdbenih objektov – so bili potemtakem doseženi že v prvem dnevu vojne.¹²⁸ Dravska divizija je kot zgoščena glavnina jugoslovanskih obrambnih sil v tem delu slovenskega prostora nemškega sovražnika čakala šele na utrjenih položajih na desnem bregu reke Drave pri Ptuj (128. pehotni polk) in Mariboru (45. pehotni polk z enim artilerijskim bataljonom) ter na črti Ptujška gora – Slovenska Bistrica – Slovenske Konjice.¹²⁹ Po nemškem prečkanju Drave so lahko zgroženi prebivalci Rogaške Slatine kaj kmalu uvideli, da je ta črta

¹²⁵ Shores in Cull, *Air War*, str. 201–202.

¹²⁶ Terzić, *Slom kraljevine Jugoslavije*, str. 300a.

¹²⁷ *Mikrofilmi 132. divizije*, T-315, Roll 1384, »Gefechtsbericht für die Zeit vom 29. 3.–16. 4. 1941,« 6. 4. 1941, str. 303.

¹²⁸ Klanjšček et al., *Narodnoosvobodilna vojna*, str. 37; Terzić, *Slom kraljevine Jugoslavije*, str. 300, 300b; Ferenc, *Razkosanje in aneksionizem*, str. 110.

¹²⁹ Klanjšček et al., *Narodnoosvobodilna vojna*, str. 38; Terzić, *Slom kraljevine Jugoslavije*, str. 300.

pomenila edino obrambno oviro, ki je nemški vojski onemogočala neposredni vdor v priljubljeno zdravilišče. Preboj te obrambne črte in kontinuirani umik Dravske divizije proti notranjosti državnega ozemlja je za nemškega zavojevalca pomenil povsem prosto in nebranjeno pot do Rogaške Slatine.

4.3 Rogaška Slatina prvič žrtev nemških bomb

Rogaška Slatina se je uvodnim bombnim napadom izognila zgolj za kratek čas. 8. aprila je osebje Dravskega divizijskega poveljstva v popolni zmedi in neredu pribežalo iz Maribora v zdravilišče in se začasno namestilo v Slatinskem domu.¹³⁰ Petokolonaši in renegati s tega območja so o prebegu okrožnega poveljstva divizije nemudoma poročali nemški vojski, ki je do 8. aprila zvečer v Mariboru in Ptuju že izobesila kljukaste križe. Dan kasneje, 9. aprila 1941, se je na nebu nad Rogaško Slatino pojavila skupina Luftwaffinih bombnikov in odvrгла manjšo količino bomb. Dve sta padli in eksplodirali v bližini Slatinskega doma, ena pa pri hiši Regine Čonč.¹³¹ Podatki o številu mrtvih in ranjenih ter povzročeni škodi niso znani. Nemški okupator je poskrbel, da so krajani Rogaške Slatine zgolj tri dni po napadu skupaj s prebivalci ostalih jugoslovanskih mest doživeli izkušnjo bombardiranja. V krajevnem zgodovinopisju 9. april 1941 ponazarja nasploh prvo bombardiranje na tem območju. Tekom nekaj več kot štiriletne nemške okupacije se je izkazalo, da odvržene bombe v dneh tik pred zasedbo nikakor niso bile zadnje. Najsilovitejši bombni napadi so sledili v zadnjih mesecih vojne, ko je zmagovita protihitlerjevska koalicija uničevala ključne vojaške in gospodarske objekte ter pri tem sejala smrt po okupirani Spodnji Štajerski.¹³²

Slika 2: Slatinski dom leta 1912. Vir: zbirka Vekoslava Kramariča, objavljeno na <https://www.etno-muzej.si/en/digitalne-zbirke/vekoslav-kramaric/f0038137> (dostop: avgust 2019).

¹³⁰ ARS, AS 1827, Komisija za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev pri Predsedstvu Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta, šk. 10, »Kronika šolskega okoliša Rogaška Slatina ...«, str. 1. Dalje: ARS, AS 1827.

¹³¹ Šolska kronika (1898–1958), str. 10.

¹³² ARS, AS 1602, šk. 410, f. 415; šk. 414, f. 419–420.

Komanda Dravske divizije se je po bombardiranju umaknila čez Sotlo, od tod pa preko Zagorja proti Zagrebu.¹³³ Na travnikih vzdolž Sotle med Rogaško Slatino in Podčetrtkom so pristajala poškodovana jugoslovanska letala, ki so jih nato razstavili, njihove dele pa naložili na kamione in odpeljali v Zagreb. Zadnji dnevi pred vdorom nemške vojske južno od Boča so potekali v znamenju splošnega kaosa. Več kot očitno je bilo, da se kraljeva vojska na slovenskem teritoriju ni več zmožna upirati superiorni nemški vojski. Častniki jugoslovanske vojske, oblečeni tako, da so zakrivali svoje vojaške čine, so se skrivali po okoliških vaseh, plazili po vinogradih ter prosili za civilne obleke. Vojaške uniforme so se v naslednjih dneh v velikem številu parale in barvale.¹³⁴ Nihče izmed jugoslovanskih vojakov ni želel priti v nemške roke v vojaških oblačilih.

4.4 Nadaljevanje ofenzive: zdravilišče tik pred zasedbo

V dneh pred vdorom okupatorjeve vojske v Rogaško Slatino so bili preleti nemških letal že nekakšna stalnica. Sovražnikova letala so z mitraljezi in bombami napadala strateške cilje na železnici Maribor – Zidani most ter cestne povezave med avstrijsko (takratno nemško) mejo in notranjostjo Slovenije. Prebivalstvo, ki je bilo v glavnem brez poročil ali pa so bila ta zelo skromna in netočna, je v svojih domovih v strahu čakalo, kaj se bo zgodilo. Skorajda vsak je imel namreč na razbiti fronti ljubljene svojca, sorodnika ali nekoga, ki ga je poznal.¹³⁵ Povsem razsute kolone jugoslovanskih vojakov so se s pomočjo volovskih in konjskih vpreg v popolnem neredu pomikale proti Brežicam in Zagrebu. Ob cestah in v gozdovih so se odlagale velike količine vojaške opreme, orožja,¹³⁶ streliva in hrane, kar je lokalno civilno prebivalstvo deloma odvozilo v varno zavetje svojih hiš. V daljavi na drugi strani Boča je iz mariborskega okoliša grmelo bobnenje nemških topov in mitraljezov ter gosto preletevanje nemških letal, ki so po spominih pričevalca Jožeta Plemenitaša¹³⁷ pogostoma švigala tudi nad Rogaško Slatino. V okolici Pečice, Podplata, Poljčan in Podčetrтка so jugoslovanski oficirji 9. in 10. aprila 1941 razpustili razbite bojne skupine, ki so se ločile od glavnine Dravske divizije in se na lastno pest napotile proti svojim domovom.¹³⁸ Jugoslovanske vojake, ki so s tega območja bežali oboroženi

¹³³ Orožen, »Štiri skice«, str. 308.

¹³⁴ Savodnik, *Moja vojna*, str. 23.

¹³⁵ But, *Zapisi*, str. 18.

¹³⁶ Zlasti mladoletni dečki, ki so se z odvrženim orožjem nevarno poigravali, so v svoji radovednosti šli predaleč in za svojo naivnost mnogokrat plačali s svojim življenjem. »Bodite previdni ter prijavljajte oblasti najdišča orožja, municije in streliva.« *Štajerski gospodar*, 3. maj 1941, str. 14.

¹³⁷ Pričevalec Jože Plemenitaš je bil rojen leta 1920 v Tržišču pri Rogaški Slatini, naslednje leto bo dopolnil častitljivih 100 let. Intervju je bil opravljen oktobra 2017 v njegovem domu v Tržišču. Za njegovo pripravljenost in izkazano voljo pri pogovoru mu izrekam iskreno zahvalo.

¹³⁸ But, *Zapisi*, str. 18; Jože Plemenitaš, avdiopričevanje (izpraševal Daniel Siter).

proti jugu države, so oboroženi nemški zaupniki (folksdojčerji in člani Kulturbunda) še pred prihodom nemških vojaških in ostalih akcijskih čet v okviru organizirane samozaščite uspešno razorožili.¹³⁹ V Rogatcu je v približno istem času prišlo celo do primera, ko so želeli jugoslovanski četniki (takrat posebna formacija prostovoljcev v redni kraljevi vojski) odstraniti nemško čuteče in orientirane prebivalce. Nekaj so jih vzeli za talce, med katerimi so se znašli že omenjeni Berlisg, Preaz in Bratanič. Ti so bili priprti pri komandantu divizije, ki jih je ob umiku razbite kraljeve vojske zavoljo morebitnih okupatorjevih povračilnih represalij izpustil na prostost.¹⁴⁰

9. aprila zvečer se je poveljstvo druge nemške armade odločilo, da naslednji dan z ofenzivo izvede odločen preboj do Zagreba, od tod pa naj se v smeri proti jugovzhodu v prostoru med Dravo in Savo prebije najprej do Osijeka in nato proti notranjosti Jugoslavije. 10. aprila ob 9.45 dopoldan je nemški 51. armadni korpus prečkal Dravo in pričel z nezaustavljivim prodiranjem proti Slovenski Bistrici. Ta je bila zavzeta že do večera istega dne.¹⁴¹ 132. divizija iz sestava 51. korpusa, ki je prodirala z meje pri Šentilju proti Podčetrtku, je na svoji poti zabeležila šibek jugoslovanski odpor.¹⁴² Dnevna bilanca za 10. april kaže, da je divizija ob 22 kilometrov dolgem prodoru proti jugu (zavzetje linije Slovenska Bistrica – Podložje v bližini Majšperka) imela zgolj 2 ranjena vojaka, 188 jih je bilo pogrešanih. V nemške roke je padlo nadaljnjih 22 bunkerjev.¹⁴³ Ob približno istem času, ko je v Slovensko Bistrico vkorakala nemška vojska, je v Zagreb, okrašen s hrvaškimi in nacističnimi zastavami, slavnostno vdrla nemška 14. oklepna divizija, čemur je preko zagrebške radijske postaje sledil oklic dr. Vladka Mačka o ustanovitvi Neodvisne države Hrvaške (NDH).¹⁴⁴ Načelnik štaba Dravske divizije generalmajor Ivan Babić je ne glede na svoj visoki položaj v štabu Dravske divizije prebegnil v Zagreb in pristopil na ustaško stran. Na dan razglasitve NDH in pričetka satelitskega zavezništva med obema državama so nacisti Anteju Paveliću sprva prepovedali vstop v Zagreb, zaradi česar je moral oznanjenje svoje države dočakati kar v Karlovcu. V neposrednem zaledju Rogaške Slatine se je tako formalnopravno oblikovala nova država, ki sta jo Italija in Nemčija priznali 15. aprila.¹⁴⁵

¹³⁹ ARS, AS 1602, šk. 2, p. e. 58, »Sicherstellung von Waffen und Kriegsmaterial.«

¹⁴⁰ Marinc, »Rogatec ...«, str. 111.

¹⁴¹ Terzić, *Slom kraljevine Jugoslavije*, str. 365–366.

¹⁴² Ferenc, Tone. »Nemška okupacija.« V: *Med Bočem in Bohorjem*, ur. Marjan Žagar, Slavko Kremenšek, Janko Liška, Rudi Lešnik, Franc Drobne, Franjo Fijavž, Stane Mrvič, Milan Natek in Ernest Rečnik, str. 247–278. Šentjur pri Celju, Šmarje pri Jelšah, Rogaška Slatina: Delavska univerza, 1984, str. 247–248. Dalje: Ferenc, »Nemška okupacija.«

¹⁴³ *Mikrofilmi 132. divizije, T-315, Roll 1384*, »Gefechtsbericht für die Zeit vom 29. 3.–16. 4. 1941,« 10. 4. 1941, str. 308.

¹⁴⁴ »Hrvati razglasili samostojno Hrvaško.« *Slovenec*, 12. april 1941, str. 1.

¹⁴⁵ Terzić, *Slom kraljevine Jugoslavije*, str. 373–375.

Naslednjega dne, 11. aprila zelo zgodaj zjutraj, se je Sintzenicheva 132. divizija na svoji nadaljnji poti prerazporedila v dve bojni koloni, katerima je bila načrtovana splošna smer prebijanja proti Zaprešiću na Hrvaškem, nedaleč proč od prestolnice NDH, kjer naj bi vzpostavila stik s preostalimi nemškimi enotami, ki so vmes že zavzele Zagreb. Tega dne je bil glavni cilj divizije osvojitve linije Podčetrtek – južni obronki Krapine. Nemški divizijski poveljnik je ob 6. uri zjutraj z dvema pehotnima in enim topniškim polkom pričel preboj iz okoliša Slovenske Bistrice ter Majšperka in kmalu zatem v dveh ogromnih kolonah zastrašujočega nemškega vojaštva po cestah Luščka vas pri Poljčanah – Mestinje – Pristava – Podčetrtek – Sveti Peter pod Sv. gorami ter Župečja vas – Majšperk – Grdina – Rogatec – Krapinske Toplice povsem obkolil Rogaško Slatino.¹⁴⁶ Zdravilišče se je znašlo v nemških kleščah in brezizhodni situaciji.

Slika 3: Prikaz prodiranja nemške in italijanske vojske aprila 1941 čez slovensko ozemlje. Z rdečo označbo je vrisana tudi lega zdravilišča Rogaška Slatina. Vir: *Slovenski zgodovinski atlas*, str. 180.

¹⁴⁶ Mikrofili 132. divizije, T-315, Roll 1384, »Gefechtsbericht für die Zeit vom 29. 3.–16. 4. 1941,« 10.–11. 4. 1941, str. 308–309; Ferenc, »Nemška okupacija«, str. 247; Terzić, *Slom kraljevine Jugoslavije*, str. 368.

4.4.1 Vojaški štab na Podplatu in prvo grozodejstvo

Bojna kolona 132. divizije z območja Slovenske Bistrice je že zgodaj zjutraj prečkala Pečico in zlahka prodrla do pomembnega cestnega križišča na Podplatu, kjer se ločita poti za nadaljevanje proti Celju oz. Slovenski Bistrici in Mariboru, v neposredni bližini pa je speljana tudi železniška trasa Celje – Rogaška Slatina – Rogatec. Ne preseneča torej, da si je nemški okupator ravno na tej strateško pomembni lokaciji v gostilni pri Bračunu vzpostavil svoj vojaški štab. Šokirani prebivalci, ki jih je zbudil strahoten zvok nemških vojaških vozil, so v varnem zavetju svojih hiš opazovali dolge in nepretrgane kolone moderno opremljene in dobro izurjene invazijske vojske.¹⁴⁷ Grozovit ropot nemških tankov, kamionov, marširanje vojakov in rožljanje orožja se je razlegalo po celotni Kostrivnici, Podplatu in Boču. Del nemške kolone se je na križišču pri Podplatu odcepil proti Mestinju in Brežicam, del pa proti Rogaški Slatini in Krapini.¹⁴⁸ Marija Dolc je skupaj s starši in sedmimi brati ter sestrami ob začetku nemškega napada prebivala v Lembergu pri Mestnju. Še danes ima v svojem spominu prizore, ki so se zgodili v petek, 11. aprila 1941. Mimo njihove hiše, ki je stala tik ob glavni poti Podplat – Šmarje pri Jelšah se je tega dne pripeljalo kakšnih pet ali šest vojaških tovornjakov, na katerih je bilo polno nemških vojakov. Ti so navzočim očividcem s kamionov metali čokoladice, otroci pa so v zameno na travnikih nabrali šopke rož in jih izročili Nemcem. Sedemletna Marija je takrat kot mnogi drugi otroci prvič okusila čokolado. Takoj zatem se je nekaj nemških vojakov za določen čas nastanilo v leंबरški šoli, zaradi česar je bil pouk deloma prekinjen.¹⁴⁹

Po začetnem deljenju sladkarij je okupator zelo hitro pokazal svoji pravi obraz. Nemci so že isto dopoldne na Podplatu nedaleč proč od Lemberga aretirali tri mlade fante, ki so tako kot ostala pogumna mladina pobirali odvrženo jugoslovansko orožje in strelivo, saj so si v skladu s starim in že utečenim običajem želeli tradicionalnega streljanja za veliko noč. Pri tem jih je zalotil izvidniški oddelek nemške vojske, ki seveda ni pokazal razumevanja za stare navade in tradicionalne običaje. Skupino treh fantov s puškami v rokah in strelivom v žepih so aretirali, nato pa zvezali in odpeljali v klet Bračunove gostilne na Podplatu, kjer so jih zaprli, pred kletna vrata pa postavili svojo stražo. Nihče od domačinov se jim ni smel približati ali z njimi govoriti. Na hitro vzpostavljeno vojaško sodišče je odredilo, naj se Ivana Došlerja iz Spodnjega Gabernika in Marka Fajsa iz Drevenika takoj ustrelji, Andreja Zorina iz Zgornjega Gabernika pa se lahko oprosti – pred izpustom so ga v kleti štaba nemške vojske še močno pretepli. Pred

¹⁴⁷ But, *Zapisi*, str. 18.

¹⁴⁸ Prav tam, str. 18–19.

¹⁴⁹ Marija Dolc, avdiopričevanje (izpraševal Daniel Siter). Pričevalka Marija Dolc je bila rojena leta 1934 v Lembergu, intervju je bil izveden leta 2017 v Spodnjem Sečovem pri Rogaški Slatini.

izvedbo dosojenih eksekucij je fanta pred sodiščem poskušala rešiti tudi žena Herberta Kupnika (domačin, kulturbundovec in kasnejši župan okupacijske občine Kostrivnica), ki je govorila tekoče nemško, toda njeno moledovanje pred vojaškim štabom ni zaleгло. Vprašanje, kaj bi bilo, če bi za oba fanta prosil in dal svojo besedo tudi sam Herbert. Ustrelitev je bila izvršena ob približno 12. uri 200 metrov višje po cesti proti Kostrivnici – na jasi, kjer danes stoji transformator. Na občinsko upravo v Kostrivnici je bilo odposlano obvestilo o usmrnitvi in zahtevek, naj nekdo poskrbi za pogreb.¹⁵⁰ Ljudje so bili spričo usmrtitev zaprepađeni in besni od nemoči. Na velikonočni ponedeljek je bil prirejen veličastni pogreb, katerega so se udeležili vsi občani. Tistim, ki so okupatorja ob prihodu slavnostno pozdravili z iztegnjeno roko, je ustrelitev nedolžnih fantov dala močne pomisleke o mirnih namenih nacistične zasedbe. Tako je Kostrivnica, ki je bila jeseni 1941 priključena okupacijski občini Rogaška Slatina, že v prvih urah okupatorjeve prisotnosti izgubila dva fanta.¹⁵¹ Poboj na Podplatu je bila zgolj tragična vpeljava v poznejše dogajanje v okupirani Rogaški Slatini kot tudi drugod po Spodnji Štajerski.

4.5 Padec zdravilišča Rogaška Slatina

Na veliki petek, 11. aprila 1941, so se v dopoldanskem času v Rogaško Slatino z avtomobili, motorji in vojaškimi kamioni pripeljali prvi oddelki nemške vojske.¹⁵² Za razliko od sosednje Kostrivnice so bile tukaj nemške čete sprejete mnogo bolj slavnostno in veličastno. Nemške zastave so visele z vseh pomembnejših objektov. Slatinski folksdojčerji, kulturbundovci, nemčurji in ostali simpatizerji so zapustili svoje domove in odšli pozdravljat svojega novega gospodarja.¹⁵³ Gabrijela Krumpak¹⁵⁴ iz Rogaške Slatine ne bo nikoli pozabila tistih usodnih trenutkov: *»Najprej se je jugoslovanska vojska umaknila z voli, kravami, vozovi in vpregami. Ko so Nemci vkorakali smo mi bili v Donačkem domu,¹⁵⁵ smo zapirali okna in smo se zelo bali /.../ tiste nemčurske družine, ki so odpirale okna, pa so nastavljale rože in se veselile prihoda. Nemčurji so pripravili sprejem Nemcem, ti so že imeli pripravljene zastave. Povsod so bile*

¹⁵⁰ But, *Zapisi*, str. 19–20.

¹⁵¹ Prav tam, str. 20, 23.

¹⁵² Šolska kronika (1898–1958), str. 10.

¹⁵³ ARS, AS 1827, šk. 10, »Kronika šolskega okoliša Rogaška Slatina ...«, str. 1; But, *Zapisi*, str. 19–20.

¹⁵⁴ Pričevalka Gabrijela Krumpak je bila rojena leta 1919 v Brežicah in je pred nekaj meseci dopolnila častitljivih 100 let. Intervju je bil opravljen oktobra 2017 v Pegazovem domu (domu za starejše) v Rogaški Slatini. Za njeno pripravljenost in izkazano voljo pri pogovoru ji izrekam iskreno zahvalo.

¹⁵⁵ Donački dom je bil zgrajen leta 1838. Pred drugo svetovno vojno je stavba služila kot hotel, po vojni pa so bila v njej zasebna stanovanja. Objekt so kasneje porušili in na približno istem mestu zgradili pročelje avtobusne postaje. Režek, Adolf. *Rogaška Slatina na starih slikah, fotografijah, zemljevidih, spomenikih in kozarcih*. Rogaška Slatina: Zdraviliški svet, 1964, str. 76. Dalje: Režek, *Rogaška Slatina*.

razobešene nacistične zastave.«¹⁵⁶ Jože Plemenitaš je bil prav tako očividec okupatorjevega prihoda v zdravilišče: »Nekateri so hvalili in rekli: "Jej, zdaj bo pa fajn, smo se rešili Srbov!", srečni so bili tisti, ki so bili v Avstro-Ogrski. Drugi pa smo vsi vedeli, da bo katastrofa.«¹⁵⁷

Slika 4: Prihod uniformiranih nemških oficirjev v zdraviliški park, koder je v tistem času in tudi po vojni potekala glavna cestna pot. V ozadju sta razvidna zdraviliška hotela Styria in Strossmayer. Vir: zasebna zbirka Roberta Vrečka.

Ob zasedbi se je podobno zgodilo tudi v sosednjem Rogatcu, kjer so nemško orientirane gospe sredi trga delile pripravljen čaj s sladkarijami in pozdravljale ter poljubljale nemške vojake, okoli katerih so se zbirali tudi ostali simpatizerji nacističnega režima. Nemudoma so bili organizirani že omenjeni samozaščitni oddelki s puškami in rdečim trakom s kljukastim križem na rokavu. V teh enotah se so zglasili tudi ugledni ljudje, ki so še pred aprilsko katastrofo uživali spoštovanje in zaupanje svojih sokrajanov.¹⁵⁸

132. divizija je kmalu po zavzetju Rogaške Slatine z glavnino svojih sil nadaljevala s prodiranjem proti jugu države. Glavni divizijski poveljnik se je tekom popoldneva s svojim štabnim osebjem za kratek čas namestil v Podčetrtku, že do večera pa je divizija dosegla zastavljeni cilj, tj. linijo Sveti Peter – Krapinske toplice. Iz situacijskih poročil divizije je razvidno, da se je jugoslovanska vojska upirala še zgolj na majhnih in izoliranih območjih, vendar naj bi bil odpor zlomljen že z nekaj streli. Divizija je 11. aprila zabeležila pet ranjencev, 1.200 jugoslovanskih vojakov je odšlo v začasno vojno ujetništvo, globina prodora pa je znašala 46 kilometrov, kar je bilo visoko nad njenim dnevnim povprečjem. Prvič doslej se v poročilu ne omenja več število osvojenih bunkerjev, kar priča o dejstvu, da na poti, ki jo je divizija

¹⁵⁶ Gabrijela Krumpak, avdiopričevanje (izpraševal Daniel Siter).

¹⁵⁷ Jože Plemenitaš, avdiopričevanje (izpraševal Daniel Siter).

¹⁵⁸ Marinc, »Rogatec ...«, str. 111.

prevozila med 10. in 11. aprilom, ni bilo več jugoslovanskih obrambnih inštalacij in utrdb. Diviziji so po približno isti poti verjetno sledile še manjše, zlasti oskrbovalne enote 2. nemške armade in njenih podrejenih kontingentov, katerih poti pa ni možno točno izrisati. Sintzenicheva divizija je nato med Zagrebom in Brežicami (natančneje pri Podsusedu južno od Zaprešića) prešla Savo in se že po nekaj dneh napornega marša znašla v Karlovcu ter Bosanski Krupi.¹⁵⁹

Slika 5: Originalna nemška plinska maska in vojaški daljnogled enega izmed nemških vojakov iz 132. divizije, ki je 11. aprila 1941 zasedla Rogaško Slatino in nato nadaljevala s svojim pohodom v smeri proti Zagrebu in Beogradu. Vir: hranitelj predmetov želi ostati anonimen, foto: Daniel Siter, 16. 6. 2018.

Fašistične sile so do 11. aprila, v zgolj šestih dneh vojne, vojaško poteptale bežeče jugoslovanske oddelke, ki so se zadrževali na slovenskem ozemlju. Boji v Sloveniji so se tako končali že v noči na 11. april, ko je 1. skupina armad (v kateri je bila tudi jugoslovanska 7. armada) praktično prenehala obstajati.¹⁶⁰ Če je kdo v poveljniški hierarhiji jugoslovanske vojske še imel skromno upanje, da se lahko zoperstavijo nemškim oboroženim silam, je bilo nekje do 10. aprila zvečer že jasno, da je vojna za obrambo Jugoslavije dokončno izgubljena.¹⁶¹ Do 12. aprila je vojska nacistične Nemčije že v celoti zasedla vnaprej predvideni kos slovenskega ozemlja, Italijani pa so to storili nekje do 15. aprila, ko so prodrli do Novega mesta.¹⁶² Za

¹⁵⁹ Mikrofilmi 132. divizije, T-315, Roll 1384, »Gefechtsbericht für die Zeit vom 29. 3.–16. 4. 1941«, 11. 4. 1941, str. 309–310; Ferenc, »Nemška okupacija«, str. 247–248.

¹⁶⁰ Klanjšček et al., *Narodnoosvobodilna vojna*, str. 46; Terzić, *Slom kraljevine Jugoslavije*, str. 397.

¹⁶¹ Terzić, *Slom kraljevine Jugoslavije*, str. 385.

¹⁶² Klanjšček et al., *Narodnoosvobodilna vojna*, str. 44–46.

brezpogojno kapitulacijo jugoslovanskih oboroženih sil je bila izbrana zgradba nekdanjega češkoslovaškega poslaništva, kjer so delegate poražencev pričakali italijanski, madžarski in bolgarski diplomatski in vojaški predstavniki ter armadni general Maximilian von Weichs – poveljnik 2. armade in glavni pogajalec na strani zmagovalcev. Premirje je bilo podpisano še istega dne ob 21.00, v formalnopravno veljavo pa je stopilo naslednjega dne, tj. 18. aprila ob 12.00 po srednjeevropskem poletnem času. Nemčija je potrebovala zgolj 12 dni, da je po vzoru poljske, skandinavske in francoske kampanje vojaško in politično poteptala še Jugoslavijo, ki je bila na vojaško agresijo izmed naštetih žrtev Hitlerjeve ekspanzionistične politike najmanj pripravljena. Nemška zmaga je bila v vseh pogledih popolna: 151 mrtvih (v jurišu na Beograd je padel zgolj 1 oficir), 392 ranjenih in 15 pogrešanih. V vojnem ujetništvu tretjega rajha naj bi se znašlo več kot 340.000 jugoslovanskih ujetnikov.¹⁶³

Slika 6: Natanko leto dni po nemški zasedbi, 11. aprila 1942, je pred Zdraviliškim domom v Rogaški Slatini potekala svečana proslava ob prvi obletnici nemške »osvoboditve« zdraviliškega kraja. Na fotografiji vidimo postrojeno četo 60-70 nemških vojakov, v ozadju na skrajni levi in desni strani stojijo dečki Hitlerjeve mladine, med njimi so enote Wehrmannschafta. Vir: šolska kronika podružnične osnovne šole Kostrivnica.

¹⁶³ Siter, »Kapitulacija«. Zgodovina.si: <http://zgodovina.si/kapitulacije-jugoslovanske-kraljeve-vojske/> (dostop: marec 2019).

5 ROGAŠKA SLATINA KOT SEDEŽ POLITIČNEGA OKRAJA ŠMARJE PRI JELŠAH

V prvih nekaj tednih po nemški zasedbi je okupator po nareku šefa spodnještajerske civilne uprave dr. Uiberreitherja iz praktičnih razlogov in želje po takojšnji izpeljavi nekaterih nujnih političnih ukrepov začasno v glavnem še ohranjal predvojno upravno-politično razdelitev (sistem okrajev), ki je slonela na temeljih ureditve iz časa Kraljevine Jugoslavije.¹⁶⁴ Okupacijska občina Rogaška Slatina je bila podrejena teritorialno večjemu in upravno pomembnejšemu okrajnemu političnemu komisariatu Šmarje pri Jelšah, katerega sedež je bil najprej v Šmarju pri Jelšah, nato pa do razpustitve okraja v zdraviliškem parku v Rogaški Slatini.¹⁶⁵ Za političnega komisarja okraja Šmarje pri Jelšah je bil skupaj s svojim akcijskim štabom¹⁶⁶ že v Gradcu predviden 31-letni SA-Standartenführer Robert Komarek, dotedanji funkcionar na pokrajinskem vodstvu Nemške delavske fronte (Deutsche Arbeitsfront) oz. nacističnega sindikata v Gradcu. Sprva je nameraval nemški okupator na položaj političnega komisarja okraja Šmarje pri Jelšah namestiti nekega Ritterja, Komarek pa je bil najprej predviden za okraj Slovenske Konjice, vendar je do zamenjave prišlo še pred odhodom iz Gradca. Kot kaže je Komarek (poročen z Malči Preaz iz Rogatca)¹⁶⁷ prevzel okrajno upravo 15. ali najkasneje 16. aprila 1941.¹⁶⁸ Zanimivo je, da si je politični komisar Komarek svoj okrajni sedež sprva uredil v Šmarju pri Jelšah, nato pa ga je že v drugi polovici aprila 1941 prestavil v Ljubljanski dom, ki je bil po nemški zasedbi preimenovan v Grazer-Heim (v nemških dokumentih poimenovan tudi kot Grazerhof).¹⁶⁹ V Ljubljanskem domu je urad komisariata deloval do konca junija, najkasneje do 1. julija 1941, ko je po Uiberreitherjevi odredbi z dne 18. junija prišlo do ukinitve Komarekovega okraja in začetka ustanavljanja okrožij – zgledovanje po upravno-politični ureditvi v avstrijskih pokrajinah, kjer med pokrajinami in občinami ni bilo okrajev, temveč večja okrožja. Po razpustitvi šmarskega okrajnega urada je bila občina Rogaška Slatina

¹⁶⁴ Ferenc, »Nemška okupacija«, str. 249; Žnidarič, Marjan. »Okupacijska uprava v slovenski Štajerski leta 1941.« *Lex localis*, 2/1 (2004), str. 29. Dalje: Žnidarič, »Okupacijska uprava.«

¹⁶⁵ ARS, AS 1602, šk. 2, p. e. 62, »Lagebericht des politischen Kommissars von St. Marein«; šk. 3, p. e. 92, 20. 6. 1941.

¹⁶⁶ Tako imenovane akcijske sile so tvorili člani varnostne policije in varnostne službe, orožniki, člani SA (Sturmabteilungen, ts. paravojaški nacistični jurišni oddelki) in NSKK (Nationalsozialistisches Kraftfahrerkorps oz. Nacionalsocialistični motorizirani korpus) ter domači folksdojčerji. Te oddelke je Komarek uporabil za pomoč pri prevzemanju oz. vzpostavljanju okupacijske oblasti (zapiranje večine uradnikov na sreskih načelstvih, uvajanje nemške uprave z nemškimi uradniki). Ferenc, *Nacistična raznarodovalna politika*, str. 146.

¹⁶⁷ Marinc, »Rogatec ...«, str. 112.

¹⁶⁸ Ferenc, »Nemška okupacija«, str. 249.

¹⁶⁹ ARS, AS 1602, šk. 2, p. e. 62, »Lagebericht des politischen Kommissars von St. Marein«; šk. 3, p. e. 92, 20. 6. 1941.

podrejena neposredno Dorfmeistrovemu okrožnemu uradu v Celju, ki je bil ustanovljen 1. julija.¹⁷⁰

Slika 7: Od sredine aprila do konca junija 1941 je v prostorih Ljubljanskega doma (na fotografiji iz leta 1942) deloval sedež političnega okraja Šmarje pri Jelšah. Okrajni urad je vodil SA-Standartenführer in politični komisar Robert Komarek. Po ukinitvi Komarekovega okrajnega komisariata so bile v Ljubljanskem domu do konca vojne številne uradniške pisarne. Vir:

SI_ZAC/0907/004/008/00085/1, fond Zdravilišče Rogaška Slatina (1800-2000).

5.1 Splošni pregled

Politični okraj Šmarje pri Jelšah je obsegal 569,59 km² teritorialne površine, kjer je prebivalo 44.995 prebivalcev. Če še upoštevamo površino in populacijo zagorske občine Hum na Sotli (36,85 km² in 6.530 prebivalcev), ki je bila v prvih dneh maja priključena k ozemlju nemškega rajha oz. političnega okraja Šmarje pri Jelšah in Uiberreitherjevi upravi za Spodnjo Štajersko, potem je Komarekov okraj zavzemal 606,44 km² površine, kjer je prebivalo 51.525 prebivalcev.¹⁷¹ V civilno upravo okraja Šmarje pri Jelšah je bilo povezanih 20 oz. 19

¹⁷⁰ ARS, AS 1602, šk. 2, p. e. 62, »Lagebericht des politischen Kommissars von St. Marein«; šk. 3, p. e. 92, 20. 6. 1941; Ferenc, »Nemška okupacija«, str. 253.

¹⁷¹ ARS, AS 1602, šk. 2, p. e. 63, »Gesamtbericht«, 22. 6. 1941, str. 1.

okupacijskih občin,¹⁷² ko je bila občina Hum na Sotli sredi junija 1941 vrnjena NDH. Dokler je občina Hum spadala pod spodnještajerski okraj Šmarje pri Jelšah (po površini sicer med manjšimi okraji nekdanje dravske banovine) je bila hrvaška občina po številu prebivalcev (6.530 prebivalcev – večinski delež so tvorili Hrvati, folksdojčerjev je bilo malo) največja.¹⁷³ Če izvezemo Hum oz. upoštevamo obdobje po juniju 1941, ko je bil politični okraj Šmarje pri Jelšah sicer že ukinjen, pa je bila po populaciji največja občina ravno Šmarje pri Jelšah, ki je štela 4.982 prebivalcev (po statističnih podatkih iz leta 1931), na drugem mestu pa je bila občina Rogaška Slatina (pred združitvijo z okupacijsko občino Kostrivnica jeseni 1941), kjer je prebivalo 4.551 prebivalcev.¹⁷⁴ Po teritorialnem obsegu je bila največja občina Planina pri Sevnici (53,66 km²), najmanjša pa Sveti Peter na Medvedjem selu (8,93 km²). Najmanj prebivalcev je bilo naseljenih v občini Stoperce (931). Politični okraj Šmarje pri Jelšah je imel tri sodne okraje (Šmarje pri Jelšah, Rogatec in Kozje).¹⁷⁵

Nemški okupator je sredi junija 1941 v političnem okraju Šmarje pri Jelšah popisal približno 8.300 poljedelskih obratov oz. kmetij, med katerimi je bilo 17 % manjših od enega hektarja, kar je imelo negativne ter neugodne socialne posledice na podeželju. Pomladansko setev so kmetje opravili navkljub vojnim razmeram in pomanjkanju vprežne živine. Okupator je naštel tudi za okoli 3.106 hektarjev vinogradniških površin, pridelava pa je bila skromna. V letu 1940 je povprečni pridelek vina znašal 7 hektolitrov na hektar. Nemška oblast je zaznala opuščanje vinogradov in pomanjkanje škropiva. V okraju je bilo na podlagi zadnjega popisa sredi junija 1941 evidentiranih tudi okoli 14.500 glav goveda (od tega 2.000 volov), približno 550–600 konjev, 11.300 svinj, 40 ovc, 300 koz, 54.000 glav perutnine (organizacija za njeno vzrejo se je nahajala samo v Kostrivnici) in okoli 2.000 čebeljih družin. Bilo je nekaj ukrepov za izboljšanje pasem pri goveji živini in konjih. Prisotnih je bilo tudi nekaj kmetijskih prodajnih zadrug: šest živinorejskih in šest sadjarskih, nekaj vinogradniških in nekaj čebelarskih društev. Ob nemškem napadu so zadruge za nekaj časa prekinile s svojim delovanjem, nato pa z delom zopet nadaljevale.¹⁷⁶

¹⁷² Rogaška Slatina, Kostrivnica, Kozje, Pilštanj, Planina pri Sevnici, Podčetrtek, Polje ob Sotli, Ponikva, Pristava, Rogatec, Stoperce, Sveti Peter na Medvedjem selu, Sveti Peter pod Svetimi gorami, Sveti Štefan, Sveti Vid pri Grobelnem, Šmarje pri Jelšah, Zibika, Žetale in Žusem ter Hum na Sotli. ARS, AS 1602, šk. 3, p. e. 94, »Verzeichnis«, str. 1–4.

¹⁷³ Siter, »Reka Sotla kot okupacijska meja ...«, str. 141–164; ARS, AS 1602, šk. 3, p. e. 92, »Aufbau der Gemeinden im Kreis St. Marein bei Erlachstein«, 23. 6. 1941.

¹⁷⁴ Ferenc, *Razkosanje in aneksionizem*, str. 179. Populacijske vrednosti temeljijo na podatkih zadnjega popisnega štetja prebivalstva (31. 3. 1931) v Kraljevini Jugoslaviji. Nemški okupator je med vojno opravil dva štetja prebivalstva – prvega 10. oktobra 1941 in drugega 29. novembra 1942.

¹⁷⁵ Ferenc, »Nemška okupacija«, str. 250.

¹⁷⁶ ARS, AS 1602, šk. 2, p. e. 63, »Bericht über die Ernährungs und landwirtschaftliche Lage des Bezirkes St. Marein«, 23. 6. 1941, str. 2–4.

5.2 Začasna okupacija zahodnega Hrvaškega Zagorja: svastika v občinah Hum na Sotli in Kumrovec

Kot je bilo že zgoraj omenjeno je v obdobju začetne zasedbene faze, natančneje od začetka maja do druge polovice junija 1941, nemški okupator začasno zavzel tudi ozemlje čezmejne hrvaške občine Hum na Sotli in jo s tem na makronivoju priključil Uiberreitherjevi civilni upravi za Spodnjo Štajersko, na mikronivoju pa je začasno priključena občina delovala pod upravo Komarekovega političnega okraja Šmarje pri Jelšah (s sedežem v zdraviliškem parku v Rogaški Slatini), ki je bil podrejen šefu nemške civilne uprave za okupirano slovensko Štajersko. Poleg priključitve občine Hum na Sotli si je nemški okupator za krajši čas pripojil tudi nekatere druge obsotelske predele Hrvaškega Zagorja (obmejni prostor med Klanjcem in Rogatcem), med katerimi najvidneje izstopa Kumrovec, rojstni kraj Josipa Broza Tita.¹⁷⁷

Priključitev 36,85 km² velike občine Hum na Sotli s približno 6.600 prebivalci (podatek velja za konec junija 1941) in petimi katastrskimi občinami (Brezno, Druškovec, Lupinjak, Prišlin in istoimenski Hum) oz. 19 občinskimi naselji je v zaledju zdravilišča Rogaška Slatina neposredno vplivala tudi na spremenjen potek nemško-hrvaške državne oz. okupacijske meje, ki je pred zasedbo hrvaške občine potekala po reki Sotli, po inkorporaciji Huma na Sotli k tretjemu rajhu, točneje v spodnještajerski politični okraj Šmarje pri Jelšah, pa se je državna meja med obema zaveznicama prestavila onkraj Sotle na zahodno obrobje gričevnatega Hrvaškega Zagorja.¹⁷⁸ S priključitvijo Huma na Sotli se je začasno spremenila tudi pokrajinska meja spodnještajerske zasedbene cone (njena vzhodna meja je namreč prav tako predstavljala nemško državno mejo s sosednjo NDH), ki se je za obseg priključenega ozemlja pomaknila proti vzhodu. To pomeni, da je južna meja priključene občine začasno predstavljala tudi vzhodno mejo povečane Spodnje Štajerske, po kateri je istočasno tekla tudi okupacijska mejna ločnica med nemškim rajhom in njegovim satelitom NDH. Začasna priključitev je bila posledica delovanja mešane osrednje nemško-hrvaške razmejitvene komisije s prvotnim sedežem v zdraviliškem hotelu Štajerski dvor v Rogaški Slatini, kjer se je na podlagi upoštevanja ključnih gospodarskih okoliščin odločalo o urejanju manjših mejnih nesoglasij, razreševanju ključnih obmejnih vprašanj, izpeljavi zadnjih popravkov in zaključku razmejitvenega dela na mejni reki Sotli.¹⁷⁹

¹⁷⁷ Siter, *Reka Sotla kot okupacijska meja ...*, str. 143–151.

¹⁷⁸ HR-HDA-227, Hrvatski državni Arhiv, Ministarstvo vanjskih poslova Nezavisne Države Hrvatske, šk. 7, br. 3b »Karta Jugoslavije (Zapadni dio) o razgraničenju, 1941. god.«, 18. 5. 1941. Dalje: HR-HDA-227; ARS, AS 1602, šk. 5, p. e. 128, »Allgemeiner Lagebericht über die Gemeinde Hum a. d. Sotla«, str. 1–2, 26. 6. 1941; »An die deutsche Grenzkommision, Rohitsch-Sauerbrunn«, 26. 6. 1941, str. 1–3; šk. 5, p. e. 129, 13. 5. 1941.

¹⁷⁹ Siter, »Reka Sotla kot okupacijska meja ...«, str. 144–147.

9. aprila 1941, dva dni pred prihodom nemške vojske v Rogaško Slatino in Obsotelje, je sreski načelnik iz Pregrade Ojkić Lazar preko telefona naročil kompletno uničenje mobilizacijskega gradiva, tajne zapisnike in arhiv občutljive vsebine občinskega urada Hum na Sotli, kar so izvedli tamkajšnji občinski delavci.¹⁸⁰ Novico o uspešni nemški zasedbi hrvaške občine ter njeni priključitvi k teritoriju in upravi tretjega rajha so humski občinski prebivalci sporočili 4. maja 1941, ko je bila v Lupinjaku natipkana zahvala zmagoslavni nemški vojski, zraven pa je bilo še ročno spisano priporočilo nemški oblasti o nadaljnjem zaposlovanju in odpuščanju v občinskem uradu priključenega Huma na Sotli. Na drugi dokument se je podpisalo 34 tamkajšnjih občanov, oba papirja pa sta bila poslana vodstvu okrajnega komisariata Šmarje pri Jelšah.¹⁸¹ Še istega dne so o priključitvi veselo poročali tudi nemški uradniki, ki so pisali o uspešni zasedbi občine s strani nemške žandarmerije in postopni zamenjavi hrvaške občinske uprave z nemško,¹⁸² katere vodenje je v naslednjih dneh prevzel župan Hermann Rossmannith.¹⁸³ Iz sklepnega poročila Johanna Sernerja,¹⁸⁴ okupatorjevega orožniškega poveljnika za okraj Šmarje pri Jelšah s sedežem v Rogaški Slatini, je razvidno, da je nemška oblast svoje oddelke v začasno priključeni zagorski občini nameščala že od sredine aprila 1941. Tako je bila denimo med 16. in 18. aprilom v kraju Hum sredi istoimenske občine vzpostavljena nemška orožniška postaja, kasneje pa je na to območje sledil tudi prihod pomožne policije (»Hilfspolizei«) in SA mož. V času formalnopravnega priključevanja je moral okrajni politični komisar Komarek zaradi agresivne države hrvaške carinske straže, ki je v tem obdobju celo vdrla na ozemlje občine Hum na Sotli, zaukazati, naj se nemška žandarska postaja v učinkovitejše varovalne namene prestavi iz Huma v bližino novopostavljene državne meje pri Druškovcu. Po nekaj dneh, ko so v začetku maja 1941 patroliranje nove meje prevzeli oddelki nemške carinske straže, se je orožniška postaja vrnila nazaj v Hum.¹⁸⁵

Resnost zasedbe občine Hum na Sotli med drugim potrjuje tudi podatek, da je nacistično upravno kolesje v času upravljanja hrvaške občine na priključenem ozemlju vršilo že intenzivno raznarodovalno in rasno politiko. Žandarmerijska postaja Hum je denimo že 30. maja 1941 podala prvo poročilo o represivnih ukrepih. V poročilu je omenjeno, da so se prve aretacije v občini pričele izvajati že 21. maja, v naslednjih dneh pa so sledili še izgoni na hrvaško ozemlje

¹⁸⁰ ARS, AS 1602, šk. 5, p. e. 128, »Zapisnik od 9. travnja 1941 ...«.

¹⁸¹ ARS, AS 1602, šk. 5, p. e. 128, »Bezirksgericht St. Marein bei Erlachstein«, 4. 5. 1941; »Bezirk Geriht Šmarje«, 4. 5. 1941, str. 1-2.

¹⁸² Siter, »Reka Sotla kot okupacijska meja ...«, str. 145.

¹⁸³ ARS, AS 1602, šk. 5, p. e. 128.

¹⁸⁴ O Johannu Sernerju glej zlasti strani 76-77 in 148-149.

¹⁸⁵ ARS, AS 1602, šk. 2, p. e. 63, »Gesamtbericht«, 22. 6. 1941, str. 2, 4.

in zaplembe premoženja aretirancev oz. izgnancev.¹⁸⁶ Za območje občine so bili oblikovani tudi sezname asocialnih, zločincev ter telesno in duševno nerazvitih oseb.¹⁸⁷ Prebivalstvo pretežno kmetijsko in steklarsko usmerjene občine je bilo izjemno revno in je po starostni strukturi dajalo mlado podobo (skoraj 1/3 oz. 2.200 prebivalcev je bila mlajših od 14 let), brezposelnost je bila velika. Vsaj kakšnih 200 prebivalcev iz občine Hum na Sotli je bilo tekom nemške uprave preko delovnega urada (Arbeitsamt) poslanih na delo v *Altreich* (dobesedno stari rajh oz. predvojno ozemlje nacistične Nemčije). Dejstvo, da je bilo v času nacističnega gospostva približno 850 družin oz. več kot 4.000 ljudi iz občine življenjsko odvisnih od redne pomoči in materialne oskrbe nacionalsocialistične socialnoskrbstvene organizacije (NSV), priča o tem, da je občina Hum na Sotli pomenila veliko obremenitev za Komarekov politični okraj, ki se je v začetni zasedbeni fazi že tako ali tako spopadal s hudim pomanjkanjem nekaterih osnovnih živil za preživetje.¹⁸⁸

*Gosp. Bürgermeisteru občine
Hum na Sotli*

*Podpisana Turner Otilija iz Malega Tabora udovica
iza Turner Štefana, koji se je nesretnim slučajem
ubio, živim sa svoje male djece u velikoj nevolji,
bez ikakove hrane i sredstava i bez ikakove pomoći
za život. - Ja sam za rad nesposobna, jer sam
dva puta operirana tako, da sam jedva ostala
na životu. - Ništa si nemogu prirediti, a živjeti
moram zajedno sa djecom, koja traže hranu, a nemam
im što dati, da utišaju glad. - Prirod koji mi daje
zemlja, sasvim je malen, jer imadem istom oko
3/4 kali zemlje - gologa pjeska. -
Kolim stoga molim, da mi se dade hitna
pomoć u novcu ili u hrani, da ne gladujem sa
djecom, jer mislim da u velikom Reichu nitko
nemije gladovati, a najmanje oni koji su nemoćni
i za rad nesposobni. -*

*Kali Tabor, 29. V. 1941.
Otilija Turner*

Slika 8: Vdova Otilija Turner iz Malega Tabora prosi okupacijskega župana občine Hum na Sotli za nujno pomoč v obliki hrane ali denarja, da lahko preživi sebe in svoje lačne otroke. Pismo je bilo spisano 29. maja 1941 (še v času, ko je občina pripadala ozemlju nacistične Nemčije) v Malem Taboru in naslovljeno na občinski urad Hum na Sotli. Še posebej ironičen je drugi del zadnjega odstavka, kjer je zapisano, da nemočni in delovno nesposobni v tretjem rajhu ne bi smeli biti lačni. Vir: ARS, AS 1602, šk. 5, p. e. 129, »Gosp. Bürgermeisteru občine Hum na Sotli«, 29. 5. 1941.

Inkorporacija občine Hum na Sotli v prostor Spodnje Štajerske je bila gospodarsko nadvse pomembna tudi za ozemlje Rogaške Slatine, ki si je z začasno priključitvijo

¹⁸⁶ ARS, AS 1602, šk. 2, p. e. 66, »Schutzhäftlinge und Abschiebungen, beschlagnahmte oder sichergestellte Gebäude, Grundbesitz und Viehstand, 30. 5. 1941.

¹⁸⁷ ARS, AS 1602, šk. 5, p. e. 129, »Betrifft Asoziale, Verbrecher und Kretins«, 13. 6. 1941.

¹⁸⁸ ARS, AS 1602, šk. 5, p. e. 128, »Allgemeiner Lagebericht über die Gemeinde Hum a. d. Sotla«, 25. 6. 1941, str. 1; »Allgemeiner Lagebericht über die Gemeinde Hum an der Sottla«, 6. 6. 1941, str. 1.

skupaj z Rogatcem zagotovila enoten in celostno povezan ekonomski prostor ter nemoteno dobavo električne energije iz električne centrale na drugi strani Sotle. S pomočjo elektrarne, ki je delovala v sklopu proizvodnje steklenic v steklarni Straža se je napajalo celotno zdravilišče in steklarna Ablovih bratov v Tržišču pri Rogaški Slatini ter rogaški trg. Poleg tega je priključena občina posedovala tudi premogovnik v Lupinjaku, peskokop ter bila pomemben vir in dobavitelj goveda, svinj, perutnine, jajc, sadja in vina. Prav tako pa je bilo precejšnje število občanov Huma na Sotli vezano na zaposlitvene centre v bližnji Rogaški Slatini, še posebej na steklarno pri Svetem Križu in železniško postajo.¹⁸⁹ Na prigovarjanje Zagreba in hrvaške komisijske delegacije za razmejitve se je po izrecnem posredovanju samega Hitlerja ozemlje občine Hum na Sotli in zahodnega obrobja zagorskega obmejnega prostora vrnilo Paveličevi NDH 17. junija 1941, ko so diplomati obeh držav na sestanku v Zagrebu sklenili pogodbo o ponovni in tokrat dokončni vzpostavitvi državne meje na reki Sotli. Formalnopravno je nemški rajh priključeno hrvaško ozemlje vrnil 19. junija 1941, postopek pripajanja občine pod upravno delovanje NDH pa se je vsaj v praksi še nekoliko zavlekel in trajal nekje do konca junija.¹⁹⁰

5.3 Vloga in delo političnih komisarjev

Iz Uiberreitherjeve prve odredbe z dne 14. aprila 1941 (dan namestitve svojega sedeža v Mariboru) je razvidno, da so bili v prostoru Spodnje Štajerske za vsako nekdanje jugoslovansko sresko¹⁹¹ načelstvo določeni okrajni politični komisarji, ki so bili podrejeni samo načelniku nemške civilne uprave, kateremu so tudi neposredno odgovarjali in od njega sprejemali navodila.¹⁹² Samo politični komisarji so imeli poleg okupacijskih županov v svojih okrajih enaka ali približno podobno pooblastila kot šef civilne uprave v spodnještajerski zasedbeni regiji. Pripadale so jim ustanove, s katerimi denimo deželni svetniki v rajhu niso imeli nobenega opravka: pravosodje, pošta, železnice, finance, delovni, prehrambni in katastrski urad, bolniška blagajna itd. Nekaj časa so bili poleg obeh načelnikov nemške civilne uprave tudi nosilci policijske oblasti. V okviru izvajanja temeljnih nalog so bili političnim komisarjem podrejeni tudi okrajni orožniški poveljniki, vodje izpostav varnostne službe in policije, ukinitveni komisarji in drugi.¹⁹³ Na svojem območju naj bi v najkrajšem možnem času poskrbeli za

¹⁸⁹ ARS, AS 1602, šk. 5, p. e. 128, »An die deutsche Grenzkommision, Rohitsch-Sauerbrunn«, 26. 6. 1941, str. 1–2; »Allgemeiner Lagebericht über die Gemeinde Hum a. d. Sottla, 25. 6. 1941; šk. 5, p. e. 129, 13. 5. 1941.

¹⁹⁰ Siter, »Reka Sotla kot okupacijska meja ...«, str. 148–149.

¹⁹¹ V stari Jugoslaviji je pojem srez označeval politični okraj.

¹⁹² *Verordnungs- und Amtsblatt des Chefs der Zivilverwaltung in der Untersteiermark 1941–1945*. Marburg; Graz: Marburger Verlags, 1941–1945 (Graz: Steierm. Landesdruckerei), 1941, str. 21–22. Dalje: *Verordnungs*.

¹⁹³ Ferenc, »Nemška okupacija«, str. 24–250; Ferenc, *Nacistična raznarodovalna politika*, str. 145, 148.

vzpostavitev reda in miru, med drugim pa je Uiberreither nastavljene politične komisarije zadalžil tudi za uradno imenovanje okupacijskih županov (*»Amtsbürgermeister«*). Do konca maja 1941 so komisarji v 207 spodnještajerskih občinah nastavili 150 županov, od tega jih je bilo več kot 100 folksdojčerjev, ostali pa so bili seveda okupatorjevi simpatizerji. Nemški župani naj bi začasno, dokler ne bi Spodnje Štajerske tudi formalnopravno priključili ozemlju nemškega rajha, prevzeli vodstvo in upravo okupacijskih občin, dotedanje oblastne funkcije prejšnjih jugoslovanskih županov in njihovih občinskih zastopstev oz. odborov (izvoljenih na občinskih volitvah v drugi polovici tridesetih let) pa so se morale na podlagi imenovane odredbe z dne 14. aprila ukiniti in razpustiti. Prav tako so bili istega dne odpravljeni tudi srezi.¹⁹⁴

Nemški okupator je za prostor Spodnje Štajerske imenoval 15 političnih komisarjev. V glavnem je šlo za politično in ideološko izšolano, zanesljivo ter izkušeno nacistično osebje iz notranjosti nemškega rajha, zato na ta položaj niso nastavljali lokalnih folksdojčerjev iz Slovenije, ki so sicer pri izvrševanju oblasti svojim nadrejenim političnim komisarjem v vlogi svetovalcev pomagali z nasveti. Vsak politični komisar je imel ob sebi tudi več podrejenih predstavnikov za občo upravo, šolstvo, prehrano, socialno skrbstvo, policijo, finance, pošto in promet. Večina jih je bila pripeljanih iz rajha, nekaj jih je prišlo iz lokalnih folksdojčerskih struj. Politični komisarji so takoj po prihodu na svoje službene položaje prevzeli upravo iz rok sreskih načelnikov ali folksdojčerjev, ki so se medtem že sami polastili oblasti (kot na primer v Mariboru in Ptuj). Osebje, kateremu so politični komisarji znotraj nemške uprave zaupali vlogo občinskih uradnikov (do konca maja 1941 je nemški okupator na slovensko Štajersko pripeljal že okoli 140 uradnikov), so nemudoma pričele z obiskovanjem občinskih uradov in pleniti njihovo opravo ter premoženje, v kolikor tega pred njimi ni storila že redarstvena policija, ki je takoj po svojem prihodu zapirala posamezne jugoslovanske občinske uradnike.¹⁹⁵

5.4 Delovanje okrajnega komisariata in vzpostavitev civilne uprave

5.4.1 Ljubljanski dom in finančno poslovanje

Pisarne Komarekovega političnega komisariata so v Ljubljanskem domu delovale od ponedeljka do petka med 8. in 13. uro in od 15. do 19. ure, ob sobotah pa med 8. in 14. uro. V nedeljo je bil urad zaprt, v nujnih in izjemnih primerih pa je moralo biti Komarekovo osebje na voljo tudi ob nedeljskih popoldnevih.¹⁹⁶ Zgolj Komarekov aparat v Ljubljanskem domu je

¹⁹⁴ *Verordnungs*, str. 21–22; Ferenc, *Razkosanje in aneksionizem*, str. 134; Ferenc, *Nacistična raznarodovalna politika*, str. 147.

¹⁹⁵ Ferenc, *Nacistična raznarodovalna politika*, str. 146–147.

¹⁹⁶ ARS, AS 1602, šk. 2, p. e. 64, »Arbeitszeit«, 19. 5. 1941.

zaposloval vsega skupaj približno 20 ljudi. Razdeljen je bil na splošni oddelek (vodila sta ga dr. Erwin Wenigerholz in vladni direktor Norbert Stöckl), kmetijski (dr. Hans Rückert), šolski (Robert Trötscher) in prometni oddelek (Adolf Lechleitner). Vodja pisarne je bil upokojeni podpolkovnik Ludwig Schmidl. V uradu je bilo še okoli šest oseb zadolženih za pisarniška opravila, prevajalec, dva šoferja in čistilka. Zaposleni so prišli v glavnem iz Zgornje Štajerske, dva celo s Tirolske, trije so bili lokalni folksdojčerci, samo štirje pa iz Spodnje Štajerske.¹⁹⁷ Norbert Stöckl (*»Regierungsinspektor«*) je na dan napada na Sovjetsko zvezo poročal, da je Uiberreitherjev urad spodnještajerske civilne uprave že v Gradcu namenil okraju Šmarje pri Jelšah prvih 10.000 RM (Reichsmarks) predujma za nujne izdatke, ki jih je Komarekov aparat do 9. junija 1941 potrošil v glavnem za redno vzdrževanje stikov med posameznimi občinami, stroške v zvezi z gorivom in popravili prevoznih sredstev. Drugi in tretji predujem sta bila za to območje predvidena ob ukinitvi Komarekovega političnega komisariata (druga polovica junija 1941), a je politični komisar uspel pridobiti finančna sredstva že prej – najprej 40.000 RM, kar je zadostovalo zgolj za mesec maj, nato pa je za junij prejel še dodatnih 100.000 RM, ki jih je razdelil med takratnih 20 občin (tudi občini Hum na Sotli, takrat sestavni del nemškega rajha). Predzadnji predujem je bil porabljen za plačilo plač učiteljev, izplačilo pokojnin tukajšnjim Hrvatom in folksdojčercem, izdatkov za razne socialne podpore in gradbena dela na posameznih odsekih občinskih cest. Zadnji predujem, ponovno v višini 100.000 RM, je bil Komareku dodeljen za povečanje delovnih oz. uradniških površin ter izboljšanje splošnih delovnih pogojev, opreme in samih prostorov občinskih uradov, ki so bili umazani in zatohli. Med drugim je Komarek zadnji prejemek porabil tudi za nujna popravila na šolskih poslopih v okraju Šmarje pri Jelšah. Plače zaposlenih v policiji in orožniških izpostavah so bile prav tako finančna obveznost uradov političnih komisariatov. Ob prevzemu posameznih občinskih uprav in pregledu denarnega premoženja so imele nekatere občine celo od 20.000 do 35.000 dinarjev dobroimetja, vendar je bil precejšnji delež tega denarja nedostopen, saj se je nahajal v hranilnicah v Ljubljani. Najdeni gotovinski zneski so bili skromni, ponavadi nekje od 200 do 2.000 dinarjev na posamezno občino.¹⁹⁸ Ob ukinitvi Komarekovega političnega komisariata (26. junij 1941) je imel njegov urad 253.108,44 RM prihodka in 181.042,31 RM odhodka, pozitivna razlika je znašala 72.066,13 RM.¹⁹⁹

Pomen pravilnega izvrševanja Komarekovih funkcij je razviden iz podatka, da je moral politični komisar Uiberreitherju vsakodnevno izdajati natančna situacijska poročila o dogajanju v

¹⁹⁷ ARS, AS 1602, šk. 3, p. e. 103, »Personal«, 4. 6. 1941, str. 1–17.

¹⁹⁸ ARS, AS 1602, šk. 2, p. e. 63, »Tätigkeitsbericht über die Zeit vom 15. 4. bis 22. 6. 1941«, 22. 6. 1941, str. 1–3; p. e. 58, »Gemeinden Unterstuetzungsbetraege«, šk. 3, p. e. 103, »Bezugsregelung«, 17. 6. 1941, str. 3.

¹⁹⁹ Ferenc, »Nemška okupacija«, str. 252.

svojem okraju. Ta so se morala biti dostavljena v prostore spodnještajerskega načelnika civilne uprave v mariborski realki najkasneje do 10. ure naslednjega dopoldneva.²⁰⁰ V prvih dneh okupacije je bil Komarek za območje svojega okraja osebno odgovoren za dosledno izvajanje popisa prebivalstva, ki se je naselilo v prostor okupirane Spodnje Štajerske po 1. januarju 1914.²⁰¹ Tovrstni popisni sezname so bili osnova kasnejšemu izganjanju, ki je potekalo glede na Himmlerjeve »smernice za izselitev tujerodnih elementov z območja Spodnje Štajerske« (izdane 18. aprila 1941 na obisku vrhovne vodje SS v Mariboru), kjer je v drugi točki pisalo, da bodo z družinami vred izseljeni vsi Slovenci, ki so prišli v prostor Spodnje Štajerske po letu 1914.²⁰² Prav tako je moral Komarek za potrebe uvajanja živilskih nakaznic (*»Lebensmittelkarten«*) v svojem okraju opraviti in do 5. maja 1941 Uiberreitherjevemu uradu predložiti kompletni popisni pregled prebivalstva po določenih starostnih skupinah.²⁰³ Komarekova situacijska poročila²⁰⁴ razkrivajo precej nazornih podrobnosti o samem dogajanju in stanju v okraju Šmarje pri Jelšah v drugi polovici aprila 1941. Razvidno je, da pri postopku vzpostavljanja lokalne okupatorjeve oblasti in nameščanja upravnih zasedbenih organov ni bilo izgrediv. Prebivalstvo se je pri tem podredilo ukazom okupatorjeve nadrejene oblasti in upoštevalo vsa navodila.²⁰⁵ Komisar Komarek uprave ni prevzel iz rok dotedanjega okrajnega načelnika, saj ga je aretirala že nemška vojska. Zaradi neznanja nemščine ni mogel uporabiti dotedanjih uradnikov, pritoževal pa se je tudi nad pomanjkljivo nemščino pri lokalnih Nemcih.²⁰⁶ Tako je denimo v občinskem uradu v Šmarju pri Jelšah takoj po okupatorjevem prevzemu oblasti zgolj občinski tajnik obvladal nemško govorno sporazumevanje in pisanje, ostali zaposleni nemščine niso znali.²⁰⁷ Pri prevzemu okrajne uprave so bili akti in register društev povečini uničeni, zemljiške knjige nedostopne, akti požgani, zapisi o prebivalcih pa nepopolni in povečini nedosegljivi. V nadaljevanju izvemo, da je imel Komarek v svojem okraju na voljo 3 zapore,²⁰⁸ ki so bili zaradi množičnih aretacij že ob koncu aprila 1941 povsem polni. Politični komisar se pritožuje tudi nad nizko stopnjo elektrifikacije v okraju Šmarje pri Jelšah (električno oskrbo je imela zgolj občina Rogaška Slatina in še dve neimenovani

²⁰⁰ ARS, AS 1602, šk. 2, p. e. 64, »Laufende Berichterstattung; Kurierdienst«, 16. 4. 1941.

²⁰¹ ARS, AS 1602, šk. 2, p. e. 64, »Verordnung über die Meldepflicht der Bewohner in der Untersteiermark, die nach dem 1. 1. 1914 in die Untersteiermark zugezogen sind«, 21. 4. 1941, str. 1–2.

²⁰² Ferenc, *Nacistična raznarodovalna politika*, str. 177–78.

²⁰³ ARS, AS 1602, šk. 2, p. e. 64, »Bevölkerungsstatistik«, 23. 4. 1941.

²⁰⁴ Poročila političnega komisarja Roberta Komareka o stanju v njegovem okraju Šmarje pri Jelšah so bila v skladu z navodili naslovljena na šefa nemške civilne uprave za Spodnjo Štajersko v Mariboru.

²⁰⁵ ARS, AS 1602, šk. 2, p. e. 62, »Lagebericht des politischen Kommissars von St. Marein«. Poročilo je nedatirano, iz drugih podobnih spisov je razvidno, da je bilo spisano na dan prihoda Hitlerja v Maribor, tj. 26. aprila 1941.

²⁰⁶ Ferenc, »Nemška okupacija«, str. 250.

²⁰⁷ ARS, AS 1602, šk. 3, p. e. 96, »Gemeinde St. Marein: Bericht Uebernahme«, 18. 4. 1941.

²⁰⁸ Glej poglavje o zaporih in mučilnicah.

občini).²⁰⁹ Pri prevzemanju občinskih uprav in dodeljevanju le-teh nemškim županom je bil Komarek zaradi pomanjkanja ideološko in jezično primernih nemških ljudi (ti naj bi v vlogi nemških županov in uradnikov poskrbeli za popolno ponemčenje tega prostora) ter nezadostnosti dodeljenih občinskih uradnikov prisiljen v združevanje večjega števila občin pod vodstvo enega župana. Tako je denimo župan iz Žusma vodil tudi upravo občine Sv. Štefan, iz Pristave občinski upravi Sv. Peter na Medvedjem selu in Zibika, iz Rogatca občinsko upravo Stoperce itd. Kakorkoli gledano pa to ni pomenilo dejanske združitve občin.²¹⁰

5.4.2 Prehrana in pomanjkanje živil

Nemški okupator je nadaljeval z racioniranjem živil, ki ga je sicer uvedla že Kraljevina Jugoslavija, vendar je nova oblast živilsko in drugo racioniranje še dodatno poostrila in razširila še na nekatera druga živila ter ostale življenjsko nujne potrebščine. Pod nemškim racioniranjem in omejeni preskrbi na karte se je do konca vojne sčasoma znašlo meso, razna prehranska dopolnila, margarina, maslo, kruh, kava, skuta oz. sir, marmelada, sladkor, jajca, mlo, moka, sol, izvzeta pa ni bila niti obutev in obleka. Mleko in jajca v začetni zasedbeni fazi še niso padla pod odredbo racioniranja. Okupator je moral v okraj pripeljati moko, mast, sladkor in sol, odvažal pa je živino, jajca in vino.²¹¹ Do maja 1941 je lokalna nemška oblast po izdani odredbi predstojnika za kmetijstvo in prehrano pri šefu nemške civilne uprave uvedla tri tipe kart (serije A, B in C) za nakup različnih količin moke, kruha, mesa, masla in sladkorja. Prebivalci Rogaške Slatine so lahko tovrstne živilske nakaznice pridobili v prostorih Migličevega občinskega urada.²¹² Tisti, ki si moke in kruha niso zmogli pridelati sami (samooskrbna sposobnost) so z živilskimi kartami moko in kruh pridobili brezplačno, samooskrbni prebivalci pa so lahko pridobili samo eno vrsto nakaznice, obema skupinama ljudi pa so v maju 1941 ob unovčenju karte za moko oz. kruh dodali še 1 kilogram sladkorja.²¹³ Formalnopravno se je racioniranje živil za nekaj več kot 50.000 ljudi v Komarekovem okraju Šmarje pri Jelšah pričelo z 2. junijem 1941, ko je bilo za okrajni prostor izdanih 52.000 kart za nakup kruha, 52.000 nakaznic za meso, 52.000 kart za maslo in 52.000 nakaznic še za sladkor – skupaj torej 208.000 živilskih nakaznic.²¹⁴

²⁰⁹ ARS, AS 1602, šk. 2, p. e. 62, »Lagebericht des politischen Kommissars von St. Marein«; p. e. 58.

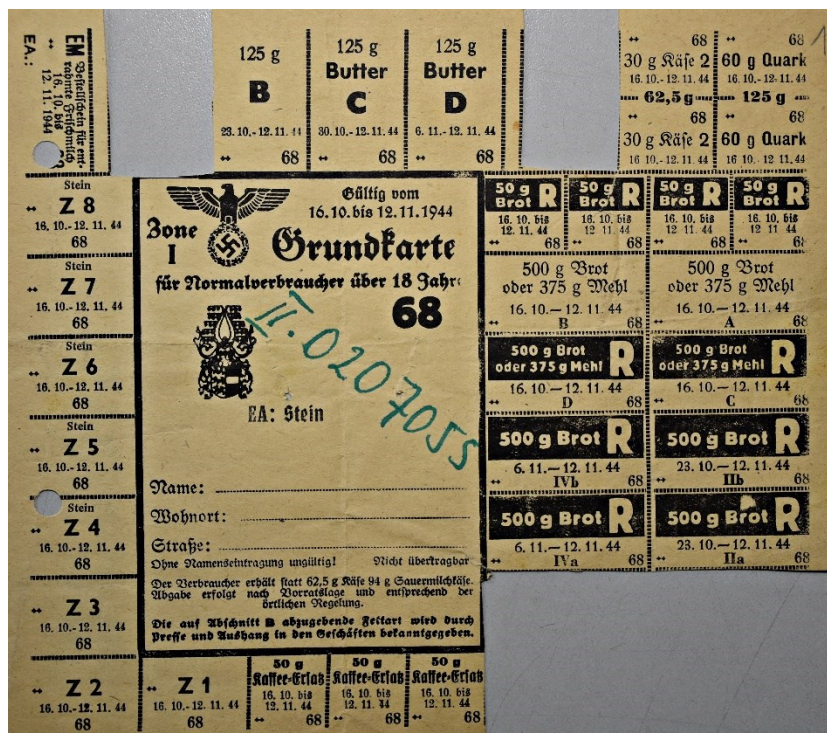
²¹⁰ ARS, AS 1602, šk. 2, p. e. 62, str. 1–2.

²¹¹ ARS, AS 1931, šk. 1080, »Ergänzungskarte; Grundkarte; Umzugs-Abmeldebestätigung«, 12. 4. 1944; Ferenc, »Nemška okupacija«, str. 252.

²¹² ARS, AS 1602, šk. 4, p. e. 111, »Karten f. Brot od. Mehl«, 22. 4. 1941, str. 1–2.

²¹³ ARS, AS 1602, šk. 4, p. e. 112, »Karten für Brot oder Mehl«, 30. 4. 1941, str. 1–2.

²¹⁴ ARS, AS 1602, šk. 4, p. e. 112, »Ausgabe von Lebensmittelkarten«, 22. 5. 1941, str. 1.

Slika 9: Primer živilske karte (nakaznice) za običajnega porabnika s starostjo nad 18 let in veljavnostjo med 16. oktobrom in 12. novembrom 1944. Vir: ARS, AS 1931, šk. 1080, »Grundkarte«, 16. 10. – 12. 11. 1944.

Komarek v svojih prvih situacijskih poročilih za svoj okrajni prostor navaja veliko revščino in brezupni položaj glede hrane, kar je bilo povezano z njenimi nizkimi zalogami, ki so se že do druge polovice aprila znašle v kritičnih vrednostih. Lokalni folksdojčerji so na sestanku s Komarekom v Rogaški Slatini potrdili, da se večja dobava hrane v tem prostoru ni odvila že nekaj mesecev.²¹⁵ Kritično pomanjkanje osnovnih živil za preživetje je bilo več kot očitno. Kruha – slednjega je v prvih dneh po uvedbi lokalne civilne uprave najbolj primanjkovalo – ni bilo mogoče dobiti v celotnem okrajnem prostoru, zaradi česar je Komarek 20. aprila 1941 zaprosil za velike količine moke, koruze, soli in ostalih nujnih živil, ki jih je potrebovalo vsaj 45.000 ljudi. Zaloge soli so zadoščale še samo za teden dni, zato je komisar med drugim zaprosil tudi za dobavo treh vagonov soli, kar je v povprečju zadoščalo enomesečni porabi njegovega okraja.²¹⁶ Slednja pa v prvem tednu maja še vedno ni bila dobavljena.²¹⁷ Od nekaj več kot 51.000 prebivalcev je bilo dobrih 40.000 takšnih, ki jih je bilo potrebno tako ali drugače oskrbovati z enim ali drugim živilom. Pri tem je moral pripeljati moko, mast, sladkor in sol, izvažala pa se je živina, jajca in vino. 8-tedenska poraba v Komarekovem okraju je po izračunu znašala 563 ton moke, 68 ton masti in 93 ton sladkorja,

²¹⁵ ARS, AS 1602, šk. 2, p. e. 62, »Lagebericht des politischen Kommissars von St. Marein«.

²¹⁶ ARS, AS 1602, šk. 2, p. e. 62, »Bericht des pol. Kommissar von St. Marein«, 20. 4. 1941, str. 1.

²¹⁷ ARS, AS 1602, šk. 2, p. e. 58, 7. 5. 1941.

okraj pa je prejel zgolj 430 ton moke, 8 ton masti in 31 ton sladkorja, negativni primanjkljaj je torej znašal 133 ton moke, 60 ton masti in 62 ton sladkorja.²¹⁸ Kroničnega pomanjkanja kruha se spominja tudi Gabrijela Krumpak, ki trdi, da je po prihodu okupatorja tudi na področju hrane prišlo do velikih sprememb. *»Težko je bilo, strašno težko. Tudi s hrano. Tisti, kateri so imeli še kaj doma zaloge, je bilo še v redu, drugače pa ne. Takoj ni bilo kruha na primer. Nemci so izpraznili vse trgovine, zelo težko je bilo za hrano. /.../ ko (proti koncu vojne, op. a.) že sami Nemci niso imeli hrane, takrat smo tudi mi živeli brez hrane. So bili dnevi, ko so prišli v hišo pogledati, kaj ti kuhaš. Pri pošti je bila enkrat na teden hrana in so tak slabi fižol skuhal in vsi smo morali iti tam na kosilo.«*²¹⁹ V nekem drugem poročilu s sredine aprila pa Komarek prav tako navaja pomanjkanje olja in krompirja, dovolj pa je bilo denimo jajc in deloma tudi stročnic (graha in fižola).²²⁰ Zanimiv je še podatek, da sta obe steklarni (v Tržišču oz. pri Svetem Križu v Rogaški Slatini in steklarna Straža v zagorski občini Hum na Sotli na drugem bregu reke Sotle) za svoje delovanje nujno potrebovali tudi vsaj 120 ton sode (natrijevega karbonata).²²¹

5.5 Nationalsozialistische Volkswohlfahrt (NSV) in socialnoskrbstveni ukrepi

Ker je politični komisar uvidel, da je njegov okraj manj razvit, je uvedel tudi redno dajanje socialne pomoči, ki se je izvajala večinoma preko že omenjene NSV oz. nacistične socialnoskrbstvene organizacije.²²² Ta okupatorjeva humanitarna organizacija za zagotavljanje zaščite socialno šibkejših in ogroženih Nemcev si je za sedež svojega lokalnega delovanja izbrala prav tako Rogaško Slatino, od koder je že z 18. aprilom 1941 pričela z izvrševanjem svoje dejavnosti za celotni okrajni prostor Šmarja pri Jelšah.²²³ Vodenje njenega okrajnega sedeža je v zdravilišču prevzel 53-letni Hermann Hochstrasser, ki je na ta položaj prispel iz Gradca.²²⁴ Organizacija je že v aprilu 1941 nudila pomoč 3.012 družinam oz. 9.841 osebam, ki jim je razdelila 65 ton živil, več kot 1.000 kosov otroškega perila, 400 kosov odraslega perila, 120 kosov obleke in 15 parov čevljev. Med drugim je poskrbela tudi za prihajajoče mrzle zimske mesece in v sosledju s tem za vsako nemško šolo v šmarskem političnem okraju uredila topla kosila, do katerih so bili upravičeni šolarji, ki so redno obiskovali šolska poslopja.

²¹⁸ ARS, AS 1602, šk. 2, p. e. 63, »Bericht über die Ernährungs und landwirtschaftliche Lage des Bezirkes St. Marein«, 23. 6. 1941, str. 1.

²¹⁹ Gabrijela Krumpak, avdiopričevanje (izpraševal Daniel Siter).

²²⁰ ARS, AS 1602, šk. 2, p. e. 62, str. 2.

²²¹ ARS, AS 1602, šk. 2, p. e. 62, »Bericht des pol. Kommissar von St. Marein«, 20. 4. 1941, str. 1.

²²² Ferenc, »Nemška okupacija«, str. 252.

²²³ ARS, AS 1602, šk. 2, p. e. 63, »Lagebericht«, 23. 6. 1941, str. 1.

²²⁴ SI_ZAC/0084 (Zgodovinski arhiv Celje), Okupacijska občina Rogaška Slatina, šk. 2, sign. 116, 16. 7. 1941. Dalje: SI_ZAC/0084.

Ustanovila je 12 postaj za pomoč nosečnicam in materam z otroki, prav tako pa je uredila tudi štiri otroške vrtce, ki naj bi odprli svoja vrata v roku dveh mesecev. Iz poročila NSV političnemu komisarju Komareku še izvemo, da je bilo aprila 1941 v okraju 450 nosečnic, 650 dojenčkov, 3.400 majhnih otrok starih od enega do šest let, 5.400 otrok s starostjo med 6 in 14 let ter 2.700 mladoletnikov starih od 14 do 18 let.²²⁵ K tretjemu rajhu priključena hrvaška občina Hum na Sotli, je imela denimo znotraj šmarskega političnega okraja eno izmed najrevnejših prebivalstev. V nekajtedenskem obdobju nacistične upravne oblasti je iz naslova NSV kar 2.000 prebivalcev iz imenovane zagorske občine prejelo različne oblike pomoči in materialne oskrbe, dodatnih 2.300 revnih oseb pa je bilo še predvidenih za vključitev v ta socialnoskrbstveni program. To pomeni, da je približno vsaj dve tretjini prebivalcev občine Hum na Sotli živelo v hudi revščini.²²⁶ Osebe slatinske izpostave NSV je 23. junija poročalo tudi o velikih socialnih in gospodarskih problemih tukajšnjega prebivalstva ter izjemno visoki stopnji brezposelnosti. Plače tistih, ki so še ohranili zaposlitev so bile skromne, tj. med 0,90 in 1,50 RM na dan, kar ni zadoščalo niti za minimalno oskrbo z življenjsko nujnimi potrebščinami za preživetje. V brezupnem položaju so se znašli tudi majhni zemljiški posestniki, ki so najpogosteje posedovali posest veliko od $\frac{1}{4}$ do 2 hektarjev, za nameček pa so imeli številčne družine (pogostoma med osem in deset otrok), katerih preživljanje je bilo prav tako strošek že tako ali tako obubožanih majhnih lastnikov zemljišč. Poročilo, naslovljeno na političnega komisarja Komareka, za okrajni prostor Šmarje pri Jelšah razkriva tudi zelo slabe stanovanjske razmere, ki so se najpogosteje kazale v izjemni majhnosti bivalnih prostorov ter skromni notranji opreми. Pogostoma sta bili za veččlansko družino, ki je štela štiri osebe ali več, na voljo samo dve postelji. Znotraj bivalnih prostorov so bile slabe tudi higienske razmere, kar je še posebej vplivalo na zdravje otrok.²²⁷

Eden izmed najbolj znanih dobrodelnih programov organizacije NSV se je glasil »Winterhilfswerk des Deutschen Volkes« oz. WHW, kar v prevodu označuje zimsko dobrodelno dejavnost nemškega ljudstva. Široko zasnovan program je deloval v nacionalsocialističnih letih 1933–1945 (vedno od oktobra do marca), njegov namen pa je bil socialno šibkejšim in ogroženim Nemcem priskrbeti hrano, oblačila, premog in ostale osnovne potrebščine za nujno preživetje, kasneje pa se je dodeljevanje pomoči nudilo tudi ranjenim vojakom in njihovim družinam, ki so se borile za skupni vojni napor nacistične Nemčije.

²²⁵ ARS, AS 1602, šk. 2, p. e. 63, »Lagebericht«, 23. 6. 1941, str. 2–3.

²²⁶ Siter, »Reka Sotla kot okupacijska meja ...«, str. 147.

²²⁷ ARS, AS 1602, šk. 2, p. e. 63, »Lagebericht«, 23. 6. 1941, str. 1–2.

Judovskemu prebivalstvu pomoč seveda ni bila namenjena.²²⁸ V Rogaški Slatini so bili tekom vojne v te namene prirejeni številni koncerti in ostali družbeni dogodki, kjer se je zbiral denar za pomoči potrebne. Zdravilišče je denimo v zimskih mesecih 1941/42 za nemški vojni napor prispevalo 3.200 RM, pozimi 1942/43 pa nekaj več kot 2.700 RM. Prvo zimo se je zdraviliški kraj po zbranih prispevkih na posameznika med vsemi okupacijskimi občinami celjskega okrožja znašel na 13. mestu (sosednji Rogatec na 15.), drugo zimo pa na 21. mestu (Rogatec na 24.). V obeh zimskih obdobjih je glede na prebivalca največ prispevalo prebivalstvo iz Celja, kar je po eni strani razumljivo, saj je bilo tukaj nemštvo in njihova gospodarska dejavnost že v predvojnem času močno. Najmanj je v obeh primerih prispevalo prebivalstvo občine Podčetrtek.²²⁹

Slika 10: Primer ohranjenega potrdila iz sredine januarja 1943 o donaciji 20 RM v okviru programa »Winterhilfswerk«. Donatorja sta bila lastnika trgovine z mešanim blagom Čonč in Šentjunc iz Rogaške Slatine. Vir: ARS, AS 1631, šk. 22, f. 30, »Dem Winterhilfswerk«, 18. 1. 1943.

5.6 Vzpostavitev žandarmerijske postaje in NSSK ter njuno delovanje

Orožniške sile so bile v glavnem sestavljene v okviru že omenjenega akcijskega štaba, ki je bil že pred samim napadom oblikovan v Gradcu. Nemci so jugoslovanske policiste in orožnike po svojem prihodu razorožili in jih v glavnem pozaprli, le redke pa so na podlagi političnih priporočil sprejeli v vrste pomožne policije. Hierarhično gledano je bilo orožništvo podrejeno glavnemu poveljniku redarstvene policije v 18. vojnem okrožju v Salzburgu polkovniku Helmutu Mascusu. Orožništvo v obeh nemških okupacijskih conah v prostoru zasedene Slovenije je bilo podrejeno obema komandantom pri šefih civilne uprave – za Spodnjo Štajersko je to funkcijo opravljal polkovnik Hug Nowotny. Vsak okraj pa je sredi aprila 1941

²²⁸ Winterhilfswerk. <https://en.wikipedia.org/wiki/Winterhilfswerk> (dostop: avgust 2019, zadnjič dopolnjeno februarja 2019).

²²⁹ SI_ZAC/0070, Deželni svetnik okrožja Celje, t. e. 1, »Kriegswinterhilfswerk 1942/43«, str. 1–2. Dalje: SI_ZAC/0070.

dobil še okrajnega orožniškega vodjo, ki je znotraj okraja upravljal orožniške postaje. Po ukinitvi Komarekovega okraja Šmarje pri Jelšah in ustanovitvi okrožij je prišlo do oblikovanja funkcij okrožnih orožniških vodij. Tako je žandarski poveljnik okrožja Celje (kamor je spadala Rogaška Slatina) postal Kolmanitsch. Več okrožij je bilo združenih v orožniška glavarstva, velika okrožja pa so bila razdeljena na orožniške oddelke. Od poletja 1941 naprej sta bili na slovenskem Štajerskem dve orožniški glavarstvi (Maribor in Celje), šest orožniških okrožij in 104 orožniške postaje. Te so bile sprva maloštevilne (omenjeno že zgoraj), z razmahom narodnoosvobodilne borbe pa se je številčna zasedba orožnikov nenehno povečevala. Orožniške enote so bile na Spodnjem Štajerskem v sodelovanju z oddelki SA, varnostne in zaščitne policije direktno povezane tudi s prvimi aretacijami ter izgoni in izselitvami prebivalstva, kasneje pa so se orožniki posvečali zatiranju partizanskega gibanja. (Temeljita razčlenitev nacističnega terorja sledi v ločenem poglavju).²³⁰

Med 16. in 18. aprilom 1941 so se v okraju Šmarje pri Jelšah odprle izpostave enajstih orožniških postaj (vključno s Humom), med njimi je bila tudi nemška žandarmerijska postaja Rogaška Slatina, ki je zasedla prostore nekdanje jugoslovanske žandarmerijske postaje (po vsej verjetnosti Donatski dom), tj. sosednji objekt zraven vile Janina, kamor se je aprila 1941 namestil gestapo.²³¹ Nemški žandarji so svoje funkcije v okviru orožniške postaje v Rogaški Slatini pričeli opravljati ob prihodu v zdravilišče 17. aprila 1941. Na začetku sta bila v postaji nameščena samo dva navadna žandarja (Odo Beran iz avstrijskega Gröbminga in Alois Steiner iz Prijepolja v Srbiji) ter orožniški mojster oz. vodja žandarmerijske izpostave (*»Gendarmerie Postenführer«*) v zdravilišču Jožef Pfeiffenberger iz avstrijskega Fohnsdorfa.²³² Pfeiffenberger je v drugi polovici aprila 1941 postal prvi komandant orožniške izpostave v spodnještajerskem zdravilišču, na imenovanem položaju pa je ostal do januarja 1942. Zanimivo je, da ga je krajevni Narodnoosvobodilni odbor Rogaška Slatina oktobra 1945 razglasil za »dobrega, poštenega in uvidevnega«, čeravno je poveljeval žandarmerijski postaji v času, ko se je v okupirani Rogaški Slatini vršil največji nacistični teror, pri katerem so zagotovo sodelovale tudi orožniške sile.²³³ Zaradi varnostnih razlogov je bila 17. aprila začasno odprta tudi orožniška postaja v Pristavi, 21. maja 1941 pa celo ukinjena. Sedem postaj je imelo po tri in štiri postaje po dva orožnika, v okraju pa so bili tudi štirje pomožni policisti (najbrž bivši jugoslovanski orožniki), ki so se poleg enot NSSK in SA na začetku uporabljali tudi kot pomožne policijske enote za okrepitev

²³⁰ Ferenc, *Nacistična raznarodovalna politika*, str. 148, 150–151, 187; Ferenc, »Nemška okupacija«, str. 260.

²³¹ ARS, AS 1602, šk. 2, p. e. 63, »Gesamtbericht«, 22. 6. 1941, str. 1–2; ARS, AS 1931, t. e. 814, »Antrag auf Einrichtung eines Telefonhauptanschlusses für die Geheime Staatspolizei«, 12. 5. 1941.

²³² SI_ZAC/0084, šk. 2, sign. 158, »Seznam žandarjev v postaji Rog. Slatina«.

²³³ ARS, AS 1827, šk. 63, »Poizvedbe o orožnikih«, 2. 10. 1945.

orožniških postaj. Med 16. in 27. aprilom je bilo v okraju 102 mož iz SA strukture, od 28. aprila do 4. maja pa samo še 42. Delež enot NSKK se je z začetnega števila 24 mož (med 18. aprilom in 5. majem) zmanjšal²³⁴ na zgolj 9 mož med 25. majem in 10. junijem 1941. K nemškemu rajhu priključeno hrvaško občino Hum na Sotli je Komarek namestil štiri SA vojake (v vsakem kraju oz. katastrski občini po enega: Mali Tabor, Hum, Maria-Taborska in Lupinjak), v Humu in Lupinjaku pa sta bila nameščena še dodatna orožnika.²³⁵ Po priključitvi dotlej samostojne občinske enote Kostrivnica k Rogaški Slatini se je zaradi novega nevarovanega teritorija izkazala potreba, da se na ozemlju Sturma »Kostrivnica«²³⁶ zasilno ustanovijo tudi tri lokalne žandarmerijske celice, ki naj bi bile v stalni pripravljenosti pred morebitnimi napadi. Prva tovrstna postaja se je organizirala v Kupnikovem gostišču na Podplatu, druga na vermanskem sedežu v Kostrivnici in tretja v Zgornjem Gaberniku na posestvu nekega Savskega.²³⁷

Okrajni orožniški načelnik (vodja) v prostoru političnega komisariata Šmarje pri Jelšah je bil Johann Serner²³⁸ (tako kot Komarek je imel tudi on sedež v zdravilišču Rogaška Slatina), ki je 22. junija 1941, na dan nemškega napada na Sovjetsko zvezo, poročal: *»Ko smo 16. aprila 1941 prispeli v okrožje (mišljeno je okraj, op. a.) se nam je zdelo, kot da naša vojska sploh ni šla skozenj. Šele pred kratkim je vojaška uprava izročila območja civilni upravi. Orientacija je bila zaradi tujih (slovenskih) cestnih napisov izjemno težavna, na voljo ni bilo niti dovolj zemljevidov. V krajih, ki smo jih prečkali, smo srečali malo ljudi, mnogokrat zgolj na osebo ali dve, ki sta znali govoriti nemško. Vsepovsod je ob cestah in travnikih ležalo precej orožja, streliva in drugega vojaškega materiala. Ob cestah smo našli celo topove v baterijski sestavi. Ob cestah je bilo tudi mnogo vojaških beguncev, oblečenih v srbske uniforme in brez orožja. Vse kaže na to, da v tej okolici ni bilo nikakršnih bojov. Obrambne inštalacije (bunkerje) smo*

²³⁴ Vzrok za zmanjšanje števila mož NSKK se skriva predvsem v Komarekovem nezadovoljstvu nad njihovo uporabo v vrstah pomožne policije, saj se je tovrstno postopanje izkazalo bolj v breme kot pa dodatno pomoč. Komarek je tudi prosil, naj se v njegov okrajni prostor ne pošilja več niti oddelkov pomožne policije. ARS, AS 1602, šk. 2, p. e. 58, »Einsatz von NSKK als Hilfspolizei«, 20. 5. 1941.

²³⁵ ARS, AS 1602, šk. 2, p. e. 63, »Gesamtbericht«, 22. 6. 1941, str. 1–2; ARS, AS 1931, t. e. 814, »Antrag auf Einrichtung eines Telefonhauptanschlusses für die Geheime Staatspolizei«, 12. 5. 1941.

²³⁶ Za natančno definicijo pojma »Sturm« glej poglavje o vermanskaftu v Rogaški Slatini.

²³⁷ ARS, AS 1690, Oboroženi oddelki Štajerske domovinske zveze, šk. 68, f. 306–307, »Besonderer Einsatz«, 21. 11. 1941, str. 1. Dalje: ARS, AS 1690.

²³⁸ Rojen 15. 1. 1892 na Dunaju. Po ukinitvi Komarekovega političnega okraja je postal stražmojster oz. vodja orožniške izpostave v okupirani Rogaški Slatini. 2. avgusta 1941 je prišel poziv Nowotnya (orožniškega komandirja pri načelniku spodnještajerske civilne uprave) za premestitev Sernerja v Trbovlje, kjer je prevzel vlogo namestnika tamkajšnje okrožne orožniške vodje. Potrebe orožništva v Trbovlju so bile očitno velike, saj so dober mesec dni zatem iz Rogaške Slatine v Trbovlje premestili še Aloisa Steinerja, ki je na novem položaju opravljal vlogo strojepisca. ARS, AS 1621, Nemško orožništvo na zasedenem ozemlju Spodnje Štajerske, t. e. 44, fasc. 121, »Abordnung«, 2. 8. 1941; »Abordnung von Gendarmen.«, 15. 9. 1941. Po Sernerjevi premestitvi je orožniški vodja v Rogaški Slatini postal Johann Gutmann, njegov namestnik pa je bil Gaube Gottfried. ARS, AS 1621, Nemško orožništvo na zasedenem ozemlju Spodnje Štajerske, šk. 6, fasc. 72, »Unterführerausbildungslehrgang«, 2. 7. 1943. Dalje: ARS, AS 1621.

našli samo v okolici Žetal. Domače prebivalstvo izgleda izropano in mnogokrat niti pri najbolj stoječih kmetih ni bilo kruha. Situacija je bila najbolj pereča pri Podčetrtku, Svetem Petru pod Svetimi gorami, Planini, Loki pri Žusmu, Žetalah in Humu.«²³⁹ Sernerjevo opisovanje potrjuje tudi Komarekovo poročanje o splošnem stanju po umiku nemške vojske iz okraja Šmarje pri Jelšah: »Folksdojčerski oboroženci so še pred našim prihodom organizirali samozaščito, ki je razoroževala bežeče Jugoslovane. Po prihodu oddelkov SA in žandarjev je bilo v begu odvrženo jugoslovansko orožje ponekod že pobrano in zbrano na kup. V številnih krajih političnega okraja Šmarje pri Jelšah pa še vedno ležijo ogromne količine vojnega materiala (strojnic, pušk, ročnih granat, bomb in različnih kosov streliva). /.../«²⁴⁰

Poleg zagotavljanja splošnega javnega reda, miru, discipline in varnosti lokalnega prebivalstva so orožniški oddelki v Rogaški Slatini 18. aprila 1941 prejeli še eno nalogo, ki pa je bila zgolj začasna. Na podlagi povelja vrhovnega šefa nemškega policije Heinricha Himmlerja, ki je tisti dan obiskal Maribor, naslednji dan pa še Celje, so morali orožniki ob državni meji s Hrvaško kot pripadniki obmejnih enot (t. i. »Grenzschutz«) prevzeti tudi vlogo nadzorovanja in straženja meje. Politični komisar Komarek je v zvezi s tem ojačal tudi orožniško postajo v Rogaški Slatini, ki ji je dodelil še dva dodatna pomožna policista. To funkcijo so žandarji opravljali do začetka maja 1941, ko so jih zamenjali nemški graničarji.²⁴¹

Iz fonda nemškega orožništva na zasedenem ozemlju Spodnje Štajerske je razvidno, da je imela orožniška izpostava Rogaška Slatina leta 1943 šest aktivnih žandarjev iz nemškega rajha²⁴² in tri policijske rezerviste iz Spodnje Štajerske. Že maja 1943 pa so se prirejali tudi jezikovni in učni tečaji ter treninge usposabljanja za nekdanje jugoslovanske orožnike (Alojz Zupan kot primer iz Rogaške Slatine), kar je kazalo na to, da je že nemškemu okupatorju primanjkovalo človeške sile. Do marca 1944 se je število aktivnih orožnikov v Rogaški Slatini zmanjšalo celo na štiri, število policijskih rezervistov pa iz tri na dva. V začetku marca 1945, ko se je vojna približevala koncu, se je številčna moč slatinske orožniške postaje povečala na 15 mož, od tega je bilo število aktivnih žandarjev še vedno isto, kar 11 pa je bilo policijskih rezervistov.²⁴³ Do številčno močnejše zasedbe žandarmerijske izpostave je prišlo zaradi odprtja kazenskega delovnega taborišča (»Straflager«) v takratni šoli dunajskega Schulvereina nad občinsko stavbo

²³⁹ ARS, AS 1602, šk. 2, p. e. 63, »Gesamtbericht«, 22. 6. 1941, str. 2–3.

²⁴⁰ ARS, AS 1602, šk. 2, p. e. 58, »Sicherstellung von Waffen und Kriegsmaterial.«

²⁴¹ ARS, AS 1602, šk. 2, p. e. 63, »Gesamtbericht«, 22. 6. 1941, str. 4; šk. 3, p. e. 88, »Grenzschutz-Organisation«, 19. 4. 1941.

²⁴² Johann Gutmann (r. 1897), Gottfried Gaube (r. 1910), Ferd Kesselbacher (r. 1906), Peter Hocker (r. 1906), Franz Lontschar (r. 1895) in Alois Suppan (r. 1902). Zadnja dva sta prihajala iz Spodnje Štajerske, preostali štirje so prišli iz prostora »starega rajha« (nacistična Nemčija pred letom 1938). ARS, AS 1621, t. e. 4, fasc. 70.

²⁴³ ARS, AS 1621, t. e. 4, fasc. 70, »Übersicht«, 1. 3. 1944, 29. 3. 1945; t. e. 6, fasc. 72, »Lehrgang für ehem. Jugosl. Gendarmen in Wien-Mödling«, 10. 5. 1943.

(danes šolsko poslopje III. OŠ), slatinski žandarji pa so posledično morali sredi januarja 1945 poskrbeti tudi za poostreno straženje tega taboriščnega objekta.²⁴⁴

5.7 Prezem občinskih uprav

5.7.1 Prehodna oblast pod nemško vojaško okupacijsko upravo

Občinski upravni aparat je bil zasežen na temeljih sestanka, ki se je odvil 12. aprila 1941 (dan po vkorakanju nemške vojske v Rogaško Slatino) v prostorih urada občine v takratnem Občinskem domu. Na srečanju so bili prisotni domači petokolonaši, kulturbundovci in nemški simpatizerji: Štefan Čoh (kot sklicatelj in predsednik sestanka), Martin Koštrun (kot zapisnikar in tajnik), Ludvik Brezinšek in Gustav Učesanek. Glavni sklep njihovega srečanja je bilo oblikovanje prehodnega oblastvenega organa, tj. začasne oblike oblasti ter vodenja občine, dokler jim ne bi nadrejena nemška vojaška oblast sporočila nova navodila oz. do prihoda novega nemškega župana. Do njegovega prihoda so se dogovorili o sporazumnem vodenju občinskih poslov, prevzeli pa so tudi skrb za vzdrževanje zunanjega reda in miru. Dotlej zaposleni občinski uradniki so do nadaljnjega ostali na svojih delovnih položajih. Zapisnik sestanka je v imenu prihajajočega nemškega župana podpisal Čoh, ki je tudi povedal, da ima občina v banovinski hranilnici v Ljubljani in poštni hranilnici v Rogaški Slatini približno 80.000 dinarjev shranjene gotovine.²⁴⁵ Na podlagi povelja sreskega načelstva Šmarje pri Jelšah (v imenu sreskega načelnika ga je zastopal tajnik Toplak) z dne 15. aprila so poskrbeli za izdan razglas o obveznem vračilu pobranega orožja, streliva in ostalega vojaškega materiala (izključujoč vojaške obleke, plašče in čevlje), ki je bilo odvrženo ob kaotičnem umikanju jugoslovanske vojske. Orožje, kakor tudi izpolnjene prijavnice o najdeni živini in konjih drugih lastnikov, naj bi bilo do 15. aprila 1941 dostavljeno v prostore občinskega urada Rogaška Slatina, natančneje v sobo št. 9.²⁴⁶ Vprežno živino (v glavnem konje in vole), ki jo je zaplenila jugoslovanska vojska, ob porazu in kaotičnem umikanju pa razpustila v obmejnem slovensko-hrvaškem prostoru, je okupator 26. aprila zbral v Slovenski Bistrici, kjer je za živali uredil zbirno taborišče. Vsem lastnikom odpeljanih živali in ostalega materiala (kočij, vpreg ipd.) je

²⁴⁴ ARS, AS 1621, t. e. 4, fasc. 70, »Ersatzkräfte für den Posten, Zuweisung«, 19. 1. 1945, 26. 1. 1945.

²⁴⁵ SI_ZAC/0084, šk. 1, sign. 2, »Zapisnik«, 12. 4. 1941.

²⁴⁶ SI_ZAC/0084, šk. 1, sign. 1, »Okrožnica sreskega načelstva Šmarje pri Jelšah glede ukrepov občin po zasedbi«, 15. 4. 1941; sign. 3, »Razglas«, 12. 4. 1941, 16. 4. 1941.

bilo naročeno, naj se odpravijo v Windisch-Feistritz (Slovensko Bistrico), kjer so bili ob koncu aprila in v maju možni prevzemi proti doplačilu.²⁴⁷

Kar se civilnega prebivalstva tiče so na podlagi odredbe z dne 17. maja 1941 orožne liste s pravico do nošnje orožja izdajali samo še folksdojčerm, izjemoma t. i. vindišarjem ali vendom.²⁴⁸ Neupoštevanje je bilo kaznovano po nemškem vojaškem kazenskem pravilniku, ki je za kršitve v zvezi z nedovoljenim posedovanjem orožja odrejal smrtno kazen, zato je bilo v izdanih razglasih (njihov podpisnik je bil Čoh) pripisano, naj slatinsko prebivalstvo upošteva sprotna navodila in gre nemški vojaški oblasti čim bolj na roko.²⁴⁹ Zdravilišče Rogaška Slatina je namreč v prvih dneh zasedbe spadalo pod upravo nemške kopenske vojske (Oberkommando des Heer), ki ji je poveljeval njen vrhovni poveljnik generalfeldmaršal Walther von Brauchitsch. Ta je imel v prvih dneh okupacije upravni nadzor nad vsemi zasedenimi slovenskimi pokrajinami, kjer se je gibala nemška vojska. Brauchitsch je že 9. aprila 1941 izdal razglas o ukrepih za vzdrževanje reda in miru ter odredbo o obvezni oddaji orožja. Feldmaršalova vojaška uprava se je končala 14. aprila, ko je bila še istega dne na podlagi dveh zelo podobnih Hitlerjevih dekretov v nemškem delu zasedene Slovenije uvedena civilna uprava, ki jo je na Spodnjem Štajerskem iz poslopja realke v Mariboru vodil štajerski gauleiter NSDAP in državni namestnik dr. Sigfried Uiberreither.²⁵⁰

Dva dni zatem, ko si je Uiberreither 14. aprila 1941 v Mariboru uredil sedež svojega delovanja in pričel opravljati posle načelnika oz. šefa spodnještajerske civilne uprave, je bil še v slovenskem jeziku za prostor Rogaške Slatine izdan nov razglas, s katerim so od lokalnih prebivalcev zahtevali, da se mora na vsaki hiši in poslopih javnih uradov nemudoma izobesiti nacistična zastava.²⁵¹ Jožetu Zbilu²⁵² iz Vonarja so ubili očeta, ki se je ob napačnem času zadrževal na napačnem mestu. Lastnik trgovine Grilc²⁵³ ob prihodu nemškega okupatorja ni želel izobesiti nacističnih zastav, zato so Nemci v opozorilo v objekt spustili nekaj naključnih strelav in pri tem smrtno ranili Jožetovega očeta, ki je bil zaposlen na občini kot vojni referent in je bil med prvimi, ki je prejel iz Šmarja obvestilo: »Nemci so tu. Prihajajo tudi proti Rogaški

²⁴⁷ ARS, AS 1602, šk. 4, p. e. 111, »Beschlagnahme Pferde und Ochsen«, 25. 4. 1941; p. e. 112, »Verteilung der Pferde«, 8. 5. 1941, str. 1–2.

²⁴⁸ Nemški okupator je v zasedeni slovenski Štajerski spočetka razlikoval tri državljske kategorije oz. skupine prebivalstva: nemško govoreči prebivalci (»die Deutschsprachigen«), vendi ali vindišarji (»Wenden oder Windischen«) in Slovenci (»Slowenen, Nationalslowenen«). Ferenc, *Nacistična raznarodovalna politika*, str. 88.

²⁴⁹ ARS, AS 1602, šk. 3, p. e. 96, 10. 6. 1941, str. 1.

²⁵⁰ Ferenc, *Nacistična raznarodovalna politika*, str. 138–140, 143.

²⁵¹ SI_ZAC/0084, šk. 1, sign. 3, »Razglas«, 16. 4. 1941.

²⁵² Pričevalec Jože Zbil je bil rojen leta 1928 nad Vonarjem, intervju je bil izveden septembra 2017 nad Vonarjem pri Rogaški Slatini.

²⁵³ Pod steklarskimi stanovanjskimi bloki na današnji Ulici XIV. divizije.

Slatini«. ²⁵⁴ Tako je Jože že kot otrok izgubil svojega očeta v prvih dneh nemške zasedbe. Cestni red je še naprej ostajal nespremenjen, strogo prepovedano je bilo uničevanje komunikacijskih napeljav, čas pa je bilo potrebno prestaviti za eno uro naprej (premik se je zgodil 16. aprila ob 6. uri zjutraj). Tudi na tem občinskem dokumentu se še vedno pojavljata Štefan Čoh kot predsednik in Koštrun v vlogi njegovega tajnika. ²⁵⁵ V izdanem dokumentu šmarskega sreskega načelstva z dne 15. aprila je bilo še navodilo, naj se vsi javni cirilični napisi na občinah, poštah, šolah in drugih uradniških ustanovah ter krajevna imena na kažipotih in ostalih prometnih označbah prepleskajo, pod latinično obliko slovenskih zapisov pa naj se dodajo tudi ustrezna nemška poimenovanja. ²⁵⁶

5.7.2 Župan Miglič prevzame občinsko upravo v Rogaški Slatini

Politični komisar Robert Komarek je za vodenje okupacijske občine Rogaška Slatina določil folksdojčerja (slatinskega Nemca), ustanovitelja in predsednika rogaškega kulturbunda, inženirja Herberta Migliča. ²⁵⁷ Kdaj točno je Miglič, ki se je sicer že 13. aprila vrnil v Rogaško Slatino iz novoustanovljene NDH, nastopil v dejanski vlogi nemškega župana v Rogaški Slatini ni povsem znano. Iz zgoraj omenjenih občinskih dokumentov Čoha in Koštruna se je to zagotovo zgodilo po 16. aprilu, ko je Miglič pod Komarekovim blagoslovom nastopil s polnomočnimi pooblastili in pri tem tudi formalnopravno prevzel funkcijo vodenja občine. ²⁵⁸ Komarek je nadalje med 17. in 19. aprilom (najverjetneje 18. aprila) ²⁵⁹ poročal, da je v Rogaški Slatini in še ostalih osmih občinah za župane nastavil zaupanja vredne folksdojčerje, drugje – v izrazito slovenskih občinah – pa so bili nameščeni razpoložljivi občinski uradniki. Lokalni folksdojčerji naj bi po besedah političnega komisarja imeli izjemno pomanjkljivo znanje nemščine. Tako je bilo ob začetku zasedbe izpolnjevanje najnujnejših nalog izvedljivo samo v Rogaški Slatini in Rogatcu. Komarekovo poročilo in dokumentacija iz obdobja Čohovega začasnega vodenja občine dokazujeta, da je Miglič občinsko upravo prevzel med 16. in 19.

²⁵⁴ Jože Zbil, avdiopričevanje (izpraševal Daniel Siter). Vest o njegovi smrti je morala med domačim prebivalstvom močno odmevati, kajti tudi pričevalec Anton Tepež se še dandanes spominja, da je v prvih dneh nemške zasedbe umrl Jožetov oče. Mrtvega so ga našli pri Mataničevem hotelu oz. današnjem Bjelovarskem domu. Anton Tepež, avdiopričevanje (izpraševal Daniel Siter).

²⁵⁵ SI_ZAC/0084, šk. 1, sign. 3, »Razglas«, 16. 4. 1941.

²⁵⁶ SI_ZAC/0084, šk. 1, sign. 1, »Okrožnica sreskega načelstva Šmarje pri Jelšah glede ukrepov občin po zasedbi«, 15. 4. 1941.

²⁵⁷ ARS, AS 1602, šk. 2, p. e. 62, »Bericht des pol. Kommissar von St. Marein«, 20. 4. 1941, str. 2; p. e. 58, »Beistellung eines Treuhaenders fuer die Kuranstalt Rohitsch Sauerbrunn.«

²⁵⁸ Šolska kronika (1898–1958), str. 9.

²⁵⁹ Poročilo je sicer nedatirano, toda iz dejstva, da je moral Komarek na podlagi ukaza z dne 17. aprila poročilo za svoj politični okraj spisati in ga preko navadne kurirske zveze dostaviti na Uiberreitherjev sedež za civilno upravo Spodnje Štajerske najkasneje do 19. aprila dopoldan, je omenjeno poročilo skoraj zagotovo nastalo 18. aprila.

aprilom, po vsej verjetnosti 18. aprila.²⁶⁰ Tudi v Šmarju pri Jelšah je novi okupacijski župan prevzel občinske posle 18. aprila zjutraj in pri tem ugotovil, da je blagajniška knjiga občinskega urada izginila, dostop do blagajniškega denarja pa je bil blokiran.²⁶¹ Komisar Robert Komarek in župan Herbert Miglič sta bila na svojem območju edina nosilca oblasti z enakimi ali približno enakimi pristojnostmi kot jih je imel Uiberreither za celotno Spodnjo Štajersko.²⁶²

Ko je Herbert Miglič 13. aprila pripotoval iz NDH v Rogaško Slatino so ga pred stavbo predvojnega Občinskega doma, kjer si je Miglič uredil svoj vodstveni štab in sedež občinske okupacijske uprave, slavnostno pričakali slatinski petokolonaši: že omenjena Ludvik Brezinšek in Gustav Učesanek ter Herman Neckerman. V obdobju vojne so bili vsi naštetí desna roka župana Migliča, ki jim je v zameno za zvestobo podelil vodilne funkcije znotraj občinske uprave.²⁶³

Slika 11: Župan Herbert Miglič si je za sedež vodenja občinskega urada izbral Občinski dom (na razglednici iz leta 1938). Vir: zasebna zbirka Roberta Reicha (Facebook: Rogaška Slatina nekoč).

Politični komisar Komarek je županu Migliču določil 400 RM mesečne plače, medtem ko je denimo župan v Šmarju pri Jelšah (Anton Vogl) prejemal še za 100 RM večji mesečni zaslužek.²⁶⁴ Herbert je bil eden izmed redkih okupacijskih županov v spodnještajerskem prostoru, ki se je uspel obdržati na krmilu občine čez celotno vojno. Vpogled v notranjo strukturo številčne Migličeve občinske uprave kaže, da je bil za generalnega občinskega

²⁶⁰ ARS, AS 1602, šk. 2, p. e. 62, str. 1–2.

²⁶¹ ARS, AS 1602, šk. 3, p. e. 96, »Gemeinde St. Marein: Bericht Uebernahme«, 18. 4. 1941.

²⁶² Ferenc, »Nemška okupacija«, str. 249–250.

²⁶³ Šolska kronika (1898–1958), str. 9.

²⁶⁴ ARS, AS 1602, šk. 2, p. e. 58, »Gehälter der Amtsbürgermeister«, 13. 6. 1941.

zastopnika izbran Karl Jöllinger, administrativni aparat in delovanje občine pa je bilo razdeljeno na pet sektorjev. Prvega je tvorila obča uprava (Miglič kot vodja, Učesanek kot njegov zastopnik), ki je bila nadalje razdeljena na naslednje oddelke: glavna uprava (Učesanek kot njen referent), policijske zadeve (za referenta določen Franc Srebotnjak) in skrbstvo nad socialno blaginjo mladih (že omenjeni Štefan Čoh). Blagajniške zadeve in računovodstvo je prevzel vodja občinske blagajne Friedrich Lindič, finančni in davčni sektor je kot referent vodil že omenjeni Karl Jöllinger, za referenta pri sektorju za vojno industrijo je bila izbrana Roza Učesanek, matični urad in vodenje matičnih knjig pa je vodil sam župan Miglič, njegova namestnika pa sta bila Karl Jöllinger in Karl Fišer.²⁶⁵ Pri vodenju občinskega aparata, nameščenega v petih sobah Občinskega doma, mu je pomagal še tajnik, pomožni delavec in strojepisec.²⁶⁶ V občinskem uradu so svoje službe ohranile vsaj tri osebe, ki so bile na občini zaposlene že v času Kraljevine Jugoslavije, in sicer Brona Bratuš, Beno Madile in Štefan Majdič.²⁶⁷ Po spominskih zapisih lokalnega borca Franca Buta so med vojno za okupatorjevo občinsko upravo delali še Boris Ferlinc, Anica Ferlež in Janez Škrablin (občinski kurir). Za Brono je znano, da je sodelovala z okoliškimi partizani in jim je kot uslužbenka okupatorjevega občinskega urada služila kot zaupnica, ki je partizanskim aktivistom predajala pomembne podatke o delovanju in namerah občine.²⁶⁸ Duša, hčerka pokojne Brone, je preko svoje mame izvedela veliko zanimivih in koristnih informacij. Med drugim tudi o pravočasnem obveščanju oseb, ki jim je bila namenjena tragična usoda izgnanstva in izseljenstva: *»Lahko je zelo pomagala okoliškim ljudem, bila je v tajništvu in opravila meščansko šolo, edina v družini, ki je bila zaposlena, znala je nemško in tipkopis, ker je napravila meščansko šolo. Imela je sezname, kdo točno bo izseljen in jih je lahko tako sproti obveščala, ker je delala v okupacijskem tajništvu«*.²⁶⁹ S priključitvijo manjših občin k sosednjim večjim občinskim enotam (primer priključitve občine Kostrivnica k občini Rogaška Slatina) in z razširitvijo državnega nadzora na mnoga področja se je povečevalo tudi število uradnikov v občinskih upravah. Tako je bilo v sredini marca 1943 v Migličevi občinski upravi zaposlenih že 20 uslužbencev, dodatnih šest pa je bilo nekakšnih zunanjih delavcev, ki so delali za občino.²⁷⁰

²⁶⁵ ARS, AS 1602, šk. 35, p. e. 395, »Geschäftsverteilungsplan«, 9. 7. 1942, str. 1–3.

²⁶⁶ ARS, AS 1602, šk. 2, p. e. 58, »Bezirkshauptmannschaft St. Marein«; šk. 3, p. e. 91, »...Sicherstellung der Räume«, 30. 5. 1941.

²⁶⁷ Šolska kronika (1898–1958), str. 10.

²⁶⁸ But, *Zapisi*, str. 33.

²⁶⁹ Duša Cimperšek, telefonski pogovor (izpraševal Daniel Siter). Duši in njenemu možu Mitji se zahvaljujem za posredovane informacije, povabilo na osebni pogovor in izročeno gradivo o partizanskih bolnicah na Boču.

²⁷⁰ ARS, AS 1602, šk. 35, p. e. 395, »Verwaltungsprüfung«, 10. 3. 1943, str. 1.

Slika 12: Današnja fotografija bivalnega poslopja okupatorjevega župana Rogaške Slatine Herberta Migliča. Med domačini se je zanjo še do dandanes ohranilo poimenovanje Vila Miglič. Objekt je do danes z izjemo dozidanega prizidka v glavnem ostal isti in služi kot večstanovanjska hiša. Po pripovedovanju domačina, ki je v vili tudi dolgo časa živel, naj bi se na podstrešju še vedno skrivali težki zidaki, v katere je dal Miglič simbolično odtisniti svoj priimek. Iskanje ni obrodilo sadov. Foto: Daniel Siter, 1. 4. 2019.

5.7.3 Prevzem občinske uprave v Kostrivnici

Ob prihodu nemške vojske v Kostrivnico 11. aprila 1941 zgodaj zjutraj se je ob cesti zbralo nekaj ljudi, ki so okupatorja pozdravili z dvignjeno iztegnjeno roko in nemškim pozdravom »Heil Hitler«. Večina prebivalstva se je umaknila v hiše in skozi zagrnjena okna prikrito opazovala mimohod nemške vojake.²⁷¹ Za okupacijskega župana občine Kostrivnica²⁷² je bil izbran domačin in lokalni aktivist v predvojnem kulturbundovskem gibanju Herbert Kupnik.²⁷³ Ta je v začetku maja 1941 protestiral šmarskemu političnemu komisarju s sedežem v Rogaški Slatini, da se je v noči med 9. in 10. aprilom čez Kostrivnico pomikala bežeča enota jugoslovanske vojske, ki je ob svojem umikanju jugoslovanskim državljanom nemškega porekla ropala imetje in pustošila pokrajino. Po poročanju se je neupravičena kraja izvajala tudi na Kupnikovem družinskem posestvu in črpališču mineralne vode, kar je močno vplivalo na njeno nadaljnjo distribucijo.²⁷⁴ Dotedanjega slovenskega župana Alojza Buta, ki je bil župan kostrivniške občine kar 35 let je nemška oblast preprosto odstranila. Znebili so se tudi dotedanjega občinskega tajnika Franca Erjavca – zamenjal ga je nek Nemec, ki ni znal besedice slovensko. Zanimivo je to, da so morali za prevajalca določiti prejšnjega župana, ki je znal nemško. Izvoljeni občinski odborniki so bili razpuščeni, učitelji in ostali izobraženci pa

²⁷¹ But, *Zapisi*, str. 18–19.

²⁷² 22 km² velika občina Kostrivnica z 1.546 prebivalci (junij 1941) je obsegala 12 naselij oz. krajev: Spodnja in Zgornja Kostrivnica, Zagaj, Zgornji in Spodnji Gabernik, Podturn, Podplat, Kamna gorca, Gabrovec, Čača vas, Drevenik in Brezje. Ob koncu leta 1941 je bila teritorialno in upravno priključena Migličevi Rogaški Slatini. ARS, AS 1602, šk. 2, p. e. 71, »Gemeinde Kostreinitz«, 3. 6. 1941; šk. 3, p. e. 94, »Verzeichnis«, str. 1.

²⁷³ ARS, AS 1602, šk. 2, p. e. 58; But, *Zapisi*, str. 20.

²⁷⁴ ARS, AS 1602, šk. 5, p. e. 126, 5. 5. 1941, str. 1–2.

odpuščeni ter izseljeni.²⁷⁵ Kupnik je občino Kostrivnica vodil do 15. septembra 1941 oz. do njene priključitve pod upravo občine Rogaška Slatina, po ukinitvi njegovih županskih funkcij je nazadoval do »*Stützpunktleiterja*« oz. vodje oporišča. Že decembra 1941 so ga pozvali k priključitvi v Wehrmannschaft, kar je sicer odločno zavrnil, nakar so mu ponudili, da lahko za posamezne vermanske skupine izvaja tečaje nemškega jezika. Herbert je namreč že pred tem učil nemščino pri dekletih iz Kostrivnice, po pričetku vodenja tečajev za Wehrmannschaft pa je njegovo poučevanje deklet prevzela njegova žena.²⁷⁶ 16. aprila 1943 se je zglasil na naboru za služenje v nemški vojaški službi, pet dni kasneje je kot najstarejši vojni mobiliziranec na tem območju pričel z aktivnim služenjem v nemški vojski, kjer se je za njim izgubila vsakršna sled.²⁷⁷ Obstaja domneva, da se je ob koncu vojne znašel v angleškem ujetništvu. Krajevni odbor OF ga je razglasil za »*človeka dobrega srca, a velikega zagovornika Nemčije.*«²⁷⁸ Marca 1942 se je kraj Kostrivnica (Kostreinitz) preimenoval v Königsbrunn.²⁷⁹

5.8 Vzpostavitev gestapovske izpostave v Rogaški Slatini

Glavni razlog za namestitev gestapa (Geheime Staatspolizei oz. tajna državna policija) v zdravilišču tiči v ključni obmejni legi Rogaške Slatine.²⁸⁰ V zaledju zdravilišča na reki Sotli je med letoma 1941 in 1945 potekala državna meja med tretjim rajhom in njegovo satelitsko zaveznico NDH. Na sotelski meji, kjer so se tako rekoč končale južne meje predvidenega tisočletnega rajha, je bila po aprilu 1941 predvidena vzpostavitev delovanja maloobmejnega in velikoobmejnega prometa.²⁸¹ Zlasti navedena tipa čezmejnega prometa (velike in pomembne cestne povezave ter železniška trasa pri Svetem Roku) in strogi nadzor nad potniki, ki so potovali po železnici²⁸² iz Spodnje Štajerske v NDH in obratno je bil na prestavljenih južnih mejah nemške države (posledica zasedbe jugoslovanske države) vodilni pogoj za ustanavljanje obmejnih gestapovskih izpostav.²⁸³ Iz istih razlogov je bila v zdraviliškem kraju predvidena tudi

²⁷⁵ But, *Zapisi*, str. 20.

²⁷⁶ ARS, AS 1690, šk. 69, f. 308, »Leiter der Sprachkurse«, 8. 12. 1941, str. 1–2; »Leiter der Sprachkurse«, 12. 12. 1941.

²⁷⁷ ARS, AS 1602, šk. 382, f. 387, »Wehrstammrolle: 1899«.

²⁷⁸ ARS, AS 1827, šk. 63, »Uradni zaznamek«, 28. 8. 1945.

²⁷⁹ Šolska kronika podružnične osnovne šole Kostrivnica.

²⁸⁰ ARS, AS 1931, t. e. 848, »Obmejna policijska postaja Rogaška Slatina«, str. 2.

²⁸¹ Siter, »Reka Sotla kot okupacijska meja ...«, str. 142, 152–155.

²⁸² Iz poročil tajne državne policije v Rogaški Slatini izvemo, da je vlak iz Rogaške Slatine do Rogatca in državne meje na Sotli vozil trikrat dnevno (ob 8.50 zjutraj, 16.51 popoldan in 21.52 zvečer), iz Rogatca proti zdravilišču in Celju pa ob 5.15 zjutraj, 14.23 in 17.52 popoldan. Kasneje je bilo za obe smeri predvidenih osem vlakov, v vsako smer štirje. ARS, AS 1931, t. e. 814, »Errichtung eines Grenzpol. Postens in Rohitsch-Sauerbrunn«, 30. 4. 1941, str. 1.

²⁸³ ARS, AS 1931, t. e. 848, »Historiat«, str. 2.

ustanovitev okrajnega carinskega komisariata.²⁸⁴ Formalno poimenovanje gestapovskega centra v spodnještajerskem zdravilišču je posledično nosilo dva uradna naziva: »*Geheime Staatspolizei: Grenzpolizeiposten Rohitsch-Sauerbrunn*« oz. *Tajna državna policija: Obmejna policijska postaja Rogaška Slatina* ali »*Der Kommandeur der Sipo und des SD in der Untersteiermark*«.²⁸⁵ *Grenzpolizeiposten Rohitsch-Sauerbrunn*«. Prvi je bil v pogostejši rabi. Izpostava v Rogaški Slatini je bila podrejena komisariatu obmejne policije v Celju in Lurkerjevemu KdS v Mariboru ter vodilnemu nadrejenemu telesu, tj. graškemu uradu državne policije pod taktirko referenta SS-obersturmführerja Ludwiga Koroschetza. Slatinska gestapovska postaja je morala biti prav tako povezana s političnim komisarjem Robertom Komarekom, okrajnim carinskim komisarjem, županom Migličem in nemškim orožništvom. Zaradi slabo razvejane obveščevalne mreže je bilo tukajšnje gestapovsko osebje močno odvisno od poročil lokalne žandarmerijske postaje in Migličevega občinskega urada.²⁸⁶

O vzpostavitvi gestapovskih oddelkov v Rogaški Slatini se je že v času aprilske vojne odločalo na konferenci v Gradcu pod vodstvom vladnega svetnika SS-sturmbannführerja dr. Josefa Wittiske, ki se je ob zlomu tretjega rajha namerno zastrupil, med vojno pa je bil prav tako namestnik vodje (tj. že omenjenega Machuleja) urada tajne državne policije v Gradcu in kasneje tudi v Mariboru. Za glavnega šefa oz. »*postenführerja*« gestapa v zdravilišču je bil že na tem srečanju imenovan kriminalist Michael Hofmann, dotedanji vodja obmejne policijske postaje v Cmureku, ki je bila ukinjena z nemško zasedbo slovenske Štajerske. Hofmann je v zdravilišče prispel že 16. aprila 1941 z motornim kolesom BMW 750 ccm in težkim mitraljezom. Zgolj 12 dni po prihodu, 28. aprila 1941, je v Rogaški Slatini ustanovil izpostavo tajne državne policije. Z razpustitvijo postaje v Cmureku²⁸⁷ je bilo v okupirano Rogaško Slatino postopoma premeščeno tudi osebje iz razpuščenega centra, še pred tem pa so se Hofmannovi uradniki

²⁸⁴ ARS, AS 1931, t. e. 814, »Errichtung eines Grenzpol. Postens in Rohitsch-Sauerbrunn«, 30. 4. 1941, str. 2.

²⁸⁵ KdS oz. komandir (tudi komandant) varnostne policije in varnostne službe je bil podrejen šefu spodnještajerske civilne uprave v Mariboru. Do marca 1942 je to funkcijo opravljal SS-Standartenführer Otto Lurker, ki se je namestil v Kunstkovi vili v Mariboru, njegov urad pa je bil prve tri mesece sestavljen iz treh vej policije: tajne državne policije (gestapo), kriminalne policije (Kripo) in varnostne službe (SD). Vsak oddelek je vodil Lurkerju podrejeni vodja. Upravljanje gestapovskega urada je prevzel takratni vodja urada državne policije v Gradcu SS-Sturmbannführer in vladni svetnik dr. Walter Machule, Kripo je upravljal SS-Sturmbannführer in kriminalni direktor dr. Fritz Glass (tudi dotedanji vodja urada Kripo v Gradcu), oddelek SD pa je vodil sam Lurker z namestnikom SS-Hauptscharführerjem dr. Kurtom Ottom Mačkom. Ferenc, *Nacistična raznarodovalna politika*, str. 148–150; Ferenc, *Razkosanje in aneksionizem*, str. 465–466.

²⁸⁶ ARS, AS 1931, t. e. 848, »Organizacijska struktura«, »Agentura«, str. 3–4; Ferenc, *Razkosanje in aneksionizem*, str. 465.

²⁸⁷ Zanimivo je, da je kriminalist Hofmann še nekaj časa po uspešni nemški zasedbi pri pisanju poročil, ki so zadevala gestapovski center v Rogaški Slatini, uporabljal žig postaje iz Cmureka (»Grepo. Mureck«). Pri tem je bil »Mureck« preprosto prečrtan, namesto tega pa nad prečrtano besedo dodan pripis »R-S« (Rohitsch-Sauerbrunn oz. Rogaška Slatina). ARS, AS 1931, t. e. 814, 27. 6. 1941.

znašli v Celju.²⁸⁸ Hofmann je za sedež gestapa v Rogaški Slatini določil stanovanjsko vilo Janina s hišno številko 120, ki je bila do okupatorjeve zaplembe v jugoslovanski državni lasti (direktni lastnik približno 200.000 dinarjev vredne vile in njenega posestva je bila Dravska banovina), z objektom in notranjim imetjem pa je upravljalo vodstvo uprave slatinskega zdravilišča.²⁸⁹ V predvojnem času tekom poletnih sezon je v prvem nadstropju zaplenjene vile prebival slovenski zdravnik in vodja zdravnikov ter sokolske organizacije v zdravilišču Rogaška Slatina dr. Kolterer, čigar usoda slatinskemu gestapovskemu osebju aprila 1941 ni bila poznana (iz rekonstrukcijskega gradiva OZNE izvemo, da je še pravi čas pobegnil v Ljubljano).²⁹⁰ Urad se je nahajal približno 300 metrov proč od glavne železniške postaje vzdolž glavne tranzitne ceste.²⁹¹ Približno 15 metrov proč (mišljena je zračna razdalja) od vile Janina je bilo poslopje nekdanje jugoslovanske orožniške postaje (semkaj so se med okupacijo namestili tudi nemški žandarji), od koder so v vilo Janina vlekli telefonski priključek, ki je omogočil gestapovski izpostavi povezanost z nadrejenimi uradi.²⁹²

Slika 13: V vili Janina je bil ob koncu aprila 1941 nameščen sedež gestapa. Vodjo slatinskih sokolov in lastnika vile zdravnika dr. Koltererja je okupator izgnal, njegovo lastnino pa zaplenil. Najstrahotnejši vzvod terorja se je nahajal na isti lokaciji, kjer danes stoji bančna poslovalnica Abanka. Vila Janina se je namreč v povojnem obdobju podrla, na njenih ruševinah pa so postavili prostore banke. Vir: zasebna zbirka Roberta Reicha (Facebook: Rogaška Slatina nekoč). Izvirnik fotografije hrani Jelica Lukić.

²⁸⁸ ARS, AS 1931, t. e. 848, »Historiat«, str. 2; Ferenc, *Razkosanje in aneksionizem*, str. 465, 479.

²⁸⁹ ARS, AS 1931, t. e. 814, »Sicherstellung eines Gebäudes für den Grenzpolizei-posten Rohitsch-Sauerbrunn«, 21. 6. 1941, str. 1–2; »Errichtung eines Grenzpol. Postens in Rohitsch-Sauerbrunn«, 30. 4. 1941, str. 1–2.

²⁹⁰ ARS, AS 1931, t. e. 814, »Errichtung eines Grenzpol. Postens in Rohitsch-Sauerbrunn«, 30. 4. 1941, str. 1; »Sicherstellung eines Gebäudes für den Grenzpolizei-posten Rohitsch-Sauerbrunn«, 21. 6. 1941, str. 1–2; t. e. 848, »Historiat«, str. 2.

²⁹¹ ARS, AS 1931, t. e. 814, »Errichtung eines Grenzpol. Postens in Rohitsch-Sauerbrunn«, 30. 4. 1941, str. 1.

²⁹² ARS, AS 1931, t. e. 814, »Antrag auf Einrichtung eines Telefonhauptanschlusses für die Geheime Staatspolizei...«, 12. 5. 1941.

5.8.1 Uporaba prostorov v vili Janina in vsakdan gestapovskih uradnikov

Gestapovsko osebje je za uspešno delovanje policijskega aparata v vili Janina uporabljalo prostore v pritličju ter prvem in drugem nadstropju. V pritličju sta bili sprva dve službeni sobi in Hofmannov začasni bivalni prostor. Najmanjša službena soba v pritličju, ki je bila v času uradnega obratovanja koriščena kot pisarna, je pripadala vodji policijske postaje Hofmannu. Druga soba je bila sprva načrtovana za zaposlenega gestapovskega uradnika, po septembru 1941 pa naj bi bila v njej zasliševalnica. Največja pritlična soba je bila nekaj časa namenjena bivalnim potrebam šefa gestapovske postaje, ko pa je tamkajšnje osebje doseglo predvideno število so se Hofmannovi spalni prostori spremenili v pisarno za uradnike. Poleg omenjenih prostorov sta bili v pritličju še dve shrambi. Koltererjevo trisobno stanovanje v prvem nadstropju je bilo kasneje predvideno za bivalne prostore gestapovskega šefa in njegove družine. Ker pa Hofmann ni bil poročen, niti ni imel otrok, se je v 1. nadstropje naselil še namestnik izpostave tajne državne policije v Rogaški Slatini. V najvišjem nadstropju so se nahajale še tri prostorne podstrešne sobe predvideno za bivanje 3–4 samskih uradnikov.²⁹³ Sredi decembra 1941 so bili na gestapovskem uradu obmejne policijske postaje v zdravilišču zaposleni štirje uradniki: šef izpostave Michael Hofmann, Heinrich Schiefer, Ernst Gratzner in Anton Bambach.²⁹⁴ V prvem mesecu leta 1942 pa se je štiričlanski zasedbi pridružil še Hofmannov namestnik Kurt Zibell. Novačenje simpatizerskih Slovencev in folksdojčerjev v to odgovorno službo okupator ni dovoljeval.²⁹⁵ Pomožnega (denimo prevajalcev), tehničnega in strežnega osebja ni bilo na voljo. Za čiščenje uradnih prostorov je bila najeta neznana lokalna prebivalka, ki je vsakodnevno čistila prostore. Straže in nočnega dežurstva ni bilo, saj je kar nekaj uradnikov v tem uradu tudi živelo, sicer pa je bil delovni čas izpostave samo podnevi.²⁹⁶ Vpogled v običajno delovno prakso kaže na to, da sta vodja izpostave in eden njegovih uradnikov izvrševala pisarniško delo v sami postaji, medtem ko sta bila ponavadi preostala gestapovska uradnika prisotna na sotelski meji, kjer sta nadzorovala stanje v okoliškem obmejnem prostoru.²⁹⁷ Gestapovci so se večino časa prehranjevali po okoliških gostinskih lokalih, pozneje so nekaterim kuhale njihove žene, ki so se skupaj s svojimi družinami priselile v Rogaško Slatino.²⁹⁸

²⁹³ ARS, AS 1931, t. e. 814, »Verwendungsnachweis über die im Gebrauch stehenden bzw. In Verwendung zu nehmenden Räume des hiesigen Grenzpolizei-postens«, 17. 9. 1941; »Sicherstellung eines Gebäudes für den Grenzpolizeiposten Rohitsch-Sauerbrunn«, 21. 6. 1941, str. 2.

²⁹⁴ ARS, AS 1931, t. e. 814, »Besetzung des Grenzpolizeipostens Rohitsch-Sauerbrunn«, 12. 12. 1941.

²⁹⁵ ARS, AS 1931, t. e. 848, »Personalna zasedba urada«, str. 8, 14.

²⁹⁶ ARS, AS 1931, t. e. 848, »Personalna zasedba«, str. 4.

²⁹⁷ ARS, AS 1931, t. e. 848, »Organizacijska struktura«, str. 4.

²⁹⁸ ARS, AS 1931, t. e. 848, »Historiat«, str. 2.

5.8.2 Socialni profil in povojna usoda gestapovskega osebja

Arhiv Republike Slovenije hrani obsežni arhivski fond Republiškega sekretariata za notranje zadeve Socialistične republike Slovenije, v katerem se med drugim nahajajo tudi nekateri podrobnejši detajli o gestapovskem osebju, ki je med vojno delovalo v Rogaški Slatini. Tako je za nemškega kriminalista Hofmanna s činom SS-Sturmscharführerja razvidno, da je bil rojen leta 1907 v Eckersdorfu (Bayreuth), po poklicu pa je bil strojni ključavničar. V času vodenja gestapovskega urada v Rogaški Slatini je bil njegov zaupnik (*»Vertrauensmänner«*) lokalni folksdojčer Otto Kiffmann, ki je med vojno prebival v zdraviliški vili Hubertus. Po ukinitvi tukajšnje obmejne policijske postaje je Hofmann delal še v Celju, Murskem Središču, Slovenj Gradcu, Dravogradu, od aprila 1944 do osvoboditve pa tudi v Mariboru. Ob koncu vojne je pobegnil v Avstrijo, od koder se je za njim izgubila vsakršna sled. SS-Untersturmführer Bambach se je rodil leta 1909 v Münchnu, v Rogaško Slatino pa je kot kriminalistični pomočnik prispel šele 10. avgusta 1941 in tukaj deloval vse do 8. maja 1942. V času nastanitve v obmejnem spodnještajerskem zdravilišču se je zanašal na obveščevalne informacije svojega zaupnika, domačina in gostilničarja Alberta Ogrizka iz Kostrivnice pri Rogaški Slatini. Ogrizek je po zaprtju tukajšnjega gestapa še naprej delal kot obveščevalec za lokalno nemško žandarmerijo, medsebojno izdajalsko sodelovanje je trajalo celo do konca vojne. Kakorkoli, Bambach je bil po razpustitvi gestapa v zdravilišču premeščen v Celje, nato nazaj v Gradec. Kaj se je z njim zgodilo po vojni, ni znano. Avstrijski kriminalistični pomočnik SS-Oberscharführer Schiefer se je rodil leta 1908 v Drasenhofnu (Spodnja Avstrija), po predvojnem poklicu je bil viničar. V zdravilišče je prišel 15. maja 1941 in tukaj deloval do ukinitve gestapovske izpostave 5. maja 1942. Njegov zaupnik v času delovanja v Rogaški Slatini je bil prav tako že omenjeni Kiffmann. Kasneje je bil premeščen v Maribor, proti koncu vojne pa kot imetnik najnižjega čina znotraj notranje strukture oddelkov gestapa v zdravilišču odposlan na zahodno fronto, kjer je v Belgiji tudi padel. Avstrijec Gratzner (SS-Hauptscharführer) se je rodil leta 1914 v obmejnem Halbenrainu pri Radgoni, v Rogaško Slatino pa je prišel 1. julija 1941, kjer je kot gestapovski kriminalistični pomočnik služboval vse do 11. maja 1942. Pozneje je še delal v Celju, ob osvoboditvi pa pobegnil v Hamburg na sever Nemčije. Nemški kriminalist SS-Sturmscharführer Kurt Zibell, namestnik vodje slatinskega gestapovskega centra, se je rodil leta 1906 v Magdeburgu v današnji saški zvezni deželi. Prvotnim štirim policijskim uradnikom, ki so se v vili Janina namestili že do poletja 1941, se je pridružil šele januarja 1942 (dotlej je služboval v obmejni policijski postaji Brežice)

in na tem položaju ostal vse do razpusta postaje 5. maja 1942. Zatem je bil premeščen v Celje, ob zlomu maja 1945 pa je od tod pobegnil v Avstrijo.²⁹⁹

5.8.3 Naloge in ukinitve

O zadolžitvah gestapovske postaje v zdravilišču Rogaška Slatina je bilo nekaj že omenjenega v začetku tega poglavja, ko so bili predstavljeni glavni vzroki za vzpostavitev tukajšnjega gestapovskega centra.

Po dokončni ureditvi državne meje med nacistično Nemčijo in njenim ustaškim satelitom v zaledju zdravilišča je bila naloga tajne državne policije v glavnem vršenje nadzora nad imetniki potnih listov (poleg potrebnih veljavnih dokumentov so pregledali tudi njihovo osebno prtljago), ki so prehajali imenovano mejo na velikoobmejnem železniškem prehodu pri Svetem Roku, kjer je stala tudi obmejna železniška postaja za osebne vlake (relacija Grobelno – Krapina). V ta namen je moral Hofmann glede na slabo intenziteto mejnega pretoka semkaj dodeliti največ dva svoja gestapovska uradnika. Ilegalno prestopanje Sotle je bilo strogo kaznivo dejanje. Tovrstne prestopnike so aretirali ali carinski organi, žandarmerija ali pa osebje same gestapovske izpostave. V vsakem primeru pa so bili ti prekrškarji privedeni v že omenjeno zasliševalno sobo, ki se je nahajala na sedežu gestapovske postaje v vili Janina. V tem prostoru je sledilo mučno in pogostoma boleče zasliševanje, zaposleni policijski uradniki pa so o izpraševanju spisali tudi krajši zapisnik. Najpogosteje dodeljena kazen je bil zapor (jetništvo je lahko trajalo tudi do 21 dni), preselitev, izgon in jasna grožnja z internacijo v koncentracijsko taborišče, če se storjeni prekršek še kdaj ponovi.³⁰⁰

Gestapo je imel v Rogaški Slatini še drugo vrsto nalog, ki pa so imele v svojem ozadju ideološko-politični naboj in so zatorej povezane z izvajanjem nacističnih raznarodovalnih ukrepov (izgoni, izselitve, preselitve, aretacije izobražencev, politično in narodno zavednih itn.) na Spodnjem Štajerskem in drugod. Po odprtju gestapovske centrale v Rogaški Slatini se je namreč teror v skladu z navodili iz Gradca pričel izvajati še isto noč, kar potrjuje namere nacistov po čim hitrejši izvrstitvi politike raznarodovanja v Spodnji Štajerski.³⁰¹ Temeljita razčlenitev tovrstne vsebine bo zajeta v ločenem poglavju.

Hofmann je izpostavo tajne državne policije v zdravilišču ukinil 5. maja 1942, zadnji uradnik SS-Hauptscharführer Gratzer pa je gestapovsko vilo Janina zapustil šest dni po razpustitvi. Osebje, ki je bilo nekaj več kot leto dni nameščeno v obmejni policijski postaji v Rogaški

²⁹⁹ ARS, AS 1931, t. e. 848, »Personalna zasedba urada«, str. 9–18.

³⁰⁰ ARS, AS 1931, t. e. 848, »Dejavnost – naloge«, str. 5–6.

³⁰¹ ARS, AS 1931, šk. 848, »Obmejna policijska postaja Rogaška Slatina«, str. 1–7.

Slatini, je bilo postopoma premeščeno v Celje in Maribor. Razpust naj bi bil zgolj začasen, dokler ne bi odpravili težav s pomanjkanjem osebja in preobremenjenostjo z delom na drugih spodnještajerskih policijskih uradih, nakar naj bi delovanje gestapa v zdravilišču ponovno obudili. Na koncu se je ukinitvev gestapovskega centra 5. maja 1942 izkazala za dokončno dejanje.³⁰²

5.8.4 Zapori in mučilnice

Slatinski okupacijski župan Herbert Miglič, Robert Komarek (politični komisar okraja Šmarje pri Jelšah), tukajšnji gestapo in orožniški oddelki iz žandarmerijske postaje Rogaška Slatina, ki so v samem kraju predstavljali najpomembnejše veje okupatorjeve oblasti, so se na širšem območju Rogaške Slatine v letih 1941–1945 posluževali številnih zaporniških in mučilnic celic, kamor so zapirali svoje politične sovražnike.

Gestapo je imel na tem območju dva uradna zapora (v Rogaški Slatini in Šmarju pri Jelšah), ki sta spadala pod upravno domeno sodišča, saj je šlo v obeh primerih za sodna zapora oz. nekdanja okrajna zapora.³⁰³ Z njima je iz Rogaške Slatine upravljal Franz Judmaier – poklicni sodnik in pooblaščenec poverjenika za pravovarstvene ukrepe pri šefu civilne uprave za Spodnjo Štajersko.³⁰⁴ Eden izmed zaporov je tekom celotne vojne deloval v Migličevi občinski stavbi (Občinski dom), ki se je zdel kot nekakšna prehodna ustanova, kjer so priprte žrtve v sklopu zasliševanja pretepali in tako ali drugače izmučili, nato pa pogostoma pošiljali dalje v začasne sodne pripore v Šmarje pri Jelšah ali kam drugam.³⁰⁵ Na sedežu občine so se med prvimi aretiranci že 16. aprila 1941 znašli učitelji, poštni in zdraviliški uradniki, narodno zavedni ljudje ter ostali izobraženci iz lokalnega okolja, ki so se na nemških aretacijskih spiskih znašli že pred zasedbo.³⁰⁶ Iz poročila političnega komisarja okraja Šmarje pri Jelšah z dne 26. aprila 1941 (poročilo je bilo naslovljeno na šefa civilne uprave za Spodnjo Štajersko v Mariboru) izvemo, da je imel Robert Komarek v svojem okraju na voljo 3 zapore, ki so bili zaradi množičnih aretacij že ob koncu aprila 1941 povsem polni. Zaradi množičnega zapiranja ljudi je prišlo do popolne preobremenjenosti zaporniških celic. Prostorsko stisko je moral okupator nato razrešiti tako, da je za potrebe zapiranja in mučenja ljudi zasilno uredil tudi nekatere druge stanovanjske objekte. Vzrok za prenasičenost jetnišnic se skriva tudi v dejstvu, da so se nemški seznami ljudi,

³⁰² ARS, AS 1931, t. e. 848, »Obmejna policijska postaja Rogaška Slatina«, str. 2–8, 11.

³⁰³ ARS, AS 1931, t. e. 848, »Obmejna policijska postaja Rogaška Slatina«, str. 2.

³⁰⁴ Ferenc, »Nemška okupacija«, str. 259–260.

³⁰⁵ ARS, AS 1827, šk. 10, »Kronika šolskega okoliša Rogaška Slatina ...«, str. 1; Orožen, »Štiri skice«, str. 308–309.

³⁰⁶ ARS, AS 1827, šk. 10, »Kronika šolskega okoliša Rogaška Slatina ...«, str. 1.

ki jih je bilo potrebno aretirati, na posebnih sestankih med vodilnimi predstavniki lokalne oblasti in tukaj živečimi folksdojčerji konstantno širili in dopolnjevali.³⁰⁷

5.9 Sicherheitsdienst (SD) v zdravilišču

O delovanju varnostne službe (in obveščevalne agencije, ki je delala za Himmlerjevo SS in nacistično stranko) v zdravilišču Rogaška Slatina ni veliko znanega, zelo malo ohranjenega pa je tudi arhivskega gradiva. Vodstveni kader in uradniško osebje za posamezne zasedene dežele sta Himmler in Heydrich ter njuni funkcionarji določili na sestankih SD v Gradcu in Celovcu.³⁰⁸ Za poveljnika urada Sipo (varnostne policije) in SD (varnostne službe) za zasedeni prostor Spodnje Štajerske je Reinhard Heydrich³⁰⁹ verjetno že pred napadom na Jugoslavijo določil takratno vodjo odseka varnostne službe v Gradcu in Celovcu, že omenjenega SS-Standartenführerja Otta Lurkerja, ki je bil 18 let prej paznik v istem zaporu, kjer je Hitler spisal svojo programsko delo *Mein Kampf*.³¹⁰

Organizacija varnostne službe je bila na Spodnjem Štajerskem v primerjavi z ostalimi vejami policijske oblasti mnogo bolj razvejana. Izpostave SD so se namreč oblikovale pri skorajda vseh okrajnih političnih komisarijih, skupno v kar 11 okrajih.³¹¹ SD je skupaj z varnostno policijo sodelovala pri določanju ljudi za izgon, kasneje pa je postala prioriteta naloga zatiranje narodnoosvobodilnega gibanja.³¹² Iz sicer redkih poročil je razvidno, da je tukajšnjo izpostavo SD vodil SS-Oberscharführer (esesovski narednik) Fritz Srebotnik iz Maribora, v pomoč pa mu je bil še esesovski podnarednik Wilhelm Stummer Traunfels iz Gradca.³¹³ V začetku junija 1941 je Srebotnik v imenu SD izpostave v Rogaški Slatini pisal kostrivniškemu županu, naj za prostor njegove občine nemudoma pripravi seznam delujočih jugoslovanskih društev, prav tako so mu morali vsi župani političnega komisariata Šmarje pri Jelšah posredovati seznane zdravniškega osebja z vključenimi političnimi ocenami.³¹⁴ Sredi julija 1941 je osebje lokalne SD poročalo glavnemu komandantu Lurkerju o politični zanesljivosti glavnega zdravnika v zdravilišču dr. Rudolfa Leskovarja, rojenega sicer v Ljubljani s prebivališčem v Rogaški

³⁰⁷ ARS, AS 1602, šk. 2, p. e. 62, »Lagebericht des politischen Kommissars von St. Marein«.

³⁰⁸ Ferenc, *Razkosanje in aneksionizem*, str. 464.

³⁰⁹ Šef glavnega državnega varnostnega urada (RSHA oz. Reichssicherheitshauptamt).

³¹⁰ Ferenc, *Razkosanje in aneksionizem*, str. 464–465; Ferenc, *Nacistična raznarodovalna politika*, str. 148.

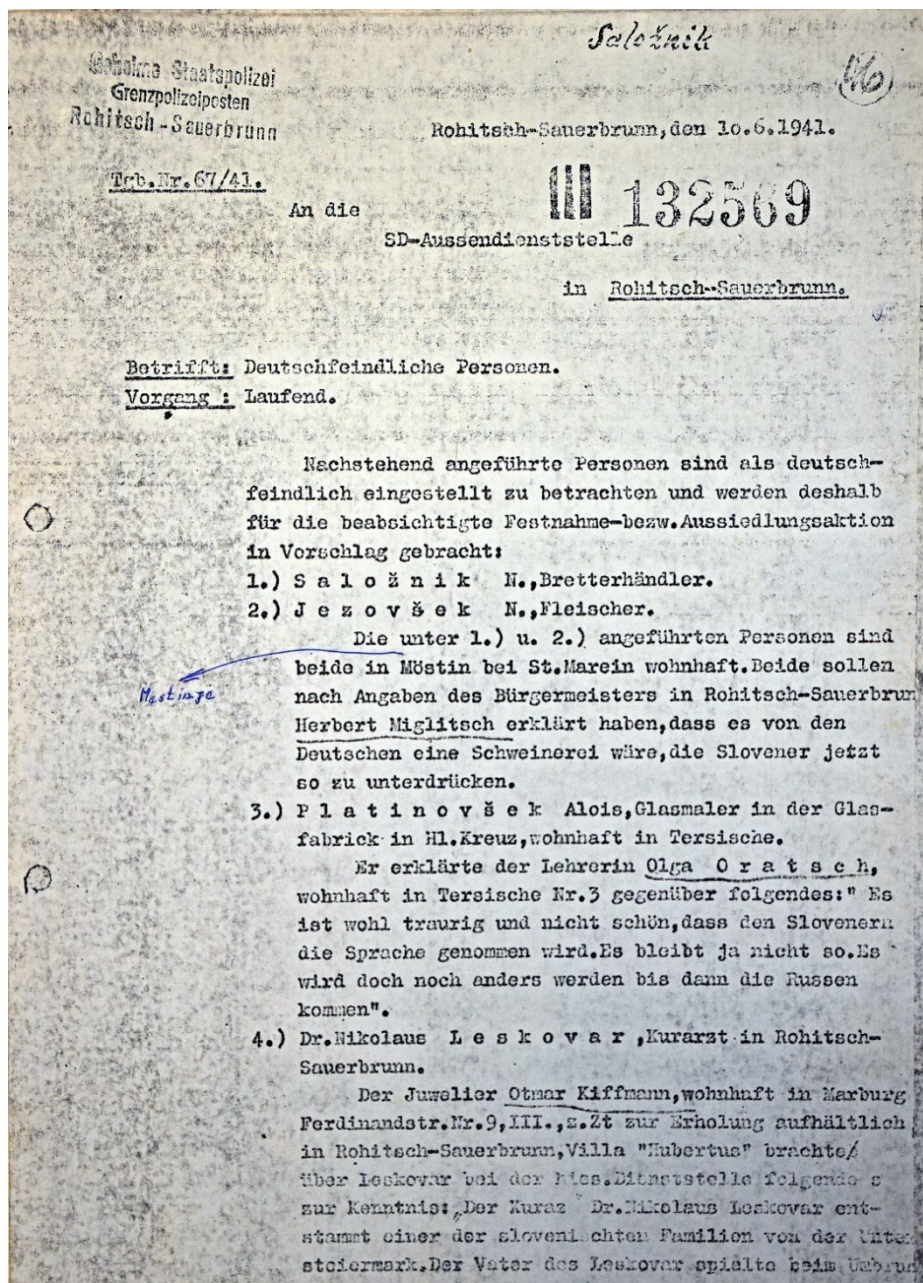
³¹¹ Ferenc, *Razkosanje in aneksionizem*, str. 465.

³¹² Ferenc, »Nemška okupacija«, str. 260.

³¹³ SI_ZAC/0084, šk. 1, sig. 19, »Erinnerungsschreiben, bezüglich des Vereinsverzeichnisses«, 3. 6. 1941; »Volksgesundheit«, 4. 6. 1941; Ferenc, »Nemška okupacija«, str. 259.

³¹⁴ SI_ZAC/0084, šk. 1, sig. 19, »Erinnerungsschreiben, bezüglich des Vereinsverzeichnisses«, 3. 6. 1941; »Volksgesundheit«, 4. 6. 1941.

Slatini.³¹⁵ Srebotnikov SD center v zdravilišču je bil ukinjen z razpustom Komarekovega okraja Šmarje pri Jelšah, torej v prvih nekaj mesecih po nacistični zasedbi.³¹⁶ Točna lokacija, kjer si je *Sicherheitsdienst* uredil sedež svoje izpostave ni znana, toda iz obsežnega gradiva gestapa smemo upravičeno domnevati, da si oba centra (SD in tajna državna policija) nista delila istega posloppja, saj je bila vila Janina rezervirana izključno za javno uradovanje in zasebno namestitvev gestapovcev.

Slika 14: Poročilo gestapovske postaje v Rogaški Slatini, naslovljeno na izpostavo SD v Rogaški Slatini, o domačinih, ki so bili razglašeni za nemštvu in nemškim prebivalcem sovražno usmerjene. Zanje je bil podan predlog za aretacijo in izselitev. Vir: SI ZAC/1021, Zbirka dokumentov o narodnoosvobodilni vojni na Kozjanskem, šk. 2, »Deutschfeindliche Personen«, 10. 6. 1941.

³¹⁵ ARS, AS 1931, t. e. 818, »Leskovar Dr. Rudolf«, 15. 7. 1941.

³¹⁶ Ferenc, »Nemška okupacija«, str. 259.

6 STURMABTEILUNG (SA) IN WEHRMANNSCHAFT

16. aprila 1941, zgolj pet dni po zasedbi Rogaške Slatine in dan pred brezpogojno kapitulacijo razsute jugoslovanske vojske, so v zdravilišče vdrle tudi prve enote iz organizacije SA (»*Sturmabteilung*« oz. oboroženi paravojaški jurišni oddelki nemške nacionalsocialistične stranke NSDAP).³¹⁷ Za sedež svojega delovanja si je SA izbrala poslopje Erzherzog Johann (današnji Hotel Aleksander), ki je zaradi centralne lege tik nad zdraviliškim parkom nudil najboljši razgled in nadzor nad samim zdraviliščem.³¹⁸

Tako kot za ostale oddelke okupatorjeve uprave v okupirani Rogaški Slatini je bilo v okviru pripravljanja akcijskega štaba za spodnještajerske okraje v začetku aprila 1941 v Gradcu poskrbljeno tudi za točno določitev ustreznega števila članov SA iz Zgornje Štajerske. 178 oboroženih mož iz vrst Sturmabteilungena so za okrajni prostor Šmarja pri Jelšah zbrali v Weizu, Gleisdorfu in Birkfeldu ter jih nato preko Gradca, Špilja, Maribora in Poljčan poslali v Šmarje pri Jelšah oz. Rogaško Slatino.³¹⁹ Samo varovanje zunanjega in notranjega dela Migličevega občinskega urada v zdravilišču naj bi denimo zahtevalo približno 40 SA vojakov.³²⁰ Kasneje se je število SA enot v šmarskem političnem okraju močno zmanjšalo, natančneje iz 102 pripadnikov SA sredi aprila na 42 v začetku maja 1941.³²¹ V začetku oktobra 1941 pa se je v operativnem prostoru 81. Sturma (osrednji del Rogaške Slatine) nahajalo še samo 9 mož SA, ki so bili nameščeni pretežno po hotelih zdravilišča.³²² Oddelki SA in še nekatere druge okupacijske enote (orožništvo, zaščitna policija in NSKK) so imeli v začetni fazi nemške okupacije nalogo očistiti ostanke bežeče jugoslovanske vojske (pobiranje orožja in streliva), zavarovati javne zgradbe in prometne zveze ter pomagati političnim komisarjem pri izvajanju njihovih nalog.³²³ Prav tako pa je vodstvo SA po nemškem napadu na Jugoslavijo in zasedbi slovenskega ozemlja 25. junija 1941 ustanovila SA-vermanšaft³²⁴ Štajerske domovinske zveze (Wehrmannschaft des Steirischen Heimatbundes) oz. »obrambno moštvo«. Njegovo vodstvo je na izrecno gauleiterjevo željo prevzela SA-Gruppa Südmark,³²⁵ ki je v Rogaški

³¹⁷ ARS, AS 1827, šk. 10, »Kronika šolskega okoliša Rogaška Slatina ...«, str. 1.

³¹⁸ Fototeka MNZS.

³¹⁹ Ferenc, »Nemška okupacija«, str. 249.

³²⁰ Šolska kronika (1898-1958), str. 10.

³²¹ ARS, AS 1602, šk. 2, p. e. 63, »Gesamtbericht«, 22. 6. 1941, str. 1–2.

³²² ARS, AS 1690, šk. 68, f. 306–307, »SA-Männer in der Untersteiermark«, 7. 10. 1941.

³²³ Ferenc, *Nacistična raznarodovalna politika*, str. 150–151.

³²⁴ Poslovenjena oblika zapisa, ki se v nemškem izvirniku piše Wehrmannschaft.

³²⁵ Nacisti so nadzor nad dejavnostmi SA na osvojenih ozemljih, ki so jih želeli formalnopravno priključiti v tretji rajh in so posledično na teh območjih lokalnemu prebivalstvu dodeljevali nemško državljanstvo ter jih novačili v redno nemško vojsko, zaupali t. i. SA-Gruppam iz starega rajha oz. priključene Avstrije. Na vrhuncu teritorialne moči Hitlerjeve Nemčije je SA upravljala s kar 28 Gruppami. SA-Gruppa Südmark je bila ustanovljena po anchlussu oz. priključitvi Avstrije k nemškemu rajhu leta 1938. V predvojni Avstriji je skrbela za dejavnosti SA

Slatini ustanovila pomembno častniško šolo za ideološko in vojaško usposabljanje bodočega vodstvenega kadra vermanšafta.³²⁶

Polvojaška oborožena organizacija vermanšaft Štajerske domovinske zveze je bila na Spodnjem Štajerskem ustanovljena 25. junija 1941, ko je namestnik SA-Gruppenführerja Waltherja Nibbeja (zaradi udeležbe na fronti odsoten) Brigadeführer Ohrt (štabni šef SA-Gruppe Südmark) izdal ustanovitveni dekret z naslovom »*Osnovna navodila št. 1 o organizaciji in vzgoji v Wehrmannschaftu Spodnje Štajerske in Kranjske*«. V listini je bilo zapisano, da je Sturmabteilung kot krovna organizacija Wehrmannschafta v okviru delovanja ŠDZ in Koroške ljudske zveze (v nadaljevanju KLZ) prejel nalogo »prevzeti vodstvo, vzgojo in izobrazbo moškega prebivalstva v Wehrmannschaftu ŠDZ oz. KLZ«, organizacija pa naj bi bila identična organizaciji SA (s tem pa tudi NSDAP) v matičnem rajhu.³²⁷ Pri tem je potrebno poudariti, da NSDAP na Spodnjem Štajerskem kljub željam nacistov ni bila nikoli ustanovljena, zato tudi ni bilo njenih formacij. Vlogo NSDAP na Spodnjem Štajerskem je začasno prevzela ŠDZ (po formalnopravni priključitvi Spodnje Štajerske k tretjemu rajhu bi bila razpuščena, zamenjala jo bi NSDAP) in njeni oddelki, ki so zamenjali formacije NSDAP. Namesto SA (prvovrstno kot zaščitna in propagandna skupina NSDAP) je bil potemtakem ustanovljen vermanšaft ŠDZ, namesto SS posebna Standarta vermanšafta itn.³²⁸ Kot je bilo že omenjeno je vodstvo oz. pokroviteljstvo vermanšafta ŠDZ na posebno gauleiterjevo željo prevzela SA – Gruppe Südmark v Gradcu (njen vrhovni vodja je izdal tudi ustanovitveni dekret), zato je bilo obrambno moštvo podrejeno vrhovnemu poveljstvu SA v Münchnu. Ker je bil spodnještajerski vermanšaft tudi sestavni del ŠDZ (kot njene oborožene veje) je glavno poveljstvo vermanšafta na Spodnjem Štajerskem³²⁹ odgovarjalo in bilo podrejeno tudi vrhovnemu vodstvu ŠDZ, tj. Gauratu Franzu Steindlu. Kasneje bomo na primeru Rogaške Slatine ugotovili, da je bilo na lokalni ravni kar nekaj pripadnikov Wehrmannschafta prav tako aktivno vključenih v delovanje tamkajšnje

v avstrijski Štajerski in Koroški, njen sedež je bil v Gradcu. Po uspešni nacistični zasedbi Slovenije aprila 1941 so se njene oblastne pristojnosti razširile tudi na nemški okupacijski coni v razkosani in zasedeni Sloveniji, kjer je vodila in nadzirala aktivnost oddelkov SA. Glavno poveljstvo nad omenjeno Gruppo je prevzel SA-Gruppenführer Walther Nibbe, ki se je v času 1. svetovne vojne že kot 14-letni deček boril na zahodni fronti in bil pri tem trikrat ranjen. V NSDAP in SA je vstopil 1. aprila 1930. 10. junija 1941 je bil ponovno vpoklican v nemško vojsko, njegovo odsotnost pri poveljevanju SA-Gruppe Südmark pa je reševal njegov štabni vodja, tj. Brigadeführer Ohrt. Zorko, Andrej. *Wehrmannschaft Štajerske domovinske zveze: Zgodovinski razvoj in organiziranost na Spodnjem Štajerskem 1941–1945*. Ljubljana: Muzej novejšje zgodovine Slovenije, 2011, str. 16–17. Dalje: Zorko, *Wehrmannschaft*.

³²⁶ Ferenc, Tone. »Wehrmannschaft v boju proti narodnoosvobodilni vojski na Štajerskem.« *Letopis Muzeja narodne osvoboditve LRS*, 2 (1958), str. 82, 84–86. Dalje: Ferenc, »Wehrmannschaft v boju«.

³²⁷ Zorko, *Wehrmannschaft*, str. 14, 17, 21.

³²⁸ Ferenc, »Wehrmannschaft v boju«, str. 81–84–85; Zorko, *Wehrmannschaft*, str. 19, 21.

³²⁹ Vermanšaftu na Spodnjem Štajerskem sta poveljevala »Führer der Wehrmannschaft« SA-Standartenführer Franz Blasch in njegov namestnik SA-Obertruppführer Lindermann s sedežem v Mariboru. Zorko, *Wehrmannschaft*, str. 21–23.

Štajerske domovinske zveze, kjer so določeni posamezniki hkrati s služenjem v vermanšaftu opravljali tudi razne uradniške in druge funkcije (izvajanje jezikovnih tečajev nemščine, vodenje blokov in celic ipd.) znotraj krajevnih skupin ŠDZ, kar seveda priča o medsebojni povezanosti ter operativni prepletenosti obeh organizacij. Da je bila linija poveljevanja še nekoliko bolj kompleksna je bilo obrambno moštvo ŠDZ z aktivno vključitvijo v protipartizanski boj v letih 1942–1944 podrejeno še višji vodji varnostne policije in SS Alpenland.³³⁰ Poveljnik SA-Gruppe Südmark Walther Nibbe je januarja 1942 poročal, da je SA z začetkom vojne prevzela »SA Wehrmannschaft«, kjer je skrbela za predvojaško vzgojo tistih, ki še niso bili mobilizirani v redno nemško vojsko (Wehrmacht). Nibbe je poleg tega še omenil, da je vključenost v vermanšaft prostovoljna odločitev, čeravno temu ni bilo tako – v Wehrmannschaftu so morali služiti vsi moški prebivalci s trajnim ali začasnim (na preključ) nemškim državljanstvom med 19. in 50. letom starosti,³³¹ po nekaterih drugih navedbah pa vsi zdravi moški člani ŠDZ od 18. do 45. leta starosti.³³²

Organizacijsko strukturo SA so tvorile naslednje skupine: »SA – Gruppe« (2-7 »Brigad«), ki so se delile v »SA – Brigade« (3-9 »Standart«), te v »Standarte«,³³³ ki so se delile naprej v »Sturmbanne« (»Standarta« je obsegala nekje od 3 do 6 »Sturmbannov«). Še manjšo organizacijsko enoto od »Sturmbannov« (3-10 »Sturmov«) je predstavljal »Sturm« (3-4 »Truppe«), ki je pomenil osnovno in najpomembnejšo vojaško-izobraževalno enoto vermanšafta, v kateri je bilo razvrščenih od 150 do 200 moških iz enega kraja ali dela krajevnih skupnosti. Tvorili so jo aktivni člani od 18. do 50. leta in več kot 50 let stari rezervisti. V kraju, kjer je delovalo večje število Sturmov (primer Rogaške Slatine) so se slednji povezovali v večje enote, tj. že omenjene Sturmbanne oz. bataljone. Vsaka okupacijska občina je imela en Sturmbann, katerim so bile dodane številčne označbe (v rimskih številkah) in pripis »Standarte«.³³⁴ Vermanske bataljone so vodili sami Nemci.³³⁵ Še manjši oddelek od Sturmov je bila Truppa (3-5 Scharrov, vodja je bil Truppführer), najmanjši pa Scharr (od 8 do 16 moških, poveljeval jim je Scharrführer).³³⁶ 28. junija 1941 je bilo v vseh nemških okrožjih na Spodnjem

³³⁰ ARS, AS 1690, šk. 76, f. 315, »Unterführer als Amtsträger im Steir. Heimatbund«; Zorko, *Wehrmannschaft*, str. 14, 19-20; Ferenc, »Wehrmannschaft v boju«, str. 82, 85.

³³¹ Zorko, *Wehrmannschaft*, str. 24; Kočevar, Monika Kokalj. »Gorenjski mobiliziranci v nemški vojski 1943–1945.« Doktorska disertacija, Filozofska fakulteta Univerze v Mariboru, 2016, str. 72. Dalje: Kočevar, »Gorenjski mobiliziranci ...«.

³³² Ferenc, »Nemška okupacija«, str. 273.

³³³ Pristojnost Standart je bila skladna z mejami okrožij ali pa so obsegale celotne dele posameznih upravnih enot. Vsako okrožje v Spodnji Štajerski je imelo največ dve Standarti, ki so jim običajno poveljevali uveljavljeni SA častniki. Standarti v celjskem okrožju sta se imenovali Celje – vzhod (»Cilli – Ost«) in Celje – zahod (»Cilli – West«). Zorko, *Wehrmannschaft*, str. 21–22.

³³⁴ Kočevar, »Gorenjski mobiliziranci ...«, str. 62; Zorko, *Wehrmannschaft*, str. 15–16, 21–22.

³³⁵ Ferenc, »Nemška okupacija«, str. 275.

³³⁶ Zorko, *Wehrmannschaft*, str. 15, 22.

Štajerskem potrjenih 10 Wehrmannschaft Standart in 291 pehotnih Sturmov (do pozne jeseni 1941 se število Sturmov še nekoliko poveča).³³⁷ Z izjemo Sturma iz Kostrivnice, ki je do ozemeljske priključitve k Migličevi občini spadal pod »Sturmbann VII«, so bili Sturmi v okupacijskem prostoru Rogaške Slatine in Rogatca vključeni v formacijsko strukturo »Sturmbann IX«. Oba sta pripadala še večji vermanski formaciji »Standarte Cilli Ost« (Standarta Celje – vzhod oz. vzhodnoceljski polk) pod vodstvom naslednjih častnikov: SA-Sturmbannführerja Zdraleka, od konca septembra 1941 naprej pa SA-Standartenführerja Hellmuta Wolfa ter SA-Obersturmbannführerja Seppa Eggerja³³⁸ od 22. julija 1942 do začetka leta 1944. Že sredi julija 1941 je denimo pod okriljem vzhodnega celjskega polka delovalo 41 Sturmov (pehotnih čet) oz. 10.709 mož.³³⁹ Višji poveljniški kader Wehrmannschafta ŠDZ je prihajal iz rajha (častniki SA so bili v glavnem iz priključene Avstrije, zlasti Zgornje Štajerske), vodje manjših oddelkov so bili lokalni Nemci (folksdojčerji) in tudi Slovenci, navadno vermansko moštvo pa je bilo skorajda v celoti slovensko. Vsi sodelujoči v obrambnem moštvu so morali biti tudi člani ŠDZ.³⁴⁰

6.1 Vermanšaft v Rogaški Slatini: delovanje, notranja ureditev in poveljniška struktura

Čeprav je bil vermanšaft formalnopravno ustanovljen šele ob koncu junija 1941 je na celjskem območju SA-Obersturmbannführer (podpolkovnik) Alexander Szylagi že sredi aprila 1941 pričel organizirati prve oddelke vermanšafta in spočetka vzpostavil pet akcijskih čet (Sturmov). Kasneje so za vsako okrožje ustanovili po enega ali dva polka (Standarte), SA-Sturmbannführer (major) Karl Zdralek pa je ob koncu maja in začetku junija 1941 v 37 krajevnih skupinah celjskega okrožja ustanovil 99 vermanskih čet.³⁴¹ V prostoru okupacijske občine Rogaška Slatina so med nemško zasedbo delovali štirje Sturmi: 81. Sturm (»Rogaška Slatina«), 82. Sturm (»Negonje«), 83. Sturm (»Topole«) in 64. Sturm (»Kostrivnica«). Slednji se je organiziral nekoliko kasneje kot preostali trije, pozneje (verjetno po priključitvi Kostrivnice k Rogaški Slatini) pa je očitno pridobil tudi drugačno številčno oznako, saj se v vermanskih

³³⁷ Ferenc, »Wehrmannschaft v boju«, str. 85.

³³⁸ Poveljnik Standarte Celje – vzhod Sepp Egger je umrl zaradi posledic protipartizanskega boja pri Slivnici v začetku leta 1944. ARS, AS 1690, šk. 67, f. 305, »Verteiler V: Standartenbefehl Nr. 6/44«, 21. 4. 1944, str. 3.

³³⁹ ARS, AS 1690, šk. 73, f. 312, 17. 11. 1941; šk. 68, f. 306–307, »Anschriften von Dienststellen«, 18. 7. 1941, str. 1-2; »Übernahme d. Sturmes«, 12. 9. 1941; »Dienstgestaltung«, 15. 9. 1941, str. 1-2; 30. 9. 1941; »Anlage«, 5. 8. 1941, str. 1-2; Ferenc, »Wehrmannschaft v boju«, str. 86.

³⁴⁰ Zorko, *Wehrmannschaft*, str. 24.

³⁴¹ Ferenc, »Nemška okupacija«, str. 274.

poročilih iz leta 1942 zanj ne uporablja več številka 64 temveč 86.³⁴² Na območju sosednjega Rogatca sta delovala dva Sturm: v širšem okolišu najštevilčnejši in najmočnejši 84. Sturm («Rogatec») ter 85. Sturm («Gaberje»).³⁴³

Slika 15: Skupina 10 vermanov sredi počitka poleti 1942 v Kostrivnici. V ozadju se vidi tudi vrh kostrivniške cerkve. Vir: Šolska kronika OŠ Kostrivnica, »Schuljahr 1942/43«, str. 29. Vermani so bili oblečeni v standardno uniformo Wehrmannschafta pri ŠDZ, tj. gorsko obleko (predpisano za SA-Wehrmannschaft), ki je bila sestavljena iz: gorskih hlač, gorske bluze z zaprtim ovratnikom (na bluzo so bile med drugim všite tudi ovratne oznake in epolette) in gorska kapa. Zorko, Wehrmannschaft, str. 87, 90.

Iz ohranjenih podatkov za 64. Sturm lahko ponazorimo primer tipične kompleksnosti v zgradbi in notranji ureditvi posameznih Sturmov. Ob koncu novembra 1941 je v omenjeni formaciji pod poveljstvom WM (Wehrmannschaft) Sturmführerja Hansa Rottmanna³⁴⁴ delovalo 245 vermanov. Ti so bili nadalje razdeljeni v pet Trupp,³⁴⁵ te pa so se nadalje delile še na 27

³⁴² ARS, AS 1690, šk. 73, f. 312, »Wehrabzeichen«, 14. 9. 1942, str. 1-2; šk. 68, f. 306–307, »Übernahme d. Sturmes«, 12. 9. 1941; »Geheimdienst«, 18. 10. 1941; šk. 76, f. 315, »Vertretungsweise...«, 11. 1. 1943, str. 1–2.

³⁴³ ARS, AS 1690, šk. 67, f. 305, »Verteiler V: Standartenbefehl Nr. 3/44«, 24. 2. 1944, str. 3.

³⁴⁴ Prvi poveljnik 64. Sturm »Kostrivnica« je bil Ludvig Brezinšek (od 10. maja do 14. junija 1941), nato Ferdinand Sieber (do 15. avgusta 1941), zatem pa Hans Rottmann, ki je kot Sturmführer ostal na svojem položaju do 15. avgusta 1942. Rottmann je imel svoje prebivališče v Zgornjem Gaberniku in v stavbi zdraviliške direkcije v Rogaški Slatini; v zdravilišču je bil tudi zaposlen. Rottmanna je še istega dne zamenjal domačin Alojz Ogrizek. ARS, AS 1690, šk. 67, f. 305, »Verteiler V«, 1. 4. 1942, str. 2; »Verteiler V: Personalbefehl Nr. 2/42«, 24. 8. 1942, str. 2, 4.

³⁴⁵ Operativni prostor Trupp iz 64. Sturm («Kostrivnica») je teritorialno gledano sovpadal z ozemljem naslednjih kostrivniških naselij oz. krajev: Spodnja in Zgornja Kostrivnica ter Gabrovec (1. Truppa, Truppführer Franc But), Podplat, Kamna Gorca, Brezje (2. Truppa, Truppführer Jožef Hrup), Spodnji in Zgornji Gabernik (3. Truppa, Truppführer Valentin Strašek), Zagaj in Čača vas (4. Truppa, Truppführer Emil Junež) ter Drevenik in Podturn (5.

Scharrov. Vsak Scharr v 64. Sturmu je imel torej v povprečju približno 9 vermanov.³⁴⁶ Njegova opremljenost je bila skromna in precej pomanjkljiva. Rottmannov Sturm denimo še sredi septembra 1941 ni imel na voljo nobenega orožja, njegovi možje pa do tega trenutka niso bili deležni niti teoretičnih ali praktičnih vaj osnovnega ravnanja s puškami.³⁴⁷ Sedež Rottmannovega vermanskega oddelka je bil v prostorih župnišča v Kostrivnici (za cerkvijo), kjer sta bili Sturmu na voljo dve sobi za petje in izvajanje predavanj o nacionalsocialističnem svetovnem nazoru. Zaradi majhnosti prostorov se je vodja kostrivniškega Sturma potegoval tudi za pridobitev prostorov v tamkajšnjem gasilskem domu.³⁴⁸ Svoje uradno vadbišče in poligonski teren je oddelek vermanšafta iz Kostrivnice imel na šolskem igrišču tukajšnje ljudske osnovne šole. Po zapisih iz okupatorjeve šolske kronike naj bi vermanšaft na tem območju s svojo aktivnostjo pričel najkasneje do 17. avgusta 1941.³⁴⁹

Slika 16: Skupina devetih vermanov³⁵⁰ poleti 1942 na vajah streljanja in ciljanja tarč neke v Kostrivnici. Vir: Šolska kronika OŠ Kostrivnica, »Schuljahr 1942/43«, str. 29.

Truppa, Truppführer Leo Junež). ARS, AS 1690, šk. 68, f. 306–307, »Geheimdienst«, 18. 10. 1941; »Befehlsschar«, 21. 11. 1941.

³⁴⁶ ARS, AS 1690, šk. 69, f. 308, »Sturmeinteilung«, 24. 11. 1941; šk. 68, f. 306–307, »Wehrmannschaftsführer«, 23. 7. 1941, str. 1; »Übernahme d. Sturmes«, 12. 9. 1941; »Sturm Kostreinitz«, 5. 9. 1941.

³⁴⁷ ARS, AS 1690, šk. 68, f. 306–307, »Besonderer Einsatz-Alarmplan«, 19. 9. 1941.

³⁴⁸ ARS, AS 1690, šk. 68, f. 306–307, »Dienstzeit-Einteilung«, 16. 9. 1941, str. 1.

³⁴⁹ Šolska kronika podružnične osnovne šole Kostrivnica, »Schuljahr 1941/42«, str. 1.

³⁵⁰ V oborožitvi lokalnega vermanšafta je bilo prisotno orožje starejših letnikov in tuje izdelave, ki za Wehrmacht ni prišlo več v poštev. Na fotografiji so razvidne klasične puške in jugoslovanski puškomitraljez M 37 (ZB 30 J). Vir: Zorko, *Wehrmannschaft*, str. 57.

81. Sturm iz Rogaške Slatine pod poveljstvom WM Sturmführerja Aloisa Beigotta³⁵¹ je bil ustanovljen 10. maja 1941, operativno pa je zajemal naselja Rogaška Slatina, Ratanska vas, »Betschembl«, Sveti Križ, Tržišče in Rjavica. Ob koncu junija 1941 je štel 301 vermanskih mož, ki so bili nadalje razvrščeni v 5 Trupp (oz. 22 Scharrov), katerim so poveljevali Truppführerji: Erich Ogrizek (njegova Truppa je imela 6 Scharrov), Janez Lesjak (5 Scharrov), Štefan Blazina (4 Scharri), Fric Majcen (4 Scharri) in Janez Laneger (3 Scharri). Vsaj pet nižjih vodij iz tega Sturma je imelo februarja 1943 v okviru delovanja ŠDZ v Rogaški Slatini tudi določene službene funkcije, saj so bili ti vermani v tukajšnji krajevni skupini ŠDZ nameščeni tudi kot uradniki ali vodje blokov in celic. To seveda jasno izkazuje že omenjeno povezanost Wehrmannschafta in ŠDZ.³⁵² Za razliko od Sturma »Kostrivnica« je bilo Beigottovemu 81. Sturmu v Rogaški Slatini že od spčetka na voljo kakšnih 30 pušk, zaradi česar so lahko njegovi vermani že do sredine septembra 1941 uspešno opravili lekcije ravnanja z orožjem. Prve učne vaje v streljanju so bile za pripadnike 81. Sturma prirejene ob koncu avgusta istega leta, strelišče se je nahajalo v ožjem središču zdravilišča. Sprva je bil za sedež Sturmovega urada in njegovega vadbenega poslopja izbran nekdanji Sokolski dom,³⁵³ ki pa je v začetku avgusta 1941 po nareku političnega komisarja za celjsko okrožje pridobil drugačno namembnost in se je temu primerno preoblikoval v Mladinski dom (*»Jugendheim«*). Za prostore Sturmovega urada je bilo nato določeno župnišče pri Svetem Križu, kjer so bile Sturmu na voljo tri sobe. V sosednjem objektu, kjer je v predvojnem času delovalo Katoliško društvo, je bila Sturmu na razpolago tudi dvorana za sklicevanje apelov. Za uradnega zdravnika je bil od sredine januarja 1942 določen dr. Rudolf Leskovar. 82 Sturm pod poveljstvom Sturmführerja Benjamina Rista (ta je poveljstvo prevzel 1. julija 1941)³⁵⁴ je deloval na območju Negonja (261 mož ob koncu junija 1941), njegov operativni doseg pa je vključeval naslednja naselja: Negonje, Gradišče, »Riede«, Tekačevo, Irje, Cerovec, Zgornje in Spodnje Sečovo ter Tuncovec. Operativni prostor 83. Sturma pod poveljstvom Stanislava Šentjurca (poveljstvo je prav tako prevzel 1. julija 1941) je obsegal naselja Topole, Sveti Mohor, »Wrchownitz«, Pernek, Velike Rodne, Plat, Gabrce, Ceste, Nezbiše, Brestovec, »Bristoutza«, Rajnkovec, Sveta Katarina, »Winetz« in Nimno, ob koncu junija 1941 pa je štel natanko 298 vermanov. Enemu ali večim Sturmom so bili pripisani tudi

³⁵¹ Po poklicu pek in vodja pekarn v slatinskem zdravilišču. Kasneje ga nasledi še Friedrich Maitzen. Ferenc, »Nemška okupacija«, str. 274.

³⁵² ARS, AS 1690, šk. 76, f. 315, »Unterführer als Amtsträger im Steir. Heimatbund«, 7. 1. 1943, str. 1–2; šk. 97, »Unterführer im Steir. Heimatbund«, 4. 2. 1943.

³⁵³ Prostor kasnejše stare telovadnice v Rogaški Slatini, danes telovadnica I. osnovne šole.

³⁵⁴ Kasneje, 15. julija 1942 ga zamenja WM-Rottenführer Štefan Blazina, ki ostane na tem položaju do 30. aprila 1944, ko ga nadomesti Rottenführer Janez Janžek. ARS, AS 1690, šk. 67, f. 305, »Verteiler V: Standartenbefehl Nr. 6/44«, 21. 4. 1944, str. 1–2; »Verteiler V: Personalbefehl Nr. 2/42«, 24. 8. 1942, str. 2.

Vermanska formacija iz Rogatca (84. Sturm) pod poveljstvom vermana Josefa Berlisga (lokalnega folksdojčerja in člana tamkajšnjega kulturbunda) je ob koncu junija 1941 štela natanko 311 moških, ki so bili nadalje razvrščeni v 4 Truppe: Rogatec, Brezovec, Ceste-Marktberg in Straža. Nadaljnja delitev v 84. Sturm so bili Scharri, v katerih je v povprečju delovalo nekje od 12 do 20 vermanov. V 85. Sturm (»Gaberje«), ki je bil glede na notranjo strukturno ureditev prav tako razdeljen na 4 Truppe, je bilo v istem času 283 vermanov, katerim je od 1. julija 1941 do sredine aprila 1944 poveljeval WM-Rottenführer Anton Frangesch (Frangelj), nato pa še verman Karl Colnarič. Obema omenjenima Sturmoma (»Rogatec« in »Gaberje«) je bil dodeljen zdravnik dr. Franc Bratanič.³⁵⁶

Der Führer der Standarte
"Cilli Ost"

M E L D U N G .

April

Termin:

Br.E.Nr. Datum:

Betrifft: *Flachmündung* *a + z*

MZ/Cilli Ost	42/ Cilli Ost	398
SZ/Cilli Ost	43/ Cilli Ost	164
1/ Cilli Ost	44/ Cilli Ost	133
2/ Cilli Ost	45/ Cilli Ost	111
3/ Cilli Ost	51/ Cilli Ost	122
4/ Cilli Ost	52/ Cilli Ost	122
5/ Cilli Ost	53/ Cilli Ost	394
11/ Cilli Ost	61/ Cilli Ost	324
12/ Cilli Ost	62/ Cilli Ost	240
13/ Cilli Ost	63/ Cilli Ost	265
14/ Cilli Ost	64/ Cilli Ost	202
15/ Cilli Ost	71/ Cilli Ost	244
21/ Cilli Ost	72/ Cilli Ost	181
22/ Cilli Ost	73/ Cilli Ost	121
23/ Cilli Ost	74/ Cilli Ost	122
24/ Cilli Ost	75/ Cilli Ost	320
31/ Cilli Ost	81/ Cilli Ost	206
32/ Cilli Ost	82/ Cilli Ost	210
33/ Cilli Ost	83/ Cilli Ost	220
34/ Cilli Ost	84/ Cilli Ost	262
35/ Cilli Ost	85/ Cilli Ost	277
41/ Cilli Ost	46/ <i>Start</i>	27

4527

4779

4527

4779

9306

Der Führer der Standarte
"Cilli Ost"

M E L D U N G .

Termin:

Br.E.Nr. Datum:

Betrifft: *Flachmündung* *hai*

MZ/Cilli Ost	42/ Cilli Ost	276
SZ/Cilli Ost	43/ Cilli Ost	151
1/ Cilli Ost	44/ Cilli Ost	151
2/ Cilli Ost	45/ Cilli Ost	109
3/ Cilli Ost	51/ Cilli Ost	132
4/ Cilli Ost	52/ Cilli Ost	277
5/ Cilli Ost	53/ Cilli Ost	222
11/ Cilli Ost	61/ Cilli Ost	369
12/ Cilli Ost	62/ Cilli Ost	322
13/ Cilli Ost	63/ Cilli Ost	284
14/ Cilli Ost	64/ Cilli Ost	249
15/ Cilli Ost	71/ Cilli Ost	244
21/ Cilli Ost	72/ Cilli Ost	187
22/ Cilli Ost	73/ Cilli Ost	112
23/ Cilli Ost	74/ Cilli Ost	267
24/ Cilli Ost	75/ Cilli Ost	215
31/ Cilli Ost	81/ Cilli Ost	203
32/ Cilli Ost	82/ Cilli Ost	182
33/ Cilli Ost	83/ Cilli Ost	230
34/ Cilli Ost	84/ Cilli Ost	253
35/ Cilli Ost	85/ Cilli Ost	277
41/ Cilli Ost	46/ <i>Start</i>	27

4465

4602

4465

4602

9067

9067

767

8300

Rheing.

Flachmündung *hai* 8474

1.200

+ 174

Slika 17: Poročilo vodje Standarte »Celje – vzhod« o številčni moči posameznih Sturmov za mesec april in maj 1941. V prvem mesecu nemške okupacije je v prostoru okupacijske občine Rogaška Slatina operiralo 853 vermanov, mesec dni zatem se je njihovo število zmanjšalo na 823 mož. Oba podatka vključujeta tudi občino Kostrivnica, kjer je deloval 64. Sturm. Vir: ARS, AS 1690, šk. 68, f. 306–307, »Meldung«, str. 1–2.

³⁵⁵ ARS, AS 1690, šk. 68, f. 306–307, »Neuaufstellung von Stürmen«, 30. 6. 1941, str. 1–2; »Neuaufstellung von Stürmen«, 15. 7. 1941, str. 1; »Sturmführer der Neuaufgestellten Stürme u. Unterteilung in Trupp und Scharen, 3. 7. 1941; »Besonderer Einsatz-Alarmplan«, 19. 9. 1941; šk. 69, f. 308, »Beurteilung«, 26. 6. 1941; »Gewehrausbildung«, 26. 8. 1941; »Dienststelle u. Übungsplatz«, 9. 8. 1941; šk. 67, f. 305, »Verteiler V«, 1. 4. 1942, str. 2, 4.

³⁵⁶ ARS, AS 1690, šk. 68, f. 306–307, 30. 6. 1941, str. 1–2; šk. 67, f. 305, »Verteiler V«, 1. 4. 1942, str. 3; »Verteiler V: Standardartenbefehl Nr. 6/44«, 21. 4. 1944, str. 2.

Navkljub še vedno neaktivnim vermanskim rekrutnim komisijam, ki bi morale opraviti določitev telesne sposobnosti vermanskih članov,³⁵⁷ je bilo organiziranje Wehrmannschafta do pozne jeseni 1941 že zaključeno, zato je 4. novembra 1941 njegov glavni vodja Blasch poročal v Gradec, da ima 10 Standart s 307 Sturmi, v katerih je delovalo 84.700 vermanov.³⁵⁸ Izmed že omenjenih 10.706 vermanov, kolikor jih je bilo spočetka vključenih v Standarto Celje – vzhod, jih je bilo v naslednjem letu na zdravniških pregledih 815 ocenjenih za nesposobne opravljanja službe v Wehrmannschaftu (dodeljena ocena U oz. »Untaugliche«), 1.123 vermanov pa je bilo med majem 1941 in koncem marcem 1942 odposlanih na delo v Nemčijo. Posledično je imela Standarta Celje – vzhod ob koncu marca 1942 v svojem sestavu še 8.768 moških, julija istega leta pa 8.226.³⁵⁹

Še v oktobru 1941 pa je na Spodnjem Štajerskem sledila nova ustanovitev posebnih vermanskih formacij, ki naj bi obogatile tukajšnje splošne enote vermanšafta. Med njimi so bili tudi posebni Sturmi, t. i. »Sondersturmi SS«, katerih notranja struktura je bila zelo podobna Sturmom.³⁶⁰ Na Spodnjem Štajerskem je bilo ustanovljenih 15 takšnih Sondersturmov SS, ki so skupaj tvorili posebni vermanski polk oz. Sonderstandarte Wehrmannschafta ŠDZ (kasneje poimenovana kot SS-Wehrmannschaft Sonderstandarte), njeno poveljevanje pa je prevzel esesovski častnik Sturmbannführer Rüpschl (podrejen in odgovoren direktno vrhovni vodji Wehrmannschafta). Pri mobilizaciji moških so veljala enaka pravila kot za sprejem v SS v nemškem rajhu. Vsak Sondersturm naj bi štel točno 150 moških.³⁶¹ V okupirani Rogaški Slatini se je 1. decembra 1941 oblikoval en Sondersturm s formalnim poimenovanjem »Sondersturm 8/Rohitsch-Sauerbrunn«. Za glavnega poveljnika t. i. 8. posebne čete je bil določen zloglasni slatinski Ortsgruppenleiter (vodje krajevne skupine ŠDZ) in nemški župan Herbert Miglič, ki je z imenovano vermansko funkcijo pridobil še naziv Sturmführerja. Za vodjo notranje službe (»Innendienstführer«) v 8. posebni četi je Miglič imenoval Gustava Učesaneka, za računovodjo (»Rechnungsführer«) Franca Lorberja in Karla Plemenitaša za pisarja. Vlogo namestnika vodje Sondersturma je prevzel Anton Štern. To posebno formacijo, ki se je od začetka decembra 1941 pričela uporabljati za varovanje Migličevega občinskega urada, so sestavljale tri Truppe.³⁶² Zaradi pomanjkanja osebja je Miglič mnoge podvodje (»Unterführerje«) mobiliziral kar iz že

³⁵⁷ Zdravniki so pričeli z ugotavljanjem telesnih zmognosti šele februarja 1942. Na podlagi pregleda so potem tudi izločili nesposobne. Ferenc, »Nemška okupacija«, str. 275.

³⁵⁸ Ferenc, »Wehrmannschaft v boju«, str. 86.

³⁵⁹ ARS, AS 1690, šk. 72, f. 311, »Stärkemeldung«, 24. 3. 1942, 23. 7. 1942.

³⁶⁰ ARS, AS 1690, šk. 68, f. 306–307, »Aufstellung v. Stürmen«, 24. 10. 1941.

³⁶¹ Zorko, *Wehrmannschaft*, str. 31–32.

³⁶² ARS, AS 1690, šk. 68, f. 306–307, »Sondersturm in Rohitsch-Sauerbrunn«, šk. 67, f. 305, »Verteiler V«, 1. 4. 1942, str. 3.

obstojećih Sturmov v prostoru Rogaške Slatine, kar je povzročilo silna negodovanja pri Sturmführerjih, ki jim je že tako ali tako primanjkovalo zanesljivih vermanskih podvodij. Zadeva je bila na koncu pripeljana celo tako daleč, da je o nadaljnjem dodeljevanju vodstvenega kadra Sondersturm lahko odločal še samo vodja Standarte Celje-vzhod.³⁶³ Migličev 8. Sondersturm SS kljub začetnim navodilom ni nikoli obsegal več kot 50 mož, podobno stanje je bilo tudi drugod. Za razliko od pripadnikov običajnega Wehrmannschafta so vodje in navadni možje Sonderstandarte (in pripadajočih Sondersturmov) nosili uniforme splošne SS (*»Allgemeine SS«*): črne škornje, hlače in bluzo, rjavo srajco, črno kapo Wehrmannschafta in črni vojaški pas z zaponko. Na spodnjem delu levega rokava je bil všit narokavni trak z napisom »Sondersturm«, na zgornjem levem delu rokava pa se je nosil klasični narokavni trak ŠDZ. Po že omenjenem preimenovanju v SS-Wehrmannschaft Sonderstandarte so se na uniforme všile tudi zloglasne SS oznake: namesto orla na kapi kar mrtvaška glava, SS pasna spona, narokavni trak z napisom SS namesto Sondersturm in namesto narokavnega traku ŠDZ kar splošni narokavni trak rdeče barve s svastiko na sredini.³⁶⁴ Skupaj s preostalimi Sondersturmi naj bi Migličeva posebna četa postala jedro za Himmlerjevo »črno vojsko« SS v Spodnji Štajerski.³⁶⁵ Pričevalcu Antonu Tepežu je ta »vermanska SS enota« ostala v spominu: *»Organizirali so Vermanšaft. Slatinčani so se v to vključevali in organizirali so celo neko miniaturno slovensko SS enoto – imeli so črne uniforme. /.../ Slovenska SS enota je bila oblikovana v Rogaški. Ampak brez orožja, neke parade so organizirali.«*³⁶⁶

Posamezne Standarte so tvorili tudi glasbeni vodi Wehrmannschafta (tudi *»Muzikzug«* ali *»Spielmannzug«*), ki so imeli vedno vodjo (*»Kappelmeister«*) in instrumentalno godbeno zasedbo, glasbeno moštvo pa je bilo določeno iz vrst Wehrmannschafta. Pri njihovem ustanavljanju so se Standarte najbrž povezale s kulturnimi uradi in lokalnimi skupnostmi, namenjeni pa so bili vsem lokalnim prireditvam s političnim nabojem, kjer so sodelovali tudi običajni vermanski oddelki. Člani glasbenih vodov so bili oblečeni v klasične vermanske uniforme, na ramenih pa so nosili posebne vezene poklopce iz blaga, tj. t. i. lastovičja gnezda (*»Schwalbennester«*), ki so bili v rabi tudi pri glasbenih oddelkih mnogih drugih političnih vrst.³⁶⁷ V zdravilišču Rogaška Slatina se je oddelek vermanskega glasbenega voda oblikoval v obdobju od sredine maja do avgusta 1942, glasbeno zasedbo pa je določil in opremil vodja

³⁶³ ARS, AS 1690, šk. 68, f. 306–307, »Unterführer zum Sondersturm«, 8. 12. 1941; »Unterführer zum Sondersturm«, 12. 12. 1941.

³⁶⁴ Zorko, *Wehrmannschaft*, str. 32, 96.

³⁶⁵ Ferenc, »Nemška okupacija«, str. 274.

³⁶⁶ Anton Tepež, avdiopričevanje (izpraševal Daniel Siter).

³⁶⁷ Zorko, *Wehrmannschaft*, str. 36.

Standarte Celje-vzhod SA-Obersturmbannführer Egger. Prvo vodjo tukajšnjega glasbenega voda je okupator iz neznanih razlogov zaprl in aretiral, drugega Kappelmeistra, tj. Borisa Ferlinca, je določil župan Miglič. Sredi maja 1942 je Muzikzug iz Rogaške Slatine štel natanko 20 mož.³⁶⁸ V šoli Wehrmannschafta v slatinskem zdravilišču so potekali tudi posebni tečaji za bobnarje in horniste iz posameznih glasbenih vodov.³⁶⁹

Št.	Ime	Višina	Teža
1	Karat Adolph	1.73 m	55
2	Himmel Ludwig	1.72	55
3	Kalischer Albin	1.55 m	54
4	Raschnitz Albin	1.70	54
5	Quersch August	1.70 m	54
6	Kas Adolf	1.60	54
7	Koparsch Karl	1.67 m	54
8	Schaly Josef	1.68	53
9	Schaly Heigl	1.60	52
10	Periak Johann	1.63	55
11	Kankovitsch Adolph	x	53
12	Lausogger Johann	1.70	55
13	Tropel Adolph	1.78 m	54
14	Koschak Franz	1.70	56
15	Koschak Alois	1.70	54
16	Witschl Simon	1.72	54
17	Blaschke Robert	1.73	55
18	Sobetz Leopold	1.72	54
19	Fischer Franz	1.72	55
20	Fick Josef	1.72	53

Slika 18: Imenski seznam članov glasbenega voda Wehrmannschafta v Rogaški Slatini s podatki o posameznikovi telesni višini in velikosti obleke (uniforme). Vir: ARS, AS 1690, šk. 72, f. 311, »Uniformen für die Wettkämpfe u. MZ«, 14. 5. 1942, str. 2.

V enem izmed svojih povelj je glavni poveljnik Wehrmannschafta ŠDZ zapisal, da je vermanšaft vojaška organizacija, kjer se morajo dosledno upoštevati ukazi nadrejenih.³⁷⁰ Neupoštevanje povelj nadrejenih oddelkov ali opitost vermana v uniformi vermanšafta je bilo pogostoma kaznovano s 24-urnim oz. večdnevним odvzemom prostosti.³⁷¹

Zgodovinar Tone Ferenc je v svoji raziskavi o pritegnitvi vermanšafta v boj proti partizanskim oddelkom jasno nakazal, da zametki vključevanja vermanov v vojaško spopadanje zoper NOB segajo že v jesen 1941, ko so se vermani kot pomožna bojna sila pričeli uporabljati za zasledovanje partizanov. Mnogi vermanski moške pa so bili na podlagi posebnega dogovora iz začetka septembra 1941 vpeti v sodelovanje z nemškim orožništvom, s čimer so številni prejeli tudi lastno orožje in strelivo. Večja in aktivnejša mobilizacija vermanov v tovrstno vojskovanje pa se je začela spomladi 1942.³⁷² Pripravljanje vermanov na aktivno vključevanje v uničevanje partizanskih oddelkov ter ugotavljanje njihovih splošnih bojnih sposobnosti in izurjenosti je

³⁶⁸ ARS, AS 1690, šk. 72, f. 311, »Musikzug«, 10. 8. 1941, 13. 8. 1942; »Uniformen für die Wettkämpfe u. MZ«, 14. 5. 1942.

³⁶⁹ Kočevar, »Gorenjski mobiliziranci ...«, str. 86.

³⁷⁰ ARS, AS 1690, šk. 67, f. 305, »Verteiler V: Standartenbefehl Nr. 8/43«, 11. 3. 1943, str. 2.

³⁷¹ ARS, AS 1690, šk. 67, f. 305, »Verteiler V: Standartenbefehl Nr. 10/43«, 14. 4. 1943, str. 1.

³⁷² Ferenc, »Wehrmannschaft v boju«, str. 90; Ferenc, »Nemška okupacija«, str. 275.

razvidno tudi iz prirejanja vsakoletnih vojaških iger v Celju, česar so se morali udeleževati tudi posamezni Sturmi iz celjskega političnega okrožja. Tovrstnih »polkovnih obrambnih tekem« se je denimo v juniju 1942 udeležil tudi najmočnejši in najbolj pripravljen ter opremljen 81. Sturm iz Rogaške Slatine, ki je s 581,5 točkami dosegel slabo 14. mesto (na tekmovanju je skupno nastopalo 17 Sturmov). V metanju ročnih granat se je dobro izkazal Sturm »Negonje« (z 38 metri se je uvrstil na 5. mesto), zelo slabo pa Migličev 8. Sondersturm, ki je zasedel zadnje (dvajseto) mesto.³⁷³ Iz kostrivniške šolske kronike je razvidno, da so bili vermani iz tega območja do sredine julija 1942 že povezani v oborožene vojaške enote za boj proti partizanom oz. »komunističnim bandam«, kakor so jih Nemci takrat pojmovali. Protipartizanskemu boju se je za obdobje petih tednov prostovoljno pridružil tudi Eisbacher, tedanji vodja nemške ljudske šole v Kostrivnici.³⁷⁴ Z naraščanjem partizanske aktivnosti so Nemci sredi aprila 1942 v Mariboru ustanovili še vermanski bataljon »Jug« (»Wehrmannschaftbataillon Süd«), čigar rezervna četa je bila stacionirana prav v Rogaški Slatini.³⁷⁵

Slika 19: Bojni marš kakšnih 30 vermanov poleti 1942 v Kostrivnici. Vir: šolska kronika podružnične osnovne šole Kostrivnica. »Schuljahr 1942/43«, str. 29.

³⁷³ ARS, AS 1690, šk. 67, f. 305, »Wehrkämpfe am 6. und 7. 6. 1942«, 9. 6. 1942, str. 1–2.

³⁷⁴ Šolska kronika podružnične osnovne šole Kostrivnica, »Schuljahr 1942/43«, str. 29.

³⁷⁵ Ferenc, »Nemška okupacija«, str. 276.

6.1.1 Jezikovni tečaji nemščine po posameznih Sturmih

Za hitro osvajanje znanja nemškega jezika so se prirejali tudi posebni vermanski jezikovni tečaji nemščine (*»Wehrmannschaftssprachkurse«*), ki so običajno potekali enkrat ali dvakrat tedensko po dve uri.³⁷⁶ Glavni vodja spodnještajerskega Wehrmannschafta je oktobra 1942 v enem izmed svojih obvestil zapisal, da naj bi do marca 1943 vsi vermani s pomočjo jezikovnih tečajev osvojili vsaj osnovni nivo nemščine in bi lahko zato komunikacija tudi med najnižjimi vermanskimi vrstami potekala samo še v nemškem jeziku. V nasprotnem primeru jim je vrhovni poveljnik SA-Oberführer Blasch sporočil, da brez znanja nemškega jezika prihodnost v prostoru nemškega rajha zanje preprosto ne obstaja.³⁷⁷ Vermanom je bila pri učenju nemščine dovoljena tudi uporaba dvojezičnih slovarjev in beril z vključenimi razlagami v slovenskem jeziku.³⁷⁸ Iz nemške šolske kronike Volksschule v Kostrivnici izvemo, da so imeli tamkajšnji vermanski oddelki v decembru 1941 šest obveznih večernih tečajev nemščine. Trije tečaji so bili izvedeni v nemški ljudski osnovni šoli v Kostrivnici, kjer so tečaje izvajali in vodili Stützpunktleiter Herbert Kupnik (nekdanji okupacijski župan občine Kostrivnica), občinska uradnica Marija Ogrizek in verman Friedo Linditsch. Na Podplatu je bil decembra 1941 izveden en tečaj, dva pa v Spodnjem Gaberniku in Čači vasi. Pri izvajanju tečajev so bili po okoliških naseljih občine Kostrivnica mobilizirani še dodatni izvajalci: Marija Šket in Hermine Sieber v Čači vasi, Franz Feis v Zagaju in Julie Schunkowitsch v Spodnjem Gaberniku. Glavni nosilec in organizator tovrstnih jezikovnih tečajev nemščine v občini Kostrivnica je bil šolski upravitelj in komisar kostrivniške ljudske osnovne šole Harald Andrée, ki je decembra 1941 podal oceno, da se je večina mladih in starejših prebivalcev voljna učiti nemškega jezika.³⁷⁹ Neimenovanega meseca in leta (po vsej verjetnosti gre za drugo polovico leta 1942) se je petih tečajev nemščine (Kupnik ponovno kot eden izmed izvajalcev), ki so bili organizirani za jezikovne potrebe pripadnikov 86. »Sturma« (operativno področje Kostrivnice), udeležilo vsega skupaj približno 200 ljudi.³⁸⁰ Še pred priredbo tečajev (za 64. Sturm so se izvajali v prostorih nemške ljudske osnovne šole v Kostrivnici, sobi za goste pri Bračunu in Kupniku na Podplatu in neimenovani vili v Spodnjem Gaberniku) je bilo znanje nemščine pri vermanih v 86. Sturm zelo slabo: samo 10 jih je govorilo perfektno nemško, 35 jih je imelo polomljeno nemščino, točno 200 preostalih vermanov pa nemščine sploh ni obvladalo.³⁸¹ O slabem znanju nemškega jezika

³⁷⁶ ARS, AS 1690, šk. 35, f. 261, »Sprachkurse der Wehrmannschaft«, 8. 10. 1942, str. 1–2.

³⁷⁷ ARS, AS 1690, šk. 35, f. 261, »Sprachkurse der Wehrmannschaft«, 8. 10. 1942, str. 1–2.

³⁷⁸ ARS, AS 1690, šk. 35, f. 261, »Sprachkurse der Wehrmannschaft«, 8. 10. 1942, str. 1–2.

³⁷⁹ Šolska kronika podružnične osnovne šole Kostrivnica, »Schuljahr 1941/42«, str. 6.

³⁸⁰ ARS, AS 1690, šk. 73, f. 312, »Sturm: 86/Königsbrunn.«

³⁸¹ ARS, AS 1690, šk. 69, f. 308, »Deutsche Sprachkurse«, 21. 11. 1941, str. 1–2.

znotraj posameznih »Sturmov« govori tudi poročilo vodje 83. »Sturma« (Topole) vermana Schentjurza (Šentjurca), ki je ob koncu novembra 1941 navajal, da je imel v svoji enoti 223 vermanov, nemško pa jih je govorilo zgolj pet. Zaradi tega je pripisal, da njegova vermanska formacija potrebuje nujno vsaj štiri jezikovne tečaje nemškega jezika, ki se lahko izvedejo v prostorih svetokriške šole.³⁸² V začetni fazi oblikovanja vermanskih oddelkov znotraj omenjenega Sturma pa je bilo v začetku julija 1941 stanje celo takšno, da ni noben verman iz prostora, kjer je deloval Sturm »Topole« govoril nemško, zato je bila zanje udeležba na šoli vermanšafta v Rogaški Slatini obvezna.³⁸³ Kar se tiče obvladovanja nemškega jezika je bilo nekoliko znosnejše stanje v 48. »Sturmu« (Rogatec), kjer je od 234 vermanov tekoče govorilo nemško 25 mož. Vodja tega »Sturma« Leopold Hasenbüchel (lokalni folksdojčer iz Rogatca) je prav tako pripisal, da je za njegovo enoto nujna izvedba štirih nemških tečajev.³⁸⁴ Tečajev nemščine je bil decembra 1941 deležen tudi najštevilčnejši »Sturm« v prostoru Rogaške Slatine, tj. 81. »Sturm« (Rogaška Slatina), kateremu je poveljeval verman Alois Beigott in je v najštevilčnejši zasedbi štel nekaj manj kot 250 mož; ob koncu leta 1941 je bilo 67 vermanov iz tega »Sturma« premeščenih v prostor starega rajha, zato se je njegova moč zmanjšala na 175 mož. Ob koncu jezikovnih tečajev so se običajno prepevale tudi nemške pesmi. Vodja 81. »Sturma« je v poročilu, ki je bilo naslovljeno na nadrejeno »Standarto Celje-vzhod« še pripisal, da so bile za njegovo moštvo nakupljene tudi učne knjige za učenje nemškega jezika.³⁸⁵ Obvladovanje nemščine v Beigottovem Sturmu je bilo pred priredbo tečajev skrajno porazno: 7 vermanov je govorilo perfektno nemško, 45 pomanjkljivo oz. nezadostno, preostali (nekaj manj kot 200 vermanov) pa nemško sploh ni govorilo. Za izvedbo tečajev nemščine je imel 81. Sturm na voljo prazno učilnico v svetokriški nemški osnovni šoli in prostore slatinskega gasilskega doma.³⁸⁶

6.1.2 Vermanski apeli

Za pripadnike Wehrmannschafta iz posameznih krajev oz. krajevnih skupnosti so se redno prirejale bojne vaje in t. i. apeli,³⁸⁷ kjer je šlo za periodična zborovanja, ki so se na podeželju običajno prirejala ob nedeljah, v mestnih središčih pa tudi večkrat tedensko. V uvodnem delu

³⁸² ARS, AS 1690, šk. 69, f. 308, »Deutsche Sprachkurse«, 25. 11. 1941.

³⁸³ ARS, AS 1690, šk. 68, f. 306–307, »Sturmführer der Neuaufgestellten Stürme u. Unterteilung in Trupp und Scaren«, 3. 7. 1941.

³⁸⁴ ARS, AS 1690, šk. 69, f. 308, »Deutsche Sprachkurse«, 26. 11. 1941.

³⁸⁵ ARS, AS 1690, šk. 69, f. 308, »Deutschkurse«, 9. 12. 1941, str. 1-2; »Beurteilung«, 26. 6. 1941.

³⁸⁶ ARS, AS 1690, šk. 69, f. 308, »Deutsche Sprachkurse«, 21. 11. 1941.

³⁸⁷ O prirejanju apelov v Rogaški Slatini, njihovih govornikih in osrednjih temah ter statistiki udeležbe glej poglavje o delovanju Štajerske domovinske zveze v zdravilišču.

apela so možje najprej dvignili nacistično zastavo in uprizorili Hitlerjev pozdrav, nakar je vodja vermanske enote preveril prisotnost in navzočim prebral obvestila ter okrožnice višjih poveljstev. Zatem je sledila ura politične vzgoje in t. i. eksercir (telesna vadba), kar so kasneje nadomestile tudi vojaške borbene vaje. Splošno gledano naj bi bila udeležba na sicer obveznih vermanskih apelih slaba, praksa pa je pokazala, da se proti obveznikom, ki se niso pojavljali na tovrstnih propagandnih dogodkih, niso izvajale posebne sankcije.³⁸⁸ Iz nemških poročil Wehrmannschafta oz. Štajerske domovinske zveze je razvidno, da so se apeli za vermane v Rogaški Slatini sklicevali pred poslopjem Erzherzog Johanna, kjer je delovala sama šola Wehrmannschafta. To so bili t. i. »Führerappell«; druga vrsta apelov (t. i. »Schulungsappell«) se je prirejala v okviru delovanja splošnega nemškega šolstva v Rogaški Slatini in so običajno potekali pred šolskimi objekti. Takšen je bil denimo prirejen sredi januarja 1943, ki so se ga morale na ukaz župana Migliča udeležiti vse podvodje slatinskih Sturmov. Tistega dne so bili vermani oproščeni svojih vsakdanjih obveznosti.³⁸⁹

6.2 »SA Führerschule« v Rogaški Slatini in izvajanje vzgojno-vojaških tečajev

V poslopiju stavbe Erzherzog Johann³⁹⁰ v Rogaški Slatini je bila kmalu po prihodu oddelkov SA v zdravilišče v skladu z navodili o osnovnih direktivah in organizaciji vermanšafta ustanovljena priznana oficirska šola za potrebe izobraževanja, pripravljanja in usposabljanja poveljniških kadrov gorenjskega in štajerskega vermanšafta.³⁹¹ Formalni naziv ustanove, ki so jo z udeležbo na tečajih obiskovali vermani iz Spodnje in Zgornje Štajerske, Gorenjske in pa tudi Južne Koroške, je bil t. i. »SA Gruppenschule Südmark« (imenovana tudi »Führerschule der Wehrmannschaften des Steirischen Heimatbundes Rohitsch-Sauerbrunn« ali krajše »SA Führerschule Rohitsch Sauerbrunn«).³⁹² Na posebni spodnještajerski šoli Wehrmannschafta v Rogaški Slatini s pripadajočim vadbenim centrom so se prirejali teoretični in praktični

³⁸⁸ Zorko, *Wehrmannschaft*, str. 56.

³⁸⁹ ARS, AS 1690, šk. 76, f. 315, »Führerappel«, 30. 4. 1943; »Truppdienst am 17. 1. 1943«, 12. 1. 1943.

³⁹⁰ Štajerski gospodar, okupatorjev uradni časopisni tednik, ki je izhajal v Mariboru in imel obtok v prostoru celotne Spodnje Štajerske, je ob izidu prve številke 3. maja 1941 namenil tej avstrijski nadvojvodi in feldmaršalu ter njegovim koristnim delom v štajerskem prostoru obsežen članek. Sodeč po vsebini je Erzherzog ljubil slovensko Štajersko in se je tukaj pogostoma zadrževal, tukaj si je kupil celo rodovitno vinorodno zemljišče in postal vinogradnik. V poletnih mesecih naj bi mnogokrat obiskal tudi Rogaško Slatino, kjer se je zdravil in počival. Ureditev zdraviliškega parka in zvišanje turističnega obiska v Rogaški Slatini naj bi bila med drugim prav tako njegova zasluga. »Erzherzog Johann in Spodnja Štajerska.« *Štajerski gospodar*, str. 6–7. Njemu v čast je nemški okupator stavbo preimenoval iz Aleksandrovega doma v Erzherzog Johann.

³⁹¹ ARS, AS 1690, šk. 81, f. 320, »Merkblatt für Lehrgangsteilnehmer an der Gruppenschule der SA-Gruppe Südmark«; fototeka MNZS.

³⁹² Kočever, »Gorenjski mobiliziranci ...«, str. 67; Zorko, *Wehrmannschaft*, str. 38; »Beförderungen in SA und NSKK: In der SA – Gruppe Südmark.« *Völkischer Beobachter (ANNO)*, 31. januar 1942, str. 4.

izobraževalni tečajji ter razna tekmovanja, ki so v ideološkem duhu nacionalsocialističnega svetovnega nazora in vojaške vzgoje skrbela za usposabljanje novih vodij (*»Führer«*) in namestnikov vodij (podvodje ali nižje vodje oz. *»Unterführer«*) vermanšafta ŠDZ.³⁹³ Šef štaba SA Gruppe Südmark Lorenz Ohrt se je že v začetku jeseni 1941 dogovoril z obema vodjama vermanšafta,³⁹⁴ da bo na vsak tečaj odposlanih nekje približno 170–175 kandidatov (med 130 in 135 iz ŠDZ ter 40 iz KLZ). Prvi vermani iz gorenjske zasedbene cone so se na tečajih v Rogaški Slatini znašli septembra 1941, kjer so – kar je zanimivo – prejeli narokavne trakove Štajerske domovinske zveze (gorenjski vermani so svoje trakove pridobili šele spomladi 1942). Poznejše številke so pokazale, da je bila do konca leta 1942 povprečna udeležba enega tečaja približno 150 kandidatov (okoli 100 mož iz ŠDZ in 50 iz KLZ).³⁹⁵

Slika 20: Hotel Erzherzog Johann (današnji Hotel Aleksander) kmalu po nemški zasedbi leta 1941. V tem objektu neposredno nad zdraviliškim parkom je SA-Wehrmannschaft ustanovil priznano šolo za politično in vojaško usposabljanje vodstvenega kadra štajerskega in gorenjskega vermanšafta. Desno od vhodnih vrat se pod povečavo vidi tudi pozdravna tabla z orlom, ki drži oljni venec, v katerem je vklesan nacistični kljukasti križ. Večji del stavbe je do danes ohranil nespremenjeno podobo, zgolj zahodno krilo se je razširilo in modificiralo z izgradnjo novega veznega objekta. Vir: SI_ZAC/0907/004/008/00075, fond Zdravilišče Rogaška Slatina (1800-2000).

³⁹³ ARS, AS 1690, Oboroženi oddelki Štajerske domovinske zveze.

³⁹⁴ Blaschem kot vodjo vermanšafta v Štajerski domovinski zvezi (ŠDZ) na Spodnjem Štajerskem in Erichom Beckom kot poveljnikom vermanšafta v gorenjski zasedbeni pokrajini, kjer je med nemško okupacijo delovala Koroška ljudska zveza (KLZ).

³⁹⁵ Kočevar, *»Gorenjski mobiliziranci ...«*, str. 67–68, 84, 86–87. Verjetno je bilo leto 1942 zadnje leto, ko se je vermane iz gorenjske okupacijske pokrajine pošiljalo na tečaje usposabljanja v Rogaško Slatino. Raziskovalni izsledki kažejo namreč na to, da za leto 1943 ni več ohranjenih dokumentov, ki bi pričali o pošiljanju Gorenjcev v spodnještajersko zdravilišče. Zorko v svojem pregledu Wehrmannschafta ŠDZ prav tako trdi, da se je gorenjske vermane pošiljalo na tečaje v slatinsko zdravilišče do jeseni 1942, ko je bil Wehrmannschaft na Gorenjskem dokončno ukinjen. Kočevar, *»Gorenjski mobiliziranci ...«*, str. 87; Zorko, *Wehrmannschaft*, str. 38.

Tako imenovana grupna šola je svoja vrata odprla že sredi maja 1941, za njeno prvo vodjo pa je bil določen SA-Standartenführer Ernst Dräbert, ki je ob koncu leta 1941 poročal, da se je od njene ustanovitve do decembra 1941 na tritedenskih tečajih pripravljalo, izobraževalo in usposabljal več kot 1.000 vodij vermanskega. ³⁹⁶ Dräbert je vodil šolo do zime 1942/43, ³⁹⁷ nato pa je moral njeno vodenje zaradi lastnega napredovanja (pridobitev čina SA-Oberführer) in premestitve prepustiti SA-Oberführerju Mayerhöferju. Slednji je po znanem frankolovskem atentatu 3. februarja 1945 nad celjsko okrožno vodjo Dorfmeister postal tudi deželni svetnik in vrhovni vodja celjskega okrožnega prostora. ³⁹⁸ Mayerhöfer je na tem položaju ostal do sredine julija 1943, ko ga je Gaurat Steindl, ki je medtem od Franza Blascha 15. julija 1943 sam prevzel poveljstvo nad Wehrmannschaftom, poklical k sebi in ga imenoval za vodjo njegovega vrhovnega vermanskega štaba (*»Stabsführer«*). ³⁹⁹ Po odhodu Mayerhöferja je po nekaterih podatkih vodstvo šole v Rogaški Slatini za kratek čas prevzel tudi SA-Obersturmbannführer Hans Lükerman, oprijemljiva sled za Lükermanovimi nasledniki pa se nato povsem izgubi. ⁴⁰⁰

Slika 21: O odhodu Mayerhöferja v Steindlov oficirski štab je 21. julija 1943 poročal tudi nacionalsocialistični časopis Völkischer Beobachter. Na začetku je kot član vodilne poveljniške hierarhije v Wehrmannschaftu omenjen tudi Ernst Dräbert. Vir: Völkischer Beobachter, »In der Untersteiermark...«, 21. julij 1943, letnik 56, številka 202, str. 4.

³⁹⁶ »Wehrmannschaftsführer erhalten ihre Ausbildung.« *SA in Feldgrau*, November/Dezember 1941, str. 2.

³⁹⁷ Kdaj natanko je prišlo do zamenjave Ernsta Dräberta ni povsem znano. Premestitev se je zagotovo zgodila najkasneje do 1. marca 1943, ko je prišlo do reorganizacije splošnih enot Wehrmannschafta. Takrat je Dräbert, ki je medtem napredoval v SA-Oberführerja, prevzel poveljevanje nad novoustanovljeno formacijo Wehrmannschaft Brigade Celje, kamor je spadala tudi Standarta Celje – vzhod. Zorko, *Wehrmannschaft*, str. 25; Wehrmannschaft of StHB. <https://forum.axishistory.com/viewtopic.php?t=197593> (dostop: maj 2019); »In der Untersteiermark...«. *Völkischer Beobachter*, 21. julij 1943, str. 4; »Beförderungen in SA und NSKK: In der SA – Gruppe Südmark«. 31. januar 1942, str. 4.

³⁹⁸ ARS, AS 1690, šk. 78, f. 317, »Diensteinteilung für Montag...«, 22. 5. 1943; Wehrmannschaft of StHB. <https://forum.axishistory.com/viewtopic.php?t=197593> (dostop: maj 2019).

³⁹⁹ »In der Untersteiermark...«. *Völkischer Beobachter*, 21. julij 1943, str. 4; »Veränderungen in der Führung der Wehrmannschaft.« *Marburger Zeitung*, 21. julij 1943, str. 3.

⁴⁰⁰ Wehrmannschaft of StHB. <https://forum.axishistory.com/viewtopic.php?t=197593> (dostop: maj 2019).

Čeravno naj bi bila šola Wehrmannschafta po prvotnem načrtovanju v začetku leta 1942 prestavljena iz Rogaške Slatine v Novo Celje je slatinsko zdravilišče obdržalo funkcijo usposabljanja poveljniških oddelkov vermanšafta vse do konca vojne.⁴⁰¹ Do konca leta 1941 je bilo na šoli vermanšafta v Rogaški Slatini prirejenih osem tritedenskih tečajev (»*Lehrgang*«), drugi in tretji med junijem in julijem 1941, četrti od konca julija do sredine avgusta 1941, šesti v oktobru in sedmi v novembru 1941, zadnji pa je trajal med 1. in 21. decembrom 1941.⁴⁰² Deveti izmed tovrstnih tečajev za t. i. vermanske podvodje se je pričel v začetku aprila 1942, udeležilo pa se ga je natanko 100 vermanov iz različnih Standart; v juniju 1942 je potekal že 11. tečaj, nato pa je – kar se tiče nadaljnjega izvajanja tečajev – sledil nekoliko daljši premor.⁴⁰³ Naslednji, 12. tovrstni tečaj je potekal šele marca 1943.⁴⁰⁴ Že v prvih treh mesecih leta 1942 pa sta za vodje Standart potekala tudi dva posebna vadbena tečaja (t. i. »*Sonderlehrgang*«).⁴⁰⁵ Od konca maja 1942 se je pri določenih tečajih spremenil tudi čas njihovega trajanja. S prvotnih treh tednov se je namreč izvajanje tečajev na šoli Wehrmannschafta v Rogaški Slatini podaljšalo na pet tednov.⁴⁰⁶ Poleg zgoraj omenjenih standardnih tečajev so v zdravilišču potekali tudi posebni vadbeni tečaji, in sicer že omenjeni »*Sonderlehrgang*« (za vodje Standart), »*Einweisungslehrgang*«, »*Ausbildner-lehrgang*« (usposabljanje za inštruktorje oz. vaditelje), »*Schiesswarte-Lehrgang*«, »*Rechnungsführer-Lehrgang*«, »*Fürsorgewarte-Lehrgang*«, »*Truppführer-Lehrgang*«, »*Zugführerlehrganges*«, »*Leistungsschein Lehrgang*« (tečaj za pridobitev SA vojaškega znaka) itd.⁴⁰⁷ Čez vso poletje 1943 so Nemci iz rajha v šolo Wehrmannschafta v Rogaško Slatino vozili tudi mladoletne člane Nemške mladine, ki so se udeležili posebnih 10-dnevnih tečajev natančnega streljanja in pravilnega ravnanja z orožjem. V zdraviliškem okolju se je torej pričelo pridobivanje njihove osnovne vojaške izobrazbe in prva faza spreminjanja nemških dečkov v profesionalne in izurjene vojake, ki naj bi bili sposobni braniti svojo domovino.⁴⁰⁸ Julija 1943 so se na šoli Wehrmannschafta prav tako pričeli izvajati še krajši

⁴⁰¹ ARS, AS 1690, šk. 35, f. 261, »2. Sonderlehrgang«, 7. 2. 1942.

⁴⁰² ARS, AS 1690, šk. 69, f. 308, »Führerschule«, 3. 12. 1941; »Beurteilung h. a. Führer«, 4. 6. 1941, str. 1; »3. Lehrgang«, 23. 6. 1941; »4. Lehrgang«, 17. 7. 1941; »6. Lehrgang an der Führerschule«, 16. 9. 1941; »7. Lehrgang«, 16. 10. 1941.

⁴⁰³ ARS, AS 1690, šk. 73, f. 312, »9. Lehrgang an der Führerschule«, 16. 3. 1942; »9. Lehrgang«, 9. april 1942; šk. 35, f. 261, »Lehrgangsplanung«, 23. 1. 2019; »Lehrgang an der Führerschule«, 9. 3. 1942; šk. 67, f. 305, »Lehrgänge an der Führerschule«, 27. 5. 1942.

⁴⁰⁴ ARS, AS 1690, šk. 78, f. 317, »Anmeldung zum Besuch eines Lehrganges an der Führerschule in Rohitsch-Sauerbrunn«, 26. 2. 1943, str. 1.

⁴⁰⁵ ARS, AS 1690, šk. 35, f. 261, »Sonderlehrgang für zugeteilte Führer«, 3. 1. 1942; »2. Sonderlehrgang«, 23. 1. 1942.

⁴⁰⁶ ARS, AS 1690, šk. 35, f. 261, »Lehrgänge a. d. Führerschule auf 5 Wochen eingestellt«, 26. 5. 1942.

⁴⁰⁷ ARS, AS 1690, šk. 35, f. 261, »2. Sonderlehrgang«, 23. 1. 1942; »Lehrgang«, 18. 11. 1942; »Lehrgang für Ausbildner im Schiessdienst«, 27. 11. 1942; f. 307, mapica I.

⁴⁰⁸ »Aus der Untersteiermark: Ausbildung der Deutschen Jugend.« *Steiererland*, str. 13.

enotedenski tečaji političnega in vojaškega usposabljanja za vodje Trupp (skupaj 8 tečajev oz. okoli 1.600 kandidatov) ter »*Schiesswarterje*« (skupno 10 tečajev oz. približno 500 mož). Med 15. julijem in 19. oktobrom se je potemtakem zvrstilo 18 tovrstnih skrajšanih tečajev, kjer je bilo prisotnih kar 2.100 vermanskih udeležencev. V Hotelu Goll (poslopje današnje stare glasbene šole) so v približno istem obdobju potekali še tečaji za negovalce in »*Rechnungsführerje*« (računovodje), kjer se je na dvajsetih tečajih (za vsako stroko po deset) zbralo okoli 1.000 kandidatov. Vodstvo in koordinacijo nad omenjenimi tečaji, na katerih je samo tekom teh štirih mesecev leta 1943 skupno prisostvovalo nekje okoli 3.100 udeležencev, so prevzeli SA-Obersturmbannführer Lindthaler (za vodje Trupp in »*Schiesswarterje*«) ter WM-Truppführer Scholar za negovalce v Hotelu Goll.⁴⁰⁹

Kar se tiče prirejanja tečajev na šoli Wehrmannschafta v Rogaški Slatini je za leto 1944 zaradi skopo ohranjenega arhivskega gradiva na voljo malo podatkov. Vsaj en tečaj usposabljanja je še zagotovo potekal med 30. aprilom in 13. majem 1944.⁴¹⁰ O kakšnem večjem številu tečajev v predzadnjem letu vojne pa navsezadnje najbrž tudi ni več mogoče govoriti, saj so – kot navaja Ferenc – vermanski oddelki v znamenju razmaha narodnoosvobodilnega gibanja v Spodnji Štajerski tekom leta 1944 doživeli velik razkroj, dokler ni jeseni 1944 prišlo do končnega padca Wehrmannschafta. Njegove preostale obstoječe enote so bile nato še isto jesen vpoklicane in absorbirane v novoustanovljeni Volkssturm, ki je tako kot marsikatera druga, v obrambni sili ustanovljena nemška bojna formacija, končal zelo neslavno.⁴¹¹ Nekje do konca prvega polletja leta 1944, ko so se tečaji v šoli Wehrmannschafta dokončno prekinili, se naj bi v zdravilišču Rogaška Slatina v skupnem seštevku odvilo približno 50 tečajev za usposabljanje vodij in podvodij oborožene veje ŠDZ.⁴¹² Kakorkoli, če se seštejemo popolnoma vse tečaje mnogih različnih tipov, ki so se odvijali na šoli pa je ta številčna ocena verjetno še nekoliko prenizka. Prvi vodja SA-šole Wehrmannschafta Dräger je namreč že decembra 1941 zapisal, da se je od ustanovitve šole (sredina maja 1941) do trenutka poročanja decembra istega leta v Rogaški Slatini izobraževalo več kot 1.000 vermanskih vodij.⁴¹³ Otto Koschitz, nacistični uradnik ŠDZ pri šefu spodnještajerske civilne uprave, je sredi aprila 1943 poročal, da se je doslej v poslopju vermanske šole v Rogaški Slatini izobrazilo in usposobilo približno 1.500 vodij in podvodij Wehrmannschafta.⁴¹⁴ Iz nemškega dokumentacijskega gradiva je jasno, da je bilo končno število

⁴⁰⁹ ARS, AS 1690, šk. 78, f. 317, »Führerausbildungswerk vom 15. 7.–31. 10. 1943, 21. 7. 1943, str. 1–2.

⁴¹⁰ ARS, AS 1690, šk. 81, f. 320, »Einberufungsbefehl«, 15. 4. 1944.

⁴¹¹ Ferenc, »Wehrmannschaft v boju«, str. 140.

⁴¹² Zorko, *Wehrmannschaft*, str. 38.

⁴¹³ »Wehrmannschaftsführer erhalten ihre Ausbildung.« *SA in Feldgrau*, November/Dezember 1941, str. 2.

⁴¹⁴ <http://karawankengrenze.at/ferenc/index.php?r=documentshow&id=302> (dostop: avgust 2019), Dokument 302, »»Die Untersteiermark wächst ins Reich«, 11. 4. 1943.

udeleženi vermanov na popolnoma vseh tečajih SA-šole Wehrmannschafta v Rogaški Slatini še precej višje. Točnega števila zaradi fragmentiranega in razkropljenega gradiva ni mogoče ugotoviti. Nekaj vermanov, ki so se tekom vojne izobraževali na tečajih šole Wehrmannschafta v zdravilišču in bili tako ali drugače vključeni v posamezne vermanske oddelke na območju Rogaške Slatine, je bilo za prispevek k vojnemu naporu nacistične Nemčije tudi visoko odlikovanih. Sredi februarja 1943 sta vermana iz Rogaške Slatine (SA-Scharführer Johann Lugauer in Max Riedl) prejela odlikovanje železnega križca II. Reda (EK II) s pripadajočim mečem.⁴¹⁵

6.2.1 Postopek prijave in običajni potek dneva

Vsi kandidati, ki so bili poslani v šolo Wehrmannschafta, so morali še pred odhodom opraviti tudi zdravstveni pregled, kjer so pridobili ustrezno potrdilo; na SA-Führerschule v zdravilišču Rogaška Slatina pa so se morali zglasti najkasneje dan pred začetkom napovedanega tečaja, zadnja ura za registracijo novih vermanov v poslopju šole je bila do 20.00 zvečer. Za čas trajanja usposabljanja so vermani prejeli živilske nakaznice (*»Lebensmittelkarten«*).⁴¹⁶ Še preden so odšli v šolo Wehrmannschafta, so morali udeleženci za čas trajanja tečajev in namestitve svoje že obstoječe živilske nakaznice (veljavne v njihovem domačem okolju) najprej prijaviti pri pristojnem gospodarskem uradu. Ta jim je izdal posebno potrdilo, ki so ga udeleženci takoj po prihodu v poslopje šole predložili zadolženemu upravitelju tamkajšnje blagajne. Praksa je pokazala na pozabljivost mnogih vermanov pri upoštevanju tovrstnega navodila in posledično neupoštevanje nadrejenih ukazov.⁴¹⁷ Prijavljenim vermanom, ki so se udeležili izobraževalnih in pripravljalnih tečajev na šoli Wehrmannschafta v Rogaški Slatini, so se povrnili stroški potovanja. Namestitev je bila za tečajnike popolnoma brezplačna, zastonj so bili tudi dnevni obroki. Na dan prihoda v šolo jim je bila nudena samo večerja, na dan odhoda pa zgolj zajtrk. Že ob prihodu v poslopje šole so morali vstopiti v vermanski uniformi, s seboj pa so bili za obdobje treh tednov primorani prinesiti papir in podlago za pisanje, barvice, mehke svinčnike ter perilo, zadostno količino oblačil in nujnih potrebščin za osebno higieno (nogavice, brisače, kopalke, britvice, zobno ščetko, zobno pasto, milo ipd.). Kar se tiče osebnih dokumentov so morali imeti pri sebi overjen *»Wehrmannschaftspass«* (potna listina vermanšafta), fotografije

⁴¹⁵ ARS, AS 1690, šk. 76, f. 315, »Kriegsverdienstkreuzbes...«, 15. 2. 1943.

⁴¹⁶ ARS, AS 1690, šk. 69, f. 308, »Sonderlehrgang für zugeteilte Führer«, 3. 12. 1941.

⁴¹⁷ ARS, AS 1690, šk. 67, f. 305, »Lebensmittel-Marken Abmeldebescheinigung«, 22. 11. 1941.

in potrdilo zdravstvene zavarovalnice. Vsak udeleženec tečajev je dnevno prejemal po 50 pfenigov žepnine, katerih izplačila so se vršila ob koncu vsakega tečaja.⁴¹⁸

WEHRMANNSCHAFT
des Steirischen Heimalbundes

Standarte: Cilli-Ost den 26.2.1943

Br. B. Nr.: An den
Führer der Wehrmannschaft

Beilagen: 1

Anmeldung

zum Besuch eines Lehrganges an der Führerschule in Rohitsch-Sauerbrunn.

Zum 12. Lehrgang an der Führerschule in Rohitsch-Sauerbrunn vom 3.3.1943 bis 24.3.1943 wird kommandiert

Name: Vorname: Blasina, Stefan

Dienstgrad: Wehrmann

Dienststellung: Führer des Sturmes 82/Cilli-Ost

Dieser Meldung liegt bei:

1. Untersuchungsergebnis (Form. 20 St. H. Wehrmannschaft)

Der gemeldete Lehrgangsteilnehmer ist vom Betrieb für die Dauer des Lehrganges abkömmlich. Der Einberufungsbefehl und das Merkblatt zum Besuch der Führerschule wurde ihm ausgehändigt. Über die Verpflegung (Abmeldebescheinigung der zuständigen Kartenverteilungsstelle) wurde er unterrichtet. Der Kassenverwalter der Standarte wurde verständigt.

Allgemeine Beurteilung:

Hier abtrennen Besondere Anordnungen umseitig!

Wehrmannschaft des Steirischen Heimalbundes

Standarte: Cilli-Ost

An den Leiter der Führerschule der Wehrmannschaft ROHITSCH-SAUERBRUNN.

W. M. Blasina Stefan wurde als Teilnehmer am 12. Lehrgang der Führerschule der Wehrmannschaft in Rohitsch-Sauerbrunn dem Führer der Wehrmannschaft gemeldet.

Zur Aufpolizei abgegeben.

Der Führer der Standarte Cilli-Ost: u.d.F.b.

Unterschrift, Dienstgrad: SA-Obersturmbannführer.

Slika 22: Prijavnica vodje 82. Sturma Štefana Blazine na 12. tečaj (»Lehrgang«), ki je potekal med 3. in 24. marcem 1943 na vodilni šoli za usposabljanje poveljniškega kadra vermanšafta v Rogaški Slatini. Prijavljeni kandidat je pozivni ukaz za udeležitev tega tečaja prejel neposredno od glavne vodje vermanšafta ŠDZ Oberführerja Blascha. Vir: ARS, AS 1690, šk. 78, f. 317, »Anmeldung zum Besuch eines Lehrganges an der Führerschule in Rohitsch-Sauerbrunn«, 26. 2. 1943, str. 1.

Vodja vermanske šole Dräger je v enem izmed svojih poročil pisal o poteku izobraževanja pod okriljem šole. Izobraževalni tečaji so temeljili na striktnih principih stroge vojaške discipline in reda, njihov namen pa je bil, da se prijavljeni kandidati sčasoma preoblikujejo v vojake, ki bodo zmožni braniti meje nemškega rajha in ohranjati ideale nacionalsocialistične ideologije.⁴¹⁹ Iz

naključno izbranega dnevnega razporeda dela za april 1942 je denimo razvidno, da so se morali vermani vstajati ob 6.30 zjutraj, čemur je sledilo polurno jutranje razgibavanje in vaje za telo, zatem pa so imeli na voljo še 30 minut časa za zajtrk in kavo.⁴²⁰ Urnik aktivnosti je bil vsekakor pester in že vnaprej striktno določen. Na dnevnem sporedu so se znašle tudi učne ure teoretičnega in praktičnega zemljepisa (še posebej pridobivanje veščin iz branja vojaških zemljevidov, orientacijska urjenja, spoznavanje delovanja in uporabe kompasa), nemščine ter nemške splošne in lokalne zgodovine, vnovično popoldansko razgibavanje (poudarek na vajah za izboljšanje telesne motorike in krepitvi telesne vzdržljivosti), predavanja o aktualnih

⁴¹⁸ ARS, AS 1690, šk. 78, f. 317, »Merkblatt für den Besuch eines Lehrganges an der Führerschule der Wehrmannschaften«.

⁴¹⁹ »Wehrmannschaftsführer erhalten ihre Ausbildung.« *SA in Feldgrau*, November/Dezember 1941, str. 2.

⁴²⁰ ARS, AS 1690, šk. 73, f. 312, »Dienstplan für 15. 4. 1942«.

političnih vprašanjih in svetovnem nacionalsocialističnem nazoru, služenju v bojnih vrstah vermanskega ter ponavljanje splošnih stražnih predpisov glede na različne oddelke SA, učenje tehničnega ravnanja z orožjem, nemških povelj znotraj oddelkov posameznih vermanskih formacij, uradnega pozdravljanja, pravilnega korakanja, poslušanje in vadba nemških koračnic.⁴²¹ Prirejale so se vojaška tekmovanja v točnosti streljanja različnih tarč in metanja ročnih granat. Veliko se je tudi predavalo in poslušalo o fűhrerju Adolfu Hitlerju, stranki NSDAP, Spodnji Štajerski, prostoru tretjega rajha in nemškega življenjskega prostora, kameradstvu, odlikovanjih, nemški vojski, boljševizmu, Judih in bojih na vzhodni fronti, zdravstveni oskrbi, ravnanju z ranjenci in njihovi negi ter primerni prehrani. Ob 18.15 je sledila večerja, ki je trajala do 19. ure, ko je bilo na sporedu uro in pol dolgo večerno petje. Ker je bilo pri večini vermanov znanje nemščine pod zadovoljivim nivojem se učenje novih pesmi v nemščini ni pogostoma izvajalo. Do 23. ure so morale bodoče vermanske vodje leči k nočnemu počitku (*»Zapfenstreich«*).⁴²² Pri telovadbi se je velika pozornost namenjala plavanju (plavalni tečaji so se izvajali v zdraviliškem bazenu v Rogaški Slatini pod vodstvom učitelja plavanja in Sturmführerja Beigotta), igram z žogo, gimnastiki, vajam za krepitev ravnotežja itn. Tovrstne vaje z izjemo plavanja so se izvajale v prostorih novega vermanskega doma v zdravilišču in pripadajočih okoliških travnikih.⁴²³

⁴²¹ ARS, AS 1690, šk. 73, f. 312, »Dienstplan für 15. 4. 1942«; »Dienstplan für Donnerstag den 14. 5. 1942«, 13. 5. 1942; šk. 68, f. 306–307, »Bericht No. 4 über den Dienst vom 1.–15. 8. 1941«, 15. 8. 1941; šk. 78, f. 317, »Ausbildungsstoff für die Lehrgänge für Führer von Trupps und Scharen in Rohitsch-Sauerbrunn...«, 17. 7. 1943, str. 1-2.

⁴²² ARS, AS 1690, šk. 73, f. 312, »Dienstplan für 15. 4. 1942«; »Dienstplan für Donnerstag den 14. 5. 1942«, 13. 5. 1942; šk. 68, f. 306–307, »Bericht No. 4 über den Dienst vom 1.–15. 8. 1941«, 15. 8. 1941; šk. 78, f. 317, »Ausbildungsstoff für die Lehrgänge für Führer von Trupps und Scharen in Rohitsch-Sauerbrunn...«, 17. 7. 1943, str. 1-2.

⁴²³ ARS, AS 1690, šk. 68, f. 306–307, »Unterführerdienst vom 31. Mai bis 25. Juni«.

7 ŠTAJERSKA DOMOVINSKA ZVEZA

Preden se lotimo njenega delovanja in posledic za prebivalstvo v lokalnem prostoru, je potrebno o tej politični organizaciji nacistov zavoljo bralčevega lažjega razumevanja najprej podati njen splošni oris. Prvi zametki vzpostavljanja štajerskega Heimatbunda segajo že v sredino leta 1940, dokončni izrisi pa se oblikovali še preden je nacistična Nemčija sploh napadla Jugoslavijo.⁴²⁴ Ko je bilo že več kot jasno, da je Nemčija zmagovalka v vojni proti skromno pripravljeni Jugoslaviji, je bila še sredi vojne, 14. in 15. aprila na dveh sestankih Uiberreitherja (prisoten tudi njegov zasedbeni akcijski štab in dotedanje pokrajinsko vodstvo Kulturbunda) v Mariboru, izdana tudi javna razglasitev njene formalnopravne ustanovitve.⁴²⁵ SA-Standartenführerja Franza Steindla, ki je bil pred vojno vodja organizacijskega urada v pokrajinskem vodstvu NSDAP za Štajersko, so potrdili za vrhovno zvezno vodjo Heimatbunda (t. i. *Bundesführer*), za njegovega namestnika pa je bil za kratek čas določen Hans Baron, dotedanji pokrajinski vodja Švabsko-nemške kulturne zveze za Slovenijo. V drugi polovici aprila je Bundesführer Steindl (bivši nadučitelj) obiskal še posamezne okraje in se s pristojnimi političnimi komisarji (takratnimi najvišjimi političnimi in oblastnimi predstavniki v okupiranih spodnještajerskih okrajih) dogovoril o pripravah na ustanovitev ŠDZ.⁴²⁶ 3. maja 1941 je Štajerski gospodar napovedoval, da bo zveza ustanovljena v najkrajšem možnem času, zbiranje prijav za vstop v Steirischer Heimatbund pa naj bi potekalo že v naslednjih dneh.⁴²⁷ Zraven je bilo izraženo še pričakovanje, /.../ »da ne bo niti enega poštenega Štajerca, ki bi ostal ob strani, temveč bodo vsi brez pridržka vstopili v Steirischer Heimatbund. Kdor ostane izven Heimatbunda, se izreka za one Slovence, ki so odgovorni za strahovlado v zadnjih 23 letih /.../ Kdo ostane izven narodne skupnosti, ne bo imel več obstanka na Spodnjem Štajerskem«. ⁴²⁸ Klavrna usoda tistih, ki vpisa v zvezo ne bi opravili, je bila s tem jasno izpovedana. Ideološko oprani nacisti so se pogostoma motili, toda pri doseganju te trditve se niso veliko zmotili. Samo v prvem krogu – v času najhujšega terorja – se je v zvezo vpisalo približno 95% prebivalcev Spodnje Štajerske.⁴²⁹

10. maja je šef civilne uprave izdal ustanovitveni odlok o vzpostavitvi Heimatbunda na področju Spodnje Štajerske. Na vodilnem čelu organizacije (zvezno vodstvo oz.

⁴²⁴ Ferenc, *Nacistična raznarodovalna politika*, str. 745.

⁴²⁵ Prav tam.

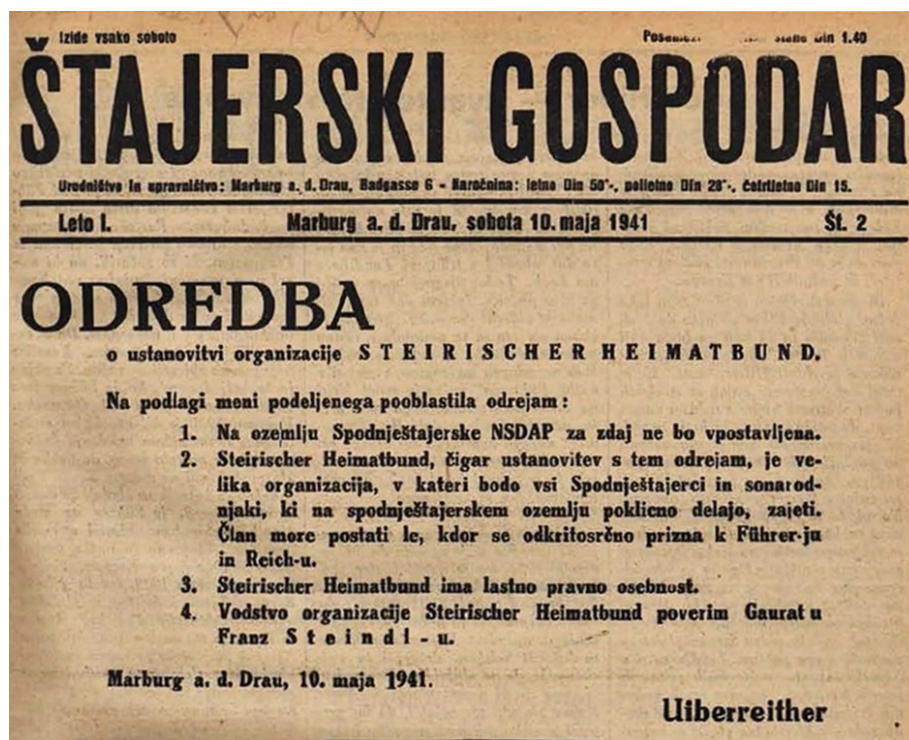
⁴²⁶ Ferenc, *Nacistična raznarodovalna politika*, str. 745–746.

⁴²⁷ »Treba je jasne opredelitve.« *Štajerski gospodar*, 3. maj 1941, str. 8, 16.

⁴²⁸ Prav tam, str. 4.

⁴²⁹ »Veličastna zmaga štajerske miselnosti.« *Štajerski gospodar*, 7. junij 1941, str. 1.

»Bundesführung«) je bil dokončno potrjen Gaurat Franz Steindl, odlok pa je med drugim tudi ugasnil upe tistih, ki so se zavzemali za ustanovitev NSDAP na Spodnjem Štajerskem.⁴³⁰

Slika 23: Razglas Uiberreitherjevega odloka o ustanovitvi Štajerske domovinske zveze. Včlanitev naj bi pomenila odkrito priznavanje pripadnosti nemškemu rajhu in njegovemu voditelju Adolfu Hitlerju, pravzaprav pa niti ni bilo nobene druge izbire. Vir: Štajerski gospodar, »Odredba o ustanovitvi organizacije Steirischer Heimatbund«, leto I, št. 2, str. 1.

Že od spočetka je bila zveza organizirana po okrožjih (v zasedeni slovenski Štajerski je okupator vzpostavil sedem okrožij s pripadajočimi sedmimi okrožnimi vodstvi) in ne okrajih, kar je bilo tudi identično organizacijski zgradbi NSDAP, ista pa so bila tudi njena organizacijska vodstvena načela (t. i. »Führerprinzip« - zvezni, okrožni in krajevno-skupinski vodje so edini odredbodajalci za celotno organizacijo na svojem ozemlju). V vrhovnem vodstvu zveze so bili za razliko od najvišjih položajev v civilni upravi nameščeni spodnještajerski Nemci, zlasti nekdanje vodje Kulturbunda in »Auslandorganisation der NSDAP«. Za celjsko politično okrožje (Kreis Cilli), kamor je teritorialno in upravno spadala tudi Rogaška Slatina, je bil imenovan okrožni vodja Anton Dorfmeister,⁴³¹ ki je bil sicer že pred tem imenovan tudi za političnega komisarja oz. kasnejšega deželnega svetnika.⁴³² Okrožja so razcepili v krajevne skupine (*Ortsgruppen*),⁴³³ ki so ponavadi potekale po mejah okupacijskih občin, le v izjemnih primerih pa je posamezna krajevna grupa obsegala tudi teritorij dveh občin. Vodenje krajevnih

⁴³⁰ »Odredba o ustanovitvi organizacije Steirischer Heimatbund.« *Štajerski gospodar*, str. 1.

⁴³¹ Po uspešnem atentatu nad Dorfmeisterjem 3. februarja 1945 ga je 5. 2. 1945 na tem položaju nasledil visok častnik SA-Oberführer Heinz (tudi Heinrich) Mayerhöfer, ki je vodil celjski »Kreisführung« ŠDZ do končnega zloma. ARS, AS 1827, šk. 73, »Obrazložitev«.

⁴³² ARS, AS 1827, šk. 73, »Obrazložitev«; Ferenc, *Nacistična raznarodovalna politika*, str. 757–758.

⁴³³ V zasedeni slovenski Štajerski je tekom nemške okupacije delovalo 144 krajevnih skupin, 619 celic in 3.975 blokov. Ferenc, *Nacistična raznarodovalna politika*, str. 757. Razčlenitev notranje organizacijske strukture krajevne grupe Rogaška Slatina bo podana v naslednjih podpoglavjih.

skupin (vodja se je imenoval *Ortsgruppenleiter* oz. *Ortsgruppenführer*) so skorajda izključno prevzemali lokalni Nemci (folksdojčerci, ki so v tem prostoru živeli že pred prihodom nemškega okupatorja in bili aktivno vključeni v narodnostni boj proti Slovencem) oz. Nemci, ki so prišli v Spodnjo Štajersko ob nameščanju okupacijskega aparata. Pogostoma so vlogo vodenja lokalnih izpostav Štajerske domovinske zveze prevzeli kar tamkajšnji župani, kar seveda izpričuje veliko pomanjkanje nemškega uradniškega osebja v tem prostoru. Slednje se je med drugim zgodilo tudi v Rogaški Slatini, Šmarju pri Jelšah in Rogatcu.⁴³⁴

Po izjemno uspešnih masovnih propagandnih zborovanjih v nemškem in slovenskem jeziku v obdobju od 11. do 17. maja se je nato takoj po koncu intenzivnega novačenja v zvezo v zdravilišču odprl prijavitni urad, kjer so si Slatinčani pridobili prijavnice za vpis v ŠDZ. Po ulicah so že v množičnem številu viseli veliki, nalepljeni belo-zeleni natisnjeni plakati, ki so vabili k pristopu v zvezo. Vsi tisti, ki niso želeli tvegati izgona, so imeli torej natanko osem dni časa (od sobote 17. maja do nedelje 25. maja), da predložijo svojo prijavo.⁴³⁵ Poleg izpolnjenih prijavljenih pol so se med obveznimi predloženimi dokumenti znašli tudi arijski izkazi, ki so potrjevali primerno krvno poreklo staršev in starih staršev ter razna dokazila o predvojnem delu za nemštvo. Izkaznica Kulturbunda je ponavadi omogočila takojšen preboj v to politično organizacijo.⁴³⁶ Popolno obvladanje nemškega jezika je ljudem znatno povečalo možnosti takojšnjega vpisa.⁴³⁷ Mobilizacija v zvezo je izključevala otroke, ki še niso dopolnili 14 let. Samo ti so se lahko vpisu začasno še izognili.⁴³⁸ Do zaključka prvega prijavnega roka (25. maj 1941) – v času najhujšega zapiranja in izganjanja slovenskega ljudstva ter najintenzivnejše nacistične socialne demagogije – se je v Heimatbund prijavilo 323.807 oz. 95 % vseh Spodnještajercev, od tega v celjskem okrožju 101.759. Vzroka za takšno uspešnost se skrivata v prikritih grožnjah, ki so jih nacisti na prefinjen način izpostavljali paralelno s pozivanjem k pristopu v zvezo in silnimi obljubami o izboljšanju socialnega položaja v povezavi z idealiziranjem nacionalsocializma v Nemčiji ter njegovi odpravi brezposelnosti in zvišanju življenjskega standarda nemškega ljudstva. Po drugi strani so opozarjali na nerešena nacionalna trenja in slab življenjski položaj delavcev v Kraljevini Jugoslaviji. V zameno za vpis v organizacijo so za svoje zasedbeno območje ponujali tudi drastično izboljšanje na področju poljedelstva, industrije, trgovine in obrti, v mestnem življenju, šolstvu, socialni preskrbi za

⁴³⁴ Ferenc, »Nemška okupacija«, str. 270.

⁴³⁵ »Odredba o ustanovitvi organizacije Steirischer Heimatbund.« *Štajerski gospodar*, 10. maj 1941, str. 1; »Steirischer Heimatbund: Tabor vseh domoljubnih Štajercev!« *Štajerski gospodar*, 17. maj 1941, str. 1.

⁴³⁶ Ferenc, *Nacistična raznarodovalna politika*, str. 746, 749.

⁴³⁷ »Spodnještajerci, učite se nemščine!« *Štajerski gospodar*, 25. oktober 1941, str. 8.

⁴³⁸ »Veličastna zmaga štajerske miselnosti.« *Štajerski gospodar*, 7. junij 1941, str. 1.

obubožano populacijo in napredek pri mladini. Prijavitelji potemtakem drugih možnosti sploh niso imeli: ali se prijavijo in upajo, da morda ostanejo doma (in za nameček doživijo še obljubljeni izboljšanje socialnega položaja) ali pa jih doleti takojšnji izgon. Nacistični oblastniki niso namreč nikoli skrivali namer o tem, da bodo izgnali vsakega, ki se ne bo želel prijaviti. Navsezadnje je članstvo v tej organizaciji predstavljalo tudi glavni pogoj za kasnejše pridobivanje nemškega državljanstva in posledičnega obstanka na spodnještajerskih tleh. Življenjska usoda več sto tisoč ljudi je bila namreč pogojena z vprašanjem državljanstva, le-to pa je bilo odvisno od članstva v samem Heimatbundu. Prijave v zvezo zatorej nikakor niso bile rezultat ljudske spontanosti, samoodločbe in prostovoljnega odločanja.⁴³⁹ Obsežna arhivska dokumentacija izpričuje, da so tisti čas v Rogaški Slatini že potekale množične preiskave in zaplembe stanovanj, aretacije in izgoni. Potemtakem ni težko razumeti, da so se lokalni prebivalci spričo resnih groženj in lastne zaslepljenosti zaradi uspešne nacistične propagande o gospodarskem in socialnem izboljšanju vključili v to organizacijo ter upali na čim ugodnejši izid.⁴⁴⁰

Do oktobra 1941 so komisije na Spodnjem Štajerskem od 323.807 prijavljenih pregledale 321.252 oseb, od tega so jih za pozitivno razrešitev prošnje za vpis predlagali 250.307, za odklonitev pa nadaljnjih 70.945.⁴⁴¹ Steindl je ob koncu novembra 1941 poročal, da je urad za članstvo v zveznem vodstvu ŠDZ 321.252 prosilcem za začasno članstvo izdal 207.530 članskih izkaznic. Navedeno je še bilo, da bodo dokončne številke znane do 1. januarja 1942, ko bodo jasni tudi rezultati rasnopolitičnih pregledov v okrožjih Trbovlje in Brežice.⁴⁴² Ob koncu marca 1942 pa je Steindl na razgovorih v Gradcu poročal, da so v njegovo organizacijo sprejeli 287.000 oseb, 78.000 pa je bilo zavrženih – več sicer iz rasnih in bioloških razlogov kot pa političnih okoliščin.⁴⁴³

7.1 Štajerska domovinska zveza v zdravilišču in oddane prijavnice

Lokalno delovanje Štajerske domovinske zveze je bilo organizirano po že omenjenih krajevnih skupinah (Ortsgruppe), ki so običajno pokrivalo isto ozemlje kot posamezne okupacijske

⁴³⁹ Ferenc, *Nacistična raznarodovalna politika*, str. 746–748, 762; Ferenc, »Nemška okupacija«, str. 268.

⁴⁴⁰ Arhiv Republike Slovenije, AS 1602 (fond Deželnega svetnika okrožja Celje: gradivo političnega komisarja Šmarje pri Jelšah s sedežem v Rogaški Slatini).

⁴⁴¹ Ferenc, *Nacistična raznarodovalna politika*, str. 753.

⁴⁴² »Bundesführer Franz Steindl: Jasne politične fronte na Spodnjem Štajerskem.« *Štajerski gospodar*, 29. november 1941, str. 4. V omenjenih dveh okrožjih je prišlo zaradi še nerešenega vprašanja glede točnega poteka nemško-italijanske državne meje in neizvršenega izгона slovenskega prebivalstva iz obsotelskega in obsavskega pasu do precejšnje zakasnitve pri delovanju sprejemnih komisij. Ferenc, *Nacistična raznarodovalna politika*, str. 753.

⁴⁴³ Prav tam, str. 753.

občine.⁴⁴⁴ Nemško dokumentacijsko gradivo ne daje točnega podatka o prvotni štabni lokaciji krajevne skupine štajerskega Heimatbunda v Rogaški Slatini. Iz podatkov obveščevalnega centra Kozjanskega odreda v zaključni fazi vojne (pričetek decembra 1944) je razvidno, da se je v tem spodnještajerskem obmejnem zdravilišču sedež glavnega urada krajevne grupe Štajerske domovinske zveze odprl na naslovu Vile Sretenovič, nasproti zdraviliške strojarne in gostišča Ogrizek (danes gostilna Bohor), ki je med vojno veljal za kulturbundovsko utrdbo. V neposredni bližini se je nahajal še Hotel Goll, železniška postaja in Občinski dom.⁴⁴⁵ Sredi vojne, med letoma 1942 in 1944, je zvezno vodstvo Štajerske domovinske zveze v Mariboru financiralo izgradnjo nove občinske stavbe štajerskega Heimatbunda v Rogaški Slatini. Načrte je že sredi maja 1942 pripravil dipl. inž. Karl Glaser iz Maribora, ki je bil tudi glavni gradbeni izvajalec. Dokumentaciji so bile sicer priložene tudi skice, kljub prilogam pa ni mogoče ugotoviti lokacije nove gradnje, za katero se nasploh poraja veliko vprašanje, če je do izgradnje sploh prišlo.⁴⁴⁶ V arhivskem gradivu, ki vključuje okupatorjeva poročila o oddaji nepremičnin Štajerski domovinski zvezi, se skriva več dokumentov o selitvi prvotnega sedeža Heimatbunda v zdravilišču na novo lokacijo. Ob koncu marca 1943 je zveza za svoje delovanje zahtevala zaplenjeno hišo na naslovu 66 (Vilo Sretenovič), ki je bila v lasti izgnanega Janeza Sretenoviča. Že prej, nekje od sredine oktobra 1941, pa je uradniško osebje ŠDZ koristilo nekatere prostore tega objekta za sklepanje raznih poslov in kupčij.⁴⁴⁷ To poročilo potrjuje tudi sicer pomanjkljivo in že omenjeno izdelano skico Obveščevalnega centra Kozjanskega odreda o vojni namembnosti posameznih zdraviliških zgradb tik ob koncu leta 1944.

⁴⁴⁴ ARS, AS 1631, Štajerska domovinska zveza, šk. 4, f. 7, »Weisungsblatt Nr. 3: Gebietliche Organisation«, str. 1-2. Dalje: ARS, AS 1631; Ferenc, *Nacistična raznarodovalna politika*, str. 757.

⁴⁴⁵ ARS, AS 1851, Glavni štab narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Slovenije, šk. 75, a. e. 1877, »Skica Rogaške Slatine«, 3. 12. 1944. Dalje: ARS, AS 1851.

⁴⁴⁶ SI_ZAC/0084, šk. 2, sign. 110, »Steirischer Heimatbund, Og. Rohitsch-Sauerbrunn, Errichtung eines Gemeinschaftshauses«, str. 1-6.

⁴⁴⁷ SI_ZAC/0072, Urad pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Mariboru, šk. 8, sign. 91, »Landabgabe an die Gemeinde...«, 24. 3. 1943, str. 2; »Landabgabe St. Heimatbund«, 30. 3. 1943; sign. 92, »Landabgabe an St. Heimatbund, Haus Stretenowitsch«, 20. 4. 1943. Dalje: SI_ZAC/0072.

Slika 24: Vila Sretenovič v predvojnem obdobju. Vir: zasebna zbirka Roberta Reicha (Facebook: Rogaška Slatina nekoč).

Prvo vpisovanje v zvezo se je v Rogaški Slatini, kakor tudi drugod po Spodnji Štajerski, pričelo v soboto, 17. maja 1941, in trajalo do nedelje, 25. maja.⁴⁴⁸ Iz strašanske bojazni pred morebitno izselitvijo so lokalni občani postorili popolnoma vse, da so bili sprejeti v Heimatbund.⁴⁴⁹ Tako je ob koncu maja 1941 v občini Rogaški Slatini prijavnico za vpis v Štajersko domovinsko zvezo oddalo natanko 5.640 prebivalcev.⁴⁵⁰ V štiristranskem prijavnem formularju s 16 vsebinskimi iztočnicami so morali prebivalci zdravilišča izpolniti rubrike o svojih rojstnih podatkih, zakonskem stanu in številu otrok, poklicu, državljanstvu in občevalnem jeziku,⁴⁵¹ predvojnem vključevanju in sodelovanju v različnih zvezah, društvih, strankah in organizacijah, podatkih ter izvoru staršev in starih staršev. Podpisati so morali tudi izjavo, da njihovi stari starši niso bili vključeni v judovsko versko skupnost, kar je bilo povezano s predložitvijo že omenjenih arijskih izkazov, ki so potrjevali primerno krvno poreklo staršev in starih staršev.⁴⁵² Toda po vloženi prijavi za vstop v organizacijo se je delo za njene uradnike šele dobro začelo. Prijavljenim je bil namenjen celovit narodnostni, politični in rasni pregled, za kar so bile ustanovljene posebne sprejemne (imenovane tudi leteče) komisije, ki jo je ponavadi vodil rasni preiskovalec iz glavnega rasnega in kolonizacijskega urada SS. Komisijo sta tvorila še nacionalnopolitični referent (tega je določil dr. Helmut Carstanjen⁴⁵³) in vodja izpostave

⁴⁴⁸ »Steirischer Heimatbund: Tabor vseh domoljubnih Štajercev.« *Štajerski gospodar*, 17. 5. 1941, str. 1.

⁴⁴⁹ Šolska kronika (1898–1958), str. 13.

⁴⁵⁰ ARS, AS 1631, šk. 4, f. 7.

⁴⁵¹ Pola je razlikovala med slovenščino na okupiranih predelih južno in jugozahodno od Save, Kamniških planin in Karavank, vindišarskim (»štajerskim«) jezikom v zasedenem prostoru slovenske Štajerske (severno in severovzhodno od Save in Kamniških oz. Savinjskih Alp) ter samo nemščino. ARS, AS 1827, šk. 73, str. 16–17.

⁴⁵² ARS, AS 1631, šk. 97, »Fragebogen zur Aufnahme in den Steirischen Heimatbund«, str. 1–2.

⁴⁵³ Himmlerjev nacionalno-politični referent, rasni preiskovalec in izvedenec za postopke ponemčevanja ter premika jezikovnih mej, ki je delal za glavni rasni in kolonizacijski urad SS.

Heimatbunda v Rogaški Slatini župan Miglič kot lokalni nacionalnopolitični referent. Komisijskemu osebju je bil dodeljen še šofer, kurir in dve pisarniški moči. Za celjsko politično okrožje naj bi bile pripravljene tri takšne komisije, verjetno pa jih je bilo dvakrat toliko.⁴⁵⁴ *Štajerski gospodar* je denimo ob koncu septembra 1941 objavil celo članek o silnem negodovanju povsem obremenjenih uradnikov zveznega urada ŠDZ, ki so se med drugim pritoževali tudi nad neprimernim in pomanjkljivim izpolnjevanjem prijavnih pol.⁴⁵⁵ V zasedeni Rogaški Slatini se je sprejemna rasnopolitična komisija namestila v prostorih Migličeve občine.⁴⁵⁶ Slatinčani so se morali pred to komisijo zvrstiti v obdobju med 5. junijem in 15. septembrom 1941, ko so v kraju potekali temeljiti pregledi, na podlagi katerih so bile podane rasne in politične ocene.⁴⁵⁷

Kar se tiče prostora okupirane Kostrivnice je Franc But v svoji spominski knjigi zapisal, da se je za potrebe političnega in rasnega pregledovanja posebna komisija nemških »strokovnjakov« zbrala na prostem pred cerkvijo v Kostrivnici, kamor so se zgrinjale vrste prestrašenih družin. Lokalni krajani so si morali priskrbeti verodostojne listine (rojstne in poročne liste) za tri rodove nazaj, s čimer so dokazovali svoje poreklo in rasno čistost. Še posebej natančni so bili pri ugotavljanju judovske krvi. Za mnoge so te preiskave simbolizirale globoko žalitev njihovega človeškega dostojanstva, pri nekaterih domačinih pa so vzbujale celo posmeh.⁴⁵⁸

7.2 Potek, izid in končna statistika rasnopolitičnega ocenjevanja

Namen nacističnega političnega ocenjevanja je bila izločitev vseh Nemcem sovražnih oseb, rasno ocenjevanje pa naj bi »rasno neustreznim skupinam« onemogočilo vključitev v »nemško ljudsko skupnost«.⁴⁵⁹ Rasni pregledi so pod krovnim vodstvom rasnega antropologa dr. Bruna Kurta Schultza (takrat SS-Obersturmbannführerja)⁴⁶⁰ potekali v centru zdravilišča, v dolgi leseni lopi zraven hotela Pošta, kjer so se še pred vojno prirejale različne prireditve, plesi in družabni dogodki. V komisiji sta sedela po dva preiskovalca, ki sta bila zadolžena za pregled posamezne osebe. Gabrijela Krumpak je bila zgolj ena izmed mnogih, ki je bila skupaj s svojim možem podvržena temeljitemu pregledu njunih teles. Zaradi plavolase barve in visoke rasti so

⁴⁵⁴ Ferenc, *Nacistična raznarodovalna politika*, str. 749.

⁴⁵⁵ »Male vesti«, *Štajerski gospodar*, 27. september 1941, str. 11.

⁴⁵⁶ Šolska kronika (1898–1958), str. 12.

⁴⁵⁷ Ferenc, *Nacistična raznarodovalna politika*, str. 749.

⁴⁵⁸ But, *Zapisi*, str. 21.

⁴⁵⁹ Ferenc, *Nacistična raznarodovalna politika*, str. 750.

⁴⁶⁰ Vodja rasnih preiskovalcev in sprejemnih komisij v zasedeni Sloveniji ter šef rasnega urada v glavnem rasnem in kolonizacijskemu uradu SS v Berlinu. Ta urad je pod Schultzevo taktirko 18. aprila 1941 ustanovil tudi posebni akcijski urad za Südost (jugovzhod), znotraj katerega je delovanje II. referata preselitvenega štaba za Spodnjo Štajersko (Umsiedlungsstab Untersteiermark) v Mariboru in na Bledu pokrivalo tudi okoliš Rogaške Slatine. Ferenc, »Nemška okupacija«, str. 268.

jo označili z »ganz Nordische typ« (povsem nordijski tip), njen mož Anton Kamenšek pa je pridobil oznako »gefährlich Serbo« (nevarni Srb). Njegovi črni lasje komisijskemu osebu vsekakor niso bili v skladu z nacističnimi predstavami o arijskem izgledu.⁴⁶¹ Uradno so komisije pri odločanju izbirale med petimi političnimi in štirimi rasnimi ocenami,⁴⁶² ki so nato vzajemno odločale o sprejetju oz. zavrnitvi vpisa v zvezo. Na podlagi obeh cen je nato vodja sprejemne komisije podal začasno odločitev njegove komisije. Če je bila oseba primerna za sprejem v Štajersko domovinsko zvezo je komisijski vodja zapisal pozitivno pripombo »keine Bedenken« (brez pomislekov), čemur je sledila tudi dodelitev tekoče članske številke in eventualna dodelitev izkaza (t. i. legitimacija) z vključeno rasno in politično oceno, v nasprotnem primeru pa odklonilno mnenje »ungeklärt« (nepojasnjeno).⁴⁶³

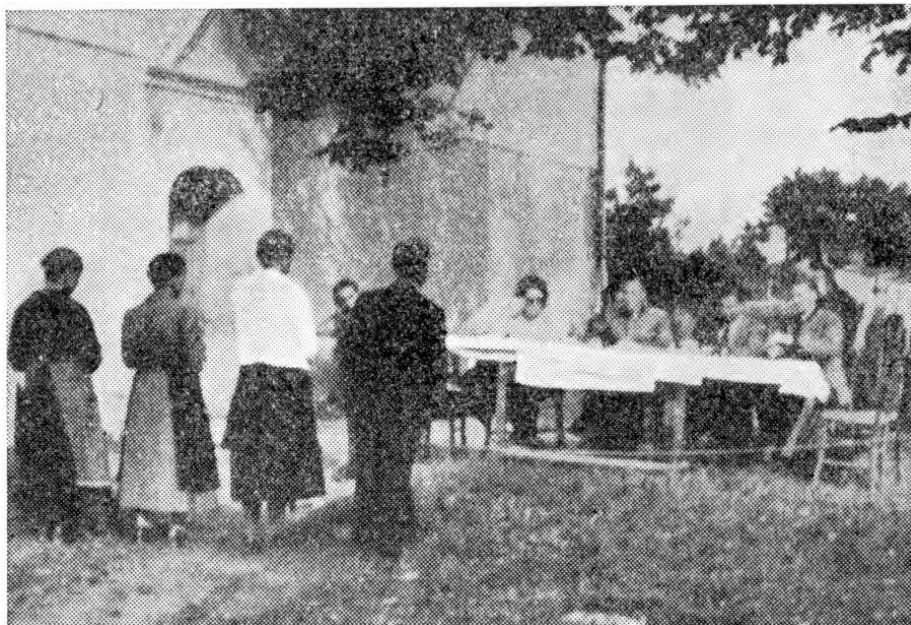
Iz izjemno obsežnega poročila dr. Schultza, ki ga je 10. septembra 1941 (tj. tik pred koncem delovanja sprejemnih komisij in njihovega pregledovanja v Spodnji Štajerski) naslovil na komandanta Sipo in SD Lurkerja (SD-Standartenführerja), lahko rekonstruiramo zelo natančno sliko delovanja rasnih komisij v prostoru zasedene Slovenije. Rasno pregledovanje prebivalstva v Spodnji Štajerski je potekalo v treh fazah. V prvi fazi, ki je trajala od 23. aprila do 25. maja 1941 in jo je v celoti izvajalo Schultzevo osebje preselitvenega štaba za Spodnjo Štajersko, se je najprej znašlo pregledovanje prebivalcev vzdolž rečnega pasu ob Savi in Sotli ter okoliša t. i. brežiškega trikotnika. Prostor Rogaške Slatine kljub bližnji legi ob Sotli ni bil obdelan v tej fazi, temveč šele v zadnji, ki je trajala od 5. junija do 15. septembra 1941, ko so bili politično, rasno in narodnostno pregledani tudi občani krajevine skupine Rogaška Slatina. Za razliko od prvih dveh faz je zadnji val pregledov, v katerega so bila vključena okrožja Maribor, Celje, Ptuj in Ljutomer, potekal pod nadzorom štajerskega Heimatbunda. Dodeljene rasne ocene po krajevnih skupinah celjskega okrožnega prostora so bile nizke. Schultzevih 18 rasnih preiskovalcev je zgolj v treh spodnještajerskih krajevnih skupinah zabeležilo več kot 0,1 % prebivalstva z rasno oceno I (čiste nordijske in čiste falske krvne skupine, dedno zdravi, zmogljivi, skratka prvovrstni), povsod drugod pa manj. Rasna ocena II je bila v najmnogičnejšem številu podeljena v mestu Celje (52 % populacije) in Gornjem gradu (33 % prebivalstva), povečini pa pod 25 % oz. v eni sedmini krajevnih grup celjskega okrožja celo pod 10 %. Največjemu številu ljudi je bila dodeljena rasna oznaka III. kategorije (v okrožju

⁴⁶¹ Gabrijela Krumpak, avdiopričevanje (izpraševal Daniel Siter).

⁴⁶² V prvi razred so se uvrstili vsi z oznako »sehr gut« (zelo dobro), v drugo kategorijo tisti z oceno dobro (»gut«), tretji razred je prejel oceno povprečno (»Durchschnitt«) in četrti rasno neustrezno oz. »rassich ungeeignet«. V prvi kategoriji so se znašle čiste nordijske in čiste falske krvne skupine, dedno zdravi in zmogljivi – po nemškem razmišljanju prvovrstni. Drugi razred je pripadel pretežno nordijski s harmonično primesjo dinarske in zahodne krvi, tretja kategorija malo izravnanim ali neizravnanim mešancem (predvsem z deleži dinarske in zahodne rase z vidnimi primesmi vzhodne in vzhodnobaltiške rase), najslabša (četrti) pa skupini zelo neizravnanih mešancev s prisotnostjo čiste vzhodne, vzhodnobaltske krvne primesi, skratka z vidnimi znamenji neevropskih ras. Ferenc, *Nacistična raznarodovalna politika*, str. 750.

⁴⁶³ Prav tam, str. 751.

Celje od 61 % do 93 % prebivalcev), najslabšo oceno IV pa so v prostoru celjskega okrožja podelili od 3 do 24 % prebivalstva, največ v *Ortsgruppe* Laško. V Migličevi Rogaški Slatini je bilo stanje za naciste prav tako precej porazno – še posebej zato, ker je v tem prostoru delovalo znano zdravilišče, ki je bilo deležno obiska in prenočitev s strani gostov iz držav, ki so bile v prijateljskem paktu z nacistično Nemčijo. Po končanem rasnem pregledovanju ni nihče izmed prebivalcev krajevne skupine Rogaška Slatina prejel najboljše rasne ocene I. Samo 9 % jih je spadalo v drugo rasno kategorijo, največji del slatinske populacije (kar 83 % – eden izmed višjih deležev glede na vse spodnještajerske krajevne skupine)⁴⁶⁴ pa je prejel rasno oceno III. Nadaljnjih 8 % se je še znašlo v najslabši četrti rasni kategoriji. Pri ugotavljanju posameznih ras je bilo stanje za nemškega okupatorja nekoliko znosnejše. 8 % prebivalcev iz slatinske krajevne grupe je pripadalo nordijski rasi, 1 % falški, kar 52 % dinarski, 7 % zahodni, 11 % vzhodnobaltiški in 21 % vzhodni. Pripadnikov neevropske rase v Rogaški Slatini naj ne bi bilo oz. je bil njen delež zanemarljiv (pod 0,1 %). Iz Schultzovega poročila Lurkerju še izvemo, da so rasne komisije od konca aprila do sredine septembra 1941 pri svojem delu posnele 158 fotografij, ki prikazujejo pregledovanje in ocenjevanje skupin ljudi po posameznih krajevnih grupah v Spodnji Štajerski.⁴⁶⁵ Ni znano, ali so rasni komisijski preiskovalci tudi v Rogaški Slatini fotodokumentirali svoje početje. Če so, se tovrstno fotografsko gradivo ni ohranilo oz. ni dostopno.

Slika 25: Ena izmed 158 fotografij, ki prikazuje delo (rasno in politično pregledovanje ter ocenjevanje) rasne komisije v Šmartnem na Pohorju. Fotografija je bila posneta spomladi 1941. Vir: Ferenc, *Nacistična raznarodovalna politika*, str. 751.

⁴⁶⁴ <http://karawankengrenze.at/ferenc/index.php?r=documentshow&id=127> (dostop: maj 2019), Dokument 127, »Bericht des Umsiedlungsstabes Untersteiermark über die Volks- und Rassenverhältnisse der Untersteiermark«, 10. 9. 1941.

⁴⁶⁵ <http://karawankengrenze.at/ferenc/index.php?r=documentshow&id=127> (dostop: maj 2019), Dokument 127, »Bericht des Umsiedlungsstabes Untersteiermark über die Volks- und Rassenverhältnisse der Untersteiermark«, 10. 9. 1941.

Pri dodeljevanju političnih ocen so ljudje v komisijah razlikovali med oznako A (»führend deutsch« oz. vodilno nemški), nemški (ocena B), C (»indifferent« ali ravnodušen), D (Nemcem sovražen oz. »deutschfeindlich«) in »führend deutschfeindlich« (vodilno sovražen Nemcem), kar je pomenilo najslabšo oceno E. Politično oceno je višjim zveznim instancam po navadi predlagal kar vodja *Ortsgruppe*, konkretno za Rogaško Slatino župan Miglič kot najboljši poznavalec razmer v svoji občini. Sprejemni komisiji je moral med drugim oddati tudi poročilo o odnosu prosilca do nemškega naroda in ključnih posebnostih (asocialnost, prisotnost duševnih bolezni in pogostost kriminala v krogu prosilčeve družine). Že pred nastanitvijo komisije v občinskih prostorih pa je moral Miglič med vsemi prijavljenimi v zvezo oblikovati seznam tistih, ki jih mora komisija obvezno zavrniti. Mednje so se najprej uvrstili slatinski izobraženci (tisti seveda, ki do tega trenutka še niso bili izgnani), vplivni lastniki gostinskih obratov, sovražno uperjeni proti nacizmu in nemškemu narodu; posebna pozornost pa je bila namenjena krajanom, ki so se priselili v prostor slovenske Štajerske po 1. januarju 1914.⁴⁶⁶ Seznami tovrstnih priseljencev so bili spisani kmalu po pričetku okupacije, natančneje 27. aprila 1941. Na spiskih, ki so jih pomagali ustvariti tudi lokalni okupatorjevi orožniki in člani Švabsko-nemške kulturne zveze iz domačega okolja, so se v glavnem znašle glažarske družine iz Zasavja in Sudetov ter nekaj delavcev iz obmejne hrvaško-obsoteljske periferije (Hum, Mali Tabor, Prelog itn.), ki so se naselili v Rogaški Slatini zaradi odprtja Ablove nove steklarne v Tržišču. Iz občine Rogaška Slatina se je na omenjenem seznamu znašlo 411 prebivalcev, iz občine Kostrivnica pa še dodatnih 46. Ob koncu aprila 1941 se je pri izpolnjevanju tovrstnih popisnih pol razlikovalo med naslednjimi narodnostmi: nemško, vindišarsko, slovensko, hrvaško, srbsko, primorsko, židovsko in cigansko.⁴⁶⁷ Poleg narodnostne opredelitve jim je okupator seveda namenil tudi rasni in politični pregled. Večino aretiranih priseljencev (aretacije priseljenih skupin ljudi so v Rogaški Slatini v okviru drugega vala potekale med avgustom in septembrom 1941) so privedli v preselitveno taborišče Rajhenburg (današnja Brestanica), od koder so jih z vlaki pripeljali v ustaško preselitveno taborišče v Slavonski Požegi. Skupno naj bi Nemci iz Spodnje Štajerske izgnali približno 25.000 takšnih priseljencev, kar pa se ni nikoli uresničilo. Na Hrvaško je bilo namreč izgnanih samo kakšnih 10.000 priseljencev.⁴⁶⁸ Iz poročila političnega komisarja okraja Šmarje pri Jelšah še izvemo, da politično ocenjevanje na tem območju ni predstavljalo nikakršnih ovir, saj so bili sezname ljudi, ki naj bi bili Nemcem sovražno nastrojeni, izdelani še pred prihodom nemške vojske na slovensko Štajersko. Po vzpostavitvi okupacijske uprave pa so se ti spiski na sestankih z lokalnimi folksdojčerji še

⁴⁶⁶ Ferenc, *Nacistična raznarodovalna politika*, str. 749.

⁴⁶⁷ ARS, AS 1602, šk. 157, fasc. 178, »Liste der Einwohner der Untersteiermark, die nach dem 1. 1. 1914 in die Untersteiermark zugezogen sind«; šk. 2, p. e. 63, »Gesamtbericht«, 22. 6. 1941, str. 4.

⁴⁶⁸ Ferenc, »Nemška okupacija«, str. 263.

dodatno izpopolnili.⁴⁶⁹ Za popolne sezname spodnještajerskih Nemcev, ki so jih tudi v celoti sprejeli v zvezo in jim znotraj organizacije zaupali tudi vodilne funkcije, pa je tako ali tako poskrbel statistični urad tukajšnjega Kulturbunda.⁴⁷⁰ Kakšnih političnih ocen so bili deležni prebivalci krajevine skupine Heimatbunda v Rogaški Slatini ni znano. Znano je samo to, da so bili pri političnem ocenjevanju odločno zavrtnjeni slatinski izobraženci (ocenjeni so bili s politično oceno D in E), četudi so morebiti imeli primerno rasno oceno.⁴⁷¹

7.3 Sprejem v zvezo in dodelitev različnih državljanskih kategorij

O sprejetju v Heimatbund sta vzajemno odločali obe oceni. Kar se tiče rasne ocene je bil minimalni rasni kriterij vsaj oznaka »povprečno« (»durchschnittlich« oz. ocena III), v političnem pogledu pa vsaj dodelitev v kategorijo »ravnodušno« (»indifferent« oz. ocena III). Za tiste, ki so prejeli rasno oceno 4 in politični oceni 4 ali 5, v nemških načrtih ureditve življenjskega prostora v Spodnji Štajerski ni bilo več prihodnosti.⁴⁷² Tem nesrečnežem iz domačega okolja je sledila preprečitev vključitve v »nemško narodno skupnost«, kar so nacisti udejanjili z odstranitvijo (izgoni) in deportacijami v nemška koncentracijska taborišča.

Po dolgotrajnih procesih pregledovanja, označevanja in ocenjevanja so sprejete v Heimatbund razdelili v dve skupini: na stalne oz. dokončne člane (»endgültige Mitgliedschaft«) s stalnim nemškim državljanstvom (predvojni aktivisti, folksdojčerji, dotedanji pripadniki lokalnega Kulturbunda in člani inozemske organizacije NSDAP na Spodnjem Štajerskem) in začasne (»vorläufige«), ki naj bi postali stalni po uspešnem ponemčenju. Šef okupatorjeve civilne uprave za Spodnjo Štajersko dr. Uiberreither je 11. maja 1941 na veliki svečanosti v Mariboru Švabsko-nemški Kulturbund na slovenskem Štajerskem v celoti sprejel v ŠDZ, jim izrekel zahvalo in jim tudi obljubil, da bodo v organizaciji zasedli najpomembnejše funkcijske položaje. Dokončni člani so v Heimatbundu v zameno za že izkazano pripadnost fűhrerju in nemškemu rajhu prejeli rdeče članske izkaznice (legitimacije)⁴⁷³ in seveda že omenjeno stalno oz. dokončno nemško državljanstvo, saj so veljali za najzanesljivejše. Najštevilčnejši začasni člani so prejeli zelene, tj. začasne članske legitimacije (»Vorläufige Mitgliedskarten«) in začasno državljanstvo (t. i. nemško državljanstvo na preklic), pravi nemški državljani pa naj bi

⁴⁶⁹ ARS, AS 1602, šk. 2, p. e. 54.

⁴⁷⁰ Ferenc, *Nacistična raznarodovalna politika*, str. 749; Ferenc, »Nemška okupacija«, str. 268.

⁴⁷¹ Ferenc, *Nacistična raznarodovalna politika*, str. 754.

⁴⁷² Ferenc, »Nemška okupacija«, str. 268.

⁴⁷³ Pogoji za njeno pridobitev so bili: obvladanje pisave in govora v nemškem jeziku, ponemčen priimek in ime, aktivno sodelovanje v Heimatbundu oz. njegovih številnih formacijah Wehrmannschaft, Deutsche Jugend, Amt Frauen itn. Predlog za dokončno članstvo in pridobitev rdeče članske legitimacije so s pristavljenimi pojasnili podajali lokalni Ortsgruppenfűhrerji (vodje krajevnih izpostav ŠDZ), ki so bili običajno tudi župani okupacijskih občin. »Bundesfűhrer Franz Steindl: Jasne politične fronte na Spodnjem Štajerskem.« *Štajerski gospodar*, 29. november 1941, str. 4.

ob izpolnjevanju vseh pogojev postali šele v obdobju 10 let, če jim seveda pristojni uradi v tem času ne bi odvzeli začasnega državljanstva. Svojo zvestobo naj bi Hitlerju in nacistični državi v navedenem desetletnem obdobju še dokazali.⁴⁷⁴ Za prejemnike zelenih izkaznic je komisija ugotovila, da v zadnjih treh rodovih ni bilo nobenega prednika z judovskim poreklom. Spoznani so bili za duševno in telesno zdrave ter sposobne na nemško prevzgojo, pri čemer pa se je komisijsko osebje velikokrat zmotilo, saj je mnogo imetnikov zelenih izkaznic kasneje aktivno delovalo in se celo borilo v narodnoosvobodilnem gibanju.⁴⁷⁵

Nesprejeti v zvezo, ki obenem niso bili tujci, so postali t. i. »zaščitenci nemškega rajha« oz. »Schutzangehörige«; na Spodnjem Štajerskem jih je bilo približno 80.000. Njihovo poimenovanje izhaja iz okoliščine, da so te osebe samo pod »zaščito« nemškega rajha, ki pa izgine takoj, ko ti »zaščitenci« zapustijo prostor tretjega rajha.⁴⁷⁶ Ti so v roke prejeli bele legitimacije (vpis v ŠDZ zavrnen in trajno onemogočen) in posledično bili obsojeni na izgon (v Srbijo, NDH ali pa Nemčijo) ali uničenje s težkim fizičnim delom, njihova lastnina pa je bila zaplenjena v korist nemštva. O usodi, ki jih je čakala, so jih običajno obvestili pristojni Blockführerji.⁴⁷⁷ Čeravno bele legitimacije naj ne bi obstajale,⁴⁷⁸ šolska kronika I. osnovne šole, posamezna pričevanja in še nekateri preostali viri potrjujejo obstoj tovrstnih članskih izkaznic. Iz okupirane Kostrivnice se belih legitimacij spominja Franc But, ki pripiše, da so imetniki belih članskih izkaznic izgubili tudi pravico do šolanja, potovanja ter pridobivanja živilskih in tekstilnih nakaznic. V svojih spominskih zapisih še pripomni, da se je za vsemi reveži in slaboumnimi, ki so se do vojne zadrževali na območju Kostrivnice, izgubila vsakršna sled. Kar naenkrat naj bi enostavno izginili.⁴⁷⁹ Pričevalec Jože Plemenitaš, rojen l. 1920 v Tržišču pri Rogaški Slatini, je denimo povedal, da je skupaj s svojim bratom prejel najprej belo izkaznico, po odhodu na delo v Gradec pa je lahko še enkrat zaprosil za pregled, kjer mu je komisija dodelila zeleno legitimacijo. Zanimivo je, da so staršema že takoj na začetku dodelili zeleni članski izkaznici, obema sinovoma pa beli, čeravno so živeli v istem okolju.⁴⁸⁰ (To seveda upravičuje dvom o korektnosti in pravilnosti kriterijev pri sicer strogih rasnopolitičnih pregledih in ocenjevanju, op. a.). Takšna praksa je bila sicer zelo pogosta, nacisti pa so s tovrstnimi dejanji na enostaven način razbijali družine. Nekaj bratov in sester so v Heimatbund

⁴⁷⁴ Ferenc, *Nacistična raznarodovalna politika*, str. 753–754; Ferenc, »Nemška okupacija«, str. 268.

⁴⁷⁵ But, *Zapisi*, str. 22.

⁴⁷⁶ Ferenc, »Nemška okupacija«, 271; Ferenc, *Nacistična raznarodovalna politika*, str. 753–754, 763; »Bundesführer Franz Steindl: Jasne politične fronte na Spodnjem Štajerskem.« *Štajerski gospodar*, 29. november 1941, str. 4.

⁴⁷⁷ Šolska kronika (1898-1958), str. 12; »Male vesti.« *Štajerski gospodar*, 27. september 1941, str. 11.

⁴⁷⁸ Glej: Ferenc, *Nacistična raznarodovalna politika*, str. 754.

⁴⁷⁹ Glej: But, *Zapisi*, str. 21–22.

⁴⁸⁰ Jože Plemenitaš, avdiopričevanje (izpraševal Daniel Siter).

sprejeli, nekaj pa zavrnili, čeprav so bili vsi samski in bivali v enakem okolju.⁴⁸¹ Kakorkoli, nezanesljivi »zaščitenci« niso bili vojaški obvezniki, so pa morali namesto služenja vojaškega roka na prisilno delo – od pomladi 1942 do poletja 1943 denimo na kmečka dela v Zgornjo Štajersko, že od spomladi 1943 naprej pa tudi v posebno delovno taborišče (t. i. »*Sonderdienstpflichtigenlager*«) Strnišče pri Ptuj (nadzor nad njim je imel rasnopolitični urad zveznega vodstva ŠDZ) ter Studence pri Mariboru in taborišče za ženske pri Celju v prvi polovici leta 1944. Nacisti so poskrbeli tudi za to, da je bila pri njihovem pravnem položaju ogromna razlika med zaščitenci in pravimi nemškimi državljani. Ovirani so bili pri izvrševanju obrti, dedovanju nepremičnin, sklepanju porok (spolni odnosi med zaščitenci in nemškimi državljani so bili strogo prepovedani), sčasoma so jim zmanjšali preskrbo z živili in oblačili, po koncu vojne pa jim je bila namenjena tudi odrešilna sterilizacija, ki bi jih lahko pripeljala do pridobitve članstva v sami zvezi. Med zavrnjenimi so se ne glede na primerno politično opredeljenost zagotovo znašle osebe, ki so za nemški rajh pomenile breme in rasno neustreznost: bebci, dedno obremenjeni, gluhonemi, slaboumni, asocialni elementi, hudodelci, reveži, potepuhi in delomrzneži, cigani ter ljudje z neevropskimi rasnimi elementi (mongolskimi, črnskimi, srednjeazijskimi itd.). Vpis v zvezo so onemogočili tudi osebam, ki so še v času Kraljevine Jugoslavije aktivno sovražile Nemce in ki s svojim odnosom niso jamčile, da bi se lahko kdaj kot polnovredni člani vključili v nemško narodno skupnost. Prav tako so bili zavrnjeni tisti, ki si kljub večkratnim opominom niso priskrbeli potrebnih dokumentov za sprejem v zvezo oz. tistim, ki so se sicer prijavili, a niso prišli na pregled pred sprejemno komisijo. Tujce iz držav, ki so bile v nevtralnem ali prijateljskem odnosu do nacistične Nemčije so pustili na miru, niso jim pa dovolili vpisa v zvezo.⁴⁸²

⁴⁸¹ Ferenc, *Nacistična raznarodovalna politika*, str. 754.

⁴⁸² ARS, AS 1631, šk. 3, f. 6, »Rundschreiben Nr. 1/1660«, 10. 2. 1942, str. 1-5; Ferenc, »Nemška okupacija«, str. 271; Ferenc, *Nacistična raznarodovalna politika*, str. 754, 768, 770–771.

Slika 26: Zelena izkaznica začasnega člana Štajerske domovinske zveze iz okrožja Maribor-mesto. Vir: ARS, AS 1631, šk. 98, »Vorläufige Mitgliedskarte«. Članske izkaznice za krajevno skupino Rogaška Slatina navkljub iskanju ni bilo mogoče pridobiti.

Do konca maja 1941 se je pri letelih komisijah Heimatbunda v okrožju Celje prijavilo 82,8 % ljudi oz. 117.114 od skupno 141.394 prebivalcev, ki so takrat bivali v celjskem okrožju. Dobrim 57 % (67.411) prijavljenih so že maja 1941 podelili začasne članske izkaznice (zelene legitimacije) in posledično nemško državljanstvo na preklic.⁴⁸³

Od že omenjenih 5.640 prebivalcev iz Migličeve krajevne skupine, ki so do 25. maja 1941 oddali svojo prijavno polo, so zelene članske izkaznice izdali 2.963 osebam, kar je glede na skupno število oddanih prijavnih (do konca maja 1941) pomenilo 52,5 %. Nekaj manj kot 3.000 občanov je s tem pridobilo status nemških državljanov na preklic oz. začasno državljanstvo. 61 rdečih izkaznic in stalno nemško državljanstvo so nemudoma podelili lokalnim Nemcem (folksdojčerjem), pripadnikom Kulturbunda in članom stranke NSDAP (36 oseb).⁴⁸⁴ Predlog za dokončno članstvo in pridobitev rdeče članske legitimacije je s pristavljenim pojasnilom v vlogi Ortsgruppenführerja lahko podajal tudi župan Miglič.⁴⁸⁵ Sredi maja 1941 je bil izdelan tudi seznam 19 lokalnih prebivalcev, ki jih je nemški okupator razglasil za pijance, delomrzneže in umsko zaostale ljudi v sami občini. Tem je bil vpis v zvezo seveda zavržen, za dva pa so celo

⁴⁸³ ARS, AS 1631, šk. 4, f. 7.

⁴⁸⁴ ARS, AS 1631, šk. 4, f. 7.

⁴⁸⁵ »Bundesführer Franz Steindl: Jasne politične fronte na Spodnjem Štajerskem.« *Štajerski gospodar*, 29. 11. 1941, str. 4.

podali predlog za internacijo v nemško koncentracijsko taborišče.⁴⁸⁶ 9. novembra 1942, ko je Štajerska domovinska zveza opravila popis vsega prebivalstva na Spodnjem Štajerskem, je bilo v krajevni skupini Rogaška Slatina vsega skupaj 5.951 prebivalcev, ki so bili razdeljeni na naslednje državljanske kategorije: 4.931 (82,9 %) nemških državljanov na preklic z zelenimi legitimacijami, 151 (2,5 %) stalnih nemških državljanov z rdečimi članskimi izkaznicami, 763 »zaščitencev nemškega rajha« (12,8 %), 5 oseb (0,1 %) brez državljanstva in 101 oz. 1,7 % tujcev (96 Hrvatov, 4 Italijani in 1 iz Češkoslovaškega protektorata). Slednje je lokalna nemška oblast pustila na miru.⁴⁸⁷ Ti podatki se znotraj krajevnega grupe Rogaška Slatina ne ujemajo s številčno analizo članstva v lokalnem Heimatbundu. Razlogi so sorazmerno preprosti: slatinski občani so bili v letu 1942 mobilizirani v nemško državno delovno službo (Reichsarbeitsdienst / RAD), nemško vojsko, partizanske oddelke ali pa so bili kot sorodniki partizanov in umorjenih talcev izključeni iz ŠDZ, zato se je članstvo v zvezi postopoma zmanjševalo.⁴⁸⁸ Tako je bilo ob koncu novembra 1942 v lokalni grupi Heimatbunda iz Rogaške Slatine 3.067 začasnih članov z zeleno legitimacijo, 76 stalnih z rdečo člansko izkaznico, 638 prebivalcev pa sploh ni bilo včlanjenih v zvezo. 50 oseb je bilo »reichsdeutscherjev«, ki sicer niso bili člani Heimatbunda, a so vseeno imeli status stalnih nemških državljanov. Za vojne razmere zelo bogata in dodelana popisna statistika spodnještajerskega prostora še pove, da je bilo ob koncu novembra 1942 v Rogaški Slatini tudi 22 članov stranke NSDAP.⁴⁸⁹ Iz lokalnega poročila iz februarja 1943 je denimo še razvidno, da so bili vermani, ki so se zaradi porasta partizanskih čet v širšem okolišu Rogaške Slatine prostovoljno pridružili boju proti narodnoosvobodilnemu gibanju, avtomatsko predlagani za pridobitev rdečih članskih izkaznic, saj so z oboroženim bojem proti nemškemu sovražniku potrdili svojo pripadnost rajhu in Hitlerju.⁴⁹⁰ Pri poročilu o zgradbi notranje strukture slatinskega občinskega urada in tamkaj zaposlenih sredi marca 1943 so pisci poročila navedli, da je bilo v občini Rogaška Slatina 5.980 stalnih prebivalcev, od tega je bilo samo še 326 zaščitencev (napram 763 s prve polovice novembra 1942), 3.519 imetnikov zelene legitimacije, 97 prebivalcev z rdečimi članskimi izkaznicami, 96 tujcev, 308 članov Nemške mladine in 45 članov NSDAP.⁴⁹¹

⁴⁸⁶ SI_ZAC/0084, šk. 2, sign. 127, »Verzeichnis über die Säufer, Berufsspieler...«, 13. 5. 1941; sign. 128, »Abschiebung von Säufnern u. arbeitsscheuen Elementen«.

⁴⁸⁷ Steindl, Franz. *Ergebnisse der Bevölkerungsbestandsaufnahme in der Untersteiermark vom 29. November 1942*. Marburg an der Drau (Maribor): Heimatbundverlag, 1943, str. 35. Dalje: Steindl, *Ergebnisse der Bevölkerungsbestandsaufnahme*.

⁴⁸⁸ Ferenc, »Nemška okupacija«, str. 271.

⁴⁸⁹ Steindl, *Ergebnisse der Bevölkerungsbestandsaufnahme*, str. 35.

⁴⁹⁰ ARS, AS 1631, šk. 97, »Vorschlag f. d. rote Mitgliedskarte«, 2. 2. 1943.

⁴⁹¹ ARS, AS 1602, šk. 35, p. e. 395, »Bericht über die Prüfung der Gemeindeverwaltung Rohitsch-Sauerbrunn«, 10. 3. 1943, str. 3.

7.4 Vodstvena struktura in notranja zgradba krajevne grupe Rogaška Slatina

Vodstvo Heimatbunda je v Rogaški Slatini prevzel *Amtsbürgermeister* in *Ortsgruppenleiter* Herbert Miglitsch, ki so mu pri vodenju pomagali še njegovi najtesnejši sodelavci. Ti so znotraj krajevne skupine (številčna označba heimatbundovskega štaba za zdravilišče je bila 28) prevzeli vodstvo številnih glavnih uradov in pisarn, ki so bili podrejeni županu Migliču. Notranja zgradba posameznih krajevnih skupin je bila zelo podobna organizacijski strukturi zveznega vodstva ŠDZ. Kot najpomembnejša krovna urada, ki sta omogočila delovanje Ortsgruppe Rogaška Slatina, sta bila I. vodstveni urad (»Führungsamt I«) pod vodstvom Gustava Učesaneka in drugi vodstveni urad (»Führungsamt II«), s katerim je upravljal Erich Ogrisegg. Organizacijsko oz. hierarhično so pod obema uradoma delovali številni manjši uradi in njim podrejene pisarne. Erich Ogrisegg je denimo hkrati z upravljanjem »Führungsamt II« prevzel tudi vodenje krajevnega turizma, leta 1942 pa ga je na tej funkciji nasledil njegov sorodnik Julius Ogrisegg. Franz Stiploscheg je bil določen za vodjo krajevnega urada, Franz Lorberg za predstavnika za trgovino in Josef Kerth kot pooblaščenec za obrtno dejavnost. Hermannu Neckermannu je bil dodeljen urad za upravo, inženirju Eugenu Schustaczeku delovnopolični urad, Gabrielu Goriubu kmetijskopolitični oddelek, Aloisu Beigottu urad za vojaško izobrazbo in Emanuelu Baumannu pisarna za vodstvo mladine. Karlu Fišerju je bila še zaupana funkcija pooblaščenca za kmetijstvo in pisarna nacistične socialnoskrbstvene organizacije (NSV), Migličeva žena Magdalena pa je prevzela vodenje urada za zvezo žensk.⁴⁹² Najmanjši notranji organizacijski enoti krajevnih skupin Heimatbunda so tvorile celice (»Zellen«; vodje »Zellenführerji«) in bloki (»Blockeinteilung«; vodje »Blockführerji«), kjer je šlo za upravno-organizacijske politične enote, ki so izkazovale teritorialno pristojnost posameznih izpostav Štajerske domovinske zveze. Celice in bloki niso imele svojih uradov, zato so si vodje obeh enot pomagale z domačimi pomagači (»Zellenhelfer« in »Blockhelfer«).⁴⁹³ V 38 krajevnih skupinah celjskega političnega okrožja je bilo skupno 158 celic in 687 blokov (do konca leta 1941 oz. začetka naslednjega leta se število blokov zaradi reorganizacije poveča na 1.035). Viri kažejo, da so jih v glavnem vodili prisilno privedeni domačini oz. Slovenci.⁴⁹⁴ Spričo takšne organiziranosti in velike zastopanosti Slovencev v vodstvu obeh omenjenih organizacijskih enot pa organizaciji ni uspelo oblikovati efektivnega političnega nadzornega sistema nad lokalnimi ljudmi. Ob razmahu NOB se je vse siloviteje drobila tudi organizacijska

⁴⁹² ARS, AS 1631, »Organisation in der Ortsgruppe: Org. Nr. 28,« šk. 10, fasc. 13; šk. 16, fasc. 21, mapica II; šk. 97, »Kreis Cilli«; šk. 98, »Ortsgruppe Roh. Sauerbrunn«; AS 1827, šk. 73, »Organizacija zveznega vodstva Štajerske domovinske zveze.«

⁴⁹³ ARS, AS 1827, šk. 73, »Obrazložitev.«

⁴⁹⁴ ARS, AS 1631, šk. 4, f. 7, »Gebietliche Organisation«, str. 1-2; šk. 3, f. 6, »Kreis Cilli«.

mreža Štajerske domovinske zveze, kar se je seveda rezultiralo v manjšanju njene politične vloge in nadzora.⁴⁹⁵

Heimatbund v Rogaški Slatini je bil do priključitve občine Kostrivnica razdeljen na 6 celic⁴⁹⁶ in 29 blokov. Največ blokov je imela celica št. 2, najmanj pa celici 1 in 6. Največ hiš (224) in prebivalcev (980) je bilo zbranih v celici 3, ki jo je vodil domačin Janez Hernaus iz Velikih Roden in je obsegala 7 blokov. Skupaj je Ortsgruppe Rohitsch Sauerbrunn sredi junija 1941 štela natanko 5.100 prebivalcev in 1.043 hiš ter obsegala površino dobrih 39,31 km². Vpogled v imenski seznam Blockführerjev potrjuje dejstvo, da je šlo povečini za domače prebivalce iz občine Rogaška Slatina.⁴⁹⁷ Pričevalka Ela Krumpak se je v intervjuju spominjala, kako je okupator prisilil izbrane lokalne ljudi, ki so vsaj za silo govorili nemško, da so opravljali vlogo vodenja posameznih blokov. Znotraj svojega bloka so morali za vsako hišno gospodinjstvo skrbeti za redno javljanje o stanju oz. zalogi hrane in živine (število kokoši, gosi, rac, puranov, čebel itn.), saj so se določeni deleži redno oddajali lokalni nemški oblasti. Odgovarjali so tudi, da so ljudje hodili na apele, pregledovati pa so morali denimo tudi domačo literaturo, ki so jo lokalni prebivalci imeli in prebirali v svojih domovih. Za slovenske knjige so morali poskrbeti, da so se oddajale v zažig.⁴⁹⁸ KUZOP⁴⁹⁹ je zanje in vse ostale, ki so glede na vodstveno hierarhijo delovali pod vodjo krajevne skupine ŠDZ (t. i. Ortsgruppenführer ali Ortsgruppenleiter) razglasila amnestijo s pojasnilom, da ne pripadajo skupini pomembnejših okupatorjevih političnih sodelavcev. Izjema so seveda tisti, ki so tekom okupacije zakrivali konkretne in dokazljive zločine nad domačim prebivalstvom.⁵⁰⁰

⁴⁹⁵ Ferenc, »Nemška okupacija«, str. 270.

⁴⁹⁶ Vodje posameznih celic so bili: Janez Ogrizek (Zelle I – sestavljena iz 3 blokov, 207 hiš in 869 prebivalcev), Janez Marketti (Zelle II – sestavljena iz 8 blokov, 187 hiš in 932 prebivalcev), Janez Hernaus (Zelle III – sestavljena iz 7 blokov, 224 hiš in 980 prebivalcev), Anton Mlakar (Zelle IV – sestavljena iz 4 blokov, 164 hiš in 782 prebivalcev), Georg Janžek (Zelle V – sestavljena iz 4 blokov, 148 hiš in 836 prebivalcev) in Jakob Razpotnik (Zelle VI – sestavljena iz 3 blokov, 113 hiš in 701 prebivalcev). Podatki veljajo za sredino junija 1941, tj. še pred priključitvijo občine Kostrivnica k zdravilišču Rogaška Slatina. SI_ZAC/0084, šk. 2, sign. 117, »Zellen und Blockeinteilung der Ortsgruppe Roh. Sauerbrunn«, 13. 6. 1941, str. 1-3.

⁴⁹⁷ SI_ZAC/0084, šk. 2, sign. 117, »Zellen und Blockeinteilung der Ortsgruppe Roh. Sauerbrunn«, 13. 6. 1941, str. 1-3.

⁴⁹⁸ Gabrijela Krumpak, avdiopričevanje (izpraševal Daniel Siter); SI_ZAC/0084, šk. 2, sign. 116, »An alle Zellenführer der Ortsgruppe«, 1. 7. 1941; ARS, AS 1631, šk. 3, f. 6, »Rundschreiben Nr. 1/43«, 22. 1. 1943.

⁴⁹⁹ Komisija za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev pri Predsedstvu Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta.

⁵⁰⁰ ARS, AS 1827, šk. 73, »Politična uprava na Spodnjem Štajerskem«.

Slika 27: Celična razčlenitev ozemlja krajevne skupine Štajerske domovinske zveze v Rogaški Slatini sredi junija 1941, ko občina Kostrivnica še ni bila priključena k zdraviliški občini. Vir: SI_ZAC/0084, šk. 2, sign. 120, »Zellen-Einteilung der Ortsgruppe Rohitsch-Sauerbrunn«, 13. 6. 1941.

S priključitvijo Kostrivnice k zdraviliški občini jeseni 1941 se je krajevna grupa Heimatbunda v Rogaški Slatini povečala na 8 celic.⁵⁰¹ Tako je ob prelomu let 1941/1942 tukajšnja krajevna grupa obsegala 8 celic in 66 blokov. Na 60,02 km² velikem ozemlju okupacijske občine (izenačena s površino slatinske krajevne skupine) je prebivalo 6.634 prebivalcev, ki so bili združeni v 1.499 gospodinjstvih.⁵⁰²

⁵⁰¹ ARS, AS 1631, šk. 4, f. 7, »Gebietliche Organisation«, str. 1–2.

⁵⁰² ARS, AS 1631, šk. 3, f. 6, »Kreis Cilli«.

7.5 Ponemčevalna politika v zdravilišču: jezikovni tečaji, telovadba, apeli in zborovanja

Štajerska domovinska zveza je kot glavno orodje germanizatorske in raznarodovalne politike v zasedeni Spodnji Štajerski v okviru svojih ponemčevalnih nalog tiskala učne knjige o nemškem jeziku, nemške koledarje, stipendirala folksdojčerje, ustanavljala obvezne nemške otroške vrtce in nadaljevalne šole, urejala ljudske knjižnice ter prirejala nemške jezikovne tečaje, apele in množična zborovanja, kjer so ljudem poleg učenja nemščine skozi telovadbo in s petjem nemških pesmi vcepljali tudi nacionalsocialistično ideologijo.⁵⁰³

Slika 28: V Kostrivnici je prvi apel Nemške mladine potekal 16. julija 1941. Vir: Šolska kronika Državne narodne šole Kostrivnica pri Rogaški Slatini.

Za priredbo zborovanj, kjer se je vršilo politično delo z množicami, je bila po različnih krajevnih skupinah določena osrednja tematika, o kateri so razpravljali za to vpoklicani govorniki. Vsako leto sta bila običajno dva velika vala splošnih zborovanj, prvi na začetku leta oz. v zgodnji pomladi in drugi v pozni jeseni.⁵⁰⁴ Tako je bilo do pomladi 1943 v Spodnji Štajerski že pet velikih valov zborovanj: prvi maja in

junija 1941, drugi oktobra 1941 z geslom »*Zakaj vojna?*«, tretji marca 1942 z osrednjo govorno temo »*Nemčija zmaguje*«, novembra 1942 že četrti z naslovom »*Nemčija ima vse adute v rokah. Nemčija je postala nepremagljiva!*« ter februarja in marca 1943 peti z osrednjim geslom »*Zmagati za vsako ceno!*«. ⁵⁰⁵ Vsaka osrednja govorna tema je po posameznih propagandnih točkah vsebovala še razna tematska podpoglavja. Poleg splošnih zborovanj pa je Štajerska domovinska zveza prirejala še tudi posebna zborovanja v povezavi z razmahom partizanskega

⁵⁰³ Ferenc, *Nacistična raznarodovalna politika*, str. 781–784, 786.

⁵⁰⁴ Prav tam, str. 781–782.

⁵⁰⁵ Ferenc, *Nacistična raznarodovalna politika*, str. 781–782.

gibanja. Vrhovni vodja ključne raznarodovalne ustanove v slovenski Štajerski Franz Steindl je napovedal, da pričakuje dolgotrajen ponemčevalni postopek, vendar pa naj bi bila glavčina ponemčevalnega dela na Spodnjem Štajerskem opravljena v roku štirih let.⁵⁰⁶

Fond Štajerske domovinske zveze v Arhivih Republike Slovenije hrani kar nekaj ohranjenega gradiva v povezavi s prirejanjem političnih zborovanj v občini Rogaška Slatina. Iz poročila okrožnega vodstva ŠDZ v Celju izvemo, da so se zborovanj, ki so med 14. in 29. novembrom 1942⁵⁰⁷ sočasno potekala v 37 krajevnih skupinah celjskega okrožja, udeležilo vsega skupaj 39.076 oseb, od tega v Rogaški Slatini 961 prebivalcev (zgolj 16,1 % celotne občinske populacije). Obisk je bil za lokalno nemško oblast poraz na celi črti. Še največ ljudi se je novembra 1942 zbralo v osrčju zdravilišča pri Hotelu Pošta (380 poslušalcev) in še to verjetno zgolj zato, ker je bil glavni govornik deležni svetnik političnega okrožja Celje in vodja celjskega okrožnega vodstva ŠDZ Anton Dorfmeister, čigar govor je bil za lokalno okupatorjevo oblast še posebej cenjen in pomemben. V sosednjem Rogatcu s precej manjšo populacijo je bil obisk neprimerno boljši – zborovanja se je denimo udeležilo 1.500 ljudi.⁵⁰⁸ Udeležba je bila nekoliko boljša na petem velikem zborovanju z naslovom »Zmagati za vsako ceno!« med 27. februarjem in 7. marcem 1943, ko se je v Rogaški Slatini zbralo 1.435 ljudi (približno 24 % občinske populacije), sosednji Rogatec pa je v primerjavi s prejšnjim obdobjem s 1.100 obiskovalci utrpel manjši upad.⁵⁰⁹ Znotraj različnih celic so bili v okviru pričujočih splošnih zborovanj izbrani različni govorniki, ki so bili za svoje govorništvo tudi ocenjeni. V zdraviliški občini so njihovo vlogo najpogosteje opravljali župan Miglič, župan Šmarja pri Jelšah in tamkajšnji Ortsgruppenführer Anton Vogl, Anton Dorfmeister (glavni vodja okrožnega vodstva ŠDZ s sedežem v Celju) in ostali Migličevi tesni sodelavci: vodja I. vodstvenega urada krajevne grupe Heimatbunda v Rogaški Slatini Gustav Učesanek, Karl Kolterer (župan Rogatca in Ortsgruppenführer tamkajšnje krajevne skupine), nemški ravnatelj v zdravilišču Fritz Högler in nadučitelj svetokriške nemške ljudske šole Franz Eigler, Hans Berlisg, Trötscher, Friedrich Steinberger, Hellmut Issen in drugi. Dorfmeister je denimo v obdobju med 14. in 29. novembrom 1942 predaval pri Hotelu Pošta v osrčju zdravilišča, Hans Berlisg pa zraven telovadnice pri Svetem Križu v Rogaški Slatini. Poleg omenjenih lokacij so se zborovanja

⁵⁰⁶ ARS, AS 1631, šk. 8, f. 12a, »Rednerunterlage...«, str. 1-6; Ferenc, *Nacistična raznarodovalna politika*, str. 781–786.

⁵⁰⁷ Četrtri val zborovanj je nosil osrednji naslov »Nemčija ima vse adute v rokah – Nemčija je postala nepremagljiva!« Za razumevanje nekoliko širše slike je potrebno poudariti, da je ravno v tem času nemška ofenziva pri Stalingradu dokončno zastala, zaradi česar so imela novembrska zborovanja še toliko večji pomen. ARS, AS 1631, šk. 8, f. 12a, »Rednerunterlage für die Versammlungswelle im November 1942.«

⁵⁰⁸ ARS, AS 1631, f. 12a, šk. 8, »Beurteilung der Versammlungen vom 14.–29. November 1942«; »Versammlungswelle 14.–29. 11. 1942: Ortsgruppe Rohitsch-Sauerbrunn.«

⁵⁰⁹ ARS, AS 1631, f. 12a, šk. 8, »Beurteilung der Versammlungen vom 27. Feber –7. März 1943«.

prirejala še v gostiščih Bračun, Prah in Ogrizek (slednji v Kostrivnici) ter v zdraviliški kinodvorani,⁵¹⁰ ki se je slavnostno ponovno odprla sredi oktobra 1942.⁵¹¹

Nemški jezikovni tečaji za odrasle in mlade so bili v okupirani slovenski Štajerski uvedeni že poleti leta 1941 in samo pozimi 1941–1942 je bilo organiziranih nekaj več kot 23.000 tečajev, ki se jih je udeležilo dobrih 123.000 obiskovalcev. Njihova uspešnost pa je bila glede na podatek, da je do jeseni 1942 govorilo nemško samo 12% prebivalcev, zelo nizka.⁵¹² Nemški okupator ni namreč nikoli skrival svojih ponemčevalnih namer. Že poleti 1941, v približno istem obdobju, ko so se pričeli izvajati ti tečaji hitrega in pravilnega obvladovanja nemškega jezika, je okupator na Spodnjem Štajerskem javno razglasil, da se bo po treh ali štirih letih (najkasneje pa v roku petih let) govorilo samo še nemško, medtem ko naj bi iz javnih uradov in ustanov slovenski jezik v popolnosti izginil že do jeseni 1942.⁵¹³

Ponemčevalni napor v Rogaški Slatini so bili med nemško okupacijo izjemno intenzivni.⁵¹⁴ Vzrok za to se skriva tudi v študiji dr. Helmuta Carstanjena, ki se je kot nacionalnopolitični referent ukvarjal z načrtom razvoja jezikovnega ponemčenja in premika jezikovnih mej, pri tem pa je v okviru druge etape prve faze svojega načrta določil Rogaško Slatino (kjer je imel v zvezi s tovrstno vsebino v prvi polovici leta 1943 tudi večdnevno štabno konferenco) za eno izmed točk formiranja nove nemške jezikovne postojanke.⁵¹⁵ Visoko stopnjo izvrševanja ponemčevalne politike v Rogaški Slatini potrjuje tudi podatek, da je bilo od izmed vseh občin samo v nekajkrat večjem Celju med letoma 1941 in 1942 prirejenih več jezikovnih tečajev učenja nemščine kot v Rogaški Slatini, kjer je v prvih dveh letih 598 kandidatov obiskalo kar 13 priredb nemških jezikovnih tečajev, ki so se običajno izvajali pod propagandno parolo »*Lerne deutsch! Sprich deutsch! oz. »Učite se nemško! Govorite nemško!*«⁵¹⁶ Zdraviliško mesto je bilo v prvih dveh letih nemške okupacije tudi med najvodilnejšimi po prirejanju tečajev za Wehrmannschaft. Na 16 tečajih se je namreč tekom usposabljanja za sprejem v oboroženo formacijo ŠDZ razvrstilo kar 618 vermanov.⁵¹⁷ Steklarna Rogaška je do konca leta 1942 za svoje zaposlene pripravila 2 jezikovna tečaja nemščine, ki se ju je udeležilo 70 steklarjev. Tudi

⁵¹⁰ ARS, AS 1631, šk. 8, f. 12a, »Beurteilung der Versammlungen vom 14.–29. November 1942«; »Versammlungswelle 14.–29. 11. 1942: Ortsgruppe Rohitsch-Sauerbrunn.«

⁵¹¹ Šolska kronika (1898–1958), str. 15.

⁵¹² Ferenc, *Nacistična raznarodovalna politika*, 784, 786.

⁵¹³ Ferenc, *Razkosanje in aneksionizem*, str. 75; Ferenc, *Nacistična raznarodovalna politika*, str. 786.

⁵¹⁴ ARS, AS 1631, šk. 21, f. 29, Kurse im Kreis Cilli;

⁵¹⁵ <http://karawankengrenze.at/ferenc/index.php?r=documentshow&id=296> (dostop: avgust 2019), Dokument 296, »Brief der Bundesführung des Steirischen Heimatbundes über die Planung für den räumlichen Ablauf der sprachlichen Eindeutschung und die Verschiebung der Sprachgrenzen in der Untersteiermark«, 17. 3. 1943; Ferenc, *Nacistična raznarodovalna politika*, str. 786–787, 810.

⁵¹⁶ ARS, AS 1631, šk. 21, f. 29, »Kurse im Kreis Cilli«; »Sonderbefehl Nr. 7/42«, 12. 9. 1942.

⁵¹⁷ ARS, AS 1631, šk. 21, f. 29, »Kurse für Wehrmannschaft«.

sama zdraviliška uprava je za svoje osebje v sklopu surovega ponemčevanja v Zdraviliškem domu izvedla 1 tečaj, kjer je bilo 60 tečajnikov.⁵¹⁸ Največja pozornost izmed okupacijskih občin znotraj celjskega okrožja, kjer so bili tečaji prirejeni tudi za nemške mladinske organizacije (starost deklic med 14 in 21 let ter dečkov od 14 do 18 let), je bila prav tako namenjena Rogaški Slatini. Za 530 mladih udeležencev je bilo organiziranih kar 11 tečajev.⁵¹⁹ V Dorfmeistrovem političnem okrožju Celje je okupator nameraval postaviti tudi 50 ljudskih knjižnic, od tega dve v Rogaški Slatini, tri v Šmarju pri Jelšah in prav tako v Podčetrtku, kar štiri pa v bližnjem Rogatcu, kjer je bila velika zgoščenost rogaških Nemcev.⁵²⁰ ŠDZ naj bi tako v zasedenem prostoru slovenske Štajerske ustanovila vsega skupaj 248 knjižnic s skupno okoli 70.000 zvezki, kar v povprečju znese dve knjižnici na vsako krajevno grupo. Prva je bila odprta že aprila 1942, do konca junija 1942 jih je bilo že okoli 100.⁵²¹ Nacisti so šli celo tako daleč, da so v lokalnih okoljih v strogem duhu svoje ideologije prirejali tudi lutkovne predstave za otroke in odrasle. Tako se je denimo 29. oktobra 1941 na lutkovni predstavi v zdravilišču zbralo 220 otrok in 485 odraslih.⁵²²

Kako so potekali ti vsiljeni tečaji nemškega jezika izvemo iz kratkega priročnika za njene izvajalce, tj. nemško učiteljsko osebje. Tečajniki so bili glede na sposobnost pisnega in govornega obvladovanja nemščine razdeljeni v srednjo in nižjo skupino. Obe skupini sta bili sestavljeni iz dveh delov (v okviru nižje skupine nivo I in II ter nivo III in IV v okviru srednje skupine) in sta trajali 6 tednov, vsaki teden po dve učni uri v obsegu 90 minut. Med različnimi nivoji je obstajala možnost prehajanja, če je bilo osvojeno znanje in izpolnjevanje kriterijev dovolj zadovoljivo. Tisti z najslabšim začetnim znanjem nemščine so pristali v najnižjem nivoju I, od koder so lahko po šestih tednih napredovali v nivo II, čemur je po identičnem časovnem principu sledilo še napredovanje v srednji nivo III ter ob koncu v srednji nivo IV. Da je šlo pri izvajanju tečajev nemškega jezika za skrajno vsiljevanje tujega jezika podjarmljenemu slovenskemu narodu izkazuje tudi naslednje navodilo: *»Vsakršno prevajanje je prepovedano. Samo nemško bomo govorili od prve do zadnje minute. Cilj je jasen: želimo, da govorite čim hitreje nemško.«*⁵²³

⁵¹⁸ ARS, AS 1631, šk. 21, f. 29, »Kurse in Betrieben«.

⁵¹⁹ ARS, AS 1631, šk. 21, f. 29, »Kurse für Jugend«.

⁵²⁰ ARS, AS 1631, šk. 21, f. 29, »Volksbüchereien«, str. 1–2.

⁵²¹ Ferenc, *Nacistična raznarodovalna politika*, str. 789.

⁵²² ARS, AS 1631, šk. 21, f. 29, »Puppenspiele für Kinder/Erwachsene«.

⁵²³ ARS, AS 1631, šk. 21, f. 29, »Kurze Vorschläge für die Gestaltung der Deutschkurse«.

Steirischer Heimatbund - Amt Volkbildung

Deutsch-Sprachkurs

Kursleiter _____

Kursteil _____ **Laufende Kurs-Nr.** _____

Kurstunden _____

von _____ **bis** _____

Slika 29: Primer neizpolnjenega kartončka Štajerske domovinske zveze, ki je lokalnemu prebivalstvu naznanjal datum in točno uro pričetka, čas trajanja in izvajalca jezikovnega tečaja nemščine. Vir: ARS, AS 1631, šk. 21, f. 29, »Deutsch-Sprachkurs«.

Glede na ponemčevalne pritiske, ki jih je okupator izvrševal na širšem obsojalskem območju je bil do 29. novembra 1942 največji uspeh prirejanja tečajev ravno v krajevni grupi Rogaška Slatina, kjer je bila zabeležena še vedno nizka povprečna ocena 2,41 (lestvica gre od najnižje ocene 1 do najvišje ocene 5). To je seveda nekako razumljivo, če upoštevamo pomembno zdraviliško lego in namembnost samega kraja. Od skupno 5.951 prebivalcev (drugi nemški popis prebivalstva opravljen novembra 1942) Migličeve okupacijske občine oz. krajevne skupine je 463 oseb (7,8 %) prejelo najboljšo oznako a (oceno 5), 644 oz. 10,8 % oznako b (oceno 4), 1.403 (23,6 %) prebivalcev oznako c (oceno 3), 1.804 (30,3 %) oznako d (oceno 2) in kar 1.637 oz. 27,5 % najslabšo oznako e (oceno 1).⁵²⁴ Kar se tiče ostalih občin so povprečne ocene strmo padale v bolj ruralnih (podeželskih) okoljih. Prebivalstvo Ponikve je denimo zabeležilo zelo skromno povprečno oceno 1,98, v Pristavi 2,02, Pilštanj 1,59, Podčetrtek 2,16, Žusem (1,54) pa najnižjo povprečno oceno v celotnem okrožju Celje. Populacija okupirane Rogaške Slatine se je po znanju nemškega jezika glede na celotni prostor celjskega okrožja (skupno 37 krajevnih skupin) znašla na 9. mestu, sosednji Rogatec z oceno 2,22 pa še nekaj mest nižje. Še posebej pred Rogaško Slatino so bili v glavnem celjski mestni zaselki oz. Celju pripadajoče krajevne skupine. Kljub tolikšnemu številu ur obveznih nemških jezikovnih tečajev pa nacisti nad temi rezultati nikakor niso mogli biti pretirano zadovoljni. V zdravilišču je nemško v popolni obliki pisalo in govorilo manj kot 8 odstotkov ljudi.⁵²⁵

⁵²⁴ Steindl, *Ergebnisse der Bevölkerungsbestandsaufnahme*, str. 41. Oznake so pomenile naslednje: a = nemščino obvladajo pisno in ustno, uporabljajo samo ta jezik; b = obvladajo pisno in ustno, ne uporabljajo samo nemščine; c = nemščino obvladajo ustno, pisno pa pomanjkljivo ali nič; d = jezik obvladajo komaj ali pomanjkljivo; e = nemškega jezika ne obvladajo niti ustno niti pisno.

⁵²⁵ Steindl, *Ergebnisse der Bevölkerungsbestandsaufnahme*, str. 41.

Spričo odvijanja vojne situacije in razmaha partizanskega gibanja je prirejanje nemških tečajev sčasoma močno nazadovalo, čedalje skromnejša pa je bila tudi udeležba. Nekje od jeseni 1943 naprej je bila tovrstna ponemčevalna aktivnost le še redkost.⁵²⁶ Iz pisma »Einsatzleiterja« v Rogaški Slatini Friedricha Höglerja, ki je enemu izmed vodij blokov posredoval imenski seznam udeležencev na nemškem jezikovnem tečaju v Topolah, je razvidno, da so tovrstni tečaji v prostoru Rogaške Slatine potekali vsaj do prve polovice novembra 1943.⁵²⁷ V šolski kroniki je bilo v zvezi s tem zapisano, da pozimi 1943/44 jezikovni tečaji zaradi slabega obiska oz. odziva niso več beležili uspehov. Ljudi je strah pred izselitvijo že minil, kajti tiste, ki jim je bila namenjena izselitev, je okupator do tega obdobja že pregnal iz Rogaške Slatine.⁵²⁸ Jeseni 1944 je ŠDZ na slovenskem Štajerskem končno prenehala z izvajanjem jezikovnih tečajev, saj je bilo nacistom jasno, da jim je spodletelo. Ob koncu vojne so prebivalci Spodnje Štajerske uporabljali slovenski jezik pogosteje kot kadarkoli prej tekom nemške okupacije.⁵²⁹

Slika 30: Uradni certifikat Štajerske domovinske zveze o rednem obiskovanju tečajev nemškega jezika v okviru najvišjega nivoja IV. Vir: ARS, AS 1631, šk. 21, f. 29, »Bescheinigung.«

Štajerska domovinska zveza si je v Rogaški Slatini že skorajda povsem na začetku svojega delovanja zagotovila tudi športna igrišča in vadbena območja, kjer se je za člane Heimatbunda v polvojaškem nacionalsocialističnem duhu odvijalo redno prirejanje športnih iger in jutranje telovadbe. Glavno prizorišče tovrstne aktivnosti je bilo na 0,4 hektarja velikem posestvu, kjer je stal zaplenjeni Sokolski dom (kasneje stara telovadnica, danes I. osnovna šola s pripadajočo novo telovadnico Janina) in pripadajoče travnato zemljišče.⁵³⁰

⁵²⁶ Ferenc, *Nacistična raznarodovalna politika*, str. 789.

⁵²⁷ ARS, AS 1631, šk. 97, »An den Blockführer Anderluch!«, str. 1–2.

⁵²⁸ Šolska kronika (1898–1958), str. 16.

⁵²⁹ Ferenc, *Nacistična raznarodovalna politika*, str. 789.

⁵³⁰ SI_ZAC/0072, šk. 8, sign. 92, »Landabgabe an Gemeinden«, 14. 8. 1942.

Slika 31: Telovadba in razvijanje nacističnih zastav Hitlerjeve mladine v Rogaški Slatini. V ozadju je viden Sokolski dom, pred njim pa postroj zbranih deklet. Na isti travnati površini so tudi danes športna igrišča za različne igre z žogo. Vir: zasebna zbirka Roberta Vrečka.

Slika 32: Med vojno so različne igre in telesne vaje potekale tudi na travnati površini ob vznožju Janine. Fotografija prikazuje dekleta med telovadbo v času okupacije, točni datum fotoposnetka ni znan. Vir: zasebna zbirka Roberta Vrečka.

7.6 Prepoved in uničenje slovenskega tiska ter ukinitvev slovenskih društev

Med prvimi raznarodovalnimi ukrepi je bila vsekakor sprememba zunanjega videza dežele v nemško podobo.⁵³¹ V skladu z nacistično napovedjo je Komarek 4. junija 1941 za območje Rogaške Slatine izdal okrožnico z odlokom o odstranitvi slovenskih krajevnih in drugih napisov

⁵³¹ Ferenc, »Nemška okupacija«, str. 265.

ter odredbo o prepovedi javne rabe slovenskega jezika v uradih, šolah in cerkvah. Zadnji rok za prenehanje rabe slovenskih tabličnih napisov in krajevnih imenskih označb za poimenovanje vasi, ulic, krajev, naselij, prometnih in železniških križišč, gostiln, trgovin, kažipotov idr. ter dvojezičnosti (dvojnih napisov v nemščini in slovenščini) je bil 15. junij 1941. Komarekova okrožnica je bila kljub številnim pisnim in ustnim odredbam posledica pomanjkljivega (posamezne občine so v začetku junija še vedno imele slovenske napise na nekaterih križiščih, kažipotih, trgovinah in gostilnah) in prepočasnega odstranjevanja slovenskih napisov. Župane svojega političnega okraja je Komarek zato ponovno opozoril, naj pohitijo in jih pri tem tudi osebno zadolžil, da najkasneje do 15. junija poskrbijo za odstranitev vseh slovenskih napisov, naslovov, cestnih označb itn.⁵³² Natanko teden dni kasneje je okrajni orožniški vodja Johann Serner v svojem sklepnem poročilu zapisal, da so bile imenske tablice za poimenovanje krajev, naselij, ulic in cestnih križišč opremljene z nemškimi napisi. V hišnih in drugih preiskavah pa je bil ves slovenski tisk podvržen strogim konfiskacijam. Pri razpustitvi društev in zaplembi njihovega premoženja so sodelovali tudi lokalni okupatorjevi orožniki.⁵³³ V spodnjih tabelah si oglejmo princip okupatorjevega preimenovanja posameznih zgradb ter krajevnih napisov v času zasedene Rogaške Slatine.

Tabela 1: Primerjalni seznam preimenovanj glavnih zdraviliških objektov v času okupatorjeve zasedbe.

Predvojni / današnji čas	Nemška okupacija (1941–1945)
Zdraviliški dom	Kurhaus
Tržaški dom	Triester-Haus
Ljubljanski dom	Grazer-Hof / Grazer-Heim
Donatski dom	Donatiheim
Hotel Strossmayer	Wiener-Haus
Hotel Občinski dom / občinska stavba	Gemeindehaus
Slovenski dom ali Hotel Jugokralj / Hotel Slovenija	Hotel Steiererhof
Hotel Europa	Löschnigg
Slatinski dom / Hotel Slatina	Sauerbrunn
Aleksandrov dom / Hotel Soča in Hotel Aleksander	Erzherzog Johann
Hotel Triglav	Hotel Wössner
Hotel Sonce	Hotel Sonne

⁵³² ARS, AS 1602, šk. 2, p. e. 76, »Entfernung slowenischer Inschriften«, 4. 6. 1941.

⁵³³ ARS, AS 1602, šk. 2, p. e. 63, »Gesamtbericht«, 22. 6. 1941, str. 4-5.

Nova Švicarija	Neue Schweizerei
Vila Emil Treo	Villa Emil Treo
Hotel Pošta	Hotel Post
Zagrebški dom / Hotel Zagreb	Hotel Agram
J. Ogrizek restavracija in hotel / Restavracija Bohor	Hotel Ogrizegg
Nalivalnica	Quelle

Vir: SI_ZAC/0907, fond Zdravilišče Rogaška Slatina (1800–2000); ARS, AS 1602, fond Deželnega svetnika okrožja Celje.

Tabela 2: Primerjalni seznam preimenovanj katastrskih občin, krajev in glavnih naselij na ozemlju občine Rogaška Slatina v času okupatorjeve zasedbe.

Predvojni oz. današnji čas	Nemška okupacija (1941–1945)
Občina Rogaška Slatina	Gemeinde Rohitsch-Sauerbrunn
Zdravilišče Rogaška Slatina	Kurort Rohitsch-Sauerbrunn
Ratanska vas	Radmannsdorf
Cerovec	Zerreich / Zerovetz ⁵³⁴
Spodnje Sečovo	Unterschlag / Untersetschevo
Čača vas	Zasselsdorf / Tschatschendorf
Rajnkovec	Rainersberg / Rainkovetz
Sveti Mohor	Rodeinburg / Sankt Hermagoras
Tržišče	Marktl / Terschische
Brestovec	Ulmen / Wrestovetz
Ceste	Strass bei Rohitsch-Sauerbrunn / Zeste
Topole	Pappeldorf / Topole
Plat	Plath
Tekačevo	Laufendorf / Takatschevo
Velike Rodne	Grossrodein
Gabernik	Buchheim / Gabernik
Nimno	Gneun

⁵³⁴ Nemški okupator je ob zasedbi zdravilišča slovenske tablične označbe za poimenovanje ulic, katastrskih občin, krajev in naselij sprva prevajal direktno iz slovenske oblike zapisa (v desnem stolpcu na desni strani poševnice), kasneje pa je želel prvotni slovenski zapis povsem zbrisati, čemur je sledila uvedba strogih nemških poimenovanj (v desnem stolpcu na levi strani poševnice), ki je še obstoječe slovenske jezikovne odtise v celoti odstranila.

Sveti Križ	Heiligenkreuz bei Rohitsch / Heiligenkreuz
Zagaj	Hinterholz / Sagaj
Negonje	Negaun
Kostrivnica	Kostreinitz
Drevenik	Königsbrunn
Brezje pri Podplatu	Pirck / Bresje
Kamna gorca	Steinbühel
Podplat	Unterplath
Irje	Luisenhof

Vir: *Verordnungs*, nr. 24: »Verordnung über die Bezeichnung der Gemeinden, Katastralgemeinden und Ortschaften in der Untersteiermark«, str. 142.

Gabrijela Krumpak se še danes spominja sežiganja slovenskih knjig takoj po nemški zasedbi: *»Vse slovenske knjige smo morali odnesti za Donatski dom in oni (Nemci, op. a.) so napravili veliko grmado in so zažigali slovenske knjige. Takoj ob začetku. Tam je bila zelo velika grmada. Tudi jaz sem odnesla, vsi smo morali nekaj odnesti. Meni je bilo najbolj hudo, ker sem imela eno lepo knjigo /.../ In tam v tisti knjigi so bile slike in tisto knjigo sem jaz skrila pod streho za en steber pod Donatski dom. Po vojni sem jo šla iskati, ampak je ni bilo več. Vse slovenske knjige so hodili blockführerji gledati, si mogel vse slovenske knjige oddati, da so šle v zažig. Sami smo jih morali prinesiti. Noben si ni upal, da jih ne bi prinesel, vsi so se bali.«*⁵³⁵ Nemški občinski urad v Rogaški Slatini je sredi novembra 1941 poročal političnemu komisarju podeželskega okrožja Celje o dejstvu, da so bile zbrane slovenske knjige do 11. novembra 1941 zaplenjene in umaknjene s prodajnih polic. Ukinjeno je bilo tudi vso nadaljnje tiskanje razglednic s slovenskimi pripisi. Za tiste s še obstoječimi slovenskimi napisi krajev in ulic, ki so se sicer pojavljale v zelo majhnem številu, je Miglič naročil, naj se umaknejo iz prometnega obtoka oz. nadomestijo ali prekrijejo z nemškim napisnim tiskom.⁵³⁶

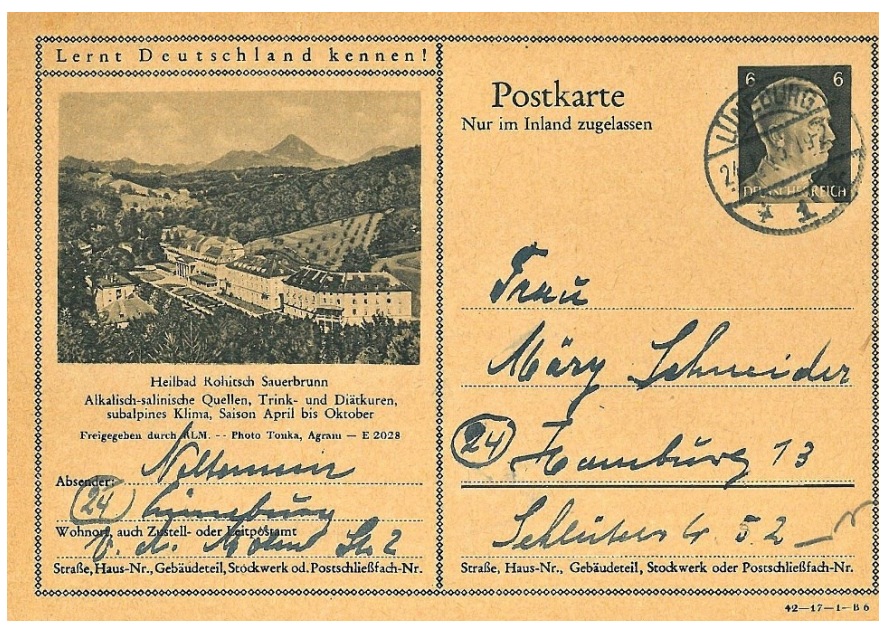
⁵³⁵ Gabrijela Krumpak, avdiopričevanje (izpraševal Daniel Siter).

⁵³⁶ ARS, AS 1602, šk. 154, f. 175, p. e. 1049, »Verkauf slovenischer Schriften und Bücher«, 11. 11. 1941.

Slika 33: Primer prednje strani razglednice iz leta 1942, na kateri je jedro zdraviliškega parka skupaj z današnjim Zdraviliškim domom. Ker se je med nemško zasedbo imenovani objekt imenoval »Kurhaus« je odpošiljatelj slovenski napis na razglednici preprosto prečrtal in namesto tega v desni zgornji kot razglednice dodal nemško poimenovanje »Kurhaus Rohitsch-Sauerbrunn«. Vir:

SI_ZAC/1274/001/080/00004/00012, fond »Zbirka razglednic in dopisnic (1889-2014)«.

Slika 34: Razglednica, poslana iz Rogaške Slatine januarja 1945. Na njej je promovirano subgorsko podnebje (pri čemer se je okupator nekoliko uštel), zdravilna voda in dietna prehrana. Vir: zasebna zbirka Roberta Reicha (Facebook: Rogaška Slatina nekoč). Zdraviliški kompleks je vodil folksdojčerski direktor Wolf, ki je v začetku maja 1942, ko se je pričela nova sezona, celo dosegel, da so gostom zdravilišča prestavili policijsko uro z 21. na 23. uro zvečer.

Okupatorjeva oblast je preko okrajnih ukinitvenih komisarjev (*»Stillhaltekommissare«*) poskrbela tudi za razpust vseh slovenskih političnih, kulturnih, gospodarskih in celo dobrodelnih organizacij, društev, združenj, strank, zvez ter raznih skladov. Ukinitveni komisar za okrajni prostor Šmarja pri Jelšah je bil dr. Heribert Böderndorfer iz Maribora, ki je bil podrejen ukinitvenemu komisarju v štabu šefa civilne uprave za Spodnjo Štajersko Maxu Hrubyju.⁵³⁷ Politični komisar Komarek, ki je imel nalogo, da takoj po svojem prihodu zapleni društveni register, je neznano kdaj (verjetno konec aprila ali v začetku maja 1941) poročal Hrubyju: *»Pri okrajnem glavarstvu Šmarje pri Jelšah sem zaplenil društveni register in ti je seveda na voljo. Žal ti pa moram sporočiti, da je velik del gradiva, verjetno najdragocenejšega, uničil okrajni glavar pred svojim pobegom.«*⁵³⁸ Nemci so v okraju Šmarje pri Jelšah našli 196 društev, od tega se je na seznamu »nemštvu sovražnih društev« znašlo 14 primerov. Tri društva so imela sedež v Rogaški Slatini: delavsko društvo Svoboda (njeni člani so bili delavci Ablove steklarne), Narodna obramba (glavni pooblaščenec učitelj Miloš Verk) in Združenje borcev Boj, ki sta ga vodila predvojni župan v zdravilišču Anton Sajko in Vinko Plemenitaš. Sokolsko društvo, ki se na seznamu pojavlja pri številnih drugih občinah, za Rogaško Slatino ni bilo navedeno.⁵³⁹ Glede na to, da je tukajšnji vodja Sokola zdravnik dr. Kolterer še pravočasno pobegnil iz Rogaške Slatine, je bilo društvo razpuščeno najbrž že pred prihodom nemškega okupatorja.

⁵³⁷ Ferenc, »Nemška okupacija«, str. 266.

⁵³⁸ Prav tam, str. 266.

⁵³⁹ ARS, AS 1602, šk. 3, p. e. 94, »Verzeichnis der Vereine der B. H. St. Marein«, str. 1–3; »Verzeichnis der deutschfeindlichen Vereine nach dem Kataster von St. Marein«.

8 NACISTIČNI TEROR

Nemški okupator je Slovence takoj po zasedbi obsodil na narodno smrt. Prizadeval si je za uničenje slovenskega naroda kot etnične enote (etnocid), kar naj bi dosegel z uporabo brutalnega raznarodovalnega programa, ki je bil delno obravnavan že v prejšnjih poglavjih.⁵⁴⁰ Velikopotezno zasnovane raznarodovalne akcije so vsebovale naslednje elemente: hitro in popolno aneksijo zasedenih slovenskih pokrajin, spreminjanje zunanjega videza dežele (ponemčevanje osebnih in krajevnih imen, napisov, zaplembe in uničenje slovenskih knjižnic, sežig molitvenikov, leksikonov itd.), silovito (a kratko in omejeno) ponemčevanje (ukinitev slovenskega pouka v vseh šolah, uvedba tečajev nemškega jezika, gradnja nemških otroških vrtcev in šol, ustanavljanje nemških mladinskih organizacij), razpust slovenskih društev (tudi dobrodelnih in strokovnih), organizacij in združb, množične deportacije v delovna in koncentracijska taborišča (namerno fizično iztrebljanje), preselitve, izgone,⁵⁴¹ suženjsko delo s sterilizacijo, izjemno zavzeto in natančno rasno in politično pregledovanje ter ocenjevanje, zaplembo slovenskega imetja in kapitala, splošno uničevanje slovenskega političnega, kulturnega in družbenega življenja, načrtno in množično kolonizacijo Nemcev.⁵⁴² V prostoru tretjega rajha, ki mu je bil pripisan tisočletni obstoj, naj bi Slovenci med vsemi zatiranimi narodi širom okupirane Evrope izginili v najkrajšem času – v kakšnih štirih ali največ petih letih, po nekaj desetletjih pa bi se spremenili samo še v zgodovinski pojem. Na izgon je bilo spočetka obsojenih od 220.000 do 260.000 Slovencev, kar pomeni, da bi se v pičlih petih mesecih med majem in oktobrom 1941 v izgnanstvu znašel vsak tretji človek, ki je takrat živel pod nemško okupacijo. Nemcem k sreči zaradi številnih vzrokov (narodnoosvobodilni boj zagotovo kot eden najpomembnejših faktorjev) ni uspelo izgnati tolikšnega števila slovenskega prebivalstva v druge jugoslovanske pokrajine in nemški rajh, vseeno pa so med junijem 1941 in avgustom 1942 v Srbijo, Hrvaško, Bosno in Nemčijo izgnali približno 54.000 ljudi, okoli 17.000 pa se jih je izgonu umaknilo v Ljubljansko pokrajino in na Hrvaško. Do konca vojne se je v izgnanstvu znašlo približno 10 % populacije slovenske Štajerske in Gorenjske oz. nekaj več kot 80.000

⁵⁴⁰ Ferenc, *Raznarodovanje*, str. 111–117.

⁵⁴¹ Glavne smernice za izgon slovenskega naroda iz zasedene Štajerske je v pisni obliki 18. aprila 1941 v Mariboru izdal državni komisar za utrjevanje nemštva in šef nemške policije Heinrich Himmler. V smernicah so se na vrhu seznama znašli narodno zelo zavedni Slovenci (še posebej izobraženci), priseljenci po 1. aprilu 1914, obmejno prebivalstvo vzdolž meje z NDH ter ljudi, ki jih ne bi sprejeli v Štajersko domovinsko zvezo. Ferenc, *Raznarodovanje*, str. 112.

⁵⁴² Ferenc, *Raznarodovanje*, str. 101–102.

ljudi. Namesto predvidene naselitve nekaj več deset tisoč Nemcev so v zasedenem slovenskem prostoru naselili le okoli 19.800 Nemcev, od tega v Spodnji Štajerski kar 16.000.⁵⁴³

Nacistični teror, ki je bil za Rogaško Slatino kot tudi za druge občine v pretežni meri zasnovan že na tajnih sestankih v Gradcu, se je v zdravilišču pod okriljem okupatorjevega orožništva, policije in oddelkov SA pričel takoj po njeni zasedbi in vzpostavitvi okupacijskega oblastnega aparata.⁵⁴⁴ Valovi aretacij, preiskav in zaplomb stanovanj, izgonov, deportacij v zapore in koncentracijska taborišča ter tamkajšnje usmrčitve so lokalnemu prebivalstvu zelo hitro nakazali grozovite namere nemškega okupatorja. Izvrševanje raznarodovalne politike v okupirani Rogaški Slatini lahko razdelimo na dve fazi. Prva faza je trajala nekje od sredine aprila do jeseni 1941 in je bila najintenzivnejša. Raznarodovanje v zdraviliškem kraju se nato nadaljuje v letu 1942, ko se okupator skorajda sočasno odloči za internacijo številnih nesrečnih družin v celjski Stari pisker in nemška koncentracijska taborišča (v glavnem Auschwitz, Birkenau in Mauthausen) ter pomor steklarjev, ki so po Hitlerjevem napadu na Sovjetsko zvezo junija 1941 postali zaradi svoje delovne zavednosti in delovanja komunistične celice znotraj tovarne stekla glavni sovražniki nemškega rajha.

8.1 Izgoni in premoženjske zaplembe v letu 1941

8.1.1 Okupacijska občina Kostrivnica

Okupacijska občina Kostrivnica je obsegala katastrske občine (naselja) Spodnja Kostrivnica, Gabernik, Čača vas in Drevenik. Po površini je merila 22 km², kjer je v začetku junija 1941 živelo 1.546 prebivalcev. Do jeseni 1941 je bila samostojna občinska enota pod vodstvom okupacijskega župana Herberta Kupnika.⁵⁴⁵ Že omenjenega dotedanjega slovenskega župana Alojza Buta, ki je bil župan kostrivniške občine kar 35 let, je nova nemška oblast kot prvega odstranila in na njegov položaj namestila domačega kulturbundovca Kupnika. Odstranjen je bil tudi dotedanji občinski tajnik Franc Erjavc, ki ga je zamenjal nek Nemec, ki ni znal besede slovensko. Ironija je poskrbela, da so morali za prevajalca določiti prejšnjega župana, ki je znal nemško. Izvoljeni občinski odborniki so bili razpuščeni, učitelji in ostali izobraženci pa odpuščeni ter izseljeni. Med njimi sta se znašla tudi upravitelj kostrivniške šole Oton Kovačič

⁵⁴³ Ferenc, *Raznarodovanje*, str. 105–109, 115.

⁵⁴⁴ ARS, AS 1827, t. e. 10, »Kronika šolskega okoliša Rogaška Slatina«, str. 1; Ferenc, »Nemška okupacija«, str. 260.

⁵⁴⁵ ARS, AS 1602, šk. 2, p. e. 71, »Gemeinde Kostreinitz«, 3. 6. 1941.

in njegova žena učiteljica Olga, ki sta do prihoda nemškega okupatorja stanovala kar v šoli. Po tukajšnji vzpostavitvi okupacijskega aparata sta se morala iz šole nemudoma izseliti.⁵⁴⁶

Arhivski viri kažejo, da se je v Kupnikovi občini glavni val izganjanja in zaplemb imetja pričel izvrševati pozneje kot v Migličevi Rogaški Slatini. Kostrivnico je tovrstni nacistični teror dosegel šele ob koncu maja in v začetku junija 1941, ko se je v Rogaški Slatini pričel že drugi val izseljevanja oz. izganjanja in zaseganja premoženja domačih prebivalcev. Pfeiffenberger, orožniški mojster žandarmerijske postaje Rogaška Slatina, je 3. junija 1941 poročal o izgonu kostrivniškega župnika Janeza Slaviča (najprej poslan v pripor v Maribor) in zaplembi njegovega premoženja ter župnišča v Kostrivnici. Nemci so mu pri tem zaplenili tudi precej živine: 4 svinje, 8 krav in 4 vole.⁵⁴⁷ Iz Maribora je bil nato pregnan na Hrvaško, kjer je preživel vsa štiri leta vojne in se je po osvoboditvi zopet vrnil v svojo župnijo. Njegova aretacija in izselitev sta bili po vsej verjetnosti izvršeni ob koncu maja 1941.⁵⁴⁸ Na Pfeiffenbergerjevih spiskih z dne 3. junija 1941 se je znašlo tudi posestvo z izviro mineralne vode, ki so ga zaplenili Milanu Totroviču, Vladimirju Ogrizku pa je okupator zaplenil celo motorno kolo.⁵⁴⁹ Nadučitelj Oton Kovačič, ki si je skupaj s svojo ženo po prisilni izselitvi iz šole svoje zatočišče našel v Gabrovcu, je bil aretiran 19. junija 1941 (po podatkih šolske kronike avgusta 1941). Sprva so ga poslali v jetniške celice v Celje in Maribor, od koder so ga deportirali v Auschwitz. Po hudem mučenju je bil 6. marca 1942 sežgan v krematorijskih pečeh največjega in najbolj zloglasnega nemškega koncentracijskega taborišča.⁵⁵⁰

8.1.2 Prostor okupacijske občine Rogaška Slatina

Po odprtju gestapovske centrale v Rogaški Slatini se je nacistični teror v obliki množičnih aretacij, mučenj, zaplemb premoženja, izselitev in izgonov v skladu z navodili iz Gradca pričel izvajati še isto noč, kar potrjuje namere nemškega okupatorja po čim hitrejši izvrstitvi politike raznarodovanja in etničnega uničenja slovenskega naroda v Spodnji Štajerski.⁵⁵¹

Za obmejne okupacijske občine na Spodnjem Štajerskem je bilo značilno, da so aretirance izganjali iz prostora tretjega rajha kar preko mejne reke Sotle na ozemlje ustaške NDH, redkeje pa so bili poslani v Ljubljano. Ponekod se je dogajalo, da so morali pri izselitvi podpisati

⁵⁴⁶ But, *Zapisi*, str. 20.

⁵⁴⁷ ARS, AS 1602, šk. 2, p. e. 71, »Gemeinde Kostreinitz«, 3. 6. 1941; Schutzhaftlinge und abgeschobene Personen, 3. 6. 1941; p. e. 78, »Verzeichnis...nach Marburg abgeschobenen römisch katholischen Pfarrer«, šk. 3, p. e. 80, Beschlagnahme Besitzungen.

⁵⁴⁸ But, *Zapisi*, str. 23; Šolska kronika podružnične osnovne šole Kostrivnica.

⁵⁴⁹ ARS, AS 1602, šk. 2, p. e. 71, »Gemeinde Kostreinitz«, str. 1–2.

⁵⁵⁰ But, *Zapisi*, str. 20, 23; Šolska kronika podružnične osnovne šole Kostrivnica.

⁵⁵¹ ARS, AS 1827, t. e. 10, »Kronika šolskega okoliša Rogaška Slatina«, str. 1; Ferenc, »Nemška okupacija«, str. 260.

obvezo, da se ne nameravajo več vrniti nazaj v prostor Spodnje Štajerske, v nasprotnem primeru se jim je zagrozilo z odgonom v koncentracijsko taborišče ali še huje: z ustrelitvijo. Tisti, ki v Ljubljani ali na Hrvaškem niso imeli nikogar, kamor bi se lahko zatekli, so bili ponavadi prestavljeni v izseljevalno prehodno taborišče Rajhenburg, od koder je nato sledil izgon.⁵⁵² Iz poročila orožniške postaje Rogatec izvemo, da so postopke izgonov izvajali oboroženi oddelki SD in SA. Vsaki žrtvi so pri tem dovolili vzeti s sabo 200 dinarjev in 10–12 kg najnujnejše osebne prtljage.⁵⁵³ Pozive za aretacije (nacisti so to definirali kot »Schutzhaft« oz. varstveni pripor) in izgone je običajno za širšo obmejno okolico (Rogaška Slatina, Šmarje pri Jelšah, Šentjur, Grobelno, Rogatec, Dobovec, Hum itn.) preko telefonskega pogovora ali pisnega naloga izdajala nameščena izpostava SD v zdravilišču Rogaška Slatina ali pa so gestapovski uradniki odšli direktno k osebam predvidenim za izselitev in jim povedali, da morajo v nekaj urah zapustiti svoja bivališča in ozemlje nemškega rajha. Pri samih aretacijah pa so poleg oddelkov SA in SD prav tako pomagali lokalni žandarji (ravno orožniki so skrbeli za nadzor aretirancev v času njihovega začasnega pripora), deloma tudi gestapovci.⁵⁵⁴ Pri večini žandarskih aretacij in izgonih je sodeloval slatinski orožnik in stalni namestnik šefa žandarmerijske postaje v Rogaški Slatini Franc Lončar iz Svetega Pavla pri Preboldu, ki je bil v predvojnem obdobju tudi jugoslovanski orožniški komandir v Rogaški Slatini. Med vojno je takoj prestopil na okupatorjevo stran, postal desna roka župana Migliča in se med drugim udeleževal številnih nemških hajk na tem območju.⁵⁵⁵

Med prvimi aretiranci iz okupirane Rogaške Slatine so se že 16. aprila 1941 znašli zlasti narodno zavedni in politično aktivni Slatinčani (člani Sokola, protinemško uperjeni prebivalci, izobraženci, učitelji, duhovniki, zdraviliški in poštni uradniki ter drugi).⁵⁵⁶ Med njimi je bil tudi dotedanji ravnatelj banovinskega zdravilišča v Rogaški Slatini Ivan Gračner, čigar primer zelo nazorno izkazuje tragično usodo vseh izgnancev. Skupaj s preostalimi žrtvami (učitelji, uradniki, brivcem, odvetnikom, kmetom, trgovcem, zdravnikom in žandarmerijskim majorjem) je bil najprej 16. aprila 1941 aretiran,⁵⁵⁷ nato pa odveden v Migličevo občinsko stavbo, od koder so bili že naslednjega dne, 17. aprila 1941, odpeljani v začasni pripor v Šmarje pri Jelšah, kjer sta imela slatinski gestapo in tukajšnji politični komisar Robert Komarek poleg zaporov v

⁵⁵² ARS, AS 1931, šk. 848, »Obmejna policijska postaja Rogaška Slatina«, str. 5; ARS, AS 1602, šk. 2, p. e. 63, »Gesamtbericht«, 22. 6. 1941, str. 3.

⁵⁵³ ARS, AS 1602, šk. 2, p. e. 78, »Politische Schutzhaftlinge und ihre Angehörigen Abschiebung«, 27. 4. 1941, str. 1-3.

⁵⁵⁴ ARS, AS 1602, šk. 2, p. e. 79, »Schutzhaftlinge-Abschiebung«, 16. 6. 1941; šk. 2, p. e. 63, »Gesamtbericht«, 22. 6. 1941, str. 4; ARS, AS 1931, šk. 848, »Obmejna policijska postaja Rogaška Slatina«, str. 5.

⁵⁵⁵ ARS, AS 1827, šk. 63, Poizvedbe o orožnikih, 2. 10. 1945.

⁵⁵⁶ ARS, AS 1827, šk. 10, f. 870/IV, »Kronika«, str. 1.

⁵⁵⁷ ARS, AS 1827, šk. 73, »Usoda slovenskega uradništva«, str. 4.

Rogaški Slatini svoje jetniške celice.⁵⁵⁸ (Poveljnik 1. akcijske čete SA je 20. aprila poročal iz Rogaške Slatine, da so že v noči na 18. april v zdraviliški občini pozaprl 22 oseb in jih naslednji dan pripeljali v šmarske okrajne zapore).⁵⁵⁹ Po desetih dneh ujetništva za zaporniški rešetki so Gračnerju (na fotografiji desno)⁵⁶⁰ sporočili, da bo skupaj s svojo družino preganjan čez mejo na ozemlje Neodvisne države Hrvaške, njegovo premoženje pa bo zaplenjeno. Policisti so ga zatem odvezli na vojaški kamion in ga ob spremstvu organov SA odpeljali k njegovi ženi in njunemu otroku v Rogaško Slatino, kjer je okupator istočasno že zbiral družine aretirancev za načrtovani izgon preko južne meje nemškega rajha.⁵⁶¹ V Šmarju so že 12. ali 13. aprila 1941 aretirali tudi kmeta in dotedanjega župana Šmarja pri Jelšah Janeza Turka iz Belega, ki so ga zaradi vodenja nekega panslavističnega klerikalnega društva v Šmarju pri Jelšah spoznali za nemštvu sovražnega,⁵⁶² po poti pa so aretirali tudi njegovo družino in jo že nekoliko prej prisilili, da se pridruži kasnejši Gračnerjevi žalostni usodi. Turkova žena Jera je imela samo pol ure časa, da je pobrala najnujnejše imetje, njenemu možu pa so celo zabičali, naj ostane v vozilu in mu prepovedali, da bi svoji ženi pomagal pri prisilni izselitvi.⁵⁶³ Nalog za aretacijo Turkove družine, zaplembo njenega imetja (živine, najdenih živil in vina) ter trajno zaprtje kmečkega poslopja je izdala izpostava SD (Sicherheitsdienst; obveščevalna služba NSDAP in SS)⁵⁶⁴ v Rogaški Slatini.⁵⁶⁵ Janez Turk je bil skupaj s svojo družino (ženo in njunih osem otrok) 24. aprila 1941 preganjan na Hrvaško, kjer se je za njimi izgubila vsakršna sled.⁵⁶⁶ Ob prihodu v Rogaško Slatino je policijsko spremstvo Gračnerjevi soprogi prav tako zabičalo: *»Imate pol ure časa. Šli boste s svojim možem. Vaše posestvo je zaplenjeno. S seboj vam je dovoljeno vzeti 12 kg prtljage in 250 dinarjev«*.⁵⁶⁷ Nato so ji odvzeli še 10.000 dinarjev, ki jih je skrivala pri sebi in ostalo vredno

⁵⁵⁸ ARS, AS 1827, šk. 10, f. 870/IV, »Kronika«, str. 1.

⁵⁵⁹ Ferenc, »Nemška okupacija«, str. 260.

⁵⁶⁰ Vir: SI_ZAC/0907/004/017/00040, fond Zdravilišče Rogaška Slatina (1800-2000).

⁵⁶¹ ARS, AS 1827, šk. 73, »Usoda slovenskega uradništva«, str. 4, 8.

⁵⁶² ARS, AS 1625, Pooblaščenec državnega komisarja za utrjevanje nemštva, Urad Maribor, šk. 1, »Johann Turk«, 29. 10. 1941, str. 1. Dalje: ARS, AS 1625.

⁵⁶³ ARS, AS 1827, šk. 73, »Usoda slovenskega uradništva«, str. 4, 8.

⁵⁶⁴ V zdravilišču stacionirani SD in SiPo sta delovali pod upravo gestapovske izpostave obmejne policije Rogaška Slatina (Geheime-Stattpolizei: Grenzpolizeiposten Rohitsch Sauerbrunn).

⁵⁶⁵ ARS, AS 1602, šk. 3, p. e. 84, »Turk Johann u. Familie Aus Belo, St. Marein b. E. Abschiebung«, 28. 4. 1941.

⁵⁶⁶ ARS, AS 1625, šk. 1, »Johann Turk«, 23. 9. 1941, 29. 10. 1941, str. 1

⁵⁶⁷ ARS, AS 1827, šk. 73, »Usoda slovenskega uradništva«, str. 4, 8.

imetje, ki je bilo odkrito tekom hišne preiskave. Del si je prilastil sklad za utrjevanje nemštva na Spodnjem Štajerskem, manjši delež pa tudi politični komisar Komarek.⁵⁶⁸ Natrpane v vojaškem kamionu, kot da sploh ne bi bili ljudje, so jih odpeljali preko sotelske meje na ozemlje NDH, natančneje v Đurmanec, kjer so jih pregnali iz vozila in jim zabičali: *»Tako, sedaj ste prosti. Greste lahko kamorkoli želite, toda če se vrnete nazaj, boste ustreljeni.«*⁵⁶⁹

Okrajni politični komisar Robert Komarek je v drugi polovica aprila poročal: *»Pri izvajanju svoje naloge sem ukazal izvesti mnoge aretacije, vendar pripominjam, da še niso zaključene. Vzrok za to je, da seznate, ki so nam na voljo, na temeljih pogovorov z lokalnimi folksdojčerkami nenehno izpopolnjujemo in širimo. /.../«*⁵⁷⁰ Že nekajkrat omenjeni okrajni orožniški poveljnik Serner je v svojem sklepnem poročilu 22. junija 1941 zapisal: *»Osebe, ki so še posebej sovražne do Nemcev, smo prijeli takoj v začetku in jih pozneje večinoma skupaj z njihovimi sorodniki pregnali čez hrvaško mejo. Izvedli smo nadaljnje aretacije večine duhovščine. S tem so bile povezane tudi mnoge hišne preiskave in zaplembe.«*⁵⁷¹

Nemški okupator je pri doslednem izvajanju aretacij beležil tudi natančno popisno statistiko, ki se je ohranila za okraj Šmarje pri Jelšah. Ugotovljeno je bilo, da je kar 66 aretiranih oseb pripadalo sloju slovenske inteligence, kar naj bi glede na skupno število zaprtih pomenilo 74 % ljudi. Daleč največ aretacij (22 moških) je bilo izvršenih v krogu cerkvenega osebja, temu je sledilo število aretiranih uradnikov (10 moških in 4 ženske), učiteljstva (7 moških in 6 žensk), obrtnikov (9 moških), gradbenikov (6 moških), trgovcev in podjetnikov (5 moških), šolarjev oz. študentov (5 moških), pravnikov (3 moški), jugoslovanskih oficirjev (3) in zdravnikov (1). V začetni fazi okupacije naj bi bilo vsega skupaj v okrajnem prostoru Šmarja pri Jelšah aretiranih 89 prebivalcev.⁵⁷²

Komarek je že 14. aprila izdal prvo odredbo o zaplembi prometno izpravnih motornih vozil na območju Rogaške Slatine za potrebe Wehrmachta ali administrativnih uradov okraja Šmarje pri Jelšah. Rok za vložitev prijave motornih vozil je bil 1. maj, po pretečenem roku so bila na podlagi odredbe vsa vozila avtomatsko zaplenjena.⁵⁷³ Poleg prometnih vozil so zaplenili tudi njihovo pogonsko gorivo. Del vozil je kasneje lokalna nemška oblast sprostil za zasebni promet.⁵⁷⁴ Prve zaplembe preiskane imovine so bile opravljene že 18. aprila 1941, ko je nova nemška oblast v osrčju zdravilišča po ukazu Sernerja (žandarskega poveljnika za okrožje Celje)

⁵⁶⁸ ARS, AS 1625, šk. 1, »Übernahmebestätigung«, 20. 6. 1941, str. 1–2; »Beschlagnahme Effekten.«

⁵⁶⁹ ARS, AS 1827, šk. 73, »Usoda slovenskega uradništva«, str. 4.

⁵⁷⁰ ARS, AS 1602, šk. 2, p. e. 62, »Lagebericht des politischen Kommissars von St. Marein.«

⁵⁷¹ ARS, AS 1602, šk. 2, p. e. 63, »Gesamtbericht«, 22. 6. 1941, str. 3.

⁵⁷² ARS, AS 1602, šk. 2, p. e. 78, »Statistik der Häftlinge nach Berufen.«

⁵⁷³ SI_ZAC/0084, šk. 2, sign. 122, »Anmeldung der Kraftfahrzeuge«, 22. 4. 1941.

⁵⁷⁴ ARS, AS 1602, šk. 2, p. e. 63, »Gesamtbericht«, 22. 6. 1941, str. 3.

tekom temeljite preiskave Zdraviliškega doma zasegla pekarno, sestavine za peko (moko, sol, sladkor, olje ipd.), pogonsko gorivo in najdena živila v hotelskem poslopiju.⁵⁷⁵ Že naslednji dan se je okupator polastil tudi Stritarjevega doma (v lasti zdravnika v jugoslovanski kraljevi vojski majorja dr. Dernoškega in gostilničarja Huga Vlahoviča), kjer je ob preiskavi zaplenil tudi ogromno količino živil, nekaj orožja in celo radijski sprejemnik. V poročilu žandarmerijske postaje Rogaška Slatina izvememo, da so bila živila pripravljena za vojne begunce, ob nacistični zaplembi pa so bila prestavljena v skladišče hotela Steiererhof (pred vojno Hotel Jugokralj, danes Hotel Slovenija), radijski sprejemnik pa je postal nova last lokalne orožniške izpostave.⁵⁷⁶ Po Pfeiffenbergerjevih poročilih so se zaplembe nadaljevale 21. aprila 1941, ko so Srbu Jovanu Sretenoviču (podpolkovniku v nekdanji kraljevi vojski) odvzeli 12-sobno vilo (Vila Sretenovič), pravoslavnemu župniku Svetozarju Zuranoviču iz Pančeva je bila zasežena vila s šestimi sobami, podobno pa se je zgodilo tudi profesorici Zori Ilić iz Zagreba, kateri so prav tako zaplenili majhno vilo z nekaj sobami.⁵⁷⁷

24. aprila je bil na podlagi medsebojnega dogovarjanja orožniške postaje Šmarje pri Jelšah in centra SD v Rogaški Slatini priprt šofer zdravilišča Johann Gutsmandl, ki je služenje svoje kazni prestajal v okrajnih zaporih političnega komisarja Šmarje pri Jelšah, njegovo tirnico in zahtevo po aretaciji pa so izdali celo v Berlinu.⁵⁷⁸ Naslednji dan je krajevna izpostava SD v Rogaški Slatini izdala ustni nalog o priprtju in izgonu nemštvu sovražnih oseb. Ukaz je zajel 11 oseb, izvršiti pa ga je morala slatinska žandarmerijska postaja. Na spisku so se znašli: družina Matanič (mama Ana ter otroka Ana in Rozalija), družina Perger (mama Alojzija, zakonska otroka Tatina in Vera ter 6-letna vnukinja Zag Tušanka), družina Podjaveršek (žena Minka in njen petletni sin Albin), Ilka Hočevnar in Zazilija Kračner, ki pa v času izvrševanja aretacij oz. izgonov ni bila prisotna v Rogaški Slatini.⁵⁷⁹ 91-letna A. M. je danes iz tega okolja ena izmed redkih še živečih prič, ki je to bridko usodo ob začetku nemške okupacije doživela na lastni koži. V kratkem pogovoru je omenila, da tega dne, tudi če bi želela, ne bo nikoli pozabila. Do zob oboroženi nemški policijski oddelki so sredi noči vdrl v njihovo stanovanje in začeli v nemščini kričati, da morajo zapustiti svoj dom. S seboj jim je bilo dovoljeno vzeti 10 kg nujne prtljage (oblačil in osebnih potrebščin) in 200 dinarjev. Zunaj jih je že čakal nemški avtobus, na katerega so iz bližnjih okolišev strpali tudi preostale prebivalce s podobno usodo.

⁵⁷⁵ ARS, AS 1602, šk. 3, p. e. 84, »Verzeichnis über aufgefundenene Lebensmittel und Treibstoffe«, 18. 4. 1941.

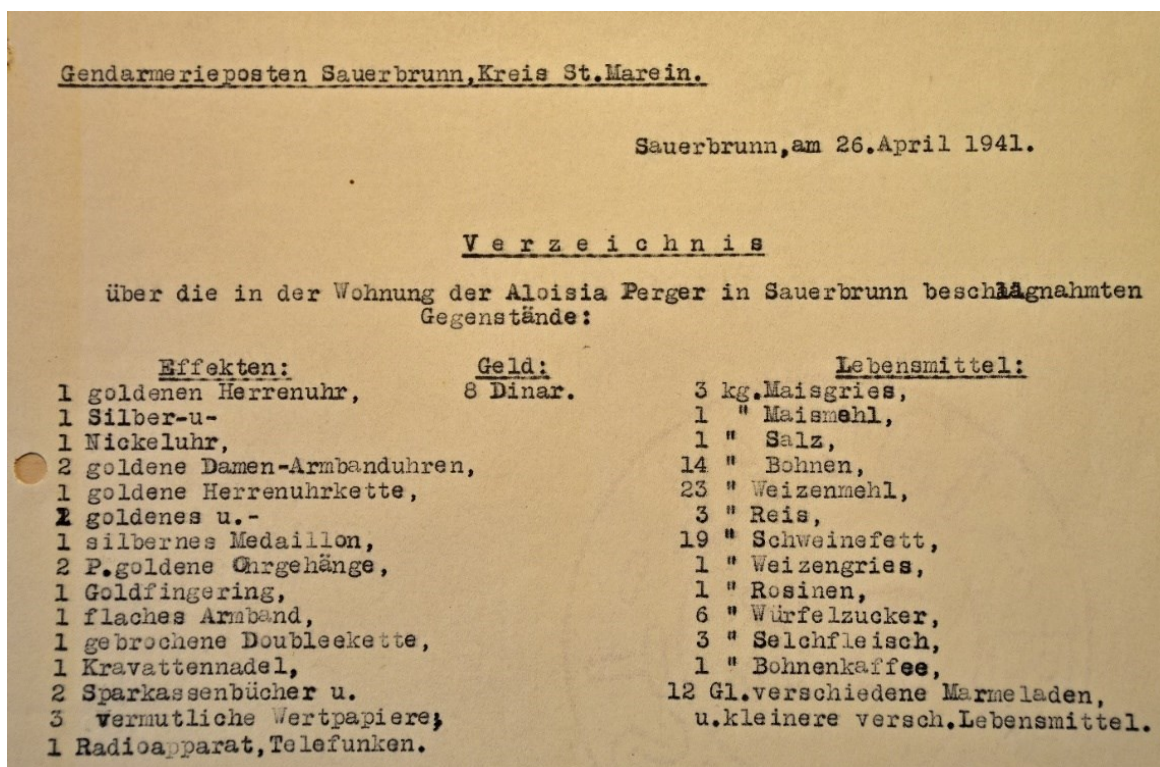
⁵⁷⁶ ARS, AS 1602, šk. 3, p. e. 84, »Verzeichnis«, 19. 4. 1941.

⁵⁷⁷ ARS, AS 1602, šk. 3, p. e. 84, »Häuser, Beschlagnahme«, 21. 4. 1941.

⁵⁷⁸ ARS, AS 1602, šk. 2, p. e. 77, »Gutsmandl Johann, aus Sauerbrunn, Schutzhaft«, 24. 4. 1941; p. e. 78, »Fahndungsliste Berlin.«

⁵⁷⁹ ARS, AS 1602, šk. 2, p. e. 77, »Festnahme und Abschiebung deutsch feindlicher Personen«, 26. 4. 1941.

Objokane, prestrašene in neprespane so jih – tako kot so to storili tudi z Gračnerjem – odpeljali preko nemško-hrvaške meje v Đurmanec, kjer je avtobus počakal, nakar so jim dejali, naj se na ozemlje rajha več ne vračajo, sicer bodo ustreljeni. Pričevalka je še dodala, da se spominja tudi Pergerjevih sester, ki sta se po izgonu za kratek čas vrnili nazaj v Rogaško Slatino, da bi iz njihovega stanovanja pobrali še nekaj svojega imetja, kar pa bi lahko bila usodna napaka. Po vojni sta ji povedali, da so ju skoraj ustrelili.⁵⁸⁰ SD je še nato za vse izgnane izdal ukaz o preiskavi in zaplembi njihovih stanovanj ter ostalega premoženja.⁵⁸¹

Slika 35: Primer poročila orožniške postaje Rogaška Slatina o najdenih živilih, vrednostnih papirjih, denarju in ostalih dragocenih predmetih, ki so bili zaseženi ob preiskavi stanovanja družine Perger. Vir: ARS, AS 1602, šk. 2, p. e. 77, »Verzeichnis«, 26. 4. 1941.

Pri Mataničih je nemška policija poleg živil in ostalih predmetov odkrila tudi 1.835 dinarjev in usnjeno torbico.⁵⁸² Po njihovem izgonu jim je nova nemška oblast Hotel Matanič (okupator ga je sicer oklical za penzion) zaplenila in ga do nadaljnjega zaprla, ključ od zapečatenega objekta s 24 sobami pa je bil poslan uradu za utrjevanje nemštva.⁵⁸³ Sredi julija 1942 pa je župan Miglič Mataničevo nepremičnino spremenil v Dom za ostarele.⁵⁸⁴ Družina Podjaveršek je živela v delu

⁵⁸⁰ A. M., telefonski pogovor (izpraševal Daniel Siter). Pričevalka se ni želela javno izpostaviti z imenom in priimkom, podatki o vsebini pogovora so pri avtorju.

⁵⁸¹ ARS, AS 1602, šk. 2, p. e. 77, »Festnahme und Abschiebung deutsch feindlicher Personen«, 26. 4. 1941.

⁵⁸² ARS, AS 1602, šk. 2, p. e. 77, »Verzeichnis«, 26. 4. 1941.

⁵⁸³ SI_ZAC/0084, »Hotel Matanitsch«, 14. 8. 1941.

⁵⁸⁴ SI_ZAC/0072, šk. 8, sign. 91, »Landabgabe an die Gemeinden des Kreises Cilli«, 7. 7. 1942, str. 2; sign. 92, »Landabgabe an Gemeinden«, 14. 8. 1942.

Občinskega doma, kjer so bila nekatera stanovanja namenjena bivanju lokalnih učiteljev, drugi del pa je pripadal Migličevemu občinskemu uradu. Albin Podjaveršek, učitelj v Rogaški Slatini, je bil očitno izgnan še preden se je okupator lotil njegove žene in pet let starega sina. 26. aprila 1941 jim je okupatorjeva oblast pregledala in zaplenila celotno premoženje, najdena živila pa so bila izročena organizaciji NSV (*»Nationalsozialistische Volkswohlfahrt«*).⁵⁸⁵ Podjaverškova družina je bila najprej izgnana na Hrvaško, od tod v Ljubljano in nato v Planino pri Rakeku, kjer se je Albin zaposlil kot začasni učitelj, kasneje so se preselili nazaj v Ljubljano. Zaradi bolezni v osvobodilni vojni ni sodeloval, bil pa je simpatizer OF.⁵⁸⁶ Nalogi za aretacijo Aleksandra Mataniča,⁵⁸⁷ Albina Podjaveršeka (partnerja Minke in očeta njunega sina Albina), Albina Hočevarja (partnerja Ilke) in Janeza Pergerja (moža Alojzije in očeta njunih otrok) so bili oblikovani v Gradcu na tajnih sestankih s folksdojčerji, petokolonaši in izdajalskimi domačini še preden je Nemčija napadla Jugoslavijo. Na graškem aretacijskem spisku so se znašli še že omenjeni direktor zdravilišča Ivan Gračner, dr. Jožef Munda (zdravnik), Ignacij Samec (zdraviliški uradnik) in šolski upravitelj oz. nadučitelj Rudolf Predan. Slednjega so po 10-dnevnem varnostnem priporu v sodnih zaporih v Šmarju pri Jelšah izgnali na Hrvaško, kjer je med 25. aprilom in 13. majem 1941 živel v Zagrebu, od koder je zaradi ustaškega nasilja pobegnil v Ljubljano in se tukaj do osvoboditve zaposlil pri Rdečem križu kot blagajnik in knjigovodja, podpiral pa je tudi gibanje OF. Iz Berlina sta bili za prostor Rogaške Slatine izdani tiralici na zdraviliškega uradnika angleške narodnosti Tilstoneja Harrisona in že navedenega šoferja Janka Gutzmandla, ki so ju odkrili in aretirali. Vse naštete z izjemo Harrisona in Gutzmandla so do 30. aprila 1941 izgnali vključno z njihovimi družinami. Povsem spodaj je bilo na obeh seznamih še pripisano, da so se imenovani tekom svojega obstoja bolj ali manj jasno izkazali za Nemcem sovražne in nasprotno misleče ljudi, katerih večina se je 27. marca 1941 udeležila demonstracij proti vstopu Jugoslavije v trojni pakt. Zanimiva je tudi pripomba, da so bila s križcem označena imena (za Rogaško Slatino popolnoma vsa) predložena preko zaupnikov iz okraja Šmarje pri Jelšah, kar potrjuje številna poročila Komareka o sodelovanju lokalnih Nemcev pri oblikovanju aretacijskih seznamov.⁵⁸⁸ Po tovrstnih aretacijskih pozivih za priprtje domnevno sumljivih in nevarnih ljudi iz Rogaške Slatine (po poklicni strukturi je šlo v glavnem za učitelje, ravnatelje, duhovnike, gostilničarje, direktorja zdravilišča in podobne zaposlitve) so se ravnale nemške oblasti po prevzemu občinskih uprav in vzpostaviti

⁵⁸⁵ ARS, AS 1602, šk. 2, p. e. 77, »Verzeichnis«, 26. 4. 1941.

⁵⁸⁶ SŠM (Slovenski šolski muzej), mapa Osnovna šola Rogaška Slatina, »Kronika šole v dobi NOB 1946«, str. 2.

⁵⁸⁷ Obstaja verjetnost, da se je okupator pri pisanju seznamov zmotil in pri možu Ane Matanič namesto imena Anton zapisal Aleksander. Po drugi strani pa tega z gotovostjo ne morem potrditi, zato smatram, da gre za dve različni osebi. V tem primeru mi Aleksandrovo sorodstveno razmerje do preostale družine Matanič ni znano. Op. a.

⁵⁸⁸ ARS, AS 1602, šk. 2, p. e. 77, »Verhaftungsbefehl aus Graz/Berlin«, str. 1–3; p. e. 78, »Fahndungsliste Berlin«, SŠM, mapa Osnovna šola Rogaška Slatina, »Kronika šole v dobi NOB 1946«, str. 2.

okupacijskega aparata. Takšni vnaprej pripravljeni seznam priča o dejstvu, da so bile marsikatero žalostne usode prebivalcev iz zdraviliške občine zapečatenе še pred pričetkom vojne na jugoslovanskih oz. slovenskih tleh.

Slika 36: Po okupatorjevi zaplembi Mataničevega hotela (danes Bjelovarski dom) so se med vojno v njegovih kletnih prostorih vzpostavile mučilne celice, kjer so Nemci ob pomoči domačih simpatizerjev in z uporabo nečloveških mučilnih metod trpinčili zavedne lokalne prebivalce. Vir: SI_ZAC/1021, Zbirka dokumentov o narodnoosvobodilni vojni na Kozjanskem, šk. 2, str. 16.

Slika 37: Današnja podoba nekdanjega Mataničevega hotela, zdajšnjega Bjelovarskega doma. Vir: foto Daniel Siter, 25. 9. 2019.

Novi val aretacij se je v Rogaški Slatini in njeni bližnji okolici pričel tik ob koncu aprila 1941. 29. aprila je okupator v zaledju Rogaške Slatine pregnal na drugo stran reke Sotle, ki je sredi junija 1941 formalnopravno postala nemško-hrvaška državna meja, naslednje judovske prebivalce: Adolfa Rosenthala iz Rogaške Slatine in družino König (Kralj) – Elzo, Karla in Franca. Za zadnja dva (po smrti svojega očeta postaneta delničarja žage v Mestinju) obstaja verjetnost, da sta bila pregnana že 20. aprila. Ko so prečkali sotelsko mejo so jim nemški orožniki zabičali, naj se več ne vračajo v nemški rajh, sicer bodo ustreljeni.⁵⁸⁹ Štiri osebe, ki so 30. aprila 1941 za kratek čas sicer pristale v nemškem priporu, so si izpustitev in ponovno svobodo kupile z obljubo o trajni izselitvi. Ironično jo je okupator označil za prostovoljno dejanje. Kar se tiče poklicnega statusa je šlo za pripadnice ženskega spola z zaposlitvijo na raznih uradih (Pavla Piskernik, Mira Vrbnič in Mira Kurbus),⁵⁹⁰ Vinko Snoj pa je bil po poklicu ekonomist v zdravilišču.⁵⁹¹ Vsaj trije iz Rogaške Slatine so bili aretirani in premeščeni na prestajanje svoje zaporniške kazni v Celje. To so bili: Alojz Kužner (kmet, zaprt v Celju), Ela Slanc (računovodkinja, aretirana 30. 4.) in Jakob Kovačič (pekovski mojster in vodja pekarnice v zdravilišču, aretirana 30. 4.).⁵⁹² 30. aprila 1941 so bili aretirani tudi učiteljica Marija Kit (»Mitzi«), Martin Mavrič (delovodja na gradbišču) in dr. Ante Rosandič ter njegova žena Ana. Vsi so bili poslani v začasni pripor, nato pa izpuščeni.⁵⁹³

V maju 1941 se je nemški okupator polastil tudi imovine v okoliških naseljih Rogaške Slatine. Tako je bila 17. maja po naročilu komisarja Roberta Komareka na naslovu Topole 24 zaplenjena stanovanjska hiša in pripadajoča posest 53-letnega slatinskega zdravnika dr. Franca Koltererja. Za upravitelja približno 10 hektarjev velikega kmetijskega zemljišča je bil na predlog župana Migliča imenovan folksdojčer in član Kulturbunda Ludvig Brezinšek.⁵⁹⁴ Že ob koncu aprila so Koltererju odtujili tudi Vilo Janina v središču Rogaške Slatine, kjer se je namestil sedež gestapovske izpostave.⁵⁹⁵ Koltererju kot vodji sokolske sekcije v zdravilišču je

⁵⁸⁹ ARS, AS 1602, šk. 2, p. e. 78, »Liste über Reichsverwiesene Juden«; p. e. 77, »König..., Juden, Reichsverweisung«; šk. 3, p. e. 81, »...Sägewerk in Mösttin«, 24. 4. 1941.

⁵⁹⁰ Pavla Piskernik je bila zaposlena kot uradnica. Mira Vrbnič je bila po poklicu računovodkinja, bivala je v Tržaškem domu. Mira Kurbus iz Rogaške Slatine je bila v predvojnem obdobju zaposlena kot poštna uradnica na oddelku za promet v slatinski poštni poslovalnici. ARS, AS 1602, šk. 2, p. e. 71, »Schutzhäftlinge und abgeschobene Personen«, 3. 6. 1941; šk. 3, p. e. 87, »Liste der beim Postamt Rohitsch-Sauerbrunn beschäftigten...«, 17. 1. 1941. Prvotni dokument z dne 17. 1. 1941, ki je vseboval seznam zaposlenih na pošti v Rogaški Slatini, je okupator 17. aprila 1941 prevedel v nemški jezik.

⁵⁹¹ ARS, AS 1602, šk. 2, p. e. 78, »Liste über Schutzhäftlinge, die freiwillig abgewandert sind«; p. e. 77, »Sauerbrunn«; šk. 3, p. e. 87, »Liste der beim Postamt Rohitsch-Sauerbrunn beschäftigten Bediensteten«, 17. 1. 1941.

⁵⁹² ARS, AS 1602, šk. 2, p. e. 71, »Schutzhäftlinge und abgeschobene Personen«, 3. 6. 1941; šk. 2, p. e. 78, »Liste der nach Cilli überstellten Schutzhäftlinge«.

⁵⁹³ ARS, AS 1602, šk. 2, p. e. 78, »Liste über Schutzhäftlinge, welche enthaftet wurden«, »Liste aller bereits abgeschobenen Personen samt Angehörige«, str. 2; p. e. 77, »Sauerbrunn«.

⁵⁹⁴ ARS, AS 1602, šk. 3, p. e. 80, 17. 5. 1941.

⁵⁹⁵ ARS, AS 1931, šk. 814, »Errichtung eines Grenzpol.Postens in Rohitsch Sauerbrunn«, 30. 4. 1941.

uspelo še pravi čas prebegniti v okupirano Ljubljano.⁵⁹⁶ 17. maja je bila v naselju Cerovec zasežena tudi približno 7 hektarjev velika posest Janka Leskovca, ki je do zaplembe že prav tako pobegnil. Tudi na njegovem zemljišču je bil za upravitelja določen Brezinšek.⁵⁹⁷ V Zgornjem Gaberniku (občina Kostrivnica) je okupator zasegel tudi 8,64 ha veliko gospodarsko posest Milana Todoroviča.⁵⁹⁸ 23. maja so Georgu Anderliču zaplenili motor, ker se ni držal že omenjenega Komarekovega navodila, da mora prijavo vozila oddati najkasneje do 1. maja.⁵⁹⁹ Župan Miglič si je nadzor nad gasilskimi četami, stacioniranimi v zdravilišču, vzpostavil že sredi maja 1941, pri čemer jim je zaplenil njihov dotedanji gasilski dom, gasilske enote pa prestavil na novo lokacijo.⁶⁰⁰ Ob koncu maja 1941 je izpostava gestapa v Rogaški Slatini zasegla tudi imovino Mihaela Klanjščka, ki je bival v Rogaški Slatini vse od leta 1919, potem ko se je preselil iz Ljubljane. Nemška tajna državna policija mu je 21. maja zasegla lekarno na naslovu Tržaški dom 44. Aretaciji in prestajanju zaporne kazni se je skupaj s svojo ženo uspel izogniti z obljubo o takojšnji izselitvi z ozemlja nemškega rajha.⁶⁰¹

Slika 38: Gestapo je ob koncu maja 1941 zaplenil tudi lekarno Klanjšček (del Tržaškega doma, danes se v istih prostorih nahaja Turistični informacijski center). Levo v ozadju je viden hotel Steiererhof (danes hotel Slovenija), vmes teče takratna glavna prometna pot, kjer je danes urejena zdraviliška promenada. Ni znano, kdo sta možakarja na fotografiji, očitno pa je zdraviliška lekarna med vojno obdržala svojo lokacijo. Vir: zasebna zbirka Roberta Vrečka.

⁵⁹⁶ ARS, AS 1931, šk. 848, »Obmejna policijska postaja Rogaška Slatina«.

⁵⁹⁷ ARS, AS 1602, šk. 3, p. e. 80, 17. 5. 1941.

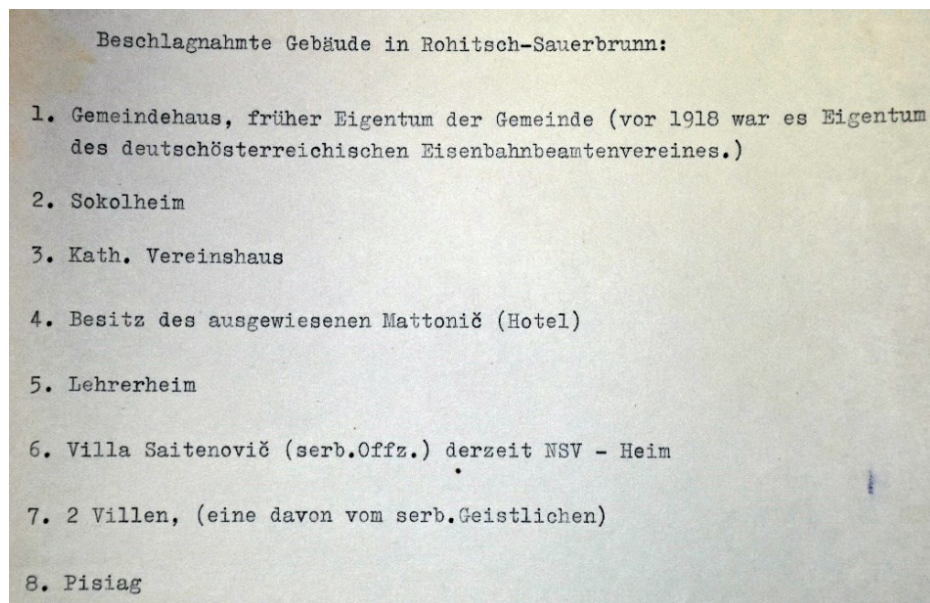
⁵⁹⁸ ARS, AS 1602, šk. 3, p. e. 80, »Erhebungsbogen über beschlagnahmte Land...«.

⁵⁹⁹ ZAC 84, šk. 2, sign. 121, Zaplenba mot. kolesa, 23. 5. 1941.

⁶⁰⁰ ZAC 84, šk. 2, sign. 135, Feuerwehrwesen, 17. 5. 1941.

⁶⁰¹ ARS, AS 1602, šk. 3, p. e. 83, Sicherstellung der Apotheke »Klanjšček« in Rohitsch Sauerbrunn, 21. 5. 1941.

Slika 39: Nepopolni seznam zaplenjenih stavb v Rogaški Slatini. Na spisku so se še znašli Občinski in Sokolski dom, Hotel Matanič, Učiteljski dom pod Bellevuejem, nekaj zdraviliških vil in Hiša katoliškega društva. Vir: ARS, AS 1602, šk. 3, p. e. 86, »Beschlagnahmte Gebäude in Rohitsch-Sauerbrunn«.

Vodja orožniške postaje v Rogaški Slatini Pfeiffenberger je 3. junija 1941 objavil posodobljen seznam aretiranih, izgnanih in izseljenih iz zdravilišča in na spisku navedel še nekatere osebe, ki v prejšnjih poročilih iz začetnega obdobja nacističnega terorja še niso bile navedene. Temu nesrečnemu seznamu so bili dodani še naslednji prebivalci: Jožef Orešnik (kaplan pri cerkvi Svetega Križa, priprt v mariborskem zaporu),⁶⁰² občinski tajnik Jožef Hočevvar, frizer Anton Matanič (partner že v aprilu 1941 izgnane Ane Matanič in oče njunih otrok), uradnik Stanovanjskega urada Jožef Drogenik in njegova žena ter Alfonz Capuder (okrožni sodnik, aretiran in izgnan). Med 16. aprilom in 3. junijem 1941 je bilo direktno izgnanih (brez pošiljanja včasne pripore) natanko 26 oseb. Analiza njihovega poklicnega statusa pokaže, da je šlo v glavnem za učitelje, razne uradnike, pravnike in cerkveno osebje.⁶⁰³ V drugem poročilu, podobno kot za seznam aretiranih in izgnanih, je slatinski orožniški mojster Pfeiffenberger objavil tudi posodobljeni seznam zaplenjene in zaprte imovine, ki je zajemal obdobje do 3. junija 1941. Na spisku se na novo pojavi 3 ha in 47 a veliko zemljišče judovskega lastnika iz Zagreba Antona Kleina in jugoslovanski Učiteljski dom (hiša s 13 sobami, direktor Anton Gnuš iz Hrastnika), ki na priloženi listi sodita med večje konfiskacije. Do 3. junija so zaplenili tudi Sokolski dom, Mirku Brezinčaku iz Tržišča pa so odvzeli njegovo družinsko hišo.⁶⁰⁴ Še istega dne je orožniški vodja izdelal tudi poročilo o zaplembi motornih koles. Juriju Anderliču iz Gabrc je Migličev občinski urad zaplenil motorno kolo, hotelirju Francu Ozomu iz Rogaške Slatine in zdraviliški upravi so Nemci zasegli osebna avtomobila, motor pa je bil zaplenjen tudi

⁶⁰² Za nadaljnje opravljanje cerkvene službe v župnijskem prostoru Rogaške Slatine in Kostrivnice sta bila določena duhovnika Anton Kögl in Franc Osterc. ARS, AS 1602, šk. 35, p. e. 395, »Verwaltungsprüfung«, 10. 3. 1943, str. 2.

⁶⁰³ ARS, AS 1602, šk. 2, p. e. 71, »Schutzhäftlinge und abgeschobene Personen«, 3. 6. 1941.

⁶⁰⁴ ARS, AS 1602, šk. 2, p. e. 71, »Verzeichnis der beschlagnahmten und sichergestellten«, 3. 6. 1941.

pri študentu Anatolu Demetroviču (znamka NSU), poštnemu uslužbencu Jakobu Škodiču (znamka Favorit) in steklobrusilcu Jožefu Trelcu (Puch 350 m³).⁶⁰⁵

Še 18. junija je nemška vojska v prostorih steklarne (polni naziv *Vereinigte Glasfabriken A.G. Fabrikleitung Rohitsch-Sauerbrunn*) zaplenila osebni avtomobil znamke »Tatra«, 125 litrov goriva in rezervno kolo z novo pnevmatiko.⁶⁰⁶ Zadnja velika zaplemba premoženja v sklopu zaključevanja prve faze se je izvršila 23. junija 1941, ko je obmejna gestapovska postaja zaplenila gostišče Antonije Drofenik v Takalcah na naslovu Sveti Križ 7. Vzrok za zaplembo in zaprtje tiči v širjenju komunistične propagande, ki so jo v točilnih prostorih širili sinovi Antonije zgolj dan po nemškem napadu na Sovjetsko zvezo. Karla Drofenika – ta je imel med drugim celo odklonilni govor proti nadaljevanju vojne, Hitlerju in direktorju Steklarne Weisheitu – je gestapo po izdajstvu domačina Martina Kregarja in Franca Stiplošeka še istega dne aretiral zaradi hujskanja ljudstva in sovražne propagande zoper nemško državo ter poslal v okrajni zapor v Šmarje pri Jelšah. Preostali otroci (Mirko Drofenik, Cita Karat in Ladislav Karat) so takrat prejeli samo opozorilo.⁶⁰⁷

Slika 40: Gospodarsko poslopje Karla Drofenika v Takalcah (Tržišče) pri Rogaški Slatini. V tem objektu so nekaj časa v letu 1941 potekali tudi partijski sestanki. Vir: SI_ZAC/1021, šk. 2, fotografija št. 164.

10. junija 1941 je tukajšnja gestapovska postaja naslovila na izpostavo SD v Rogaški Slatini spisek nemštvu in nemškim prebivalcem sovražno razpoloženih oseb, ki jih je bilo potrebno po predlogu gestapovskega osebja spraviti v ječo oz. izseliti. Med njimi sta se znašla tudi zdravnik zdravilišča dr. Nikolaus Leskovar in stekloslikar iz Ablove steklarne v Tržišču Alojz Platinovšek, ki je bil obtožen razpihovanja sovraštva do nemške oblasti in širjenja protinemškega razpoloženja. Učiteljici Olgi Orač iz Tržišča je dejal, da je »žalostno in nič kaj

⁶⁰⁵ ARS, AS 1602, šk. 2, p. e. 71, »Verzeichnis der beschlagnahmten oder sichergestellten Kraftfahrzeuge«, 3. 6. 1941.

⁶⁰⁶ SI_ZAC/0084, šk. 1, sign. 75, »Aufstellung über die von der Deutschen Wehrmacht beschlagnahmten Gegenstände«, 18. 6. 1941.

⁶⁰⁷ ARS, AS 1602, šk. 3, p. e. 85, »Sicherstellung der Gastwirtschaft der Antonia Drofenik«, 25. 6. 1941; »Bericht«, »Niederschrift«, 24. 6. 1941.

*lepo, da so Slovencem odvzeli svoj jezik. Tako ne bo ostalo. Situacija se bo spremenila, ko bodo prišli Rusi».*⁶⁰⁸ Platinovšek naj bi po nekaterih trditvah v letu 1942 izdal steklarsko partijsko organizacijo in vpletenost samih steklarjev. Njegovo izdajstvo naj bi poleti 1942 povzročilo zločinske pomore steklarjev in njihovih družin v celjskem Starem piskru.⁶⁰⁹ Neko gestapovsko poročilo iz sredine julija 1942 (čas streljanja partizanov in njihovih družin v Celju) potrjuje dejstvo, da je Platinovšek predajal tajni državi policiji v Rogaški Slatini občutljive osebne podatke o domačinih.⁶¹⁰ Ko iz njega niso mogli več iztisniti novih informacij so ga v Mariboru preprosto ustrelili.⁶¹¹ Ob koncu junija je bil aretiran tudi Anton Sajko (do prihoda nemške vojske in vzpostavitve okupatorjevega oblastnega aparata župan predvojne občine). Gestapo ga je pahnil v ječo zaradi uporabe občinskega denarja, s katerim si je priskrbel velike količine koruze in krompirja, kar je nato prodajal še svojim občanom. Nemški policijski oddelki so mu zaplenili tudi vso njegovo premoženje.⁶¹²

Nemški izgoni in zaplembe so bili med aprilom in junijem 1941 najintenzivnejši, v zmanjšanem obsegu in bolj osamljenih primerih pa so se nadaljevali še v naslednjih mesecih. Mnogi, ki so bili že v prejšnjih mesecih aretirani in nato izpuščeni (ali pa so bili še vedno v ječi), so bili nato v drugi polovici leta 1941 izgnani.⁶¹³ Od konca avgusta 1941 do začetka julija 1942 se je na območju Rogaške Slatine, Šmarja pri Jelšah, Rogatca in Podčetrтка pričela faza številnih aretacij (in izpustitev iz priporov) zaradi nedovoljenega prečkanja sotelske meje (južne državne meje med tretjim rajhom in njegovim satelitom NDH), kar je bilo pogostoma povezano z ilegalnim tihotapljenjem blaga, od novembra 1941 naprej pa tudi zaradi porasta komunistične aktivnosti. Zaradi tihotapstva je denimo 26. avgusta 1941 gestapovska postaja v Rogaški Slatini aretirala in pod definicijo varnostnega pripora (»Schutzhaft«) pahnila v sodne zapore Šmarja pri Jelšah tudi Jožefa Siterja iz Tržišča (brata mojega pradedka, op. a.), ki je bil izpuščen 11. septembra istega leta.⁶¹⁴ Dva dni zatem je gestapovski center aretiral devet oseb in jih poslal v šmarski zapor, ki je deloval pod domeno tamkajšnjega okrajnega sodišča. Med temi priporniki so se znašli tudi že omenjeni Karl Drofenik ter brata Franc in Beno Jugovar,⁶¹⁵ ki sta delovala v partijski celici v steklarni Rogaška Slatina in bila tesno povezana z Borisom Kidričem.⁶¹⁶ Okupatorjeve varnostne sile so pri tovrstnih akcijah mnoge prekrškarje pregnale čez mejo na

⁶⁰⁸ SI_ZAC/1021, šk. 2, »Deutschfeindliche Personen«, 10. 6. 1941; ARS, AS 1931, šk. 814, »Deutschfeindliche Personen«, 10. 6. 1941, str. 1.

⁶⁰⁹ Šolska kronika (1898-1958), str. 14.

⁶¹⁰ SI_ZAC/1021, šk. 2, »Nowak«, 19. 7. 1942.

⁶¹¹ SI_ZAC/0349, Krajevni ljudski odbor Rogaška Slatina, šk. 6, »Seznam v letu 1941-1945 ustreljenih iz Rogaške Slatine in okolice«. Dalje: SI_ZAC/0349.

⁶¹² SI_ZAC/0084, šk. 1, sign. 21, »Anton Sajko, ehemaliger Bürgermeister«, 28. 7. 1941; 26. 6. 1941.

⁶¹³ ARS, AS 1827, šk. 58, »Izseljenci iz Rogaške Slatine«.

⁶¹⁴ ARS, AS 1602, šk. 155, p. e. 1069, »Schutzhäftlinge inhaftierte, Nachweisung«, 26. 8. 1941, 28. 8. 1941; p. e. 1070, »Schutzhäftlinge, inhaftierte, bezw. Entlassene, Nachweisung«, 16. 9. 1941, str. 1.

⁶¹⁵ AS 1602, šk. 155, p. e. 1070, »Schutzhäftlinge, inhaftierte bezw. Entlassene, Nachweisung«, 2. 9. 1941, str. 1.

⁶¹⁶ Tišma, *50 let steklarne*, str. 41, 66.

Hrvaško ali pa jih predale hrvaškim pristojnim organom, nekatere pripornike so po odsluženi kazni v sodnih zaporih v Šmarju ali Rogatcu izpustile, nihče pa ni bil v ječi zadržan trajno. Georg Tkalec iz Topol pri Rogaški Slatini je v ohranjenih nemških poročilih osamljeni primer pregona iz sodnih zaporov Šmarje pri Jelšah v prehodno taborišče Rajhenburg (danes Brestanica), od koder je sledil izgon z ozemlja nemškega rajha.⁶¹⁷ Sredi decembra 1941 se lokalnim organom pregona pridruži tudi carinska izpostava v Rogaški Slatini na čelu z njenim okrajnim carinskim komisarjem, ki 15. decembra kot prvič pošlje v zapore v Rogatec sedem oseb zaradi tihotapstva in nedovoljene zamenjave denarnih valut.⁶¹⁸

Glede na poročila lokalne orožniške postaje je bilo do konca junija 1941 vsaj 45 prebivalcev iz občin Rogaška Slatina in Kostrivnica, ki so na lastni koži doživeli eno izmed naslednjih kombinacij: aretacijo oz. varnostni pripor (»Schutzhaft«), izgon ali oboje.⁶¹⁹ Po nadaljnjih podatkih Komisije za ugotavljanje zločinov okupatorja in njihovih pomagačev je bilo od začetka julija do konca septembra 1941 iz Rogaške Slatine direktno izseljenih še dodatnih 62 ljudi.⁶²⁰ V končnem poročilu za leto 1941 (žal se je takšna vrsta celovitega poročila ohranila samo za prvo okupacijsko leto) je gestapovska obmejna policijska izpostava v Rogaški Slatini navedla skupno 134 aretacij, ki jih je do konca leta 1941 izvedel samo gestapo. Od tega se jih je 85 % izvršilo zaradi obmejno-policijskih razlogov (nedovoljeni prehodi čez nemško-hrvaško državno mejo na Sotli, tihotapljenje blaga itn.), 15 % pa zaradi ideološko-političnih motivov.⁶²¹ Kompletno poročilo se je ohranilo še za mesec februar 1942. Tega meseca je gestapovski center v zdravilišču aretiral še dodatnih 16 oseb: 9 zaradi nedovoljenega prečkanja meje, 3 zaradi širjenja govoric o nasilnem preseljevanju ljudi in posledičnega vzbujanja nemirov med lokalnim prebivalstvom ter 4 zaradi iskanja dela na drugi strani meje. Slednji so bili predani izpostavi Delovnega urada v Rogaški Slatini, ilegalni prestopniki meje z bivališči na Hrvaškem so bili po aretaciji izgnani nazaj na ozemlje ustaškega režima, tiste iz Spodnje Štajerske pa so po odsluženi zaporni kazni spustili domov.⁶²² Do konca vojne naj bi tajna državna policija iz različnih razlogov v Rogaški Slatini aretirala vsega skupaj približno 400 ljudi. Manjši del je bil po varstvenem priporu izpuščen, večina pa jih je bila izgnanih na Hrvaško in odvedenih na prisilno delo v Nemčijo.⁶²³ Po navedbah KLO RS (Krajevnega ljudskega odbora Rogaška Slatina) je bilo iz prostora Rogaške Slatine in Kostrivnice do osvoboditve v maju 1945 prisilno izseljenih natanko 146 ljudi, katerim je bila zaplenjena tudi vsa lastnina.⁶²⁴

⁶¹⁷ ARS, AS 1602, šk. 155, p. e. 1070, »Schutzhäftlinge, inhaftierte bezw. Entlassene, Nachweisung«, 2. 9. 1941–4. 9. 1941, str. 1–2.; 16. 9. 1941, str. 1.

⁶¹⁸ ARS, AS 1602, šk. 155, p. e. 1072, »Häftlinge wegen Schmuggel und Devisenvergehen«, 15. 12. 1941.

⁶¹⁹ ARS, AS 1602, šk. 2, p. e. 71, »Schutzhäftlinge und abgeschobene Personen«, 3. 6. 1941.

⁶²⁰ ARS, AS 1827, šk. 58, »Izseljenci iz Rogaške Slatine«.

⁶²¹ ARS, AS 1931, šk. 814, »Tätigkeitsbericht für das abgelaufene Jahr 1941«, 31. 12. 1941, str. 1.

⁶²² ARS, AS 1931, šk. 814, »Tätigkeitsbericht für Monat Februar 1942«, 28. 2. 1942, str. 1–2.

⁶²³ ARS, AS 1931, šk. 848, »Obmejna policijska postaja Rogaška Slatina«, str. 7.

⁶²⁴ SI_ZAC/349, šk. 6, sign. 85, »Izseljeni, katerih imetje je bilo zaplenjeno«, str. 1–2.

Do zloma nemškega rajha maja 1945 so vzvodi okupatorjeve oblasti v Rogaški Slatini zaplenili za kar 170 hektarjev zgolj kmetijskih zemljišč. Med največja zaplenjena posestva je spadalo zemljišče župnišča pri Svetem Križu (približno 24,5 ha), Franca Bofulina v Cerovcu (okoli 19,9 ha), Franca Čebularja iz Tekačevega (17,14 ha) in Franceta Kidriča (očeta partizanskega borca in vodilnega slovenskega revolucionarja Borisa Kidriča), ki so imeli v Rajnkovcu nekaj več kot 9 ha kmetijskih površin.⁶²⁵ Slatinski gestapovski center je v korist utrjevanja spodnještajerskega nemštva v letu 1941 zaplenil 12 nepremičnin, katerih lastniki so bili spoznani za protinemško orientirane oz. Nemcem sovražno razpoloženi in temu primerno, če niso že prej pobegnili, jih je gestapo tudi aretiral. V nadaljevanju poročila za prvo okupacijsko leto še izvemo, da si je okupator ob izvajanju zaplemb pridržal tudi velike vsote denarje (v skupni vrednosti 5.000 RM), zadržano blago ujetih in pozaprtih tihotapcev pa je bilo predano carinskim oblastem.⁶²⁶

Gemeinde Rohitsch Sauerbrunn			
Nr.	Name der Betriebe	Kat. Gem.	ha a m
Betriebe unter 2 ha			
1	Uhernik Maria	Rohitsch Sauerbr.	0, 58 59
2	Tkalez Georg	Topole	0, 87 14
4	Hufnagel Anton	Negaun	0, 68 41
6	Filiaalk. St. Margaretha	Tschatschendorf	1, 35 56
7	" St. Nikolaus	Drewenik	0, 01 26
9	" St. Leonhart	"	1, 89 20
10	Kidritsch	Negaun	0, 05 18
12	Filiaalkirche St. Rosalia	Drewenik	1, 35 18
34	Werk Michael	Hl. Kreuz	1, 08 57
55	Farkasch Johann	Untersetschowo	0, 73 68
105	Kodritsch Franz	Hl. Kreuz	1, 44 70
106	Drofenig Anton	"	0, 35 97
112	Debelak	Hermagoras	0, 27 90
113	Heufel Emma	"	0, 91 28
114	Bresinschek	Tersische	0, 88 94
115	Kraschtschek	Hl. Kreuz	0, 89 44
121	Berdnik Johann	Zerowetz	0, 74 31
123	Gobetz Johann	Nimno	1, 13 37
128	Krumwalder Michael	Radmannsdorf	0, 49 86
139	Kirche Hl. Maria	Tersische	1, 60 20
140	" Hermagoras	Hermagoras	0, 96 86
141	" Hl. Dreifaltigkeit	Grossradein	0, 92 54
106 a	Pelko Jakob	Untersetschowo	0, 84 36
143	Legat	Radmannsdorf	0, 67 96
24	Betriebe		20, 98 50

Slika 41: Prva stran seznama zaplenjenih kmetijskih zemljišč v okupirani občini Rogaška Slatina. Fotografija prikazuje zaplenjene posesti v velikosti do 2 hektarjev. Vir: SI_ZAC/0072, šk. 8, sign. 131, »Gemeinde Rohitsch Sauerbrunn«, str. 1.

⁶²⁵ SI_ZAC/0072, šk. 8, sign. 131, »Gemeinde Rohitsch Sauerbrunn«, str. 1–2.

⁶²⁶ ARS, AS 1931, šk. 814, Tätigkeitsbericht für das abgelaufene Jahr 1941, 31. 12. 1941, str. 1–2.

9 UPRAVNOPOLITIČNA REORGANIZACIJA V SPODNJI ŠTAJERSKI

Upravnopolitična civilna ureditev okupiranega slovenskega ozemlja, kakršno je nemški okupator oblikoval v svoji začetni fazi zasedbe, je bila zgolj začasna oblika notranje ureditve. Glavni cilj je bila čim hitrejša prilagoditev organiziranosti v Zgornji Štajerski, ki je podobno kot v drugih avstrijskih pokrajinah veljala za vzor poveljne preureditve celotnega rajha.⁶²⁷ Tam med pokrajino in občinami ni bilo okrajev, temveč precej večja okrožja,⁶²⁸ zato je okupator tudi zaradi pomanjkanja nemškega uradništva na Spodnjem Štajerskem poskrbel za hitro odpravo okrajev, združitve manjših občin v večje in ustanovitve okrožij. Osnovne idejne smotre o oblikovanju petih podeželskih okrožij v slovenski Štajerski so nacistični oblastniki izoblikovali že v letu 1940.⁶²⁹

Glede ustanovitve večjih okrožij je šef nemške civilne uprave za Spodnjo Štajersko po 3. juniju 1941 objavil kar nekaj okrožnic, 18. junija pa je izdal tudi posebno odredbo o upravnopolitični reorganizaciji in ustanovitvi velikih okrožij.⁶³⁰ Tovrstno odredbo je politični komisar okraja Šmarje pri Jelšah Robert Komarek razposlal svojim sodelavcem in podrejenim enotam 20. junija 1941. Zraven je še pripisal, da bo njegov komisariat s sedežem v Ljubljanskem domu najverjetneje razpuščen do 1. julija 1941. Svoje osebje je pozval, naj do navedenega datuma poskrbijo za ukinitve funkcij političnega okraja Šmarje pri Jelšah.⁶³¹ V občinah Kostrivnica, Žetale, Podčetrtek, Pristava, Rogaška Slatina, Rogatec in še nekaterih drugih naj bi z vodenjem občin nadaljevali župani iz vrst folksdojčerjev. Županu Migliču je šef nemške civilne uprave namenil vodenje občine Rogaška Slatina za polni delovni čas. Občina Stoperce odslej naj ne bi več obstajala, njeno ozemlje je nemška oblast nameravala priključiti upravi občine Rogatec. Samo v Žetalah naj bi bilo nemškemu županu nujno potrebno zgraditi novo občinsko stavbo.⁶³²

Že 6. junija, še preden je prišlo do ustanovitve podeželskega okrožja Celje, je Komarekovo osebje v Ljubljanskem domu v Rogaški Slatini pisalo Uiberreitherju o potencialni združitvi občine Kostrivnica (pod vodstvom župana Herberta Kupnika) s sosednjo večjo občinsko enoto Rogaška Slatina. V dopisu so združitve poleg gospodarskih razlogov (celovitejše in bolj zaprto

⁶²⁷ Ferenc, *Razkosanje in aneksionizem*, str. 134.

⁶²⁸ Ferenc, »Nemška okupacija«, str. 253.

⁶²⁹ Ferenc, *Razkosanje in aneksionizem*, str. 134; Ferenc, *Nacistična raznarodovalna politika*, str. 146–147.

⁶³⁰ *Verordnungs*, Nr. 25, 20. 6. 1941,

⁶³¹ ARS, AS 1602, šk. 3, p. e. 92, 20. 6. 1941.

⁶³² ARS, AS 1602, šk. 3, p. e. 92, »Aufbau der Gemeinden im Kreis St. Marein b. E.«, 23. 6. 1941; p. e. 95, 10. 6. 1941; p. e. 94, »Verzeichnis der Gemeinden, Ortschaften und der Einwohnerschaft der B. H. St. Marein«, str. 4.

gospodarsko območje) zagovarjali tudi s tezo, da sta bili občini združeni že leta 1933, potem pa sta se tri leta kasneje ločili zaradi političnih okoliščin. Komarekov urad je Kostrivnico razglasil za manj aktivno občino, saj naj bi večinski delež njene populacije predstavljali sezonski delavci. Ob koncu dopisa je še pisalo, da je uprava združenih občin vsekakor izvedljiva, za povrh vsega pa naj bi južni in jugovzhodni predeli Kostrivnice gravitirali veliko močneje proti Rogaški Slatini kot Kostrivnici.⁶³³ 23. junija je bila združitev predlagana še enkrat.⁶³⁴ Šef nemške civilne uprave za spodnještajersko zasedbeno pokrajino je združitev obeh občin v svojem uradnem listu napovedal šele v drugi polovici avgusta 1941, do formalnopravne priključitve pa je prišlo jeseni 1941.⁶³⁵ Sklepamo lahko, da je bila takratna kostrivniška občinska enota razpuščena in združena z večjo zdraviliško občino najkasneje do 15. septembra 1941, ko se je tudi uradno končalo županovanje Herberta Kupnika.⁶³⁶ Po okupatorjevih navedbah naj bi ob koncu junija povečana občina Rogaška Slatina z ozemljem priključene občine Kostrivnica štela 6.601 prebivalcev, po površini pa bi obsegala dobrih 6.003 ha.⁶³⁷ Številke so bile zelo dober približek kasnejšemu prvemu nemškemu štetju prebivalstva, ki je bilo opravljeno 10. oktobra 1941 in zato je skorajda povsem sovпада s časom izpeljane združitve obeh občin. Prvi nemški popis na Spodnjem Štajerskem je namreč pokazal, da je sredi oktobra 1941 v Migličevi Rogaški Slatini prebivalo 6.850 prebivalcev.⁶³⁸

Na podlagi že omenjene Uiberreitherjeve odredbe z dne 18. junija 1941 je bilo ustanovljenih pet t. i. podeželskih okrožij, med njimi tudi okrožje Celje, ki je bilo sestavljeno iz prejšnjih okrajev. Iz razpuščenega okraja Šmarje pri Jelšah je bilo ob Komarekovi navzočnosti 12 njegovih nekdanjih občin⁶³⁹ med 23. in 27. junijem 1941 priključenih novoustanovljenemu okrožju Celje, ki je skupaj zajemalo kar 54 občin. Do 10. oktobra 1941, ko so bili znani rezultati prvega nemškega popisa v spodnještajerskem prostoru, je največje – in zaradi dotikanja vzhodnih okrožnih meja z državno mejo med nemškim rajhom in NDH – tudi najpomembnejše okrožje v Spodnji Štajerski štelo 143.410 prebivalcev, število občin pa se je zmanjšalo na 33. Župani v okupacijskih občinah so postali neposredno podrejeni okrožnemu političnemu komisarju, ki se je kasneje preimenoval v deželnega svetnika. Župan Miglič je pred izvedbo

⁶³³ ARS, AS 1602, šk. 3, p. e. 92, »Zusammenlegung der Gemeinde Kostreinitz«, 6. 6. 1941.

⁶³⁴ ARS, AS 1602, šk. 3, p. e. 92, »Aufbau der Gemeinden im Kreis St. Marein b. E.«, 23. 6. 1941.

⁶³⁵ *Verordnungs*, nr. 38: »Verordnung über Eingemeindungen in den Landkreisen der Untersteiermark«, 18. 8. 1941, str. 285-287.

⁶³⁶ ARS, AS 220, t. e. 44, »Kupnik Herbert«, ŠZ: 3508.

⁶³⁷ ARS, AS 1602, šk. 3, p. e. 92; p. e. 100.

⁶³⁸ Ferenc, *Razkosanje in aneksionizem*, str. 178–179.

⁶³⁹ Okupacijske občine Kozje, Planina pri Sevnici, Polje ob Sotli, Sv. Peter pod Sv. Gorami in Pilštanj so prešle v okrožje Brežice, občina Žetale v okrožje Ptuj. Dve obsovelski občini (Polje in Sv. Peter pod Sv. Gorami) iz brežiškega okrožja sta se znašli na izselitvenem pasu, od koder so po 20. oktobru 1941 večino prebivalstva izgnali v taborišča Volksdeutsche Mittelstelle v Nemčiji. Ferenc, »Nemška okupacija«, str. 253.

nove upravno-politične reorganizacije odgovarjal okrajnemu političnemu komisarju Robertu Komareku, po spremembi v notranji ureditvi pa celjskemu okrožnemu političnemu komisarju, zagrizenemu nacistu in najhujšemu priganjaču med vsemi političnimi komisarji Antonu Dorfmeistru, ki je prej vodil okraj Celje-mesto.⁶⁴⁰

Slika 42: Meje Migličeve okupacijske občine Rogaška Slatina (Rohitsch Sauerbrunn) po združitvi z občino Kostrivnica. Površina krajevne skupine (Ortsgruppe) Rogaška Slatina je bila identična površini okupacijske občine, enako velja za meje obeh enot. Zemljevid (nastal 29. novembra 1942) prikazuje tudi prikaz populacijske zgoščitve. Pobarvani rdeči krogec označuje območje s poselitvijo od 301 do 500 prebivalcev, manjši nepobarvani rdeči krogec predstavlja manjše ozemlje z naselitvijo od 151 do 300 prebivalcev, najmanjši nepobarvani rdeči krogec pa teritorij s skromno poselitvijo med 71 in 150 prebivalci. Vir: Steindl, *Ergebnisse der Bevölkerungsbestandsaufnahme*, »Siedlungsweise«, 29. november 1942.

⁶⁴⁰ Ferenc, *Razkosanje in aneksionizem*, str. 135. Dorfmeister je bil eden redkih političnih komisarjev (upravnih funkcionarjev), ki je bil obenem tudi okrožni vodja politične organizacije ŠDZ, s čimer je združeval tako politično kot tudi upravno funkcijo. Med drugim je ohranil tudi nekaj funkcij v Gradcu.

10 NEMŠKO ŠOLSTVO KOT RAZNARODOVALNI IN PONEMČEVALNI UKREP

Nemška oblast je na ustanavljanje nemških otroških vrtcev in šol gledala kot enega izmed najpomembnejših ukrepov pri raznarodovanju podjarmljenega slovenskega prebivalstva. Nemške izobraževalne ustanove so predstavljale osnovne postojanke za nacionalsocialistično ideološko prevzgojo in trdnjave ponemčevanja slovenskih otrok, mladine ter tudi odraslih oseb – nemško učiteljsko osebje je namreč poleg ostalega raznarodovalnega dela izvajalo tudi obvezne tečaje nemškega jezika za mladino in odrasle. Vse slovenske šole so bile pri tem ukinjene, v okupatorjevih ponemčevalnicah pa je bila obvezna raba samo enega – tj. nemškega jezika, ki se je moral uporabljati tudi med šolskimi odmori, čeravno so Nemci po nekaterih lokalnih uradih obiskovalcem še dopuščali rabo slovenskega jezika, če nemškega niso znale.⁶⁴¹ Okupatorjev cilj je bil, da bi imela vsaka krajevna skupina Štajerske domovinske zveze vsaj en otroški vrtec, za katere so nacisti poudarjali, da niso pomembni samo v socialnem in ideološkem smislu, temveč tudi v raznarodovalnem pogledu, saj pomenijo začetne ustanove za t. i. »Umvolkung« oz. prenaroditev otrok. Do konca leta 1942 je bilo ustanovljenih 96 stalnih in 34 pomožnih ter 56 žetvenih otroških vrtcev, kamor je v skupnem seštevku hodilo 7.762 otrok, ki jih je ponemčevalo 421 otroških vrtnaric.⁶⁴² Podobno kot pri ostalih okupatorjevih oddelkih se je tudi nemško šolsko osebje za slovensko Štajersko pripravljalo že v začetku aprila 1941, ko so v okolici Gradca ustanovili tri akcijske skupine (Einsatzgruppen) učiteljev in učiteljic ter okrajnih šolskih poverjenikov iz Zgornje Štajerske, ki naj bi po zasedbi prevzele razpuščeno jugoslovansko šolstvo. 15 šolskih predstojnikov (prva akcijska skupina), ki so jih teden dni urili v Wetzelsdorfu pri Gradcu, so že 14. in 15. aprila 1941 odposlali na slovensko Štajersko.⁶⁴³ Za celjsko okrožje je bil določen okrožni šolski svetnik (Kreisschulrat) in vodja Urada za šolstvo v okrožju Celje Robert Trötscher (neznano kdaj ga nasledil Hugo Stibor), ki je med drugim poskrbel tudi za začetno vzpostavitev in organizacijo nemškega šolstva v okupacijski občini Rogaška Slatina, kasneje pa je ta prostor obiskoval dokaj pogostoma in pri tem nadziral potek razvoja okupatorjevega šolstva na širšem ozemlju zdravilišča.⁶⁴⁴ Celjski okrožni šolski poverjenik je moral tudi pisno sporočati političnemu komisarju Komareku o šolah, kjer je spravljen slovenski tisk, saj ga je nameraval Komarek odpeljati in poskrbeti za njegovo

⁶⁴¹ Ferenc, *Nacistična raznarodovalna politika*, str. 789–791, 795; Ferenc, »Nemška okupacija«, str. 267.

⁶⁴² Prav tam.

⁶⁴³ Strobl, *Der Aufbau*, str. 38.

⁶⁴⁴ Šolska kronika podružnične osnovne šole Kostrivnica; ARS, AS 1827, šk. 10, »Kronika šolskega okoliša Rogaška Slatina...«, str. 1; Ferenc, »Nemška okupacija«, str. 267.

uničenje.⁶⁴⁵ Drugo skupino je tvorilo 150 pionirskih učiteljev – ti so bili nekoliko kasneje, prvič 23. aprila 1941, pripeljeni z avtobusi v Spodnjo Štajersko, da bi po posameznih občinah organizirali nemško šolstvo, za kar so se pripravljali že pred napadom na tridnevni urjenji. Osebe Einsatzgruppe II je imelo največje in najtežje delo, saj je moralo pripraviti osnovno ogrodje za vsakršno nadaljnje delo preostalih okupatorjevih učiteljev. Tretja akcijska skupina je prav tako zajemala učitelje in učiteljice, ki so prihajali v Spodnjo Štajersko v štiridnevni intervalih, še prej pa so bili napoteni v tridnevni pripravljalni kamp v Maribor. V treh mesecih je na slovensko Štajersko prišlo okoli 860 nemških učiteljev in učiteljic, ki so v 2.123 razredih na Spodnjem Štajerskem poučevali 72.400 šolskim otrokom.⁶⁴⁶ V začetku leta 1942 pa je vrhovni zvezni vodja ŠDZ Steindl navajal, da je na slovenskem Štajerskem 367 osnovnih in 23 meščanskih šol z 2.133 razredi, 991 učitelji in 92.362 učenci ter gimnazije v Mariboru, Ptuj, Celju in Brežicah, gospodinjske in kmetijske šole itn., kjer se šola približno 130.000 otrok in mladine.⁶⁴⁷

10.1 Šolstvo in šolske ustanove v času okupatorjeve nadoblasti

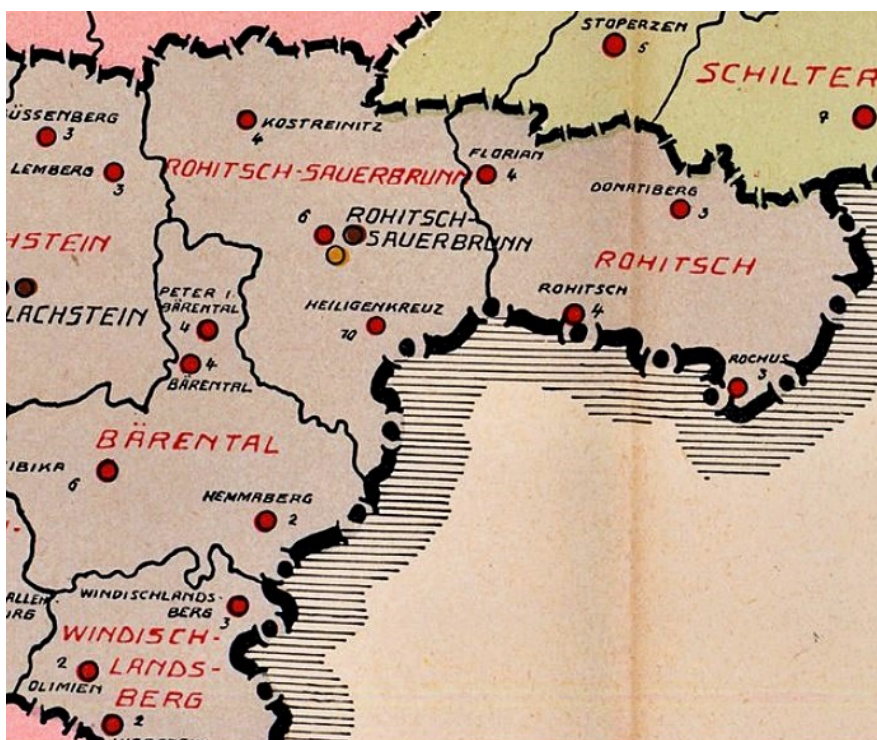
Tik pred ukinitvijo Komarekovega okraja (druga polovica junija 1941) je šolski svetnik Trötscher poročal, da je v okraju 37 nemških šol, od tega mu je pouk uspelo organizirati v 31 ustanovah (tri so bile hrvaške). V njih je bilo 4.027 otrok (od tega 455 hrvaških), ki jim je poučevalo 84 učiteljev, za uspešno delo pa mu je primanjkovalo še 54 učnih moči. Na izselitvenem območju, natančneje v Virštanju, Olimju, Podčetrtku, Sv. Petru pod Sv. Gorami, Polju ob Sotli in Bučah pouka še ni organiziral. Med nemško zasedbo so na ozemlju občine Rogaška Slatina in Kostrivnica delovale tri ponemčevalnice: nemška ljudska osnovna šola (Volksschule) pri Svetem Križu (10 razredov), štirirazrednica v Kostrivnici in predvojna Državna narodna šola nad občinsko stavbo (med okupacijo šest razredov). Gradnjo slednje je v germanizacijske namene že leta 1888 naročil nemški »Schulverein« z Dunaja. Vzpostavljena je bila tudi šola za gospodinje, nemška obrtno-poklicna šola in kratkotrajna kmetijska poklicna šola v Kostrivnici.⁶⁴⁸

⁶⁴⁵ Ferenc, »Nemška okupacija«, str. 266.

⁶⁴⁶ Strobl, *Der Aufbau*, str. 38–39.

⁶⁴⁷ Ferenc, *Nacistična raznarodovalna politika*, str. 791.

⁶⁴⁸ SŠM, mapa Osnovna šola Rogaška Slatina, Kronika iz leta 1939: Ustanovitev in razvoj drž. ljudske šole v Rogaški Slatini, 29. 6. 1939, str. 1; Strobl, *Der Aufbau*, str. 35, 84–85, 88; Šolska kronika podružnične osnovne šole Kostrivnica.

Slika 43: Zemljevidni prikaz nemških šol v okupacijski občini Rogaška Slatina. Barve označujejo tip šolske ustanove, številke pa število razredov. Vir: *Die Schulen der Untersteiermark*, 1. 10. 1941.

Ob koncu vojne je nemški pouk in suhoparno vcepljanje nacistične ideologije potekalo tudi v zasebnih hišah in gostilnah

(pogostoma izgnanih lastnikov) ter Učiteljskem domu nad zdraviliščem, kjer je poučevanje 5. in 6. razreda osnovne šole trajalo do 13. januarja 1945. Vse šolske ustanove si delijo isto usodo. Ob začetku izvajanja okupacijske oblasti so bili slovenski učitelji in ravnatelji preseljeni oz. izgnani preko meje na Hrvaško, takoj zatem pa je iz pretežno avstrijskega prostora sledil prihod nemško govorečih učiteljev in učiteljic. Šolske in učiteljske knjižnice s slovenskimi učbeniki, ki jih je okupacijsko učiteljsko osebje nadomestilo z izključno nemškim gradivom, so bile sežgane in uničene. Pouk v izključno nemškem jeziku, za katerega so bile vnaprej predpisane nemške učne knjige, se je v Rogaški Slatini pričel vršiti 1. maja 1941. Med glavne predmete je sodilo učenje nemščine, življenjepis Adolfa Hitlerja, učenje nemških pesmi in pravilno petje ter eksercir. Vzgoja je bila izjemno trda, disciplina pa surova in brez popuščanja. Sramotilni izrazi in zbadljivke (»srbska svinja, srbski pes« ipd.), lasanje, pretepanje, kaznovanje in zapiranje otrok po koncu pouka učiteljskemu osebju nikakor ni bilo tuje in je bilo v redni uporabi, čeravno je telesno kaznovanje prejšnja napredna slovenska šolska oblast z velikim prizadevanjem izrivala iz učilnic. V povojnem šolskem poročilu še piše, da naj bi bili slatinski učenci ob osvoboditvi »podivjani, razstreseni, pozabljivi, nedisciplinirani in posuroveli,« zelo nizke ocene pa je otrokom dodelilo tudi okupacijsko učiteljstvo: »umazani, raztrgani, uporni in neumni«. ⁶⁴⁹

⁶⁴⁹ SŠM, mapi Osnovna šola Rogaška Slatina in Osnovna šola Rogaška Slatina 2, Kronika šole v dobi NOB (1946), str. 1–4; Kronika šole v dobi NOB (1947), str. 1–2; Hojan, Tatjana. »Učiteljski dom v Rogaški Slatini.« *Šolska kronika*, 13/2 (2004), str. 280. Dalje: Hojan, »Učiteljski dom«; Ferenc, *Nacistična raznarodovalna politika*, str. 791–792.

10.1.1 Volksschule v Rogaški Slatini – šola nemškega Schulvereina

Do 30. aprila 1941 so bila vsa šolska poslopja v Rogaški Slatini še vedno zaprta. Na isti dan se je v zdravilišče pripeljal okupatorjev okrožni šolski svetnik (Kreisschulrat) Robert Trötscher, ki je takoj po svojem prihodu v prostorih slatinske Volksschule (nemške ljudske osnovne šole oz. današnje III. OŠ) sklical sestanek še obstoječega (neizseljenega) jugoslovanskega učiteljskega osebja. Na srečanju je pojasnil novo politično situacijo in pogoje morebitnega sprejetja v službo nemškega šolstva. Začasno, tj. do 19. avgusta 1941, so obdržali samo učiteljico Francko Žurman Zabret, nakar so na Hrvaško (in kasneje še v Bosno) izselili tudi njo. Učiteljica ženskih ročnih del Marija Kit je najprej izgubila službo, bila tudi aretirana, nato pa izpuščena iz pripora. V Rogaški Slatini je ostala do konca vojne.⁶⁵⁰

Slika 44: Nemci so ob zasedbi Rogaške Slatine in prevzemu šole odpustili tudi dotedanjega upravitelja šole Rudolfa Predana (1933–41 in 1945–52), ki so ga ob koncu aprila 1941 izgnali na Hrvaško. Vir: Šolska kronika (1898–1958), str. 3.

Naslednjega dne, 1. maja 1941, je šolske posle Volksschule v Rogaški Slatini v vlogi komisarja prevzel šolski upravitelj in znani kočevski Nemec Fric Högler (roj. 1893), ki je pred zlomom Kraljevine Jugoslavije služboval po številnih slovenskih šolah, nazadnje tudi na ljudski šoli Sveti Florijan pri Rogatcu.⁶⁵¹ Kronika šole v dobi nemške okupacije nazorno razkriva splošno dogajanje kot tudi žalostne posledice prihoda nemškega okupatorja. Po podatkih o stanju na šoli 31. marca 1941 tik pred pričetkom aprilske vojne je šolo s šestimi razredi ter oddelkom za telesno in duševno slabše razvite otroke obiskovalo 127 dečkov in 116 deklic (skupaj 243 otrok), zaposlenih pa je bilo 7 učiteljev in učiteljic ter učiteljica za ženska ročna dela. Učiteljska knjižnica je obsegala 435 knjig, medtem ko je knjižnica za šolarje štela 309 knjig. Vseh 744

⁶⁵⁰ ARS, AS 1827, šk. 10, »Kronika šolskega okoliša Rogaška Slatina...«, str. 1; SŠM, mapa Osnovna šola Rogaška Slatina, »Kronika šole v dobi NOB 1946«, str. 2–3.

⁶⁵¹ ARS, AS 1827, šk. 10, »Kronika šolskega okoliša Rogaška Slatina...«, str. 1.

knjig (vključno z inventarjem in spiskom), kolikor sta jih šteli obe knjižnici skupaj, je nemški okupator po svojem prihodu sežgal in kot nadomestilo za uničeno gradivo ustanovil nemško šolsko in učiteljsko knjižnico.⁶⁵²

Slika 45: Narodna šola v Rogaški Slatini in grič Janina v ozadju pred letom 1941. Med okupacijo je delovala kot ponemčevalna šestrazredna osnovna šola. Vir: SI_ZAC/1025, album 3, foto 75.

Slika 46: Današnja podoba istega objekta, v katerem deluje III. osnovna šola. Fotografija je bila posneta s Tržaškega hriba. Vir: foto Daniel Siter, 17. 3. 2019.

⁶⁵² SŠM (Slovenski šolski muzej), mapa Osnovna šola Rogaška Slatina, »Kronika šole v dobi NOB 1946«, 27. 10. 1946, str. 1–2.

S 1. majem 1941 je dotlej zaprta šola ponovno odprla svoja vrata, toda odslej in tekom nadaljnjih štirih let nemške zasedbe se je pouk vršil samo še v nemškem jeziku. Med vojno je bilo v njenem poslopu v različnih obdobjih zaposlenih skupno 15 okupatorjevih učiteljev in učiteljic ter Högler kot šolski komisar. V okviru prvega vala, ki je zajemal obdobje od ponovnega odprtja šole in pričetka izvajanja nemškega pouka do 16. avgusta 1941, ko je bil prvi nemški učiteljski kader sčasoma zamenjan, je okupator v Rogaško Slatino na šolo nad Migličevo občinsko stavbo poleg že omenjenega komisarja Friza Höglerja privedel še pet učiteljev in učiteljic: Mario Pötsch, Mario Wagner, Christiane Pfeifer, Friederika Steinerja in Avgusta Ablasserja.⁶⁵³ Slednji je prispel v prostor Spodnje Štajerske iz Avstrije, pred vojno je poučeval v Köflachu zahodno od Gradca, po službovanju v Rogaški Slatini je bil prestavljen v Rogatec. Maria Pötsch je bila pred napadom prav tako zaposlena v avstrijskem Obdachu zahodno od Gradca, Maria Wagner pa v Hartmannsdorfu (vzhodno od Gradca), po zamenjavi učiteljskega osebja v zdravilišču je bila prestavljena v bližnjo Zibiko. Učiteljica Pfeifer je prispela iz Hatzendorfa (jugovzhodno od Gradca), za Steinerja pa kraj predvojne zaposlitve ni poznan.⁶⁵⁴ 7. septembra je iz Rachlinga jugozahodno od Gradca na Volksschule v Rogaško Slatino prispela še učiteljica Josefina Neukirchner in na tem položaju ostala do 1. septembra 1943.⁶⁵⁵ Do začetka oktobra 1944, ko se je pouk v tej ponemčevalni ustanovi prekinil zaradi velikopotezne gradnje obrambnih inštalacij ter kopanja strelskih jarkov in bunkerjev ob sotelški meji ter posledični namestitvi delavcev v prostorih nemške šole, se je nemški učiteljski kader dodobra premešal. Do septembra 1944 so bile privedene še Hedwig Sussan (poučevala med 1. in 30. septembrom 1944), Gertrud Schreiner (1. 9. 1944–8. 2. 1945), Anna Weichenhein (1. 9.–30. 9. 1944), Sieglinde Seidl (1. 9. 1943–1. 9. 1944), Siegfriede Enderle (1. 9. 1943–1. 9. 1944) in Walpurga Kratzer (1. 12. 1942–1. 9. 1944). Zanje podatka o njihovi prvotni predvojni zaposlitvi ni. Iz podatkov o trajanju njihovega službovanja v Rogaški Slatini je razvidno, da je okupator med septembrom in oktobrom 1944, ko je šola zapirala svoja vrata, večino učiteljskega kadra po njenem zaprtju premaknil na druge lokacije.⁶⁵⁶ Otroci, ki so dotlej to ponemčevalnico obiskovali neprekinjeno do 2. oktobra 1944 (prekinitev pouka zaradi vselitve delavskih kaznjencev v poslopje šole), so ostali brez šole do konca januarja 1945. 1. februarja 1945 se je za otroke Volksschule šolska dejavnost ponovno obudila v nekaterih zasebnih hišah: 1. in 2. razred v privatnih prostorih Ivana Narata v Ratanski vasi, 3. in 4. razred v Prahovi

⁶⁵³ SŠM, mapa Osnovna šola Rogaška Slatina, »Kronika šole v dobi NOB 1946«, 27. 10. 1946, str. 1–2.

⁶⁵⁴ Strobl, *Der Aufbau*, str. 95–97.

⁶⁵⁵ Prav tam, str. 96; SŠM, mapa Osnovna šola Rogaška Slatina, »Kronika šole v dobi NOB 1946«, 27. 10. 1946, str. 1.

⁶⁵⁶ SŠM, mapa Osnovna šola Rogaška Slatina, »Kronika šole v dobi NOB 1946«, 27. 10. 1946, str. 1.

gostilni v Ratanski vasi, najvišja razreda (5. in 6.) pa v Učiteljskem domu pod Bellevuejem. V zadnji fazi vojne, 1. septembra 1944 in sredi februarja 1945, so v Rogaško Slatino prispele še tri učiteljice (Anna Pepperle, Maria Grassung in Wilhelmine Watschounek) in tukaj ostale do zloma okupatorjeve nadoblasti, zatem pa so pobegnile proti osrčju Nemčije. Nekateri učitelji so v Rogaško Slatino prispeli skupaj s svojimi družinami, svoje otroke so ponavadi vpisali v celjske šole.⁶⁵⁷

V začetnih fazah pouka so nemški učitelji z otroki ravnali na prvi pogled prijazno, dokler niso ugotovili, da se tudi otroci nasilnemu ponemčevanju in prepovedi rabe slovenskega jezika vse očitneje upirajo. Zatem so se posluževali nekoliko surovejših vzgojno-poučevalnih metod, ki so se kazale zlasti v kaznovanju, lasanju, pretepanju s palico in zapiranju v razne temne prostore po končanem pouku. Nemško učiteljstvo je med vojno poskrbelo za preselitev štirih otrok iz Rogaške Slatine, ubili niso nikogar. Učitelji na Volksschule z udeležbo in splošnim uspehom otrok niso bili zadovoljni, nekateri manj nadarjeni učenci pa so celo prenehali z njenim obiskovanjem.⁶⁵⁸

10.1.2 Osnovna šola Sveti Križ

Svetokriška osnovna šola velja za najstarejše šolsko poslopje v Rogaški Slatini in njeni okolici, saj je bila po zaslugah zdraviliške uprave zgrajena že leta 1804. Med njenimi najbolj znanimi učenci je bil denimo tudi dr. France Kidrič, kasnejši univerzitetni profesor in prešernoslovec.⁶⁵⁹ Nemški učitelji so s poukom in razpihovanjem ideološke prevzgoje v svetokriški šolski ustanovi začeli 1. maja 1941, ko je šolski objekt prevzel nemški učiteljski kader. Za upravitelja šole (šolskega komisarja) je bil v letu 1941 določen Rudolf Petak, poučevanje pa so v prvem valu prispelega osebja prevzeli: učiteljica Frieda Fersch, ravnatelj meščanske šole Josef Ressmann, učiteljica Anie (pravilno Anna) Fuchs, Hertha Strassl, nadučitelj Erhard Krenn in učitelj Josef Schönherr. Do jeseni 1941 so bili vsi ti z izjemo učiteljice Fersch, ki je bila po nesrečnem slučaju ustreljena novembra 1942 v Zibiki, v celoti zamenjani.⁶⁶⁰ Zgolj za učiteljico Fuchs je točno znano, da je pred nemško zasedbo poučevala v Fohnsdorfu, majhnem naselju severozahodno od Gradca, nadučitelj Erhard Krenn pa je pred vojno poučeval v Grössnitzu v bližini Leipziga (takrat osrčje nemškega rajha).⁶⁶¹ Od nadaljnjega nemškega učiteljskega kadra, ki je prispel v Rogaško Slatino po jeseni 1941, so ostali med zabeleženimi Karl

⁶⁵⁷ SŠM, mapa Osnovna šola Rogaška Slatina, »Kronika šole v dobi NOB 1946«, 27. 10. 1946, str. 1–2.

⁶⁵⁸ SŠM, mapa Osnovna šola Rogaška Slatina, »Kronika šole v dobi NOB 1946«, 27. 10. 1946, str. 2.

⁶⁵⁹ SŠM, Mapa Osnovna šola Rogaška Slatina 2, »Gradivo za šolski muzej«, 15. 8. 1939.

⁶⁶⁰ SŠM, Mapa Osnovna šola Rogaška Slatina 2, »Poročilo o dogodkih na šoli za časa domovinske vojne«, 17. 1. 1947, str. 1.

⁶⁶¹ Strobl, *Der Aufbau*, str. 95–97.

Frischenschlager, Ilse Hauke, Martha Maier, Sieglinde Jandl, Franc Eigler, Hedvig Binder, Else Paunowitsch. Karl Kirchmayr in Rosa Bretterklieber.⁶⁶² Karl Frischenschlager je prej poučeval v Kindbergu (severno od Gradca), Ilse Hauke in Martha v središču Gradca, Sieglinde pa v Leutschachu (zahodno od Špilja v bližini današnje avstrijsko-slovenske meje).⁶⁶³

Učiteljska in šolska knjižnica (skupaj okoli 530 knjig) je bila odpeljana še preden so nemški učitelji vstopili v šolske prostore. Predvojni šolski upravitelj Miloš Verk je ostal na svojem položaju do 13. junija 1941, nato so ga skupaj z njegovo ženo in otroki pahnili v ječo, kasneje izgnali v Srbijo. Podobno se je pripetilo tudi ostalemu jugoslovanskemu učiteljskemu kadru, izjema je bila zgolj tukajšnja učiteljica Olga Orač, ki je bila sprejeta v službo nemškega šolstva in premeščena na neznano lokacijo nekje na Štajerskem. Od šolskih otrok ni bil nihče izseljen ali interniran. Otroci so nemško šolo sovražili in redno izostajali od pouka, zaradi česar si je moralo nemško učiteljstvo pogostoma pomagati z lokalno politično oblastjo. Pouk je v svetokriški šoli potekal do jeseni 1944, ko so se v šolske prostore (kakor v primeru Volksschule nemškega Schulvereina ob vznožju Janine) naselili mobilizirani delavci, ki so ob sotelški meji gradili protiinvazijske obrambne sisteme in utrjevali mejo. Potlej se pouk pri Svetem Križu do konca vojne ni več izvajal.⁶⁶⁴

Slika 47: Nemški okupator je med drugo svetovno vojno v svetokriški osnovni šoli vzpostavil 10 razredov za ponemčevanje lokalnih otrok iz Rogaške Slatine. Vir: SŠM, inv. št. 1889-2.

⁶⁶² SŠM, Mapa Osnovna šola Rogaška Slatina 2, »Poročilo o dogodkih na šoli za časa domovinske vojne«, 17. 1. 1947, str. 1.

⁶⁶³ Strobl, *Der Aufbau*, str. 95–97.

⁶⁶⁴ SŠM, Mapa Osnovna šola Rogaška Slatina 2, »Poročilo o dogodkih na šoli za časa domovinske vojne«, 17. 1. 1947, str. 1–2.

10.1.3 Volksschule Kostreinitz (1941–1944)

Vodenje štirirazredne nemške osnovne šole v Kostrivnici je 5. maja 1941 prevzel nadučitelj (Oberlehrer) in šolski komisar oz. vodja šole (Schulleiter) Harald Andrée iz avstrijskega Augrabena. Na položaju šolskega upravitelja je ostal do 2. februarja 1942, ko se je vrnil v svoj domači kraj severno od Gradca. Harald (na levi fotografiji)⁶⁶⁵ je bil poznan kot zvest pristaš nacionalsocialistične ideologije. V Kostrivnici je hkrati postal tudi Ortsjugendführer (krajevni vodja) Nemške mladine v Štajerski domovinski zvezi. V tej vlogi je za mladino staro med 14 in 21 let, kot tudi za odrasle, organiziral obvezne popoldanske in večerne jezikovne tečaje nemškega jezika ter učne ure petja nemških domoljubnih pesmi. Na njegovem položaju ga je 21. februarja nadomestila učiteljica Doris Pahr, slednjo pa je po nekaj mesecih upravljanja šole zamenjal Hubert Eisbacher.⁶⁶⁶

Učiteljski kader na ljudski šoli v Kostrivnici je med letoma 1941 in 1945 zajemal 13 učiteljev, ki so prišli na to območje iz nemškega rajha ali pa je šlo za lokalne učitelje, ki so nekaj časa še ostali v službi okupatorjevega šolstva. Prvemu nadučitelju (šolskemu upravitelju) Haraldu je ob koncu maja sledil prihod prve učiteljice Elizabeth Ennemoser iz Dobra pri Gradcu (prispela 24. maja 1941 in ostala do 10. decembra 1941, zatem zaradi bolezni odšla na bolniški dopust), kasneje so se učiteljskemu osebju v Kostrivnici pridružili še Junglehrer Herbert Gande in Junglehrerin Doris Pahr (prispela 10. januarja 1942 kot zamenjava za obolelo učiteljico Ennemoser),⁶⁶⁷ učiteljica pripravnica Ilse Wutholen – prva ženska voditeljica Nemške mladine v Kostrivnici (prispela 16. junija 1941), učitelj pripravnik Erich Fink (prispel 11. julija 1941), Olga Orač (prispela 28. julija 1941, odpuščena 1. septembra 1941 in premeščena v Burgau pri Fürstenfeldu), Adam Wilhelm (9. 2.–22. 2. 1942), Hubert Eisbacher (s poučevanjem pričel 21. februarja 1942), Trude/Frida Neuberger (30. 4.–1. 12. 1942), Josef Burda (15. 2. 1943–30. 3. 1943) in kot zadnja Berta Höllwerth (službovala med 25. 2. in 18. 5. 1943). V okupatorjevem

⁶⁶⁵ Prvi nemški šolski upravitelj ljudske osnovne šole Kostrivnica (Volksschule Kostreinitz) v razdobju med 5. majem 1941 in 2. februarjem 1942. Vir: Šolska kronika podružnične osnovne šole Kostrivnica, 31. 1. 1942.

⁶⁶⁶ Šolska kronika Državne narodne šole Kostrivnica pri Rogaški Slatini, »Schuljahr 1941/42«, 31. 1. 1942, str. 1–2, 6, 8; »Feierstunden in Königsbrunn bei Cilli«; Strobl, *Der Aufbau*, str. 95.

⁶⁶⁷ Učitelj Herbert Gande je bil zgolj šest dni po prihodu na ljudsko osnovno šolo v Kostrivnici mobiliziran v Wehrmacht (redno nemško vojsko). Še istega dne, 16. januarja 1942 je zapustil Kostrivnico in odšel na fronto. Šolska kronika Državne narodne šole Kostrivnica pri Rogaški Slatini, »Schuljahr 1941/42«, str. 8.

časopisju se pojavlja še učiteljica Rosa Edelhofer, za katero pa čas službovanja ni znan. Doris Pahr je ob vodenju dekliških skupin Nemške mladine, dveh jezikovnih tečajev nemščine in poučevanja v kmetijski poklicni šoli v Kostrivnici prevzela tudi skrb nad urejanjem šolske in učiteljske knjižnice, šolskih fotografij ter vodenja inventarja. 10. januarja 1942 je prvi in drugi razred prevzela učiteljica Doris Pahr, 3. razred učitelj Gande in četrtega šolski komisar Harald André. Kasneje v letu 1942 je prvi in drugi razred prevzela Frida Neuberger (prevzela tudi urejanje učnega gradiva in pripomočkov učiteljev), tretjega Doris Pahr in četrtega Hubert Eisbacher. Za uspešno vodenje in poučevanje štirih razredov otrok so bile nemškim učiteljem na voljo vsega skupaj tri učilnice, kjer je pouk običajno trajal od 7.30 do 13. ure popoldan. Za potrebe prenočevanja tamkajšnjega šolskega osebja so se v poslopju kostrivniške občinske stavbe uredila tri podstrešna stanovanja, ki pa so bila zaradi vojnih razmer v zelo slabem stanju. Nekateri učitelji so spali kar v zasebnih hišah pri posameznih lokalnih prebivalcih (Doris Pahr začasno pri Čebularju v Zgornji Kostrivnici, učitelj Gande pa v stanovanju Šrimpfa v Zgornji Kostrivnici) in v šolskem objektu (Doris Pahr denimo). Zaposleni na šoli so se prehranjevali v gostilni Alberta Ogrizka v Zgornji Kostrivnici ter pri gostilničarju Bratušu.⁶⁶⁸

Slika 48: Zadnji dan pouka pred začetkom poletnih počitnic. V ta namen so se 15. avgusta 1941 na šolskem igrišču v Kostrivnici zbrali učenci in učitelji ter nadučitelj Harald André. Na desni strani se nahaja šolski objekt, na levi župnišče, v ozadju pa cerkev. Vir: Šolska kronika podružnične osnovne šole Kostrivnica.

⁶⁶⁸ Šolska kronika podružnične osnovne šole Kostrivnica. Priloge šolske kronike: »Seznam učiteljstva – Okupacija«, »Schuljahr 1941/42«, str. 1–2, 6, 8; »Standort Königsbrunn hält den Mengenrekord«, Strobl, *Der Aufbau*, str. 88, 95.

Slika 49: Prvi nemški učiteljski kader pred Volksschule Kostivnica. Z leve proti desni: učitelj Erich Fink, nadučitelj Harald Andréé ter učiteljice Elisabeth Ennemoser, Olga Oratsch in Ilse Wutholen. Tik nad vhodnimi vrati se nahaja tudi tablica z napisom »Unser Gruss ist Heil Hitler« (Naš pozdrav je Heil Hitler), na desni strani pa vklesan Hitlerjev rek v steno šolskega poslopja, ki poziva šolarje k ubogljivemu in zvestemu služenju nemškemu narodu. Vir: Šolska kronika podružnične osnovne šole Kostivnica.

Pouk v nemškem jeziku se je na Volksschule v Kostivnici za razliko od šol v Rogaški Slatini pričel nekoliko kasneje, tj. 12. maja 1941. Že takoj na začetku je bil otrokom sporočen slavnostni stavček nemškega okupatorja, ki je oznanjal temno in negotovo prihodnost: »*Vi ste Nemci, vi niste Slovenci*«. Kot prvi je nemški pouk 12. maja 1941 otvoril šolski upravitelj in komisar Harald Andréé, ki je v ohranjeni šolski kroniki zapisal: »*Z mešanimi občutki sem stopil prvič v razred. Ne razumem niti besede v slovenščini, otroci pa ne znajo besede nemško.*«⁶⁶⁹ Njegovo negodovanje ni seveda nič presenetljivega, saj naj bi do oktobra 1941 samo 0,6 % šoloobveznih otrok na Spodnjem Štajerskem govorilo oz. razumelo nemški jezik.⁶⁷⁰ Tudi ostali nemški učitelji niso obvladali slovenskega jezika, zato je pouk potekal izključno v nemščini. Otroci ob osvoboditvi in dokončanem šolanju posledično niso dosegli načrtanega nivoja znanja ne v nemščini kot tudi ne v slovenskem jeziku.⁶⁷¹ Na podlagi ukaza političnega komisarja Dorfmeistra o uničenju slovenskega tiska (avgust 1941) so zaposleni na šoli zbrali izločeno slovensko literaturo (šolske učbenike, knjige v šolski in učiteljski knjižnici, učne priročnike za učitelje) in vse skupaj v osmih zabojih odposlali preko železniškega tovora na naslov zveznega vodstva Štajerske domovinske zveze v Mariboru. Stroške odpošiljanja je moral plačati Kupnikov občinski urad. Uničen je bil tudi predvojni šolski arhiv.⁶⁷² Nemški okupator na

⁶⁶⁹ Šolska kronika podružnične osnovne šole Kostivnica.

⁶⁷⁰ Strobl, *Der Aufbau*, str. 40.

⁶⁷¹ But, *Zapisi*, str. 20.

⁶⁷² Šolska kronika podružnične osnovne šole Kostivnica, »Schuljahr 1941/42«, str. 3; Priloge šolske kronike.

precejšnje presenečenje ni uničil predvojnih kronističnih zapisov, kar je bilo ob zasedbi storjeno na preštevilnih slovenskih šolah.

V novem šolskem letu 1941/42, ki se je pričelo 15. septembra 1941 in končalo 3. julija 1942, je bilo v petih razredih (prvi razred se je na začetku še delil na oddelek A in B) vsega skupaj 219 otrok. Šolski obisk je bil zaradi slabega vremena ter pomanjkanja primerne obutve in oblačil proti koncu leta 1941 zelo slab, zato je šolski komisar 11. oktobra 1941 prvi in drugi razred združil, tako da je bila odslej šolska ponemčevalnica v Kostrivnici štirirazrednica. V začetku novembra 1941 je po zapisih iz nemške šolske kronike padel prvi sneg. Takrat je bilo v šoli 120 otrok takšnih, ki niso imeli primerne obutve, vsaj 32 otrok pa je imelo do šole več kot 90 minut hoje. Situacija se je še zaostila, ko so se januarja 1942 temperature spustile do – 32 stopinj Celzija. Pouk je bil tedaj popolnoma omrtvičen, saj je izostalo kar 75 % vseh otrok. Ko se je ofenzivna moč nemških armad v najodločilnejših trenutkih bojov na vzhodni fronti zlomila le nekaj deset kilometrov pred Stalinovo Moskvo, so pričeli tudi otroci nemške šole v Kostrivnici zbirati karkoli uporabnega za nemške vojake na vzhodnem bojišču. Tako so v zbiralni akciji 22. novembra 1941 za ogromne in čedalje večje potrebe nemške vojske na sovjetskem ozemlju zbrali 35 steklenic za pitje, ki so bile odposlane na vzhodna bojišča.⁶⁷³

Tesno s ponemčevalno štirirazrednico v Kostrivnici je bila povezana tudi tamkajšnja krajevna skupina nacistične mladinske organizacije Deutsche Jugend (Nemška mladina). Njeno članstvo se je do konca leta 1943 povzpelo na 336 članov dekliške in fantovske mladine, za njeno glavno voditeljico pa je bila imenovana učiteljica Ilse Wutholen. Prvi apel je bil za kostrivniško sekcijo Nemške mladine prirejen že 16. julija 1941, ko so se na šolskem dvorišču za župniščem in cerkvijo zbrali lokalni dečki in deklice iz tamkajšnje nacionalsocialistične mladinske organizacije ter vsi zaposleni na nemški ljudski osnovni šoli. Ob plapolajoči nacistični zastavi, ki je visela nad prisotnimi z debelega lesenega stebra, so v eno iztegnili roke in uprizorili salutiranje v slogu obveznega Hitlerjevega pozdrava. Iz ostalih programov pa je razvidno, da je bilo veliko tudi petja, plesa, pohodov, predvojaške vzgoje, raznih športnih tekmovanj (denimo »*Reichssportwettkämpfe*«)⁶⁷⁴ in iger ter poslušanja o nemških vojaških operacijah in prodiranju Hitlerjevih armad.⁶⁷⁵ Organizacija nemške mladine je bila organizirana podobno kot Hitlerjeva

⁶⁷³ Šolska kronika podružnične osnovne šole Kostrivnica, »Schuljahr 1941/42«, str. 2–7.

⁶⁷⁴ Rajhovsko športno tekmovanje nemške mladinske organizacije Deutsche Jugend se je v Kostrivnici prvič odvijalo med 30. in 31. majem 1942. Športni dogodek v izrazito nacionalsocialističnem duhu je vodil tamkajšnji nemški učitelj Hubert Eisbacher. Šolska kronika podružnične osnovne šole Kostrivnica.

⁶⁷⁵ Šolska kronika podružnične osnovne šole Kostrivnica.

mladina v nemškem rajhu in Avstriji, v zasedeni Spodnji Štajerski pa je zajela moško in žensko mladino med 7. in 20. (nekateri viri pravijo 18.) letom starosti.⁶⁷⁶

Slika 50: 24. maja 1942 se je vodja šole Doris Pahr skupaj z Nemško mladino iz Kostrivnice odpravila na ekskurzijo na Boč. Fotografija je bila posneta ob sestopu in vračanju proti šoli. Pripadniki Deutsche Jugend so morali biti oblečeni v predpisano uniformirano opravo tovrstne mladinske organizacije. Vir: Šolska kronika Državne narodne šole Kostrivnica pri Rogaški Slatini.

Med vojno je nekaj mesecev v prostorih nemške osnovne šole v Kostrivnici delovala tudi kmetijska poklicna šola. Pouk se je prvič pričel 11. marca 1942, udeležilo se ga je 45 fantov in 42 deklet. V šoli je poučevala tedanja šolska upraviteljica Doris Pahr. Zaradi slabega obiska je bila šola 7. junija 1942 ukinjena.⁶⁷⁷

Slika 51: Šolarji kmetijske poklicne šole, ki je imela svoje prostore v poslopju nemške osnovne šole v Kostrivnici (v ozadju). Vir: Šolska kronika Državne narodne šole Kostrivnica pri Rogaški Slatini.

⁶⁷⁶ Ferenc, *Nacistična raznarodovalna politika*, str. 792.

⁶⁷⁷ Šolska kronika podružnične osnovne šole Kostrivnica.

Zadnji vpis v okupatorjevo šolsko kroniko je 8. julija 1943 zabeležil takratni šolski upravitelj Hubert Eisbacher, ko je na zadnji dan šolskega leta 1942/43 pisal o uspehih preteklega šolskega leta in dolžini prihajajočih šolskih počitnic, ki so trajale med 9. julijem in 5. septembrom 1943.⁶⁷⁸ Zakaj se v naslednjem šolskem letu 1943/44 šolska kronika ni več dopolnjevala ni znano.

Kakorkoli, nemška ljudska osnovna šola v Kostrivnici je delovala do prve polovice leta 1944, ko so širše območje vključno z Bočem zasedle partizanske brigade (Tomšičeva, Šercerjeva in Bračičeva), ki so se med drugim naselile tudi v prostorih nekdanje šole in pri tem pregnale tamkaj stanujoče nemške učitelje. Ob koncu vojne, januarja 1945, je Kostrivnico za kratek čas zasedla posebna nemška četa, ki je bila izurjena za protipartizanski boj na višjem vzpetem terenu. Stanovala je v šoli in po vaških hišah, toda nadaljnje izvajanje nemškega šolstva se na kostrivniški šoli ni več obudilo. Posledice okupatorjeve oblasti so bile strahotne: šola je konec vojne pričakala v popolnoma zapuščenem stanju, prav tako pa so bili uničeni arhiv, učiteljska in šolska knjižnica. Otroci, ki so se po vojni vrnil na šolo, naj bi bili »popolnoma podivjani«, sami pa so dodali, da so se pod okupatorjevim šolstvom učili bolj ali manj zgolj nemških pesmi, pravičnega petja, plesa in telovadbe.⁶⁷⁹

Prvi nacistični šolski upravitelj na Volksschule v Kostrivnici je vojno preživel in umrl šele 4. avgusta 1991. Pokopan je na enem izmed graških pokopališč. Na njegovem nagrobniku je dandanes zapisano »*Oberschulrat Harald Andrée / Volksschuldirektor / 24. 8. 1901–4. 8. 1991*«, kar izkazuje, da je tudi po vojni ostal v učiteljskih vodah in sčasoma napredoval do položaja direktorja neznane osnovne šole in višjega šolskega nadzornika. Njegova žena, prav tako učiteljica, je umrla štiri leta za njim.⁶⁸⁰

⁶⁷⁸ Šolska kronika podružnične osnovne šole Kostrivnica, 8. 7. 1943.

⁶⁷⁹ But, *Zapisi*, str. 20; Šolska kronika podružnične osnovne šole Kostrivnica, 8. 7. 1943.

⁶⁸⁰ Harald Andree. <https://billiongraves.com/grave/Harald-Andree/20143279> (dostop: julij 2019).

11 DELOVNA IN VOJAŠKA MOBILIZACIJA

Šef nemške civilne uprave dr. Siegfried Uiberreither je ob koncu marca 1942 za zasedbeno območje Spodnje Štajerske objavil nekatere vojaške in delovne odredbe, ki so nepravilno in predvsem na nedovoljeni način kršile mednarodno vojno pravo.⁶⁸¹ Slednje je bilo določeno s sklepi obeh Haaških konvencij iz let 1899 in 1907. Zlasti 4. haaška konvencija iz leta 1907 govori o spoštovanju zakonov in običajev vojskovanja na kopnem, njena priloga (t. i. »haaški pravilnik«) pa vključuje zapisane materialno pravne norme.⁶⁸² Poleg nekaterih ostalih določb sta za obravnavano tematsko poglavje ključna 23. in 33. člen haaške priloge, ki med drugim vsebujeta tudi prepovedi glede načina vodenja sovražnosti. Mednje sodi odločba o prepovedi mobiliziranja državljanov sovražne države.⁶⁸³ Uvedba nemške vojaške obveznosti za prebivalce okupirane Spodnje Štajerske in njihovo prisilno mobiliziranje v okupatorjeve oborožene oddelke ter določanje različnih nemških političnih oz. državljanskih kategorij (predpogoj za kasnejše rekrutiranje) so bile torej grobe kršitve takratnega veljavnega mednarodnega prava, saj Spodnja Štajerska kot nemška zasedbena cona ni bila nikoli formalnopravno priključena k ozemlju tretjega rajha. (Ravno zato so morali vprašanje uvedbe vojaške obveznosti urediti s podelitvijo dveh kategorij nemškega državljanstva, ki so jih z razglasom o izvajanju nürnberskih rasnih zakonov na Spodnjem Štajerskem uredili do začetka aprila 1942).⁶⁸⁴ Prisilno vojaško mobilizacijo, ki je obenem predstavljala tudi dodatni ukrep k pospešitvi ponemčevalnega procesa (še posebej neizgnanih mladih izobražencev), močnejši navezavi slovenskega prebivalstva z usodo Nemčije in njenimi vojnimi prizadevanji ter zmanjšanju potenciala morebitnih odhodov ljudi v partizanske vrste, zato uvrščamo med hujše zločine nemškega okupatorja nad slovenskim prebivalstvom, slovenske žrtve pa med žrtve vojnega nasilja.⁶⁸⁵

⁶⁸¹ Žnidarič, Marjan, Jože Dežman, Ludvik Puklavec. *Nemška mobilizacija Slovencev v drugi svetovni vojni*. Celje: Zveza društev mobiliziranih Slovencev v nemško vojsko 1941–1945, 2001, str. 29–31, 38. Dalje: Žnidarič, Dežman in Puklavec, *Nemška mobilizacija Slovencev*.

⁶⁸² Türk, Danilo. »Mobilizacija Slovencev in mednarodno pravo.« V: *Nemška mobilizacija Slovencev v 2. svetovni vojni: 1942–1945*, ur. Ludvik Puklavec, Bruno Hartman in Albin Presker, str. 33–36. Celje: Društvo mobiliziranih Slovencev v nemško vojsko 1941–1945; Maribor: Muzej narodne osvoboditve Maribor, 1992, str. 33.

⁶⁸³ Žnidarič, Dežman in Puklavec, *Nemška mobilizacija Slovencev*, str. 27.

⁶⁸⁴ Prav tam, str. 27, 29–30, 143; Ževart, Milan. »Nemška mobilizacija na slovenskem Štajerskem.« V: *Nemška mobilizacija Slovencev v 2. svetovni vojni: 1942–1945*, ur. Ludvik Puklavec, Bruno Hartman in Albin Presker, str. 9–32. Celje: Društvo mobiliziranih Slovencev v nemško vojsko 1941–1945; Maribor: Muzej narodne osvoboditve Maribor, 1992, str. 9–10. Dalje: Ževart, »Nemška mobilizacija«; Ževart, Milan. »Nemška mobilizacija v Šaleški dolini.« *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja*, 15-16/1-2 (1975–1976) str. 159. Dalje: Ževart, »Nemška mobilizacija v Šaleški dolini«.

⁶⁸⁵ Ževart, »Nemška mobilizacija«, str. 9–10; Žnidarič, Dežman in Puklavec, *Nemška mobilizacija Slovencev*, str. 29–30, 143.

11.1 Razumevanje ozadja: nemški neuspehi pred Moskvo

Operacija Tajfun, velikopotezni nemški operacijski načrt za zavzetje Moskve, je bila pripravljena do konca septembra 1941.⁶⁸⁶ Njegova zgodnja faza se je začela izvajati 30. septembra 1941, ko se je Wehrmacht odločil za domnevno zadnjo veliko ofenzivo na vzhodni fronti, ki bi povzročil padec prestolnice Stalinove Sovjetske zveze. Kapitulacija in zavzetje Moskve, glavnega mesta Hitlerjeve največje sovražnice, naj bi nacistični Nemčiji zagotovila prepotrebno odločilno zmago nad prvo in največjo državo socializma.⁶⁸⁷ S 3,2 milijona vojakov nemškega rajha in njegovih zaveznic se je največja invazijska sila v zgodovini modernega vojskovanja kljub številnim logističnim težavam, čedalje večjim izgubam, hudemu vremenskemu stanju in strateškim napakam proti koncu novembra 1941 prebila do vrat šokirane, vendar dobro branjene Moskve. Prednje in izvidniške enote nemškega generala Hoepfnerja, kasnejšega aktivista pri poskusu atentata na Hitlerja v njegovem glavnem štabu v Volčjem brlogu, so bile na določeni točki ob koncu novembra od zahodnega obrobja moskovske prestolnice oddaljene še samo 16 km, od mestnega središča pa 26 km, od koder so lahko sicer že popolnoma premraženi nemški vojaki z daljnogledi opazovali barvite kupole Kremlina. Toda tudi to ni zadostovalo.⁶⁸⁸ Po siloviti sovjetski protiofenzivi, ki se je pričela 5. decembra 1941 in v treh fazah trajala vse do 20. aprila 1942, so bili Nemci vzdolž različnih odsekov osrednjega dela vzhodne fronte potisnjeni nazaj proti zahodu za nekje od 150 do 300 kilometrov, pri tem pa izgubili približno pol milijona mož, 1.300 tankov in več kot 15.000 tovornjakov. Wehrmachtov sloves po nepremagljivosti je bil dokončno premagan.⁶⁸⁹ Bitka za glavno mesto Sovjetske zveze je bila za vselej izgubljena in nacisti so se prvič v vojni na sovražnikovi celini znašli na strani poražencev. Kot se je kasneje izkazalo, to nikakor ni bilo zadnjič.⁶⁹⁰

11.2 Splošna mobilizacijska slika

Priprave na nemško mobilizacijo so se sicer začele že leta 1941, toda zlasti okrepitev oboroženega narodnoosvobodilnega boja je skupaj z nekaterimi preostalimi vzroki formalnopravno priključitev zasedene slovenske Štajerske k nemškemu rajhu najprej odložila,

⁶⁸⁶ Beevor, *The Second World War*, str. 277.

⁶⁸⁷ Prav tam, str. 277–278.

⁶⁸⁸ Siter, Daniel. »Stabilizacija južnega odseka vzhodne fronte po stalingrajski tragediji: Mansteinov »čudež na Donjecu.« *Klio: Revija študentov in študentk zgodovine*, 16/1 (2017), str. 74. Dalje: Siter, »Stabilizacija južnega odseka ...«.

⁶⁸⁹ Bellamy, Chris. *Absolute War: Soviet Russia in the Second World War: A Modern History*. London: Pan Books, 2008, str. 324–350. Dalje: Bellamy, *Absolute War*.

⁶⁹⁰ Siter, »Stabilizacija južnega odseka ...«, str. 74.

nato pa trajno preprečila.⁶⁹¹ Odlog oz. trajno preprečenje je vplivalo tudi na preložitev pričetka izvajanja vpoklicev v nemško vojsko. Na Spodnjem Štajerskem sta bili glavni vojaški okrajni poveljstvi (Wehrbezirkskommando) v Mariboru in Celju. Okrajno poveljstvo v Celju je obstajalo do 31. januarja 1945, kasneje je bilo razpuščeno in priključeno mariborskemu. Prijavni uradi celjske okrajne vojaške komande so se nahajali v Celju, Brežicah in Trbovlju. Obe okrajni komandi sta bili nadalje podrejeni vojaški nadomestni inšpekciji (Wehrersatzinspektion) v Gradcu, ta pa 18. vojaškemu okrožju s sedežem v Salzburgu, ki je v vojaškem smislu obvladoval in nadziral tudi območje Rogaške Slatine. Vsi našteti uradi so popisovali vojaške obveznike, vodili njihovo evidenco, izvajali zdravniške preglede in reševali prošnje posameznikov za odložitev služenja vojaškega roka.⁶⁹²

Prvi veliki kopenski porazi na vzhodni fronti v decembru 1941 so nacistično Nemčijo prisilili v dodatno mobilizacijo vojaške in delovne sile, na okupiranih območjih pa se je okrepilo tudi izkoriščanje surovin. Čedalje bolj obremenjeni nemški industriji je zaradi odhoda lastnih vojakov na bojišča pričelo primanjkovati delovno sposobnih ljudi, zato je Nemčija za zasedbeno območje Spodnje Štajerske že spomladi 1942 uvedla obvezno in uniformirano državno delovno službo (*Reichsarbeitsdienst / RAD*) ter vojaško obveznost (*Wehrpflicht*).⁶⁹³ Na celotnem območju okupirane slovenske Štajerske so Nemci v vojnih letih 1942–1945 evidentirali 65.772 potencialnih kandidatov za mobilizacijo v nemške oborožene sile, vpoklicanih pa je bilo približno 28.000. Samo do sredine maja 1943 naj bi bilo po podatkih Franza Steindla v nemško vojsko in državno delovno službo iz Spodnje Štajerske vpoklicanih 17.000 prebivalcev, med katerimi so upoštevani tudi lokalni Nemci.⁶⁹⁴ Po podatkih Klanjščka so do maja 1943 iz slovenske Štajerske zgolj na prisilno delo v nemške in avstrijske pokrajine odvlekli približno 20.000 delavcev (izključujoč nasilno izgnane ljudi), v nemško vojsko in Reichsarbeitsdienst pa so do istega obdobja mobilizirali še okoli 17.000 fantov in napovedali vpoklic novih 30.000. Do konca vojne naj bi bilo na prisilnem delu kar 35.000 moških in žensk iz obeh nemških okupacijskih con. Prisilno so v Nemško državno delovno službo in redno vojsko iz obeh nemških zasedbenih pokrajin »za dalj časa« (!) mobilizirali približno 60.000 ljudi (po podatkih KUZOP naj bi nacisti iz Spodnje Štajerske do konca vojne v svoje oborožene sile mobilizirali natanko 28.092 moš).⁶⁹⁵ Zgodovinar in redni profesor Božo Repe v svoji

⁶⁹¹ Žnidarič, Dežman in Puklavec, *Nemška mobilizacija Slovencev*, str. 30.

⁶⁹² Prav tam, str. 30–31.

⁶⁹³ Klanjšček et al., *Narodnoosvobodilna vojna*, str. 67, 419.

⁶⁹⁴ Žnidarič, Dežman in Puklavec, *Nemška mobilizacija Slovencev*, str. 49.

⁶⁹⁵ Klanjšček et al., *Narodnoosvobodilna vojna*, str. 67, 419, 1019. Iz pričujoče temeljne monografije o drugi svetovni vojni na Slovenskem je po mnenju zgodovinarke in muzejske svetnice Monike Kokalj Kočevnar problematičen naslednji zapis: »Ceni se, da je od okrog 35.000 moš in fantov (28.000 na Štajerskem in 7.000 na

monografiji sledi nekoliko višjim številčnim ocenam, ki jih omenja in podpira tudi že omenjena doktorska raziskava Monike Kokalj Kočevar. Repe navaja okvirno število 70.000–80.000 prisilno vpoklicanih Slovencev (na Štajerskem med 60.000 in 70.000 vpoklicanih moških, na Gorenjskem pa skoraj 10.000), pri čemer se sklicuje na podatke, ki jih je zbrala Komisija za bivše politične zapornike, internirance in izgnance pri Zvezi združenj borcev narodnoosvobodilne vojne Slovenije v letih 1965–1988.⁶⁹⁶ Do maja 1945 naj bi izmed vpoklicanih na nemških bojiščih padlo okoli 7.000 fantov in mož iz slovenske Štajerske oz. četrтина rekrutiranih, ki se je borila v okviru bojnih formacij nemške vojske.⁶⁹⁷ Repe pri številu mrtvih v nemški vojski na podlagi podatkov iz zbornika *Nasilje vojnih in povojnih dni* za obe nemški zasedbeni coni navaja 10.366 Slovencev (izključujoč 313 Slovencev v madžarskih oboroženih silah), skoraj 20.000 vpoklicancev pa naj bi postalo invalidov.⁶⁹⁸ Glede na nepopolne sezname in približne izračune naj bi Nemci iz celjskega okrožja v RAD in nemške oborožene sile mobilizirali nekaj manj kot 5.000 mož, padlo jih je približno 670.⁶⁹⁹ Vsekakor je potrebno poudariti, da se številčne ugotovitve mrtvih in ranjenih Slovencev med različnimi viri razlikujejo.

Prisilni mobiliziranci iz Rogaške Slatine so bili raztreseni po skorajda vseh bojiščih in frontnih zaledjih. V največjem številu so bili poslani na vzhodno fronto (največje bojišče v Evropi), ki je spričo odločilnih nemških porazov vključevala tudi ozemlja današnje Belorusije, Poljske, Madžarske, Ukrajine, Romunije in navsezadnje tudi osrčje Nemčije. Mnogo jih je bilo stacioniranih v Franciji, Belgiji, Italiji in na Nizozemskem, kjer so se z zlomom zahodne fronte predajali zavezniškim armadam. Manjši del pa je bil odposlan na Finsko, Norveško, v Severno Afriko, na Balkan (Grčija in Albanija) in še kam drugam.⁷⁰⁰

Gorenjskem), ki so bili v nemški vojaški službi in so se večinoma udeležili bojev na velikih bojiščih, padlo okrog 5.000.» Monika Kokalj Kočevar v svoji raziskavi o gorenjskih mobilizirancih v nemški vojski trdi, da navedena številka 28.092 vpoklicanih mož upošteva zgolj tiste, ki so ostali v nemški vojski (in so zato lahko bili udeleženi v bojih na velikih bojiščih), po njenih trditvah pa vanjo niso vključeni še prebežniki (dezerterji). Tudi številka 60.000 prisilno mobiliziranih v RAD in oborožene sile dejansko nakazuje višje število vpoklicanih, saj so mlajši letniki odšli najprej v RAD in nato takoj zatem še v nemško vojsko (pogostoma brez dopusta), zato lahko sklepamo, da je bilo teh 60.000 mož dejansko v nemški vojski. Identično velja tudi za število ranjencev, ki je zagotovo višje. Kočevar, »*Gorenjski mobiliziranci ...*«, str. 173–174.

⁶⁹⁶ Repe, Božo. *S puško in knjigo: Narodnoosvobodilni boj slovenskega naroda 1941–1945*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 2015, str. 53–55. Dalje: Repe, *S puško in knjigo*.

⁶⁹⁷ Žnidarič, Dežman in Puklavec, *Nemška mobilizacija Slovencev*, str. 118.

⁶⁹⁸ Repe, *S puško in knjigo*, str. 54.

⁶⁹⁹ Ce-NOB: Izbor gradiva Muzeja novejše zgodovine Celje, povezanega z drugo svetovno vojno na Celjskem. <http://www.ce-nob.si/Collections/list/4/15> (dostop: marec 2019).

⁷⁰⁰ Računalniški program prisilno mobiliziranih v nemško vojsko, Muzej novejše zgodovine Slovenija, podatki pridobljeni v septembru 2017. Dalje: Računalniški program prisilno mobiliziranih v nemško vojsko.

11.3 Delovna in vojaška mobilizacija iz občine Rogaška Slatina

24. marca 1942 je Uiberreither v Gradcu v dogovoru z vrhovnim poveljstvom nemških oboroženih sil (Oberkommando der Wehrmacht oz. OKW) in državnim ministrom za notranje zadeve Tretjega rajha za zasedeni del slovenske Štajerske objavil razglas o uvedbi vojaškega prava (Wehrrecht) in predpisanega služenja vojaške obveznosti oz. vojaškega roka (Wehrdienst). Temu je za prostor Spodnje Štajerske še istega dne sledila tudi odredba o uvedbi služenja delovne obveze (Reichsarbeitsdienstpflcht), delovanja državne (nemške) delovne službe (Reichsarbeitsdienst oz. RAD) in posebna delovna obveznost za zaščitence nemškega rajha. 26. marca 1942 je za zasedeni slovenski del Štajerske sledil še prvi razglas o pričetku izvajanja evidenčnega popisa za obvezno služenje v oboroženih vojaških in delovnih formacijah nacistične Nemčije. Pri objavi slednjega razglasa (pričetek izvajanja vojaške in delovne službe na Spodnjem Štajerskem) je Uiberreither še pripisal, da se bo med 1. aprilom in 1. majem 1942 izvajal popis moških letnikov 1923 in 1924 za služenje v RAD in Wehrmachtu ter ženskih letnikov 1923 in 1924 samo za nemško delovno službo. Popis se ni izvajal na naselitvenem območju A brežiškega in trboveljskega okrožja.⁷⁰¹ 21. maja 1942 pa je bila objavljena še novica o naborih za vojaško in državno delovno službo za moška letnika 1923 in 1924.⁷⁰² Z vsemi naštetimi odredbami je okupator izenačil vojaško obveznost na slovenskem Štajerskem z vojaško obveznostjo, ki je po nemški zakonodaji veljala v avstrijski Štajerski.⁷⁰³ Pri izvrševanju popisa vojaških in delovnih obveznikov (t. i. »Erfassung«) in s tem povezanega vpisovanja v vojaško oz. delovno evidenco so poleg že omenjenih vojaških prijavnih uradov, ki so bili glavni gonilniki in neposredni izvajalci mobilizacijskih postopkov, sodelovali tudi lokalni oblastni organi in vodstva (občinski uradi in nastavljeni župani) ter organizacija Štajerske domovinske zveze. Okupatorjevi župani in okrožne vodje so bili o popisih in naborih obveščeni že do januarja 1942, ko so stekle tehnične priprave na mobilizacijo. Pri vpoklicu so prav tako pomagali oblastni organi in vodstva ter še posebej razne organizacije Štajerske domovinske zveze. Tako je bil denimo tudi Miglič 12. januarja 1942 na tečaju glede izvajanja samega popisa, saj so morali okupatorjevi lokalni župani v novembru in decembru 1941 pomagati pri popisu letnikov 1900–1924.⁷⁰⁴

⁷⁰¹ *Verordnungs*, »Verordnung über die Einführung des Wehrrechtes/Reichsarbeitsdienstes in der Untersteiermark«, »Bekanntmachung über die Erfassung für den Wehrdienst und den Reichsarbeitsdienst in der Untersteiermark«, str. 533.

⁷⁰² *Verordnungs*, št. 79 z dne 29. aprila 1942.

⁷⁰³ Žnidarič, Dežman in Puklavc, *Nemška mobilizacija Slovencev*, str. 144.

⁷⁰⁴ Prav tam, str. 31, 39, 144.

Slika 52: Dvojezični vijolični lepak deželnega okrožja Celje o pričetku izvajanja popisa za ženske pripadnice letnikov 1923 in 1924. Vir: ARS, AS 1602, šk. 293, f. 305, »Bekanntmachung«, 31. 3. 1942.

11.3.1 Mobilizacija žensk v državno delovno službo na območju Rogaške Slatine

Žrtve okupatorjeve prisilne mobilizacije so bile tudi ženske. Nacisti so namreč spomladi 1942 pričeli z mobilizacijo precejšnjega števila deklet in žensk, ki so morale v sklopu podpiranja povečanih gospodarskih oz. vojnih potreb nemškega rajha pod prisilo opravljati delovno obveznost. Nemci žensk resda niso vključili v Wehrmacht (redno nemško vojsko), kljub temu pa so morale mnoge obleči nemške delovne uniforme in se za potrebe vojni prilagojenega gospodarstva zaposliti v številnih pomožnih delovnih službah. Med najbolj znane sodi že omenjena nemška delovna služba (Reichsarbeitsdienst), ki je tudi edina, za katero lahko na temeljih arhivskega in ostalega gradiva projiciramo potek delovnega novačenja v prostoru okupirane Rogaške Slatine ter za obravnavano ozemlje prikažemo tudi končno mobilizacijsko sliko. Druge uniformirane službe, v katere je nemški okupator novačil dekleta in odrasle ženske s Spodnje Štajerske, so bile še vojaška pomožna služba (*Wehrmachthelferinnen*), bolniška nega v vojski, služba pri organizaciji TODT,⁷⁰⁵ občasno tudi zračna obramba, nekatere službe državnopolitičnega pomena, državne železnice in prisilno delo v okviru izvajanja utrjevalnih del v zadnji fazi vojne.⁷⁰⁶ Koliko prebivalk iz Migličeve okupacijske občine je moralo služiti v

⁷⁰⁵ Organizacijo Todt (OT) je Adolf Hitler ustanovil leta 1938. Najprej so jo uporabljali pri izgradnji avtocest in pozneje še pri gradnji t. t. Atlantskega zahodnega zidu. Do svoje smrti jo je vodil Fritz Todt, po njegovi usodni letalski nesreči je vodenje organizacije prevzel Albert Speer. Sčasoma se je razvila med najpomembnejše gradbene institucije Tretjega rajha.

⁷⁰⁶ Žnidarič, Dežman in Puklavec, *Nemška mobilizacija Slovencev*, str. 67.

tovrstnih formacijah, z izjemo služenja v RAD, kamor je vsekakor odšel glavni delež mobiliziranih žensk, ni znano in tudi ni mogoče ugotoviti.

Dekleta naj bi do svojega 25. leta starosti odslužila predpisano enoletno delovno obvezo z opravljanjem hišnih opravil (skrb za kuhinjo in gospodarjeve otroke) in delom v otroških vrtcih ter s pomočjo pri kmetijskih in družbenih delih. Dekletom, ki bi se delu v RAD namenoma in na podlagi nepoštenosti izognile, je bilo med vsemi ostalimi ukrepi onemogočeno tudi opravljanje poklica, za katerega so se izobrazile oz. priučile. Dnevni red v taboriščih delovne službe, ki so bila predpogoj za odhod deklet na kmetije, je bil strog, veliko aktivnosti je imelo paravojaški oz. polvojaški značaj, prisotno je bilo izrazito poudarjanje nacionalsocialističnega duha. V teh delovnih lagerjih so mobilizirane delavke pridobile začetno oz. osnovno vedenje o služenju v službi nemškega rajha. Temu je sledila bolj umiljena politika služenja nemške delovne službe na avstrijskih in nemških kmetijskih zemljiščih, kjer sta bili red in disciplina v glavnem odvisni od gospodarjeve osebne volje, običajni dnevni delovnik je ponavadi trajal sedem ur. Na kmetijske posesti, kamor so bile dodeljene delavke iz Spodnje Štajerske, so hodile tudi vodje taborišč, ki so preverjale ustreznost delovnih pogojev in bivalnih razmer mobilizirank.⁷⁰⁷

Pri izvajanju popisa in vpisovanja žensk v delovno evidenco za kasnejše morebitno služenje v RAD so prišle v poštev tiste pripadnice, ki so imele 1. aprila 1942 v določeni občini stanovanje ali prostor za spanje in osebe, ki so bile sicer brez stalnega prebivališča, a so se tega dne zadrževale v določeni občini. Na obvezno nekajmesečno služenje državne delovne službe so bile predvidene vse polnopravne nemške državljanke in nemške državljanke na preklic (začasna članska izkaznica Steirischer Heimatbund) med 17. in 25. letom starosti. Medtem ko so bili »zaščitenci nemškega rajha« (Schutzangehörige) še vključeni v evidenčni popis delovnih in vojaških obveznikov, pa so bili občani s tovrstno državljansko kategorijo in ljudje brez državljanstva izvzeti⁷⁰⁸ iz nabora ter kasnejše mobilizacije v RAD oz. nemško vojsko. Pri kasnejšem ugotavljanju dejanskega števila moških in ženskih mobilizirancev v državno delovno službo jih zato ne upoštevam oz. jih navajam ločeno. Pisarna policijskega popisnega

⁷⁰⁷ »Delovna služba.« *Štajerski gospodar*, 2. maj 1942, str. 14; »Reichsarbeitsdienst je častna služba.« *Štajerski gospodar*, 16. maj 1942, str. 7–8.

⁷⁰⁸ Zanje je sicer 24. marca 1942 šef spodnještajerske civilne uprave izdal posebno odredbo, s katero je določil posebno delovno obveznost (Sonderdienstpflicht) zaščitencev na Spodnjem Štajerskem s starostjo med 17. in 25. letom, čas trajanja pa naj bi bila odvisna od vojnih razmer. Za zaščitence nemškega rajha je bilo posebej poudarjeno, da so izločeni iz obveznega opravljanja vojaške državne delovne službe, za njihovo služenje delovne obveznosti so bili odgovorni delovni uradi. 25. aprila 1942 je Uiberreither izdal tudi objavo o popisu zaščitencev za posebno delovno obveznost. *Verordnungs*, »Verordnung über die Einführung des Wehrrechtes/Reichsarbeitsdienstes in der Untersteiermark«, »Bekanntmachung über die Erfassung für den Wehrdienst und den Reichsarbeitsdienst in der Untersteiermark«, str. 533–534, 563.

mesta, kjer so se morale vpoklicane pripadnice zglasti z obsežno prijavno dokumentacijo,⁷⁰⁹ se je ponavadi postavila na sedežu okupacijske občine oz. v primeru Rogaške Slatine v prostorih Migličevega občinskega urada.⁷¹⁰ Pri oblikovanju delovne evidence ženskih letnikov 1923–1927 so za prostor občine Rogaška Slatina ugotovili in popisali naslednjo potencialno žensko delovno silo: 58 prebivalk v okviru letnika 1923, 42 žensk za letnik 1924, letnik 1925 je bil iz neznanega razloga v celoti izpuščen, 65 pripadnic letnika 1926 in 49 oseb v okviru zadnjega popisane letnika 1927. Če vse skupaj seštejemo je nemški okupator za Rogaško Slatino evidentiral 214 delovnih obveznic (deklet in odraslih žensk), ki so ustrezale okupatorjevim delovnim kriterijem in bile primerne za služenje v nemški delovni službi.⁷¹¹

29. aprila 1942 je bil nato še izdan razglas o pričetku izvajanja nabora (Musterung)⁷¹² za državno delovno službo zavezanih oseb ženskega spola letnika 1923. Bolne in telesno nesposobne oz. pohabljenе osebe ter ljudje brez državljanstva so bili izvzeti iz nabora. V primeru hujše bolezni ali nepopravljivih telesnih okvar so morale predložiti spričevalo uradnega zdravnika iz pristojne okupacijske občine, o morebitnih oprostitev pa je odločal nemški župan Miglič. Na nabornem mestu so se morale zglasti umite, s seboj pa so morale prinesiti čisto perilo. Za državno delovno službo obveznim osebam potni stroški niso bili povrnjeni.⁷¹³ Nabor ženskega letnika 1923 (55 oseb) je bil v glavnem opravljen že sredi maja 1942, nabor letnika 1924 (37 žensk) povečini v drugi polovici julija 1942 (naborni pregled se je opravljal kar v občinskem domu v Rogaški Slatini), letnik 1925 je bil iz neznanega razloga v celoti izpuščen, nabor letnika 1926 (64 prebivalk) skorajda v celoti septembra 1943, deloma pa tudi že v maju 1943 (potekal prav tako v občinski stavbi v Rogaški Slatini), pri zadnjem vpoklicanem letniku 1927 je bil nabor v Celju (37 nabornic za omenjeni letnik) izvršen v zadnji fazi vojne, tj. oktobra 1944, ko so se v prostoru Rogaške Slatine in širši obsotelski okolici pričela velika utrjevalna dela pred prihajajočimi sovražnikovimi armadami. V skupnem seštevku se je v naboru izmed popisanih ženskih letnikov 1923–1927 (že omenjenih 214 prebivalk ugotovljenih za delovno obveznost) znašlo 193 možnih nabornic ali zapisano drugače 193 potencialnih kandidatk za kasnejši vpoklic v

⁷⁰⁹ Rojstnimi listinami, prijavnim izkazom, izkazu o poreklu, rojstnem in krstnem listu staršev ter starih staršev ali izkazu o prednikih (Ahnenpass), izkazu o državljanstvu (članska izkaznica Štajerske domovinske zveze), delovno knjižnico (če je obstajala), šolskimi in sposobnostmi spričevali, učnimi pogodbami, izkazi o pripadnosti k oddelkom Štajerske domovinske zveze ali Rdečega križa. Poleg vsega naštetega pa je bilo potrebno priložiti tudi dve nedavno nazaj posneti fotografiji.

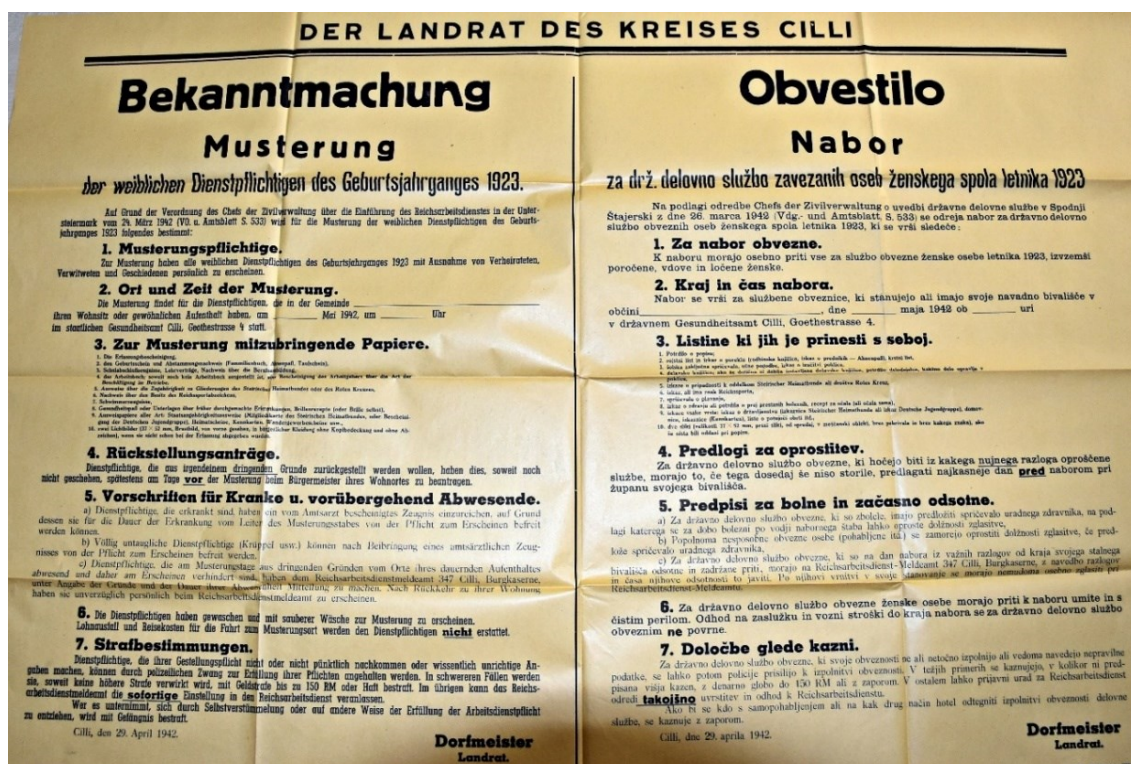
⁷¹⁰ ARS, AS 1602, šk. 293, f. 305, »Bekanntmachung«, 31. 3. 1942.

⁷¹¹ ARS, AS 1602, šk. 399, f. 403, »Reichsarbeitsdienst.«

⁷¹² Uradni postopek oz. način za ugotovitev sposobnosti vojaških obveznikov za vojaško oz. delovno službo. Vojaškega oz. delovnega obveznika pred služenjem roka imenujemo nabornik. Naborniki so podvrženi posebnim zdravstvenim in psihološkim pregledom, ki izločijo telesno šibkejšo in bolne ljudi. Po uspešno opravljenem naboru je sledila mobilizacija oz. vpoklic posameznika v nemško vojsko oz. delovno službo.

⁷¹³ ARS, AS 1602, šk. 293, f. 305, »Bekanntmachung: Musterung«, 29. 4. 1942.

državno delovno službo. Zmanjšana razlika (21 žensk: 214 – 193) oz. 9,81 % upad predstavlja delovne obveznice, ki se nabora niso udeležile ali pa so bile v sklopu nabornega pregleda zavrnjene. Kar se tiče posameznih letnikov se je največje odstopanje med izvedenim popisom (vpisom v delovno evidenco) ter opravljenim naborem pojavilo pri zadnjem letniku 1927, v okviru katerega je bilo 49 žensk v evidenčnem popisu delovnih obveznic napram 37 nabornicam. To je seveda povezano z dejstvom, da je bil nabor letnika 1927 opravljen ob koncu leta 1944, ko je bilo že znano, da je Hitlerjeva Nemčija vojno izgubila, prebivalci pa so se zaradi popuščanja okupatorjevih lokalnih oblastnih organov (posledica težkih razmer in nezadovoljivega nemškega vojaškega položaja) na vse pretege izogibali služenju v vojaških in delovnih oddelkih nacističnega okupatorja ali pa so bili že preprosto mobilizirani v kakšne druge bojne oz. delovne oddelke.⁷¹⁴

Slika 53: Dvojezični rumeni lepak deželnega okrožja Celje o pričetku izvajanja nabora za vstop ženskega letnika 1923 v RAD. Takšna obvestila so bila v okupirani Rogaški Slatini polepljena po vseh vidnejših lokacijah in oglasnih deskah. Vir: ARS, AS 1602, šk. 293, f. 305, »Bekanntmachung: Musterung«, 29. 4. 1942.

Na podlagi opravljenega popisa (tj. vpisa v delovno evidenco) in izvedenega nabora je policijski urad izpolnil delovno prijavnico (t. i. RAD »Pflichtstammrolle WJ.«), ki je bila rjave barve in opremljena z naslednjimi podatki: letnik mobilizirank, žig in številka policijskega urada, osebni podatki mobiliziranke (ime, priimek, datum in kraj rojstva), datum nabora, ocena oz.

⁷¹⁴ ARS, AS 1602, šk. 399, f. 403, »Reichsarbeitsdienst«; šk. 293, f. 305, »Musterungsplan: Musterung weibl. Jugend 1924«, str. 2; »Musterungsplan...Musterung der. weibl. Jugend 1926«, 29. 7. 1943.

presoja zdravnika iz posamezne okupacijske občine, kraj in datum vpoklica ter lokacija opravljanja delovne službe.⁷¹⁵ Pri ugotavljanju števila mobilizirank je potrebno najprej izločiti tiste, ki nabora sploh niso opravile (odsotnost datuma), vsekakor pa tudi nenemške državljanke in zaščitence. Pri tem je potrebno opozoriti, da izpolnjena delovna prijavna pola še ni pomenila gotovega odhoda v nemško delovno službo. Mobilizacija se je najbrž zgodila, ni pa nujno.⁷¹⁶ Delovne prijavnice pole za ženske obveznice za razliko od moških prijavnih pol ne vključujejo podatka o pričetku aktivnega služenja delovnega roka, zato zanje ne moremo s popolno gotovostjo trditi, da je prišlo do dejanskega vpoklica v okupatorjeve delovne oddelke.

Okupator je najprej mobiliziral ženske letnike 1923. Iz prijavnih pol za občino Rogaška Slatina⁷¹⁷ je razvidno, da je nemška oblast za služenje v državni delovni službi predvidela 53 ženskih obveznic. Pri letniku 1924 je bilo za mobilizacijo predvidenih 37 žensk, letnik 1925 je bil iz neznanega razloga v celoti izpuščen. Najštevilčnejši predvideni vpoklic je bil pri letniku 1926, ko je okupator na ozemlju Rogaške Slatine za vpoklic v oddelke RAD predvidel kar 64 delovnih obveznic. Zadnji ženski letnik, ki je še doživel vpoklic, tj. letnik 1927, je zabeležil 37 predvidenih vpoklicev iz lokalnega okolja, nabori zanj pa so se opravljali oktobra 1944 v Celju. V skupnem seštevku je torej nemški okupator iz občine Rogaška Slatina v svoje delavske formacije širom nemškega rajha predvidel prisilno mobiliziranje 191 deklet.⁷¹⁸

⁷¹⁵ ARS, AS 1602, šk. 399, f. 403, »Reichsarbeitsdienst«; šk. 293, f. 305, »Bekanntmachung«, 31. 3. 1942.

⁷¹⁶ Elektronsko sporočilo Monike Kokalj Kočvar, naslovljeno na Daniela Siterja, prejeto 22. 3. 2018.

⁷¹⁷ V to pojmovanje je vključeno tudi ozemlje nekdanje občine Kostrivnica, katere občinska uprava je bila jeseni 1941 razpuščena in ukinjena, njeno ozemlje pa priključeno zdraviliški občini Rogaška Slatina.

⁷¹⁸ ARS, AS 1602, šk. 399, f. 403, »Reichsarbeitsdienst.«

Tabela 3: Statistični pregled ženskih delovnih obveznic in predvidenih mobilizirank po evidentiranih letnikih, ki so bili vpisani v okupatorjevo delovno evidenco v letih 1942–1945. Podatki veljajo za krajevno skupino (okupacijsko občino) Rogaška Slatina.

Popisani letniki (»Erfassung«)⁷¹⁹	Število registriranih delovnih obveznic	Število predvidenih vpoklicev	Delež predvidenih mobilizirank glede na št. obveznic (v %)
1923	58	53	91,38
1924	42	37	88,09
1925	/	/	/
1926	65	64	98,46
1927	49	37	75,51
Skupaj:	214	191	89,25

Vir: ARS, AS 1602, šk. 399, f. 403, »Reichsarbeitsdienst«; šk. 293, f. 305, »Bekanntmachung: Musterung«, 29. 4. 1942; »Musterungsplan: Musterung weibl. Jugend 1924«, str. 2; »Musterungsplan...Musterung der. weibl. Jugend 1926«, 29. 7. 1943.

Med delovnimi mobilizirankami se je v oddelkih nemške delovne službe znašla tudi Marija Šket (roj. 29. julija 1926, kasneje poročena Kos) iz Rogaške Slatine. Marija je bila ob koncu aprila 1943 za obdobje enega leta vpoklicana v Reichsarbeitsdienst. Pod okupatorjevo prisilo je morala odslužiti svojo delovno obveznost v takratnem nemškem rajhu, kjer je v delovnem taborišču Schruns na Avstrijskem Tirolskem v taboriščni zeleno-sivi uniformi delala kot gospodinjska pomočnica, kuharica in varuška otrok, kasneje še v tekstilni tovarni v Dornbirnu pri Bodenskem jezeru.⁷²⁰ Pokojna Marija se je v svojem pričevanju spominjala dneva, ko je nekega aprilskega dne v letu 1943 kot 17-letno dekle prejela na dom svojih staršev v Nagonju poziv k obveznemu služenju v nemški delovni službi. Marija je v nadaljevanju pojasnila, kako je morala kot delovna deportiranka paziti otroke neke neznane nemške družine, kjer se je naučila nemškega jezika, v taborišču Schruns pa je vladal strog dnevni režim, ki se je venomer pričel z vstajanjem ob peti uri zjutraj, razvijanjem nacistične zastave in petjem nemških pesmi. V podanem pričevanju je pričevalka osvetlila še spomin na delovni dopust, ki ji je bil dodeljen za služenje svoje delovne obveze v Avstriji, v okviru katerega se je lahko za nekaj časa vrnila

⁷¹⁹ Evidenčni popis delovnih obveznic in njihov vpis (registracija) v okupatorjevo evidenco.

⁷²⁰ Osebni arhiv Zlatke Kos: Odločba o priznanju statusa žrtve vojnega nasilja, str. 1–3; Avstrijski sklad za spravo: Vprašalnik, str. 1–4. Iskreno zahvalo izrekam Zlatki Kos (hčerki žal že pokojne pričevalke Marije Kos), ki mi je prijazno in nesebično omogočila dostop do materine obsežne dokumentacije v zvezi s pridobivanjem statusa žrtve vojnega nasilja kot tudi uredila srečanje in intervju z materjo Marijo, ki je bil opravljen ob koncu novembra 2017. Marija Kos, »Zalokarjeva Mimika«, kakor se ji je reklo po domače, je umrla leta 2018 v 92. letu starosti. Njeni sestri sta umrli že prej – najstarejša Rozika je bila ob koncu vojne prisiljena v kopanje obrambnih jarkov na območju Rogatca.

nazaj v Rogaško Slatino. V strahu pred ponovnim odhodom na delo in silni želji, da ostane doma, jo je mama nekaj časa skrivala pod krušno pečjo, natančneje v kotičku za zbiranje pepela in shrambo drv. Skrivanje v pepelu je bilo uspešno, ponovnemu delu v državni delovni službi se je izmuznila, saj je nemški mobilizacijski organi niso nikoli odkrili.⁷²¹

V delovno službo nacistične Nemčije je bila med vojno leta 1944 iz Rogaške Slatine prisilno vpoklicana tudi Milena Bjelovučič,⁷²² ki se spominja, kako je morala po koncu opravljene mature na delo zahodno od Gradca, kjer je delovno obvezo opravljalo tudi veliko drugih Slovenk. Nekega poletnega dne, ko se je predčasno vrnila z dela na polju, jo je avstrijski gospodar povprašal, od kod prihaja (imel jo je za Nemko), ona pa mu je odvrnila, da je Slovenka.⁷²³ »In od tega časa dalje so me stregli od spredaj in od zadaj. Karkoli sem rekla, da bi rada imela, vse sem dobila. Oni (gospodarjeva družina, op. a.) niso marali Nemcev. Sem rekla, da grem na polje, so rekli nikar, si boste polomili roke, tu malo pospravite posteljo. Jaz sem imela res veliko sreče.«⁷²⁴

Bisherige Beschäftigungsarten von längerer Dauer		
	von	bis
Glaschleiferin in Glasfabrik	14. 7. 39	30. 9. 44
Küchenmädchen bei Abt. Innverwaltungs- abteilung 1064, Rohitsch-Sau- erbrunn, Gemeinschaftsküche	5. 10. 44	—

Deutsches Reich

Berufsgruppe 4
Berufsart 66

Ausgestellt am: 8. Dezember 1944
(Stempel des Arbeitsamtes)
Arbeitsamt Cilli
NEBENSTELLE ROHITSCH-SAUERBRUNN
— 396/RS. —
Im Auftrage:
Augustin.
(unterzeichnet)

Slika 54: Nemška delovna knjižica (Arbeitsbuch) Avguštine Sajko⁷²⁵ iz Rogaške Slatine. Vir: zasebna zbirka Sandija Halužana.

⁷²¹ Marija Kos, avdiopričevanje (izpraševal Daniel Siter).

⁷²² Pričevalka Milena Bjelovučič je bila rojena 3. avgusta 1924 v Bukovžlaku. Intervju je bil opravljen februarja 2018 na njenem domu v Rogaški Slatini. Za njeno pripravljenost in izkazano voljo pri pogovoru ji izrekam iskreno zahvalo.

⁷²³ Milena Bjelovučič, avdiopričevanje (izpraševal Daniel Siter).

⁷²⁴ Milena Bjelovučič, avdiopričevanje (izpraševal Daniel Siter).

⁷²⁵ Avguština Sajko, rojena 4. julija 1925 v Tržišču, je bila večji del nemške okupacije zaposlena v Ablovi steklarni v Rogaški Slatini, med 5. oktobrom 1944 in 14. januarjem 1945 pa je po mobilizacijskem pozivu lokalne izpostave celjskega delovnega urada v Rogaški Slatini (Arbeitsamt Cilli, Nebenstelle Rohitsch-Sauerbrunn) delala tudi kot

11.3.2 Mobilizacija moških v delovno in vojaško službo iz občine Rogaška Slatina

Nekateri prostovoljci iz slovenske Štajerske, ki so simpatizirali z nacističnim režimom in bili že pred pričetkom druge svetovne vojne aktivni v predvojni organizaciji Kulturbunda so odšli na lastno pobudo v nemške oborožene enote še pred zasedbo Jugoslavije, prvi posamezniki že leta 1937, številčnejše pa poleti 1940, ko so mnogi jugoslovanski oz. slovenski Nemci bežali iz Jugoslavije v nemški rajh, da bi se izognili preganjanju kraljevih oblasti. Še pred pričetkom prisilne mobilizacije spomladi 1942 naj bi bilo v nemški vojski več kot 600 prostovoljcev iz slovenske Štajerske. V glavnem je šlo za Nemce ali folksdojčerja z rdečimi legitimacijami in stalnim nemškim državljanstvom. Do zasedbe Jugoslavije je lahko bil vstop v nemške oborožene sile za nemške državljane iz slovenske Štajerske še prostovoljno dejanje, od leta 1941 (prvo leto okupacije) pa je bil za nekatere vstop v nemško vojaško službo že obveza, saj so bili nemški državljani, ki so morali po zakonu odslužiti svoj vojaški rok. Ni znano, koliko takšnih prostovoljcev iz Rogaške Slatine se je odločilo za tovrstno odločitev. Glede na dokaj močno prisotnost nemštva v predvojni Rogaški Slatini se sme domnevati, da jih je nekaj verjetno bilo, toda slovenskih prostovoljcev je bilo zagotovo zelo malo – če sploh kaj. Iz Šmarja pri Jelšah je bil en prostovoljec, ki je odšel v nemško vojsko in eden, ki se je odločil za služenje v enotah SS. Za Rogaško Slatino podatki niso navedeni. Obstaja verjetnost, da Migličev občinski urad glede tovrstne zadeve ni podal odgovora oz. pojasnila na zahtevek o posredovanju števila prostovoljcev v nemških bojnih enotah, morda se je odgovor na dopis izgubil ali pa se arhivsko gradivo preprosto ni ohranilo.⁷²⁶

Postopke evidentiranja so vodili policijski in matični uradi. Osnova evidence so bili osebni dokumenti (vojaški matični list oz. »Wehrstammblatt« in rojstni list), pripadajoče listine in priloge. Osebe policijskega urada je na podlagi policijskega prijavnega lista in popisa prebivalstva izdalo za vsakega vojaškega obveznika vojaški matični list, ki je bil sestavljen iz petih listov formularja (listi 1a do 1e) v zeleni, rjavi, rdeči (policijsko poročilo) in beli barvi v kopiji, izpolnjen pa je bil ob osebni navzočnosti obveznika, kateremu so izdali tudi potrdilo o prijavi. Ko je policijski urad izpolnil Wehrstammblatt (vojaški matični list) se je lotil še izpolnjevanja vojaške prijave pole (»Wehrstammrolle«), ki so jo tvorili štirje papirji (formular 3a do 3d) v zeleni, rjavi, beli in rdeči barvi.⁷²⁷ Pri popisovanju in vpisu v evidenco delovnih

pomočnica v Wehrmachtovi kuhinji v zdraviliškem hotelu Beli Križ, kjer je skrbela za vsakodnevno pripravljanje hrane za nastanjene nemške oficirje v Rogaški Slatini. Imetnica delovne knjižice je svojemu sinu pripovedovala, da so s prihodom nemškega okupatorja v slovenski del Štajerske prvič okusili puding, tega so v zdravilišče pripeljali v velikih sodih. Vir: zasebna zbirka Sandija Halužana; Sandi Halužan, avdiopričevanje (izpraševal Daniel Siter).

⁷²⁶ Žnidarič, Dežman in Puklavec, *Nemška mobilizacija Slovencev*, str. 34–38.

⁷²⁷ Kočever, »*Gorenjski mobiliziranci ...*«, str. 105.

obveznikov pa so se uporabljale delovne prijavne pole (Pflichtstammrolle) v rjavi barvi.⁷²⁸ Podobno kot delovne prijavne pole so tudi vojaške prijavne pole vsebovale označbo letnika mobilizirancev, žig in številko policijskega urada, osebne podatke mobiliziranca (ime, priimek, datum in kraj rojstva), datum opravljenega nabora in za razliko od delovne prijavne pole še datum zdravniškega pregleda, stopnjo telesne pripravljenosti,⁷²⁹ označbo dodeljenega vojnega poveljniškega okrožja, datum služenja delovnega roka v RAD (moški delovni obvezniki običajno med 18. in 25. letom starosti, prostovoljecem je bil vstop v delovno službo omogočen že pri 17 letih) in čas pričetka opravljanja vojaške službe.⁷³⁰ Evidenčni vpis je bil nujen, tudi če državljanstvo ni bilo ugotovljeno. Judi in t. i. zaščitenci niso bili obvezni za služenje v vojaških in delovnih formacijah nacistične Nemčije oz. niso bili vojaški in delovni obvezniki. Pri nemških županih je bilo potrebno vzpostaviti dve vojaški prijavi poli (»Wehrstammrolle I« in »Wehrstammrolle II« oz. »Nachtragswehrstammrolle«, tj. dodatna vojaška prijavna pola). Pri prvi poli so bili vsi obvezniki vpoklicanega letnika (z državljanstvom in državljanstvom na preklic) in so jih preko okrožnega policijskega urada poslali na vojni odsek »Wehrersatzdienststelle«. V drugi poli so bili tisti, pri katerih državljanstvo še ni bilo ugotovljeno.⁷³¹ Wehrstammrolle (tekoče oddajanje) in Wehrstammblatt-i so predstavljale osnovo pridobivanja evidence o vojaških obveznikih, same po sebi pa ne izkazujejo dejansko število mobiliziranih, saj še vedno obstaja možnost, da so se obvezniki vojaški ali delovni dolžnosti na razne načine izmuznili ali pa se služenja niso mogli udeležiti zaradi drugih razlogov.⁷³² Posledično je potrebno pri vsaki prijavi poli posameznega letnika za vsakega vpisanega oz. evidentiranega posameznika (vojaškega obveznika) pregledati sprotne nemške opombe, datum opravljenega nabora in zdravniškega pregleda, oceno posameznikove telesne

⁷²⁸ ARS, AS 1602, šk. 399, f. 403, »Reichsarbeitsdienst.«

⁷²⁹ Nemški okupator je pri uvajanju obveznega služenja vojaške obveze za zasedeno Slovenijo uvedel naslednje naborne ugotovitve telesne pripravljenosti potencialnega mobiliziranca: K. v. (»kriegsverwendungsfähig« oz. za vsako uporabo), g. v. Feld (»garnisationsverwendungsfähig/ruckwartiges Operationsgebiet« oz. le v omejenem obsegu uporaben za bojne enote, vedno pa za pisarne, kuhinje itd. in povsem uporaben za preskrbovalne in gradbene enote, deželne straže in zaledne enote), g. v. Heimat (»Luftschutzgebiet« oz. letalska zaščita: uporaben v domovini in na zasedenih območjih, predvsem v enotah deželnih straž v domovini, pri štabih in uradih v domovini, v enotah v domovini, tudi v enotah za usposabljanje, varovanje objektov, posebej v pisarnah, v upravi, pri poveljstvih, okrožnih poveljstvih itd.), a. v. Feld (»arbeitsverwendungsfähig/Beurteilung je nach dem Grad des Leidens und nach dem Berufe« oz. sposoben za delo, razdelitev glede na stopnjo bolezni in glede na poklic – pri štabih in uradih), a. v. Heimat (»nicht mehr für die Wehrmacht aber in die Heimat als Arbeitskraft« oz. ni več primeren za nemško vojsko, ampak za delo v domovini kot delovna sila), v. a. u. (»völlig arbeitsunfähig« oz. povsem nesposoben). Nepotrjeni v vojaško službo nemške vojske so prejeli potrdilo o izpisu (»Ausmusterungsschein«: povsem nesposoben (»untauglich«) za službo v Wehrmachtu), s čimer so bili izločeni s seznama vojaških obveznikov. Kočever, »Gorenjski mobiliziranci ...«, str. 121–122.

⁷³⁰ ARS, AS 1602, šk. 386, f. 391, »Wehrstammrolle«, šk. 293, f. 305, »Der Arbeitsdienst der männlichen Jugend«, 26. 6. 1935.

⁷³¹ Kočever, »Gorenjski mobiliziranci ...«, str. 109.

⁷³² Elektronsko sporočilo Monike Kokalj Kočever, naslovljeno na Daniela Siterja, prejeto 22. 3. 2018.

sposobnosti in najpomembneje – datum pričetka aktivnega služenja vojaškega roka (»aktiv. Wehrdienst am«) oz. pričetka opravljanja delovne službe v okviru RAD (»Eingestellt Reichsarbeitsdienst«). Če podatek o začetku aktivnega opravljanja vojaške in delovne obveze manjka evidentiranega obveznika ne štejem za vpoklicanega. Takšen postopek ima seveda svoje pomanjkljivosti in ponekod (vendar redkokdaj) daje zgolj dobre približne izračune, kajti posameznik z manjkajočim datumom o pričetku opravljanja aktivnega vojaškega roka je lahko bil vseeno mobiliziran v nemške vojaške oddelke, a mu pristojne oblasti manjkajočega podatka preprosto niso vnesle. To se je nekajkrat zgodilo pri primerih s pripisi v sprotni opombi »Schütz«, kar pomeni, da so bili nekateri prestavljeni k nemškim zaščitnim oddelkom, nemški mobilizacijski organi pa so od njih očitno le s težavo pridobivali podatke o dejanskem začetku aktivnega služenja v navedenih obrambnih vrstah. Vendarle pa je potrebno poudariti – da je takšnih primerov, kjer manjka podatek o aktivnem vojaškem ali delovnem roku, medtem ko so izpolnjeni ostali pogoji za kasnejše štetje med vpoklicane (opravljen nabor, zdravniški pregled in dodeljena ustrezna ocena obveznikove telesne sposobnosti) – zelo malo.

V letu 1942 so najprej popisali letnika 1923 in 1924 (že do 10. maja 1942 so morale vodje krajevnih skupin Štajerske domovinske zveze njenemu zveznemu vodstvu posredovati za vsako občino stanje moških in ženskih letnikov 1923 in 1924), do konca junija 1942 so sledili popisi letnikov 1921 in 1922, nato 1919 in 1920, novembra in decembra 1942 pa so potekali še popisi letnikov 1925 in 1918. Do konca leta 1942 so nemški mobilizacijski organi v vojaško evidenco vpisali vsega skupaj 8 letnikov (1918–1925) oz. vse fante s starostjo od 17 do 24 let.⁷³³ Popisom so kmalu sledili tudi nabori, ki bodo natančneje omenjeni paralelno z mobilizacijsko obravnavo posameznega letnika.

Prva mobilizirana moška letnika v nemške oborožene sile in državno delovno službo iz Rogaške Slatine kot tudi iz drugih krajevnih skupin oz. okupacijskih občin v Spodnji Štajerski sta bila letnika 1923 in 1924, ki sta delni vpoklic doživela že sredi julija 1942 (prva skupina mobiliziranih slovenskih fantov je v nemško vojsko odšla 21. julija 1942 iz Ptuja, 22. julija iz Maribora in 23. julija iz Celja, do konca julija pa tudi iz preostalih spodnještajerskih okrožij), nabori zanju pa so bili v pretežnem delu opravljeni od začetka do sredine junija 1942.⁷³⁴ Glede ocenjevanja sposobnosti za vojsko so za letnik 1923 ugotovili, da je dober, letniku 1924 pa so pripisali, da je slab. Moški pripadniki letnika 1923 so odšli direktno v vojaško službo, obvezniki iz letnika 1924 – tisti, ki so jim naborne komisije ugotovile delovno sposobnost – pa najprej na

⁷³³ Žnidarič, Dežman in Puklavec, *Nemška mobilizacija Slovencev*, str. 39; Ževart, »Nemška mobilizacija v Šaleški dolini«, str. 160.

⁷³⁴ ARS, AS 1602, šk. 386, f. 391, »Wehrstammrolle: Jahrgang 1923–1924«.

približno polletno služenje uniformirane delovne obveznosti v okviru RAD in takoj zatem še v vojsko. Sredi julija 1942 so na štabnem razgovoru še navedli, da je bilo potrjenih 87 % tistih, ki so se zglasili na naborih, zgolj 1 % pa se ni odzval nabornemu pozivu.⁷³⁵ Začetek nemške mobilizacije je bil tudi zavoljo dobrega propagandnega dela Štajerske domovinske zveze, ki je preprečila odhod fantov v gozdove in hudih nacističnih groženj (bojazen za svoje najbližje),⁷³⁶ sprva sicer resda navidezno⁷³⁷ zelo uspešen (zlasti vpoklic letnika 1923), toda leto 1943 ni bilo več tako uspešno kakor leto poprej. Vzroke za to je potrebno pripisati okrepitvi in razmahu osvobodilnega gibanja na Štajerskem ter ključnim vojaškim prelomnicam na najpomembnejših frontah,⁷³⁸ kjer je nemški okupator doživljal odločilne poraze, ki so prevesili vojno tehtnico na stran protihitlerjevske koalicije.

Iz Wehrstammroll (vojaških prijavnih pol) moških letnikov 1923 iz občine Rogaška Slatina je razvidno, da vsi pripadniki niso bili mobilizirani v sredini julija 1942, prav tako tudi vsi nabori niso bili opravljeni v juniju 1942. Letnik 1923 je obsegal 55 moških obveznikov iz Migličeve Rogaške Slatine, vseh 55 se je v Celju udeležilo tudi nabora, ki so ga povečini opravili 12. junija 1942. Prvi slatinski mobiliziranci tega letnika so odšli v nemško vojsko iz Celja 23. julija 1942, ko se je prvo aktivno služenje vojaškega roka pričelo za 27 devetnajstletnih fantov.⁷³⁹ V Celju so rekruti pred odhodom poslušali še propagandna govora okrožnega vodje Štajerske domovinske zveze Antona Dorfmeistra in podpolkovnika Schwarza. Dorfmeister je bil skrajno zadovoljen, ker so se kljub sovražnikovi (partizanski) propagandi obvezniki v skorajda celotnem številu odzvali mobilizacijskemu pozivu (od 770 vpoklicanih se je pozivu odzvalo 767 obveznikov).⁷⁴⁰ V skupnem seštevku je bilo pri letniku 1923 vpoklicanih kar 49 vojaških obveznikov oz. nabornikov (vključujoč prostovoljca za SS). Trije so bili zaradi preslabe telesne sposobnosti oproščeni opravljanja vojaške službe za nemški rajh in izpisani iz evidence vojaških obveznikov, dodatni trije pa so bili iz neznanih razlogov prestavljeni na drugo lokacijo,

⁷³⁵ Ževart, »Nemška mobilizacija«, str. 11; Žnidarič, Dežman in Puklavec, *Nemška mobilizacija Slovencev*, str. 39–40.

⁷³⁶ Vodje krajevnih skupin ŠDZ so morale po Steindlovem ukazu vojaške obveznike osebno opozoriti, da bodo v primeru ignoriranja mobilizacijskega poziva izgubili domovinsko pravico na Spodnjem Štajerskem, iz Štajerske domovinske zveze pa bodo izključeni tudi njihovi starši in poslani v koncentracijska taborišča. Vsa njihova premoženja bodo zaplenjena. Vodje lokalne ŠDZ so osebno odgovarjale za vsakega vojaškega oz. delovnega obveznika. Mobiliziranim obveznikom v času dodeljenega dopusta so morale vodje orožniških postaj pojasniti, da bodo njihove družine izgnane tudi v primeru, če v času dopustovanja ne bodo upoštevali navodil nadrejenih vojaških oblasti. Ževart, »Nemška mobilizacija v Šaleški dolini«, str. 160, 167, 171.

⁷³⁷ Mnogo slovenskih fantov, ki jih je sicer okupator uspešno mobiliziral v svoje vojaške vrste, je po prihodu na fronto pobegnilo domov ali pa se pridružilo partizanom.

⁷³⁸ Ževart, »Nemška mobilizacija«, str. 11–12.

⁷³⁹ ARS, AS 1602, šk. 386, f. 391, »Wehrstammrolle: Jahrgang 1923«.

⁷⁴⁰ Žnidarič, Dežman in Puklavec, *Nemška mobilizacija Slovencev*, str. 40.

vendar nikoli vpoklicani v aktivno služenje vojaškega roka.⁷⁴¹ Večji del prisilno vpoklicanih Slovencev je v letu 1942 odhajal na urjenje v enote na Tirolskem, Salzburškem, Koroškem in Zgornjem Štajerskem. Vojaško usposabljanje je ponavadi trajalo tri mesece.⁷⁴²

Iz ohranjene dokumentacije prisilnega mobiliziranca Antona Belcerja⁷⁴³ lahko ponazorimo primer vpoklica Slatinčana Antona Belcerja v nemško vojaško službo. Anton je bil rojen 11. junija 1923 v Tržišču pri Rogaški Slatini, do vpoklica v nemško vojsko pa je bil zaposlen kot steklobrusilec v bližnji steklarni Rogaška. 14. aprila 1942 mu je Migličev občinski urad pod številko 282/42 izdal vojaško osebno izkaznico (Ausweis), ki jo je kasneje potreboval na nabornem mestu. Prejeta izkaznica je za Antona pomenila prvi korak k prisilnemu opravljanju obvezne vojaške obveze za nemškega okupatorja.⁷⁴⁴ Do sredine julija je od »Wehrbezirkskommando« (glavno vojaško okrajno poveljstvo) v Celju prejel še pozivno listino o vpoklicu (»Einberufungsbefehl A«), kjer je pisalo, da se mora do 12. ure dne 23. julija 1942 zgledati v celjski mestni kasarni na pričetek aktivnega služenja vojaškega roka. S seboj je moral imeti omenjeni poziv, ki ga je prejel po pošti na dom staršev v Tržišču 49 in je hkrati služil tudi kot vozovnica za vožnjo z vlakom ter Wehrpass (tj. vojaška knjižica),⁷⁴⁵ ki ga je prejel že prej v občinski stavbi v Rogaški Slatini. Wehrpass je bil prvič popisán 12. junija 1942 v Celju, ko je na naboru uspešno opravil zdravniški pregled (za datum izdaje Wehrpass-a je bil vpisan datum nabora) in v vojaški knjižici pridobil vpis oz. že omenjeno zdravniško oceno telesne sposobnosti »kriegsverwendungsfähig« (za vsako uporabo). Na prvi strani knjižice je bila zabeležena njegova vojaška naborniška številka (»Wehrnummer«) 23/25/1/2. V Wehrpass so mu pristojni nemški vojaški organi tekom njegove vojaščine vpisovali tudi prejeta odlikovanja, usposabljanja s posameznim orožjem in vaje s plinom.⁷⁴⁶ Na listini o vpoklicu je še pisalo, da mora biti točen, pred prihodom ne sme zaužiti alkohola, s seboj pa je moral prinesiti tudi predpisana topla oblačila in obutev ter hrano, ki je zadostovala normalni dvodnevni potrebi. Za morebitne kršitve in neupravičeno odsotnost je bila zagrožena huda kazen.⁷⁴⁷ Antonovo aktivno služenje vojaške obveznosti v nemški kopenski vojski (Heer) se je pričelo izvajati na dan vpoklica, tj. 23. julija 1942 v Celju, kjer so ga višji vojaški uradniki dodelili nadomestni

⁷⁴¹ ARS, AS 1602, šk. 386, f. 391, »Wehrstammrolle: Jahrgang 1923«.

⁷⁴² Žnidarič, Dežman in Puklavec, *Nemška mobilizacija Slovencev*, str. 46, 110.

⁷⁴³ Ohranjeni dokumenti so del zasebne zbirke družine Poharc iz Rogaške Slatine. Dragoceno zbirko hranita Antonova hčerka Irena Poharc (roj. Belcer) in vnuk Tomi Brantuša. V nadaljevanju gradivo uporabljam (citiram) in objavljam z njunim dovoljenjem.

⁷⁴⁴ Zasebna zbirka družine Poharc, »Ausweis (Anton Belzer)«, 14. 4. 1942.

⁷⁴⁵ Zasebna zbirka družine Poharc, »Einberufungsbefehl A (Anton Belzer)«, 23. 7. 1942.

⁷⁴⁶ Zasebna zbirka družine Poharc, »Wehrpass (Anton Belzer)«, 12. 6. 1942.

⁷⁴⁷ Zasebna zbirka družine Poharc, »Einberufungsbefehl A (Anton Belzer)«, 23. 7. 1942.

protitankovski kompaniji »Pz. Jäg. Ers. Kp. 136 (Panzerjäger Ersatz Kompanie 136)«⁷⁴⁸ z zbirnim mestom v Innsbrucku. Najbrž so ga že tukaj usposobili za ravnanje z orožjem tipa »Karabiner 33/40 Pak 3,7 cm« (karabinka 33/40 Pak 3,7 cm z zložljivim bajonetom pod puškino cevjo). V Innsbrucku je nato ostal do 30. septembra 1942, 1. oktobra pa je bil dodeljen novi enoti »Pz. Jäg. Ausb. Kp. / G. J. E. R. 136 (Panzerjäger Ausbildung Kompanie / Gebirgs Jäger Ersatz Regiment 136)«⁷⁴⁹ in v njej ostal do 27. novembra 1942. Med 18. januarjem in 14. majem 1943 je služil v enoti »4 Feld Ers.: Btl. 91 (4 Feld Ersatz Bataillon 91)«⁷⁵⁰ od 15. maja 1943 pa še v njegovi poslednji bojni enoti, tj. »6. Geb. Jg. Rgt. 139 (6. Gebirgsjäger Regiment 139)«⁷⁵¹ kjer je ostal do 9. maja 1945, ko je bila vojna v Evropi tudi uradno končana. Še istega dne, ko je bil dodeljen tej enoti, se je znašel v hudih bojih nekje na Finskem, kjer se je boril do 2. septembra 1944. 1. septembra 1943 je Anton s služenjem v gorskem lovskem polku napredoval v Gefreiterja (čin desetnika), 1. oktobra 1944 pa še v Obergefreiterja (čin naddesetnika).⁷⁵² Kot Gefreiterja ga je njegov stotnik (Hauptmann) sredi avgusta 1944 zaradi sodelovanja v hudih bojih za osvoboditev oz. odprtje pomembne poti proti jezeru Ssenosero (sredina julija 1944) uspešno predlagal tudi za prejem srebrnega odlikovanja »Infanterie-Sturmabzeichens« (Pehotni jurišni znak nemške kopenske vojske),⁷⁵³ ki ga je Anton v svoje roke prejel 1. septembra 1944.⁷⁵⁴ Od 3. septembra do 4. decembra 1944 se je boril v severni Finski – kot Obergefreiterju so mu za tamkajšnje pogumno bojevanje 9. decembra 1944 podelili še odlikovanje črnega ranjeniškega znaka (»Verwundetenenabzeichen«),⁷⁵⁵ za katerega je bil predlagan v zameno za prvo ranjenost na fronti, ki ga je doletela 27. novembra 1944. Zatem je bil prestavljen v bojni prostor med Narvikom in krajem Lyngen v severnem delu Norveške, v začetku decembra 1944 pa je njegova bojna formacija prejela svojo zadnjo zadolžitev – vlogo

⁷⁴⁸ 136. rezervna protitankovska kompanija.

⁷⁴⁹ Učna protitankovska kompanija / 136. rezervni polk planinskih lovcev.

Protitankovska kompanija v usposabljanju / Nadomestni gorski pehotni polk.

⁷⁵⁰ Pojem »Feld« označuje določeno bojno področje neposredno za frontno linijo, kjer so enote ponavadi skrbale za varovanje frontnega zaledja. »Feld Ersatz Bataillon« je v nemškem vojaškem jeziku označeval nadomestno bojno enoto (bataljon), ki se je nahajala v zaledju glavne frontne linije. Houlihan, Thomas L. *Kriegssprache: Glossary of World War II German Military- and Period-Specific Words, Phrases and Abbreviations for Historians, Researchers and Hobbyists*. Michigan: Maps at War, 2009. https://books.google.si/books?id=19YkAwAAQBAJ&pg=PT54&lpg=PT54&dq=Feld+Ers.+Btl&source=bl&ots=WzB5VdoBQx&sig=ACfU3U0xymFAe75gUrS7asDUeG9vVOBZjg&hl=sl&sa=X&ved=2ahUKEwj8_OGwmcjAhVQ1qYKHQuOC4cQ6AEwEnoECACAAQ#v=onepage&q=Feld%20Ersatz&f=false (dostop: julij 2019).

Dalje: Houlihan, *Kriegssprache*.

⁷⁵¹ 6. skupina 139. polka planinskih lovcev.

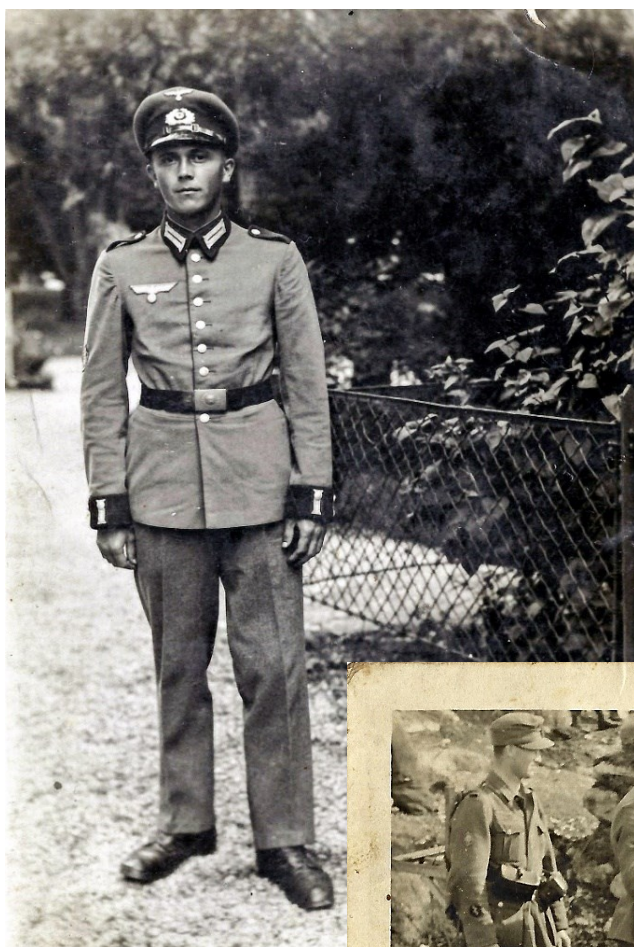
⁷⁵² Zasebna zbirka družine Poharc, »Wehrpass (Anton Belzer)«, 12. 6. 1942.

⁷⁵³ Zasebna zbirka družine Poharc, »Antrag auf Verleihung des Infanterie-Sturmabzeichens (Anton Belzer)«, 13. 8. 1944.

⁷⁵⁴ Zasebna zbirka družine Poharc, »Besitzzeugnis (Anton Belzer)«, 1. 9. 1944.

⁷⁵⁵ Prejel ga je vojak, ki je bil na bojišču ali v zračnem napadu enkrat ali dvakrat ranjen oz. je utrpel ozeblino na bojnem položaju. Kočevar, »Gorenjski mobiliziranci ...«, str. 181.

splošnega varovanja Norveške. Na tem položaju je Anton 8. maja 1945 dočakal tudi konec druge svetovne vojne v Evropi.⁷⁵⁶ Po koncu vojne, 24. julija 1945, je bil Anton Belcer skupaj s svojimi kameradi iz preživelih ostankov nemškega gorskega polka premaknjen v Lager Hagaskogen južno od Osla, 17. avgusta pa v Lager Kirkenaer severovzhodno od Osla, kjer je padel v angleško vojno ujetništvo. To izpričuje tudi dokument, ki ga je moral podpisati 13. avgusta 1945. Obojestranski list predstavlja personalno polo z njegovimi osebnimi podatki, dvojezična angleško-nemška popisna vsebina pa razkriva tudi informacije o njegovi nacionalnosti in obdobju služenja nemškega vojaškega roka.⁷⁵⁷

Slika 55: Levo: Anton Belcer, rojen leta 1923 v Tržišču pri Rogaški Slatini, spada v skupino prvih vojnih mobilizirancev na Spodnjem Štajerskem, saj ga je prisilni vpoklic v nemško kopensko vojsko (Heer) doletel že sredi julija 1942. Boril se je na Finskem in Norveškem, kjer so ga zajeli Angleži. Na bojišču je bil ranjen, prav tako je utrpel hude ozeblnine nog, zaradi česar so mu odrezali dva prsta na nogi. Vir: zasebna zbirka družine Poharc.

Slika 56: Spodaj: Anton Belcer (na sredini povsem v ozadju) skupaj s svojimi kameradi nekje na severu Evrope. Vir: zasebna zbirka družine Poharc.

⁷⁵⁶ Zasebna zbirka družine Poharc, »Wehrpass (Anton Belzer)«, 12. 6. 1942; »Besitzzeugnis (Anton Belzer)«, 9. 12. 1944.

⁷⁵⁷ Zasebna zbirka družine Poharc, »Bescheinigung (Anton Belzer)«, 24. 7. 1945, 17. 8. 1945; »Personal Data Sheet/Personalkarte (Anton Belzer)«, 13. 8. 1945.

Naslednji letnik, ki je bil poleti 1942 mobiliziran vzporedno z letnikom 1923, je bil letnik 1924, ki pa je bil za razliko od letnika poprej poslan najprej na nekajmesečno (približno pol leta trajajočo) obvezno služenje delovne obveze pod okriljem nemške delovne službe, šele po uspešni izpolnitvi delovne dolžnosti pa so bili pripadniki letnika 1924 poslani v nemške vojaške formacije. Posledično se je zanje aktivna vojaška služba pričela najhitreje v prvi polovici decembra 1942 ali pa še kasneje. V vojaških prijavnih polah za letnik 1924 se zatorej znajde tudi podatek o pričetku aktivnega služenja delovnega roka v formacijah RAD. Seznam fantov letnika 1924 je za prostor občine Rogaška Slatina obsegal 47 vojaških oz. delovnih obveznikov, od tega sta nabor (ki je bil povečini v juniju 1942) izpustila samo dva. Mobiliziranih jih je bilo 38 – vključujoč dva fanta, ki sta odšla v službo Waffen-SS. Odpad (razlika med številom vojaških obveznikov in dejanskim številom vpoklicanih) je znašal 9 obveznikov oz. 19,15 %.⁷⁵⁸

Slika 57: Prisilni mobiliziranci iz Rogaške Slatine (letnik 1924), fotografirani na glavni železniški postaji v Celju. Vir: zasebna zbirka Roberta Vrečka.

Začasni uspeh pri vpoklicu letnika 1923 nacistov ni uspaval. Takoj po odhodu tega letnika se je pričela propagandna obdelava moških letnikov 1921 in 1922, ki sta bila vpisana v vojaško evidenco do konca junija 1942, avgusta pa sta že morala opraviti nabor. V zadnjih julijskih in začetnih avgustovskih dneh 1942 so bili v vseh krajevnih skupinah še apeli za oba letnika. Za celjsko okrožje je Dorfmeister celo ukazal, da mora biti na vsakem apelu prisoten tudi odlikovan bojevnik iz prve svetovne vojne.⁷⁵⁹ Letnik 1921 je zajemal 43 moških obveznikov iz

⁷⁵⁸ ARS, AS 1602, šk. 386, f. 391, »Wehrstammrolle: Jahrgang 1924«.

⁷⁵⁹ Žnidarič, Dežman in Puklavec, *Nemška mobilizacija Slovencev*, str. 47.

občine Rogaška Slatina, ki so povečini opravili nabor 17. avgusta 1942, zgolj majhen delež pa tudi kasneje. Nabora se ni udeležil samo eden. Iz tega letnika je okupator uspešno mobiliziral 31 fantov, ki so v glavnem pričeli z aktivnim služenjem nemškega vojaškega roka jeseni in pozimi 1942 (najhitreje mobilizirani iz tega letnika 13. oktobra 1942), preostali del pa v letu 1943. Odpad je bil torej največji doslej: od 43 vpisanih obveznikov je okupator iz tega letnika na območju Rogaške Slatine uspel rekrutirati 31 fantov ali 72 % od celotnega števila obveznikov, odpad je znašal 12 obveznikov (28 %). Moški letnik 1922 je imel 45 obveznikov iz Migličeve občine, vpoklicanih je bilo 37 fantov. V odpadu (8 posameznikov) sta se znašla tudi Franc Košak (ustreljen v Starem piskru v Celju) in Franc Pelko (umrl 19. septembra 1942 v koncentracijskem taborišču Auschwitz).⁷⁶⁰

Do konca leta 1942 sta morala iti na nabor še letnika 1919 in 1920. Pri letniku 1919 so popisali in v vojaško evidenco vpisali 26 obveznikov iz Rogaške Slatine, od tega jih je bilo vpoklicanih 24. Odpad je bil minimalen. Večina fantov letnika 1919 je nabor opravila v začetku novembra 1942, do aprila 1943 pa je glavnina vpoklicanih že pričela s služenjem aktivnega vojaškega roka. Okupatorjevi mobilizacijski organi so pri letniku 1920 v prostoru občine Rogaška Slatina evidentirali 32 vojaških obveznikov, v svoje bojne oddelke pa so jih vpoklicali 28. Na naboru so se povečini zglasili v začetku novembra 1942 – izmed teh se je v nemških vojaških vrstah precejšnji delež znašel že do decembra 1942, preostali so jim v glavnem sledili v letu 1943.⁷⁶¹

Do konca leta 1942 je okupator v vojaško evidenco vpisal še moška letnika 1918 in 1925, ki sta nabor v glavnem opravljala januarja in v prvi polovici februarja 1943.⁷⁶² Iz Rogaške Slatine je letnik 1918 dal okupatorjevim mobilizacijskim oblastem 17 vojaških obveznikov, vpoklicali pa so jih 14. Kljub dejstvu, da so nacisti pri moškem letniku 1918 v prostoru občine Rogaška Slatina popisali precej manj fantov kot pri nekaterih drugih letnikih, je bil uspeh mobilizacije dober, saj so odpadli samo trije obvezniki. Pri letniku 1925 je okupator za občino Rogaška Slatina evidentiral 60 vojaških obveznikov – največje število obveznih za vojaško služenje izmed vseh popisanih letnikov. Ti so bili hkrati tudi delovni obvezniki, saj je bil letnik 1925 podobno kot letnik poprej najprej vpoklican v Reichsarbeitsdienst (do njegove mobilizacije v RAD je prišlo v februarju 1943), šele nato pa v nemške vojaške formacije. Iz popisane moškega letnika 1925 je okupator vpoklical 49 vojaških oz. delovnih obveznikov, med katere

⁷⁶⁰ ARS, AS 1602, šk. 386, f. 391, »Wehrstammrolle: Jahrgang 1921–1922«.

⁷⁶¹ ARS, AS 1602, šk. 386, f. 391, »Wehrstammrolle: Jahrgang 1919–1920«.

⁷⁶² Žnidarič, Dežman in Puklavec, *Nemška mobilizacija Slovencev*, str. 47.

je vštet tudi posameznik, ki je delovno obvezo sicer še uspel odslužiti, vojaškega roka pa zaradi prezgodnje smrti ni mogel več izpolniti.⁷⁶³

Tabela 4: Statistični pregled moških obveznikov in mobilizirancev po letnikih, ki so bili vpisani v okupatorjevo vojaško in delovno evidenco v letu 1942. Podatki veljajo za krajevno skupino (okupacijsko občino) Rogaška Slatina.

Popisani⁷⁶⁴ letniki v letu 1942	Število registriranih obveznikov	Število vpoklicanih	Delež mobiliziranih (v %)
1923	55	49	89,09
1924	47	38	80,85
1921	43	31	72,09
1922	45	37	82,22
1919	26	24	92,31
1920	32	28	87,50
1918	17	14	82,35
1925	60	49	81,67
Skupaj:	325	270	83,08

Vir: ARS, AS 1602, šk. 386, f. 391, »Wehrstammrolle: Jahrgang 1918, 1919–1920, 1921–1922, 1923–1924, 1925«; šk. 394, f. 399a, »Wehrstammrolle: 1925«.

Med vpoklicanimi iz letnika 1925 se je znašel tudi Anton Tepež, ki je pred nemškim napadom bival v Rogaški Slatini, ob invaziji na Kraljevino Jugoslavijo pa je za kratek čas pobegnil v Ljubljano, kjer je želel nadaljevati s svojim šolanjem. V prestolnici Ljubljanske pokrajine (italijanske zasedbene cone v okupirani Sloveniji) je ostal še nekaj časa (njegovo klasično gimnazijo je na njegovo smolo zasedla italijanska vojska), nato pa je do marca 1943 bival v rojstni hiši v Sečovem, kjer je ostal do vpoklica v nemško vojsko. Kakor ostali pripadniki letnika 1925 je bil Anton najprej mobiliziran v Reichsarbeitsdienst, po odsluženih delovnih obvezni pa je odšel v kasarno v Strassbourg, od tod pa z vlakom v Francijo (transport je potekal ravno v času kapitulacije Mussolinijeve Italije). Zaradi znanja Morsejeve abecede (nekaj časa je med okupacijo delal tudi na železniški postaji v Rogaški Slatini, kjer je komuniciranje v glavnem še vedno potekalo preko trakov in ne telefona) in priučenih tehnik radijske telekomunikacije so ga zadržali v Franciji, preostale so prestavili na vzhodno fronto. Najbolj se

⁷⁶³ ARS, AS 1602, šk. 386, f. 391, »Wehrstammrolle: Jahrgang 1918, 1925«; šk. 394, f. 399a, »Wehrstammrolle: 1925«.

⁷⁶⁴ Tako imenovan »Erfassung«: evidentacijski popis vojaških in delovnih obveznikov ter njihov vpis (registracija) v okupatorjevo evidenco.

spominja dodeljenega dopusta, ki so ga Nemci svojim vojakom običajno dodeljevali po približno letu dni služenja.⁷⁶⁵ Po juliju 1943 je okupator zavoljo preprečevanja odhodov svojih vojaških obveznikov oz. rekrutov v partizanske bojne vrste ali pobegov iz nemške vojske prepovedal dopustovanje svojih vojakov na območju Spodnje Štajerske južno od Drave (izjemi sta bili zgolj mesti Maribor in Ptuj), vendar so določeni posamezniki ob odhajanju na vojaški dopust še vedno prehajali omenjeno mejno črto. Pogostoma se je namreč tudi dogajalo, da so zdravniki in ostalo osebje v lazaretih zaradi nepravočasne obveščenosti o razmerah in ukrepih na Spodnjem Štajerskem frontnim ranjencem vseeno dodeljevali dopuste in izdajali vozovnice za vlak do domačih krajev v slovenski Štajerski. Prav tako so se morali vojaški dopustniki, ki so odhajali na dopust v ogrožene občine celjskega okrožja (Rogaška Slatina od okupatorja ni bila razglašena za ogroženo občino) od junija 1943 pred odhodom k svojcem zgласiti na pristojnem prijavnem mestu (na orožniški postaji, pri policiji itn.) in tukaj tudi odložiti svojo vojaško uniformo, orožje in vojaške dokumente, svojci pa so mu morali prinesiti civilno opravo.⁷⁶⁶ Antonu kot dopustniku se je uspelo prebiti do Rogaške Slatine preko vez in srečnih naključij. V Gradcu so živeli ljudje iz Sečovega, ki so Antonu s prenočiščem omogočili, da je dobil dopust in vozovnico za vlak sicer samo do Gradca, kjer je naslednji dan na vojaški komandi izposloval pot do Celja. Iz Celja, kjer se je na železniški postaji javil za železničarja, se je lahko prebil do Sečovega na podlagi urgiranja njegove sestre, ki je šla osebno do Migliča in ga uspešno poprosila za posredovanje. Anton je moral ob prihodu v Rogaško Slatino na sedežu žandarmerijske postaje oddati orožje, vojaško uniformo pa je lahko zadržal.⁷⁶⁷

V letu 1943 so bili še popisani letniki 1916–1917, 1926, 1914–1915 in ob koncu leta še 1927.⁷⁶⁸ V tem letu so bili torej zajeti štirje starejši letniki (1914–1917) in še dva mlajša letnika (1926–1927).⁷⁶⁹ Nabor letnikov 1916–1917 se je v pretežni meri opravljal 21. aprila 1943, nekaj posamičnih primerov pa tudi kasneje. Nemški okupator je za občino Rogaška Slatina v evidenco vpisal 15 vojaških obveznikov moškega letnika 1916, mobiliziral pa jih je 13. Ti so pričeli z aktivnim služenjem nemškega vojaškega roka do avgusta 1943. Pri letniku 1917 so mobilizacijski organi za prostor Rogaške Slatine evidentirali 11 vojaških obveznikov, do

⁷⁶⁵ Anton Tepež, avdiopričevanje (izpraševal Daniel Siter).

⁷⁶⁶ Ževart, »Nemška mobilizacija v Šaleški dolini«, str. 168–169; Fideršek, Franc. »Mobiliziranci v nemško vojsko 1941–1945 v takratni občini Žetale.« V: *Nemška mobilizacija Slovencev v 2. svetovni vojni: 1942–1945*, ur. Ludvik Puklavac, Bruno Hartman in Albin Presker, str. 53–60. Celje: Društvo mobiliziranih Slovencev v nemško vojsko 1941–1945; Maribor: Muzej narodne osvoboditve Maribor, 1992, str. 55. Dalje: Fideršek, »Mobiliziranci v nemško vojsko«.

⁷⁶⁷ Anton Tepež, avdiopričevanje (izpraševal Daniel Siter).

⁷⁶⁸ Ževart, »Nemška mobilizacija«, str. 12.

⁷⁶⁹ Žnidarič, Dežman in Puklavac, *Nemška mobilizacija Slovencev*, str. 47.

sredine junija 1943 so jih vsega skupaj vpoklicali 10.⁷⁷⁰ 17 let stari fantje letnika 1926 so v občini Rogaška Slatina dali nemškemu okupatorju 42 vojaških obveznikov, zaradi premajhne starosti in preslabotnega telesnega stanja jih je bilo le majhno število dejansko vpoklicanih v nemške vojaške vrste, večje število jih je služilo v nemški delovni službi, odhod v vojaške sile pa jim je bil preložen na poznejši čas. Večina jih je nabor opravila med junijem in julijem 1943 – zanimivo je, da je bilo precej nabornikov na nabornem pregledu večkrat. V oborožene enote jih je bilo rekrutiranih zgolj 18 (od tega jih je 10 služilo najprej v RAD, 8 oseb pa je bilo poslanih direktno v vojaške formacije), še dodatnih 8 pa je bilo tudi takšnih, ki so služili v delovni službi, služenje vojaške obveze v okviru formacij nemške vojske pa jih ni več doletelo. Opravljanje nemške delovne službe se je zanje običajno pričelo v februarju 1943, vpoklic v nemško vojsko (ali iz RAD ali pa kar direktno) pa je sledil v letu 1944. V skupnem seštevku je bilo iz Rogaške Slatine v nemške vojaške sile mobiliziranih 18 pripadnikov moškega letnika 1926, v enote RAD pa prav tako 18 (od tega jih je odšlo 10 v vojsko). To je bil tudi poslednji letnik, katerega pripadniki so še odhajali v nemške vojaške vrste (letnik 1927 je sicer še bil vpisan in na naboru, vojaškega roka pa ni več služil).⁷⁷¹

Letnika 1914 in 1915 sta bila vpisana v vojaško evidenco za letnikom 1926. Pri letniku 1914 so za zdraviliško občino popisali 44 vojaških obveznikov (29 mobiliziranih), za letnik 1915 pa 23 obveznikov, od česar so mobilizirali 15 fantov (vključujoč posameznika v SS enoto). Prvič se med nemškimi sprotnimi opombami na vojaški prijavnici pojavijo tudi zaznamki, da se je obveznik pridružil »banditom« (nemško pojmovanje za partizane).⁷⁷² Okrožni celjski vodja Dorfmeister je v zvezi z nabornimi pregledi, ki so se opravili v juliju 1943 (julijski nabor je v celoti zajel letnika 1914 in 1915 ter deloma letnik 1926) še posebej pohvalil tri občine (Rogaško Slatino, Vojnik in Škofjo vas) in jih postavil za zgled preostalim občinam. Vsi nabori, ki so se opravili v letu 1943 (letniki 1918, 1925, 1916–1917, 1914–1915 in 1926), so za prebivalce Rogaške Slatine potekali kar v njihovem domačem kraju. Da bi otežili mobilizacijo v partizanske bojne vrste so se morali pozivi za služenje v nemški vojski od jeseni 1943 obveznikom izročati neposredno pred naborom oz. pred odhodom v vojsko.⁷⁷³

Med nabori moških letnikov 1914–15 in letnika 1927 je bil skorajda polletni premor, kar je bila posledica težav, ki so jih imeli nacisti s prisilnim vpoklicem Slovencev. Glavni vzrok za to tiči v razmahu narodnoosvobodilnega gibanja.⁷⁷⁴ Ob koncu leta 1943 je bil v vojaško evidenco

⁷⁷⁰ ARS, AS 1602, šk. 386, f. 391, »Wehrstammrolle: Jahrgang 1916–1917«.

⁷⁷¹ ARS, AS 1602, šk. 386, f. 391, »Wehrstammrolle: Jahrgang 1926–1927«.

⁷⁷² ARS, AS 1602, šk. 386, f. 391, »Wehrstammrolle: Jahrgang 1914–1915«.

⁷⁷³ Ževart, »Nemška mobilizacija v Šaleški dolini«, str. 165–166, 169.

⁷⁷⁴ Žnidarič, Dežman in Puklavec, *Nemška mobilizacija Slovencev*, str. 47.

vendarle vpisan še letnik 1927, ki je usihajočemu nemškemu vojaškemu stroju iz ozemlja občine Rogaška Slatina omogočil še dodatnih, nepolnoletnih 65 obveznikov. Ti mladoletni fantje iz zdravilišča so bili stari komajda 16 let, zato do vpoklica v nemške vojaške formacije ni prišlo, kar nekaj (točneje 20) pa jih je bilo določenih za delo v nemški delovni službi. Nabor med januarjem in februarjem 1944 so sicer opravili vsi, ni pa jasno, če je bilo v oddelke RAD vključenih vseh 20.⁷⁷⁵ Za 14 tovrstnih obveznikov iz Rogaške Slatine so se ohranili sezname z lokacijami delovnih taborišč, kamor so bili prestavljeni oz. navedbami o dodelitvi v različne oddelke RAD, kjer so morali služiti svojo delovno obveznost. Zanje se je aktivna delovna služba pričela 11. julija 1944 v Celju, od koder so bili transportirani k različnim delovnim skupinam organizacije Reichsarbeitsdienst. V glavnem je šlo linško-dunajski prostor, salzburško regijo, današnjo Češko in jugovzhodno Nemčijo. Za preostalih šest obveznikov podatki o služenju delovnega roka niso znani.⁷⁷⁶ Še nepolnoletni fantje letnika 1927 kot tudi pripadniki ostalih tovrstnih letnikov, kjer naborniki ob vpoklicu še niso dosegali polnoletne starosti, so se pred nabornimi komisijami pojavljali skupaj s svojimi starši. Skupaj so morali še posebej natančno izpolniti vse priloge, več je bilo tudi preverjanja državljanstva, kajti mnogi so se ob vpoklicu izgovarjali na dejstvo, da so zaščitenci, ki po vojaškem zakonu naj ne bi bili vpoklicani v vojsko. Temu primerno je okupator poskrbel, da so zlasti mladoletnim obveznikom še pred vpisom v vojaško evidenco uredili ustrezno državljanstvo.⁷⁷⁷

Tabela 5: Statistični pregled moških obveznikov in mobilizirancev po letnikih, ki so bili vpisani v okupatorjevo vojaško in delovno evidenco v letu 1943. Podatki veljajo za krajevno skupino (okupacijsko občino) Rogaška Slatina.

Popisani letniki v letu 1943	Število registriranih obveznikov	Število vpoklicanih	Delež mobiliziranih (v %)
1916	15	13	86,67
1917	11	10	90,91
1926	42	26	61,90
1914	44	29	65,91
1915	23	15	65,22
1927	65	14	21,54
Skupaj:	200	107	53,50

Vir: ARS, AS 1602, šk. 386, f. 391, »Wehrstammrolle: Jahrgang 1916–1917, 1914–1915, 1926–1927; šk. 293, f. 305, »Namentliche Liste...Gemeinde Rohitsch-Sauerbrunn«.

⁷⁷⁵ ARS, AS 1602, šk. 386, f. 391, »Wehrstammrolle: 1927«.

⁷⁷⁶ ARS, AS 1602, šk. 293, f. 305, »Namentliche Liste...Gemeinde Rohitsch-Sauerbrunn«.

⁷⁷⁷ Kočever, »Gorenjski mobiliziranci ...«, str. 140.

Slika 58: Friedricha Führerja (roj. 1927) iz Rogaške Slatine je naborna komisija pregledala 28. januarja 1944, zatem pa je bil pod okriljem služenja delovne obveze odposlan na frontni lazaret, kjer so ga kot pripadnika bolnišničnega osebja večkrat cepili proti koleri in griži. Med decembrom 1944 in marcem 1945 je opravil tudi različne plinske vaje z masko, kar verjetno potrjuje možnost vpoklica v vojsko. Vir: zasebna zbirka družine Führer, objavljeno z dovoljenjem Borisa Führerja, ki hrani izvirnik.

Nemška mobilizacija na slovenskem Štajerskem je bila v letu 1943 precej manj uspešna in bolj skrhana kot leto dni poprej. Prvi vzrok tiči v okrepitvi in ponovnem razmahu narodnoosvobodilnega gibanja na slovenskem Štajerskem, ki je bilo v letih 1941–42 domala že povsem uničeno, v začetku leta 1943 pa se je ponovno obudilo in ga ni bilo več mogoče zaustaviti. Nemška mobilizacija v Spodnji Štajerski je v letu 1943 že pospeševala tudi vpoklice v partizanske oddelke (prvi primeri partizanske »prisilne mobilizacije«⁷⁷⁸ so se na Spodnjem Štajerskem pripetili konec maja 1943) ali pa je povečevala skrivanje vojaških obveznikov za služenje v nemški vojaški ali delovni službi. Mnogi so nemške mobilizacijske pozive za vstop v njihove vrste preprosto ignorirali in se namesto okupatorjeve vojaške službe odločali raje za odhod k partizanom. Slovenski vpoklicanci so prav tako čedalje pogostejše dezertirali s frontnih linij. Vedno pogostejša pa so bila tudi žalostna obvestila o smrtnih žrtvah na frontnih bojiščih, kajti tisti posamezniki, ki so bili v nemško vojsko vpoklicani že v letu 1942, so do konca leta 1943 mnogokje umrli v boju za nemški rajh. Ko so naborniki odhajali z lesenimi kovčki v vojsko je lokalno prebivalstvo žalostno pripominjalo, da nosijo s seboj tudi svoje krste. Okupatorjeva vojaška pokopališča za padle mobilizirance so postajala vse večja in vedno bolj razširjena. Tako imenovani »gaji junakov« z lesenimi spominskimi obeležji so se spomladi 1943 pričeli urejati po številnih okupatorjevih občinah.⁷⁷⁹ Ob koncu septembra 1942 je Miglič tudi odločil, da se padli v vojni ne bodo pokopavali na običajnih pokopališčih v Kostivnici in Rogaški Slatini.⁷⁸⁰ Anton Tepež, prisilni mobiliziranec iz Rogaške Slatine v Reichsarbeitsdienst in nemško vojsko, danes 94-letni pričevalec in žrtev nemškega vojnega nasilja, se spominja novoustanovljenega

⁷⁷⁸ Pri mnogih je šlo za prostovoljne odhode k partizanom, s katerimi so se domenili, da bo vpoklic pripravljen tako, da bo izgledalo, kot da je šlo za prisilno mobilizacijo. Z navideznim prisilnim rekrutiranjem so obvarovali usode svojih družinskih članov. Ževart, »Nemška mobilizacija v Šaleški dolini«, str. 166–167.

⁷⁷⁹ Ževart, »Nemška mobilizacija«, str. 12; Ževart, »Nemška mobilizacija v Šaleški dolini«, str. 166.

⁷⁸⁰ ARS, AS 1602, šk. 302, f. 312, »Kriegsgräber des jetzigen Krieges«, 25. 9. 1942.

spominskega pokopališča. Urejeno je bilo v gozdu za nekdanjim Donatskim domom (danes na istem mestu stojita avtobusna postaja in garažna hiša), kjer je bilo polno spominskih križev z lesenimi obeležji.⁷⁸¹ Nemški ukrepi proti krhanju in osipu njihove mobilizacije (o ukrepih smo že pisali nekoliko višje ob osebni zgodbi lokalnega mobiliziranca Antona Tepeža) na koncu zaradi vsega omenjenega niso mogli preprečiti čedalje intenzivnejšega partizanskega novačenja obveznikov in pobegov iz nemške vojske oz. s prebitih frontnih linij. Do prvega večjega preloma v tekmi za spodnještajerske rekrute je sicer prišlo šele jeseni 1943.⁷⁸²

V letu 1944, ko je prišlo do odločilnih sprememb v ostrem boju med partizanskim in nemškim novačenjem v svoje vrste, so nacisti popisali še šest starejših letnikov (1908–1913) in v oktobru 1944 še najmlajši letnik 1928.⁷⁸³ Javni okupatorjevi razglasi popisov in naborov so bili v postopku opuščanja.⁷⁸⁴ Partizanska stran oz. vodstvo NOB za Štajersko pa je že sredi aprila 1944 razglasila tudi svojo splošno mobilizacijo za vojsko sposobnih moških med 17. in 45. letom starosti, pri postopnem vpoklicu – ki je, kolikor je bilo mogoče, temeljil na prostovoljni osnovi – pa so se najprej znašli tisti, ki bi morali oditi v nemško vojaško ali delovno službo. V času od septembra 1943 do konca aprila 1944 je osvobodilno gibanje zadalo nemški mobilizaciji odločilne udarce, ki so se še stopnjevali s prihodom XIV. divizije na Spodnjo Štajersko. Nacisti so se morali pri vpoklicih v svoje vrste posluževati tudi aretacij in oboroženih spremstev.⁷⁸⁵

Vsi nemški nabori omenjenih letnikov (1908–1913, 1928) so bili opravljeni tekom leta 1944. Pri zajetju letnika 1928 je šlo praktično za mladoletnike, zato je pri tem popisu sodelovalo tudi zvezno vodstvo Nemške mladine. Iz občine Rogaška Slatina je okupator v svojo vojaško evidenco obveznikov vpisal 40 šestnajstletnih fantov, ki so nabor v glavnem opravili decembra 1944, mobiliziran pa ni bil nihče.⁷⁸⁶ Pri letniku 1911 je okupator iz Rogaške Slatine pridobil 36 vojaških obveznikov, mobiliziran pa je bil samo eden (december 1944). Zanimivo je, da je bilo iz tega letnika kar nekaj posameznikov z nemškimi priimki, ki je nabor nekje v rajhu opravljalo še pred pričetkom oz. tik po pričetku druge svetovne vojne. Verjetno gre za nemško orientirane osebe, za katere pa ni znano, če so dejansko služili v nemški delovni oz. vojaški službi. S popisom in vpisom letnika 1912 v vojaško evidenco je okupator na območju občine Rogaška

⁷⁸¹ Anton Tepež, avdiopričevanje (izpraševal Daniel Siter).

⁷⁸² Ževart, »Nemška mobilizacija v Šaleški dolini«, str. 169.

⁷⁸³ Popis letnika 1911 in 1912 je potekal med junijem in julijem 1944, ko so v celjskem okrožju potekali že nabori letnika 1913. Jeseni 1944 je bil še popis letnikov 1908, 1909, 1910 in 1928. Ževart, »Nemška mobilizacija v Šaleški dolini«, str. 172.

⁷⁸⁴ Ževart, »Nemška mobilizacija«, str. 13.

⁷⁸⁵ Ževart, »Nemška mobilizacija v Šaleški dolini«, str. 170–172.

⁷⁸⁶ ARS, AS 1602, šk. 386, f. 391, »Wehrstammrolle: Jahrgang 1928«; šk. 293, f. 305, »Bekanntmachung«.

Slatina zajel 35 vojaških obveznikov. Ti so se na naboru zglasili med julijem in decembrom 1944. Zopet je bil vpoklican zgolj eden – Hellmuth Kramer se je na naboru nekje v rajhu zglasil že novembra 1939, v nemško vojaško službo pa je vstopil marca 1943. Popis letnika 1913 je zajel 27 vojaških obveznikov, septembra 1942 je bil mobiliziran samo eden.⁷⁸⁷ Popis letnika 1908 na območju Rogaške Slatine je dal nemškemu okupatorju 35 vojaških obveznikov (vpoklicanih 6), vpis letnika 1909 je zajel 26 obveznikov (štirje rekrutirani), evidentiranje letnika 1910 pa 32 obveznikov, od katerih so bili mobilizirani zgolj trije (od tega eden v SS enoto).⁷⁸⁸ Zatem je šef nemške civilne uprave začasno ukinil rekrutacije na Spodnjem Štajerskem in jih ponovno uvedel šele po uspehih nemške ofenzive pozimi 1944/1945.⁷⁸⁹

Tabela 6: Statistični pregled moških obveznikov in mobilizirancev po letnikih, ki so bili vpisani v okupatorjevo vojaško in delovno evidenco v letu 1944. Podatki veljajo za krajevno skupino (okupacijsko občino) Rogaška Slatina.

Popisani letniki v letu 1944	Število registriranih obveznikov	Število vpoklicanih	Delež mobiliziranih (v %)
1908	35	6	17,14
1909	26	4	15,38
1910	32	3	9,38
1911	36	1	2,78
1912	35	1	2,86
1913	27	1	3,70
1928	40	0	0
Skupaj:	231	16	6,93

Vir: ARS, AS 1602, šk. 386, f. 391, »Wehrstammrolle: Jahrgang 1911–1913, 1908–1910, 1928«; šk. 293, f. 305, »Bekanntmachung«.

Popisi zadnjih spodnještajerskih letnikov (1929–31 in 1935) naj bi potekali v kaotičnem stanju ob koncu marca 1945,⁷⁹⁰ ko je bil tretjih rajh zaradi sistematičnega bombardiranja v ruševinah, elitne nemške armade, ki so nekoč stale pred vrati Moskve, Leningrada in Stalingrada ter v določenem trenutku obvladovale celotno celinsko Evropo, pa so bile popolnoma razbite in so praktično prenehale obstajati. V poslednje marčevsko evidentiranje, ki je praktično pomenilo novačenje za vojno nesposobnih starcev in nedolžnih otrok (zaradi tega je popise organiziralo

⁷⁸⁷ ARS, AS 1602, šk. 386, f. 391, »Wehrstammrolle: Jahrgang 1911–1913«.

⁷⁸⁸ ARS, AS 1602, šk. 386, f. 391, »Wehrstammrolle: Jahrgang 1908–1910«.

⁷⁸⁹ Ževart, »Nemška mobilizacija v Šaleški dolini«, str. 172.

⁷⁹⁰ ARS, AS 1602, šk. 293, f. 305, »Bekanntmachung«.

in nadziralo tudi zvezno vodstvo Nemške mladine), so bili vključeni tudi tisti letniki, ki doslej še niso bili popisani. Nabori naj bi potekali do konca aprila 1945. Nihče si ni želel več oditi v nemško vojsko, saj je bilo jasno, da je Nemčija vojno že zdavnaj izgubila. Časa za to, da bi v okupirani Rogaški Slatini popisali tudi letnike 1929–31 in 1935, je očitno zmanjkalo ali pa so se Wehrstammrolle za najmlajše letnike v uničujoči vojni vihri in kaosu preprosto izgubile ali uničile.⁷⁹¹ V skrajni naglici tik pred zlomom nacistične Nemčije je okupator v Rogaški Slatini popisal še naslednje letnike: 1907 (štirje vojaški obvezniki), 1906 (pet obveznikov), 1905 (trije obvezniki), 1904 (en obveznik), 1903 (šest obveznikov), 1902 (trije obvezniki), 1901 (dva obveznika), 1899 (dva obveznika, mobiliziran nekdanji okupacijski župan Kostrivnice Herbert Kupnik), 1897 (en obveznik), 1896 (dva obveznika), 1895 (en obveznik), 1893 (en obveznik) in celo 1875, kjer je imel v vojaško evidenco vpisani Janez Glinšek neverjetnih 70 let. Izmed navedenih letnikov z izjemo letnika 1899 okupator ni mobiliziral nikogar.⁷⁹²

Tabela 7: Statistični pregled moških obveznikov in mobilizirancev po letnikih, ki so bili vpisani v okupatorjevo vojaško in delovno evidenco v letu 1945. Podatki veljajo za krajevno skupino (okupacijsko občino) Rogaška Slatina.

Popisani letniki v letu 1945	Število registriranih obveznikov	Število vpoklicanih	Delež mobiliziranih glede na št. obveznikov (v %)
1929	?	?	?
1930	?	?	?
1931	?	?	?
1935	?	?	?
1907	4	0	0
1906	5	0	0
1905	3	0	0
1904	1	0	0
1903	6	0	0
1902	3	0	0
1901	2	0	0
1899	2	1	50,00
1897	1	0	0
1896	2	0	0

⁷⁹¹ ARS, AS 1602, šk. 386, f. 391, »Wehrstammrolle«.

⁷⁹² ARS, AS 1602, šk. 382, f. 387, »Wehrstammrolle: Jahrgang 1907–1901, 1899, 1897–1895, 1893, 1875«.

1895	1	0	0
1893	1	0	0
1875	1	0	0
Skupaj:	32	1	3,13

Vir: ARS, AS 1602, šk. 293, f. 305, »Bekanntmachung«; šk. 386, f. 391, »Wehrstammrolle«; šk. 382, f. 387, »Wehrstammrolle: Jahrgang 1907–1901, 1899, 1897–1895, 1893, 1875«.

11.3.3 Končni statistični oris in žrtve

Nemški okupator je v letu 1942 v prostoru okupacijske občine Rogaška Slatina v svojo vojaško oz. delovno evidenco vpisal osem moških letnikov (1918–1925) in pri tem zajel 325 moških obveznikov za služenje v nemški delovni službi oz. oboroženih silah nacistične Nemčije. Od 325 popisanih, jih je v letu 1942 v nemško vojsko vpoklical 269 – vključujoč 87 mobilizirancev v Reichsarbeitsdienst, od koder so bili po opravljenem služenju nekajmesečne delovne obveze v nemškem rajhu vključeni še v nemško vojsko. V letu 1943 je okupator v Rogaški Slatini popisal še nadaljnjih šest moških letnikov, ki so nemškim vojaškim organom omogočili novih 200 obveznikov. Pri letniku 1926 jih je 18 služilo tudi v formacijah RAD, prav tako je bilo 14 mladoletnih fantov tudi pri letniku 1927 določenih za vpoklic v delovno službo, vsi ostali letniki so bili vpoklicani direktno v vojsko. Podatki kažejo, da je bilo v nemško vojsko v letu 1943 mobiliziranih 85 Slatinčanov (od tega jih je še 10 odslužilo najprej svojo delovno obvezo v formacijah RAD), samo v delovni službi pa se je znašlo še dodatnih 22 delovnih mobilizirancev, ki niso bili več prestavljeni v bojne oddelke nemške vojske. V skupnem seštevku je bilo torej v letu 1943 iz Rogaške Slatine v nemške oborožene oz. delovne enote vpoklicanih 107 prebivalcev iz zdraviliške okupacijske občine. V predzadnjem letu nemške okupacije je bilo v Rogaški Slatini popisanih novih sedem moških letnikov. Z evidentiranjem v letu 1944 so nacisti zajeli še dodatnih 231 vojaških obveznikov, v nemško vojsko jih je bilo vpoklicanih samo 16, v RAD pa nihče. Tako majhno število dejansko vpoklicanih je med drugim seveda posledica skrhane nemške mobilizacije v zadnji fazi vojne, o kateri sem že pisal. Največje število letnikov je bilo popisanih in vpisanih v evidenco v zadnjem letu vojne, tj. v letu 1945, ko so nemške vojaške oblasti popisale 13 letnikov (za letnik 1929 podatki ne obstajajo), kar je predstavljalo 32 obveznikov, v nemško vojsko je bil mobiliziran samo eden, že omenjeni nekdanji okupacijski župan občine Kostivnica Herbert Kupnik.⁷⁹³ Prav tako je za vpoklic v državno delovno službo potrebno še upoštevati popis štirih ženskih letnikov, katerih evidentiranje je

⁷⁹³ ARS, AS 1602, šk. 382, f. 387, »Wehrstammrolle: Jahrgang 1907–1901, 1899, 1897–1895, 1893, 1875«; šk. 386, f. 391, »Wehrstammrolle: Jahrgang 1908–1928.

pokazalo, da lahko okupator v prostoru zasedene Rogaške Slatine razpolaga z 214 delavkami, od tega jih je bilo po opravljenem naboru za dejanski vpoklic predvidenih 191.⁷⁹⁴

Če vse skupaj seštejemo je okupator na območju Migličeve občine Rogaška Slatina popisal in evidentiral 34 moških letnikov,⁷⁹⁵ s čimer je zajel 788 moških obveznikov ter 4 ženske letnike,⁷⁹⁶ ki so mu omogočili razpolaganje z 214 ženskimi obvezniki za državno delovno službo. Od 788 vojaških oz. delovnih obveznikov je iz Rogaške Slatine v nemške vojaške formacije vpoklical 372 moških prebivalcev (podatek zajema tudi 97 delovnih pripadnikov, ki so bili najprej mobilizirani v RAD, takoj zatem pa prestavljeni v nemško vojsko), zgolj na delo v RAD (brez služenja vojaškega roka v nemških oboroženih silah) jih je odšlo še dodatnih 22. V formacijah RAD se je potemtakem znašlo vsaj 119 moških prebivalcev. Če k podatkom o vpoklicih moškega sloja slatinskega prebivalstva v RAD in nemško vojsko prištejemo še žensko statistiko vpoklicev v RAD (191 deklet), ugotovimo, da so nacisti za okupirani prostor občine Rogaška Slatina zajeli vrtoglava 1.002 obveznika, prisilna in nasilna vojaška oz. delovna mobilizacija pa je doletela 585 oseb. Ob zaključku je potrebno še poudariti, da pričujoča analiza upošteva zgolj tiste prebivalce Rogaške Slatine, ki so bili v letih 1942–1945 prisilno mobilizirani v redno nemško vojsko oz. nemške oborožene sile in državno delovno službo. Seveda so nacisti štajerske Slovence prisilno novačili tudi v druge uniformirane formacije, ki so tako ali drugače delale za nemški vojaški stroj. Koliko prebivalcev in prebivalk Rogaške Slatine je bilo med nemško okupacijo prisilno vpoklicanih v Wehrmannschaft (pri tem bi bilo zlasti zanimivo in koristno raziskati korelacijo med prehodi iz Wehrmannschafta v redno nemško vojsko), Volkssturm, domovinsko protiletalsko topništvo, službo v sili (Notdienst), organizacijo Todt in ostale pomožne vojaške službe oz. koliko ljudi iz zdravilišča se je med vojno znašlo v narodnoosvobodilnih bojnih vrstah (Kozjanski odred, 14. divizija itn.), novoustanovljenih jugoslovanskih brigadah (tvorjene tudi iz slovenskih vojnih ujetnikov – torej nekdanjih nemških vojakov) ali celo v Rdeči armadi ostaja neznano in bo temu tako najverjetneje tudi v prihodnje, saj je ugotavljanje medsebojnih prepletov in prehodov med navedenimi okupatorjevimi in partizanskimi enotami preveč kompleksno za ugotavljanje.

⁷⁹⁴ ARS, AS 1602, šk. 399, f. 403, »Reichsarbeitsdienst: Jahrgang 1923–1924, 1926–1927«.

⁷⁹⁵ 1875, 1893, 1895–97, 1899, 1901–1928. Podatki o popisih letnikov 1929–31 in 1935 niso ohranjeni ali pa do njih sploh ni prišlo.

⁷⁹⁶ 1923–24, 1926–27.

Tabela 8: Celovit statistični pregled obveznikov in mobilizirancev po ženskih in moških letnikih, ki so bili vpisani v okupatorjevo vojaško in delovno evidenco v letih 1942–1945. Podatki veljajo za krajevno skupino (okupacijsko občino) Rogaška Slatina.

Popisani moški in ženski letniki	Število registriranih obveznikov		Število mobiliziranih		Delež mobiliziranih glede na št. moških in ženskih obveznikov (v %)
	Moški	Ženske	Moški	Ženske	
1875	1	0	0	0	0
1893	1	0	0	0	0
1895	1	0	0	0	0
1896	2	0	0	0	0
1897	1	0	0	0	0
1899	2	0	1	0	50,00
1901	2	0	0	0	0
1902	3	0	0	0	0
1903	6	0	0	0	0
1904	1	0	0	0	0
1905	3	0	0	0	0
1906	5	0	0	0	0
1907	4	0	0	0	0
1908	35	0	6	0	17,14
1909	26	0	4	0	15,38
1910	32	0	3	0	9,38
1911	36	0	1	0	2,78
1912	35	0	1	0	2,86
1913	27	0	1	0	3,70
1914	44	0	29	0	65,91
1915	23	0	15	0	65,22
1916	15	0	13	0	86,67
1917	11	0	10	0	90,91
1918	17	0	14	0	82,35
1919	26	0	24	0	92,31

1920	32	0	28	0	87,50
1921	43	0	31	0	72,09
1922	45	0	37	0	80,43
1923	55	58	49	53	90,27
1924	47	42	38	37	84,27
1925	60	/	49	/	81,67
1926	42	65	26	64	84,11
1927	65	49	14	37	44,74
1928	40	0	0	0	0
1929	?	0	?	0	0
1930	?	0	?	0	0
1931	?	0	?	0	0
1935	?	0	?	0	0
Skupaj: ⁷⁹⁷	788	214	394	191	58,38
Skupaj: ⁷⁹⁸ 1.002 vojaških in delovnih obveznikov, 585 mobiliziranih v Wehrmacht in RAD					

Vir: ARS, AS 1602, šk. 399, f. 403, »Reichsarbeitsdienst«; šk. 293, f. 305, »Bekanntmachung: Musterung«, 29. 4. 1942; »Musterungsplan: Musterung weibl. Jugend 1924«, str. 2; »Musterungsplan...Musterung der. weibl. Jugend 1926«, 29. 7. 1943; šk. 386, f. 391, »Wehrstammrolle: Jahrgang 1911–1913, 1908–1910, 1928, 1916–1917, 1914–1915, 1926–1927, 1918, 1919–1920, 1921–1922, 1923–1924, 1925«; šk. 394, f. 399a, »Wehrstammrolle: 1925«; šk. 293, f. 305, »Namentliche Liste...Gemeinde Rohitsch-Sauerbrunn«; šk. 293, f. 305, »Bekanntmachung«; šk. 293, f. 305, »Bekanntmachung«; šk. 386, f. 391, »Wehrstammrolle«; šk. 382, f. 387, »Wehrstammrolle: Jahrgang 1907–1901, 1899, 1897–1895, 1893, 1875«.

Kar se tiče statistike padlih vojaških obveznikov oz. rekrutov iz zasedene slovenske Štajerske se lahko opremo na statistično publikacijo (»An der Front – Gefallene«), ki jo je vodilo zvezno vodstvo Štajerske domovinske zveze v Mariboru in predstavlja pregledno evidenco padlih iz okupacijske cone Spodnja Štajerska z določenimi pomanjkljivostmi. Lista padlih vključuje tudi lokalne Nemce, zato ni mogoče povsem natančno ugotoviti delež padlih Nemcev in Slovencev iz Spodnje Štajerske. Če so padli pred avgustom 1942 oz. do konca oktobra 1942 (upoštevan še običajni trimesečni rok vojaškega usposabljanja) so to zagotovo bili Nemci in takšni, ki so se prištevali k nemštvu. Za povrh vsega pa se je izdelani seznam žal (!) ohranil samo do prve polovice leta 1944, ko je bilo ugotovljeno, da je od leta 1940 do maja 1944 iz slovenske Štajerske umrlo 1.448 vpoklicanih pripadnikov v nemško vojsko in enote SS. V Dorfmeistrovem okrožju Celje je v navedenem razdobju padlo 363 mobilizirancev, od tega

⁷⁹⁷ Moški in ženske ločeno.

⁷⁹⁸ Moški in ženske združeno.

daleč največ v letu 1943, ko je umrlo 283 oz. 77,96 % vseh padlih nesrečnežev iz celjskega okrožja. Iz Rogaške Slatine je do maja 1944 padlo 8 pripadnikov okupatorjevih bojnih oddelkov, največ zopet v letu 1943, ko je na bojiščih umrlo 6 domačinov iz Rogaške Slatine, za enega posameznika pa letnica smrti ni znana (njegova smrt bi lahko nastopila v letih 1943 ali 1944). Rogatec je med mobiliziranimi prebivalci v nemško vojsko utrpel še nekoliko večjo škodo: 13 smrtnih žrtev do maja 1944. Nihče iz zdravilišča kot tudi ne iz Rogatca ni umrl v letu 1942, ko je bila vojaška in delovna dolžnost uvedena z odredbami šefa nemškega civilne uprave v Gradcu. Tako na makronivoju celjskega okrožja kot tudi mikronivoju Rogaške Slatine in Rogatca je bilo do maja 1944 največ mrtvih pri letniku 1923, ki je bil najprej mobiliziran in so zatorej vpoklicani iz tega letnika na frontah preživeli tudi največ časa, kar je pomenilo potencialno večje možnosti za smrtno ranjenost. Daleč največje število slovenskih izgub se je zgodilo na vzhodni fronti.⁷⁹⁹ Društvo mobiliziranih Slovencev navaja, da je do konca vojne v nemški vojski umrlo 90 Slatinčanov. Če upoštevamo, da je do konca maja 1944 v okupatorjevih oboroženih silah padlo 8 oseb, potemtakem lahko po podatkih Društva zaključimo, da je med junijem 1944 in majem 1945 v nemški vojski umrlo še dodatnih 82 prebivalcev Rogaške Slatine.⁸⁰⁰ Zopet pa ne vemo, koliko slatinskih mobilizirancev v nemški vojaški službi je med vojno in po koncu vojne umrlo v raznih vojnih ujetništvih (ali pa na poti do tja) oz. v novoustanovljenih bojnih enotah, ki so se borile na strani zaveznikov za uničenje nemškega rajha. Pri vojnem ujetništvu imam v mislih zlasti zloglasna sovjetska ujetniška taborišča, od koder se mnogi niso več vrnili v svoj rodni kraj, glede novoustanovljenih formacij pa zlasti jugoslovanske brigade, ki so bile ustanovljene iz jugoslovanskih ujetniških taboriščnikov, tudi Slovencev, ki so bili še pred ujetjem v službi nemške vojske.

⁷⁹⁹ Žnidarič, Dežman in Puklavec, *Nemška mobilizacija Slovencev*, str. 104, 107, 110–114.

⁸⁰⁰ Prav tam, str. 116–117.

12 NADALJEVANJE TERORJA: DRUGA FAZA JUNIJ – OKTOBER 1942

Nemški okupator je na širšem ozemlju Rogaške Slatine do poletja 1942 v valovih aretacij, preiskav in zaplemb stanovanj, izgonov in izselitev iz okupirane zdraviliške občine v glavnem že odstranil nezaželene in moteče elemente, katerim ni bilo namenjeno življenje v novi nacionalsocialistični družbeni ureditvi. Znebil se je vseh glavnih sovražnikov (zlasti izobražencev ter narodno in politično zavednih ljudi) razen enega – slatinskih steklarjev, ki so v vojnem času delali v proizvodnji stekla v Tržišču (pravilno tudi pri Svetem Križu) pri Rogaški Slatini. Lastnika steklarne sta bila folksdojčerja brata Abel, za njenega izvršnega direktorja pa sta namestila Nemca Otta Weisheita.⁸⁰¹ Po Hitlerjevem napadu na Sovjetsko zvezo sredi junija 1941 so postali steklarji zaradi svoje delovne zavednosti poleg tako imenovanih »banditov« (nemško zaničevalno pojmovanje partizanskih bojnih oddelkov) glavni sovražniki nemškega rajha, ki so se za povrh vsega znotraj tovarne stekla povezovali še v delovanje komunistične celice. V približno istem času, ko je nemški okupator pričel s protizakonito prisilno mobilizacijo v obvezno uniformirano nemško vojaško in delovno službo, se je zgodil tudi brutalni pomor delavcev steklarne in razkrinkanje komunistične celice, čemur so sledile tudi grozljive nacistične represalije nad svojci postreljenih talcev, partizanskimi družinami in sorodniki aktivistov OF. To obdobje, čas med junijem in oktobrom 1942, definiram kot drugo fazo raznarodovalnega terorja v Rogaški Slatini.

12.1 Tragedija pred steklarno: razkritje celice in eksekucije steklarjev v streljanju talcev

Poleti 1942 o organiziranih partizanskih bojnih enotah na območju Rogaške Slatine ni bilo ne duha ne sluha, saj je širše ozemlje zdravilišča veljalo za močno nemško utrdbo in eno izmed ključnih spodnještajerskih mestnih postojank, kamor so za povrh vsega na počitek in okrevanje prihajali tudi zdraviliški gosti ter nemško oficirsko osebje in navadni vojaki.

Kljub vsemu se je že v letu 1942 organiziralo zbiranje podpore za kasnejši razmah narodnoosvobodilnega gibanja na tem območju. Središče tega zbiralnega dela je bilo znotraj steklarske partijske komunistične celice, ki jo je vodil steklar Alojz Platinovšek.⁸⁰² Slednjega sem že omenjal v povezavi z ohranjenim poročilom gestapovskega centra v Rogaški Slatini, iz katerega je razvidno, da je Platinovšek tukajšnji tajni državni policiji predajal občutljive osebnosti

⁸⁰¹ Orožen, »Štiri skice«, str. 303, 305, 313.

⁸⁰² Šolska kronika (189–1958), str. 14; Orožen, »Štiri skice«, str. 310.

podatke o domačinih (zagotovo po njegovem zajetju oz. aretaciji, op. a.).⁸⁰³ Učesanek, eden izmed vodilnih uradnikov v Migličevem občinskem uradu in eden najtesnejših sodelavcev nemškega župana med zasedbo, je delovanje celice in njene komunistične aktivnosti ob pomoči svojih zaupnikov oz. ovađuhov (peka Beygotta ter Edija in Hilde Denk) uspešno razkrinkal, maja 1942 pa je bil v Kostrivnici ujet tudi njen voditelj Platinovšek. Obstaja domneva, da so ob ujetju vodje partijske celice v njegovem žepu odkrili tudi listič s seznamom oseb, ki so kakorkoli darovali za partizane. Alojza Platinovška so aretirali in ga v naslednjih dneh neznano kje strahotno mučili. Bolečine ob njegovem telesnem trpinčenju so bile enostavno prehude, zato se je pod spretnimi nemškimi mučilnimi tehnikami zlomil in se odločil, da se ukloni okupatorjevim izsiljevalnim zahtevam. Sledilo je izdajanje ljudi, ki so bili s širšega območja kakorkoli povezani s partizani in aktivisti OF, pri čemer je žal nehote povedal tudi kakšno ime (ali celo družino), ki z vsem tem ni imela popolnoma nič skupnega. Platinovška so vozili iz kraja v kraj, od vasi do vasi, kjer so nato v okolišu Rogaške Slatine, Slovenske Bistrice in Šentjurja sledile množične aretacije in ustrelitve. Na koncu je izdal tudi celico, ki jo je vodil sam.⁸⁰⁴ Ko iz njega niso mogli več iztisniti novih informacij so ga 2. oktobra 1942 v Mariboru preprosto ustrelili.⁸⁰⁵ Na veliko nesrečo domačih prebivalcev je bilo povedano več kot dovolj. Na štabnem razgovoru 1. junija 1942 v Mariboru je komandant varnostne policije povedal: *»Aretacije v Celju so nam pomagale odkriti nameravani napad na podjetje Westen. Izvedeli smo tudi za obstoj celice v Rogaški Slatini, to smo zdaj tudi odkrili. Pripravljamo se na nove ukrepe, da bomo odkrili neko veliko gnezdo«*.⁸⁰⁶ 7. julija 1942 so pred Ablovo steklaro pridrveli nemški kamioni polni policajev in orožnikov, ki so vdrli v poslopje tovarne stekla in aretirali 27 steklarjev.⁸⁰⁷ Aretirance so natlačili v kamione in jih odpeljali v celjski gestapovski zapor Stari pisker in v prostore Kapucinskega samostana, ko so bili prostori Starega Piskra prenapolnjeni.⁸⁰⁸ Po pričevanju Marinke Mastnak, še živeče hčerke enega izmed odpeljanih steklarjev, nesrečneži niso vedeli, zakaj so prišli ponje in kam jih peljejo. Tekom transporta naj bi še celo veselo prepevali. Odložili so jih v zaporniški trdnjavi sredi Celja, kjer so jih v naslednjih tednih in mesecih hladnokrvno postrelili.⁸⁰⁹ Še preden so jim nacistični krvniki namenili usodne strele so mnogim dovolili spisati poslovilna pisma, ki so bila odposlana njihovim svojcem, družinam, ženam, materam in otrokom. Danes ta dragocena tragična pisma

⁸⁰³ SI_ZAC/1021, šk. 2, »Nowak«, 19. 7. 1942.

⁸⁰⁴ Šolska kronika (1898-1958), »Leto 1942«, str. 13; Orožen, »Štiri skice«, 1961, str. 309–310.

⁸⁰⁵ SI_ZAC/0349, šk. 6, »Seznam v letu 1941-1945 ustreljenih iz Rogaške Slatine in okolice«.

⁸⁰⁶ Terčak, Stane. *Celjski stari pisker*. Ljubljana: Borec, 1976, str. 133. Dalje: Terčak, *Celjski stari pisker*.

⁸⁰⁷ Orožen, »Štiri skice«, str. 310; Ževart, Milan, Stane Terčak, odg. ur. *Poslovilna pisma žrtev za svobodo: Druga razširjena in dopolnjena izdaja poslovilnih pisem za svobodo ustreljenih v okupirani slovenski Štajerski*. Maribor: Obzorja, 1969, str. 303. Dalje: Ževart in Terčak, *Poslovilna pisma*; Marinka Mastnak, avdiopričevanje (izpraševal Daniel Siter).

⁸⁰⁸ Stari pisker, streljanje talcev in poslovilna pisma. <http://www.ce-nob.si/Collections/list/5/19> (dostop: julij 2019).

⁸⁰⁹ Marinka Mastnak, avdiopričevanje (izpraševal Daniel Siter).

spadajo med najbolj pretresljive in žalostne zgodovinske dokumente druge svetovne vojne na Slovenskem. Napisali so jih izobraženi in zavedni slovenski ljudje – očetje in moške – ki se niso uklonili nemškemu okupatorju in so se borili za osvoboditev ter končno svobodo.

Tekom trajanja raziskave sem imel možnost obiskati go. Marinko Mastnak iz Rogaške Slatine, ki je danes eden redkih, če ne edini še živeči otrok postreljenih steklarjev. Naj omenim, da mi je bila Marinka osebno ali preko telefona vedno na voljo in me je na svojem domu tudi večkrat toplo sprejela ter mi odgovarjala na vprašanja, ki jih zaradi skrajno tragične vsebine nikakor ne morem oklicati za prijetna. Njeno osebno pričevanje izpričuje grozovito izpoved preživelega, takrat nekajletnega otroka umorjenega steklarja in v nemško taborišče izgnane matere. Otroka, ki ji je vojna za vedno iztrgala ljubega očeta Ladislava (Slavka) Karata (roj. 13. junija 1906 v Zagorju), po poklicu steklobrusilca v steklarni Rogaška Slatina. Tistega usodnega dne, 7. julija 1942, je bil skupaj z ostalimi žrtvami izpred tovarne stekla stlačen v nemško vozilo in odpeljan v Celje. 22. julija 1942, tik pred ustrelitvijo, je svoji ljubi ženi Citi in hčerkici Marinki spisal poslovilno pismo, katerega izvirnik sem si lahko ogledal, temeljito preletel in njegovo grozovitost podoživel na lastne oči. (Pod pretipkano vsebino tragičnega pisma objavljam tudi optični posnetek izvirnika). V njem je zapisano:

»Cilli, 22/7. 1942

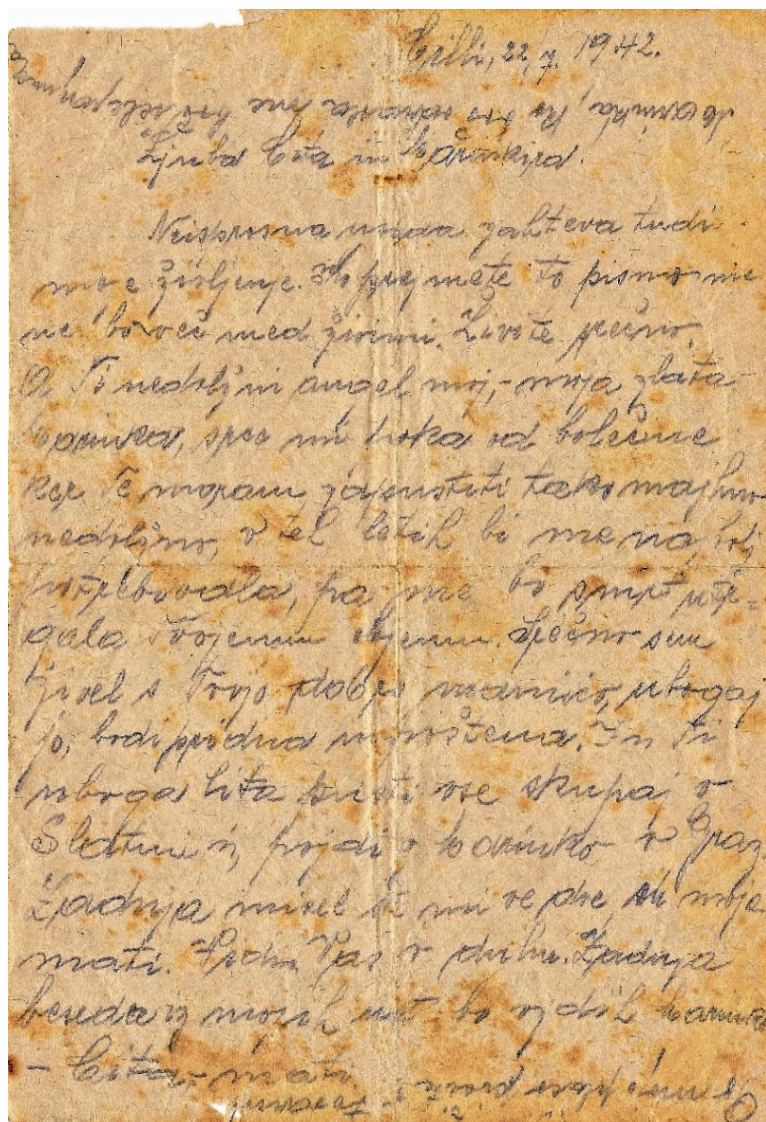
Ljuba Cita in Marinkica!

Neisprosna usoda zahteva tudi moje življenje. Ko prejmete to pismo me ne bo več med živimi. Živite srečno.

A Ti nedolžni angel moj – moja zlata Marinka, srce mi poka od bolečine ker Te moram zapustiti tako majhno nedolžno, v teh letih bi me naj bolj potrebovala, pa me bo smrt utrgala tvojemu objemu. Srečno sem živel s Tvojo dobro mamico, ubogaj jo, bodi pridna in poštena. In Ti uboga Cita pusti vse skupaj v Slatini in pojdi z Marinko v Graz. Zadnja misel sta mi ve dve, in moja mati. Vidim Vas v duhu. Zadnja beseda iz mojih ust bo vzdih Marinka – Cita – mati.

Nedolžni angelček moj. Nikdar več ne bo zrl v Tvoje nedolžne oči, nikdar več poljuboval Tvojih malih ustec, imej me v spominu in oprosti mi. Zbogom moja draga Cita. Spominjam se presrečnih dni najine odkrite ljubezni. Najbolj srečen sem bil ko se nama je rodila Marinkica. Ustvarila sva si svoj domek, in mislila takrat – vse za našo Marinko. Pa usoda je hotela drugače. Francl in Justi prosim Te nadomestujete mene, pazite na Marinko vse je končano, a ne po moji krivdi. Pišite moji mami: Agnes Karat Edlingen, Niederdorf 62.

*Srčno Vas pozdravljam in vroče poljubljam Vaš Slavko.
Tvoj nesrečni atek Marinkica moja
Marinka, ko boš odrasla me boš šele razumela.
Po mojo plačo pišite v tovarno.»⁸¹⁰*

Slika 59: Levo: Prva stran poslovnega pisma Slavka Karata tik pred ustrelitvijo v Starem piskru. **Slika 60:** Spodaj: Ladislav (Slavko) Karat. Vir: zasebna zbirka Marinke Mastnak.

Nacisti so v Celju prvokrat streljali talce⁸¹¹ 4. septembra 1941. Padlo je 10 žrtev, nihče iz Rogaške Slatine.⁸¹² Nato je sledilo leto 1942 – obdobje okupatorjevega najhujšega terorja. Tega leta so v Celju streljali petkrat, vedno številčne skupine ljudi. Prvič v letu 1942 je množično

⁸¹⁰ Izvirnik poslovnega pisma Ladislava Karata iz zasebne zbirke Marinke Mastnak. V nadaljevanju dokumente iz omenjene zbirke citiram in objavljam z dovoljenjem Marinke Mastnak (hčerke Ladislava Karata). Faksimile poslovnega pisma in pretipkane vsebine s krajšim življenjepisnim orisom se nahaja tudi v *Poslovilna pisma žrtev za svobodo: Druga razširjena in dopolnjena izdaja poslovnih pism za svobodo ustreljenih v okupirani slovenski Štajerski* (glavna urednika Milan Ževart in Stane Terčak), str. 225–227.

⁸¹¹ Za ljudi, ki so jih nacisti usmrtili v svoji okupacijski enoti Spodnja Štajerska z objavljanjem posebnih razglasov, se je uveljavilo pojmovanje »talci«, saj so bili pri njihovem skupnem umoru prisotne značilnosti sistema pobijanja talcev. Ževart in Terčak, *Poslovilna pisma*, str. 15.

⁸¹² Prav tam, str. 9.

streljanje vzdolž zidu notranjega dvorišča celjskih sodnih zaporov potekalo med 23. junijem in 15. avgustom 1942.⁸¹³ Prvo streljanje je bilo torej zgolj nekaj dni zatem, ko so prvi mobiliziranci iz Rogaške Slatine nedaleč proč od sodnih zaporov opravljali nabor za kasnejši vpoklic v nemške oborožene in delovne enote.⁸¹⁴ Tistega dne, 23. junija 1942, je v Celju pod nacističnimi streli padla prva večja skupina 62 talcev. Zatem je likvidiranje potekalo še 7. julija (poboj 37 talcev), 22. julija (100 talcev, med njimi tudi že omenjeni Slavko Karat), 30. julija (70) in 15. avgusta 1942 (95 usmrčenih talcev). V septembru streljanja ni bilo.⁸¹⁵ Vsega skupaj je v Starem piskru leta 1942 padlo 364 postreljenih talcev, največ v juliju, ko je bilo ubitih 207 nesrečnežev. Po koncu leta 1942 in vse do konca vojne se je streljanje iz celjskega sodnega zapora zaradi večje in učinkovitejše simbolike preselilo v kraje, kjer so bile uprizorjene partizanske akcije, likvidacije pa so se nadaljevale tudi na notranjem dvorišču sodnih zaporov v Mariboru. V skupnem seštevku so torej na dvorišču sodnih zaporov v Celju brez kakršnekoli obsodbe postrelili 374 zajetih talcev (325 moških in 49 žensk in deklet). Po socialni sestavi je bilo največ – kar 194 – delavcev in obrtnikov. Njihove posmrtno ostanke so naložili v kamione in jih zvozili v Gradec, kjer so jih ali sežgali v krematoriju graškega pokopališča ali pa so jih zaradi preobremenjenosti tamkajšnje človeške sežigalnice odvrgli v potočne kanale in jame zraven pokopališča.⁸¹⁶

Kot posledica Platinovšekovega izdajstva je v Celju umrlo 63 žrtev iz širšega okoliša Rogaške Slatine, od tega so aretirali tudi 27 steklarjev, ki so bili večinoma postreljeni kot talci (od zajetih 27 steklarjev so jih samo 22. julija 1942 ustrelili 11), nekatere pa so poslali v koncentracijska taborišča, kjer je umrlo vsaj 10 steklarskih delavcev, v raznih taboriščih in zaporih pa je bilo zaprtih vsaj 37 delavcev steklarne.⁸¹⁷ Samo do 18. junija 1942 (najhujši teror in najštevilčnejše streljanje je nastopilo šele v juliju in avgustu 1942) so v Rogaški Slatini aretirali 7 družin oz. 32 oseb (od tega 16 otrok).⁸¹⁸ Poleg Slavka Karata so bili med 23. junijem in 22. julijem 1942 v Starem Piskru postreljene še naslednje osebe iz Rogaške Slatine (v glavnem gre za steklarje iz rodnega Zasavja): Robert Blaško, Franc (Franjo) Bauer z ženo Albino (roj. Anderluh, gospodinja), Engelbert Weinberger, Rudolf (Rudi) Pok (brivski pomočnik), Ivan Laneger,

⁸¹³ Ževart in Terčak, *Poslovilna pisma*, str. 10.

⁸¹⁴ Glej poglavje o mobilizaciji moških v delovno in vojaško službo iz okupacijske občine Rogaška Slatina oz. natančneje strani 179–181.

⁸¹⁵ Ževart in Terčak, *Poslovilna pisma*, str. 10.

⁸¹⁶ Stari pisker, streljanje talcev in poslovilna pisma. <http://www.ce-nob.si/Collections/list/5/19> (dostop: julij 2019); Ževart in Terčak, *Poslovilna pisma*, str. 9–13; Terčak, *Celjski stari pisker*, str. 131, 144. Za časovno vzporednico med prvimi nabori prisilnih mobilizirancev in istočasnim streljanjem talcev (oboje v Celju) glej poglavje o mobilizaciji.

⁸¹⁷ Orožen, »Štiri skice«, str. 310; Tišma, *50 let steklarne*, str. 18.

⁸¹⁸ Terčak, Stane. *Ukradeni otroci*. Druga, dopolnjena izdaja. Ljubljana: Borec, 1973, str. 62. Dalje: Terčak, *Ukradeni otroci*.

Janko Pance in Franc (Franjo) Lipovšek.⁸¹⁹ Ta seznam ne zajema vseh imen. Albin Bauer so 15. avgusta 1942 ustrelili tudi mater Marijo Anderluh, 22. julija pa so bili ustreljeni tudi Ignac Matko, Alojz Pelko, Franc Čobec (napihovalec stekla), Slavko, steklarja Alojz in Franc Košak ter Franc Zobec.⁸²⁰ Vzporedno z zaprtjem in likvidacijami zgoraj omenjenih so se isti čas ali nekoliko kasneje lotili tudi njihovih družin. Tako so se med aretiranimi in poslanimi v začasni taboriščni kompleks deške okoliške šole v Celju ter deportiranimi v koncentracijska taborišča za odrasle in otroška taborišča znašli tudi preostali člani Blaškove družine (žena in njuna hčerka Marija), družine Matko (Erika, Ludvik, Hedvig, Janez, Cirilija in Stanislav), družine Weinberger (Antonija: umrla v Auschwitzu, Danijela/Danica: umrla v Auschwitzu, Antonija, Ela, Ladislav in Berta – vse so bile aretirane in poslane v deško šolo; Marija in Silva Weinberger sta bili v otroškem taborišču Saldenburg), družine Pok (žena Ana – umrla v Auschwitzu, hčerka Frančiška in sin Rudolf, Jožef, Jožefa, Berta, Hedvik – umrl v taborišču Baumgarten in Frančiška – umrla v Auschwitzu), družine Košak (Marija – umrla v Auschwitzu, Angela in Danijela), Krumpakove družine (Marija – umrla v »Šterntalu«, Marija – umrla v Auschwitzu, Jakob in Veronika), Pancetove družine (oče Ivan in žena Zofija, hčerka Zofija, starejši sin Karel), Marija Glinšek (umrla v Auschwitzu) ter preživela Milica Čoh.⁸²¹ Ob koncu septembra 2017 sem imel možnosti intervjuvati gospo Zofijo Zore, danes 98-letno pričevalko iz Rogaške Slatine, ki je v streljanju talcev v Celju izgubila velik del svoje družine. Janko Pance je bil njen brat, Franc Bauer njen stric, Albina Bauer pa žena njenega strica. Skozi svoje pričevanje se je Zofija spominjala tistega usodnega dne, ko so nemški policisti vdrli v večstanovanjski blok slatinskih steklarjev zraven tovarne stekla in pričeli kričati, naj vzamejo svoje stvari in se poberejo na kamione, kamor so tlačili tudi aretirane steklarje. Zofija se spominja, da so iz tega steklarskega bloka odpeljali družinske člane ujetih in aretiranih steklarjev (Weinbergerje, Siterje,⁸²² Poke, Lanegerje itn.) in jih odpeljali v deško okoliško šolo v Celje (danes I. osnovna šola v Vrunčevi ulici), kjer so jih razmestili po tamkajšnjih dvoranskih sobanah. Naslednjega

⁸¹⁹ Zasebna zbirka Marinke Mastnak; Terčak, *Celjski stari pisker*, str. 146–170.

⁸²⁰ Ževart in Terčak, *Poslovilna pisma*, str. 212–213, 215, 243; Liška, Miklavž. »Padli in žrtve iz občine Šmarje pri Jelšah.« V: *Med Bočem in Bohorjem*, ur. Marjan Žagar, Slavko Kremenšek, Janko Liška, Rudi Lešnik, Franc Drobne, Franjo Fijavž, Stane Mrvič, Milan Natek in Ernest Rečnik, str. 406–430. Šentjur pri Celju, Šmarje pri Jelšah, Rogaška Slatina: Delavska univerza, 1984, str. 419–425. Dalje: Liška, »Padli in žrtve«.

⁸²¹ Zasebni zbirki družine Drimel in Pok. V nadaljevanju dokumente iz omenjenih zbirk citiram in objavljam z dovoljenjem Leona in Maše Drimla (sina in vnukinje deportirane žrtve Marije Blaško) ter Frančiške Šinko, roj. Pok (hčerke deportirane in umrle žrtve Ane Pok); Zofija Zore, avdiopričevanje (izpraševal Daniel Siter); Terčak, *Ukradeni otroci*, str. 180–208; Liška, »Padli in žrtve«, str. 419–425; Ževart in Terčak, *Poslovilna pisma*, str. 174–303.

⁸²² Brate mojega pradedka, op. a.

dne so jih predstavili v 'Pisker'.⁸²³ Za jasnejšo ponazoritev šokantnega in grozovitega dogajanja objavljam krajši izsek iz Zofijinega pričevanja:

»V Pisker smo ravno prišli, ko so imeli eno ustrelitev, ampak ne še teh naših iz Rogaške. V celici smo se z ženskami držale ena drugo za roko in se jokale. Takšnega dneva še ne. Potem so pa prišli. Janko je bil zraven in moj stric Franci in teta Albina (ti trije so umrli). Moja mama je meni rekla, je dala nekaj pošto, da sem jaz napisala enih par besed. (»Komu?«) Upravi, na gestapo v Celje. Noter sem napisala, da moji bratje niso bili nikoli komunisti (to je bilo preden so umrli). Moški so ostali, ženske so šle domov. Ta starejši brat je šel, mlajši pa je mogel ostati. In 14 dni po tistem, ko smo prišli v Celje, nismo nič vedeli, zakaj so ga zadržali. 14 ali 10 dni po tistem pa so prišli na vrsto za streljanje. To je bil moj brat, 26 let star (Janko Pance), stric Bauer Franc in žena Albina. Ona je bila iz Šmarja pri Jelšah, ampak je živela v Rogaški. 10 dni sva bile skupaj, potem smo pa bili v nekih sobah. V eni sobi smo bile ene 4. /.../ Žensk načeloma niso ustrelili, ta uboga Albina je bila edina. Po 10 dneh so jih ločili od nas in jih peljali v Pisker, dol na dvorišče in me smo gori jokale, ker je bila zelo zelo poštena Slovenka paznica. In nam je rekla: "Ženske, danes pa bodite trdne, zavedajte se, da bo hudo". In popoldan ob 15.00 je strašno streljalo in takrat je padel brat. /.../ Albino so potem kasneje ustrelili (po ustrelitvi brata).«⁸²⁴ (pričevalka zaradi čustvenega napora in žalovanja pogovora ni zmogla več nadaljevati, op. a.).

Lastnik Steklarne Rogaška Richard Abel je za nekatere steklarje in njihove družine uspel pri gestapovski upravi izposlovati, da so Zofijo, njenega starejšega brata Karla in očeta Ivana izpustili iz zapor, od koder so se z izjemo očeta, ki je bil kot steklarski mojster poslan v steklaro v bližini Gradca, vrnili domov. Brez brata in strica ter njegove žene, ki so padli pod streli nacističnega orožja.⁸²⁵

⁸²³ Zofija Zore, avdiopričevanje (izpraševal Daniel Siter).

⁸²⁴ Zofija Zore, avdiopričevanje (izpraševal Daniel Siter).

⁸²⁵ Zofija Zore, avdiopričevanje (izpraševal Daniel Siter).

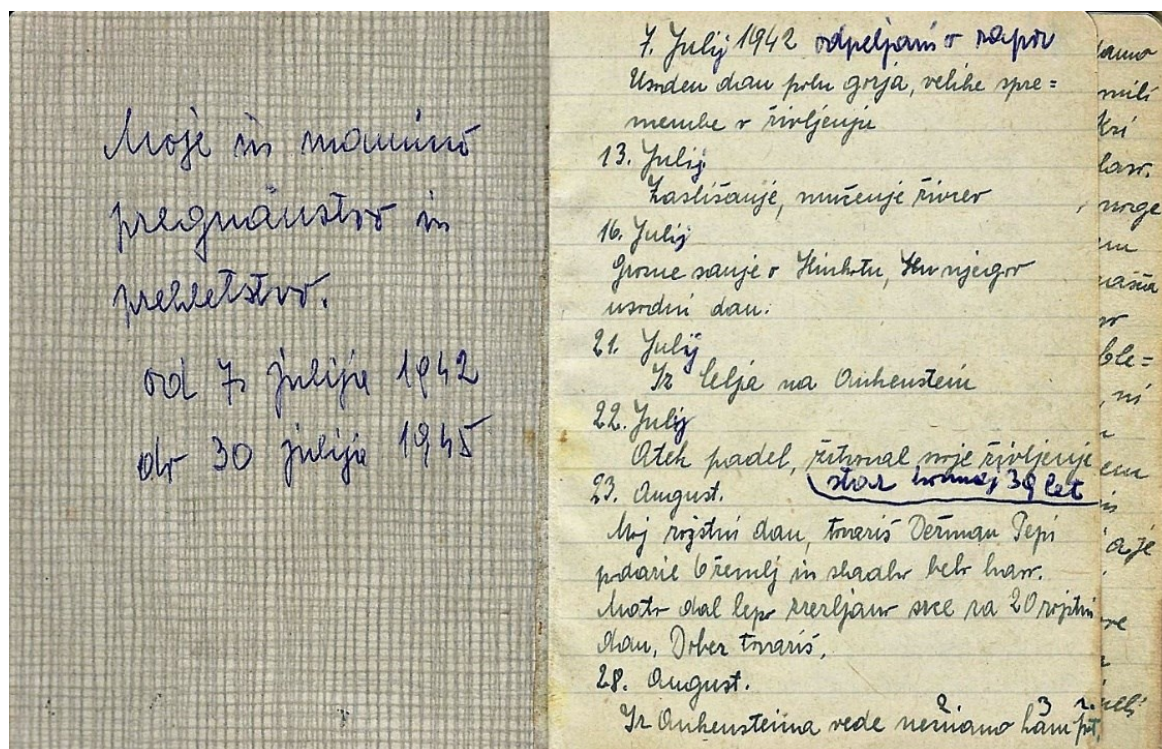
12.2 Izseljevanje in deportacije partizanskih družin, aktivistov OF in svojcev ustreljenih talcev v koncentracijska taborišča ter ustanove Lebensborna

V povezavi s streljanjem talcev so tesno povezane tudi usode njihovih najbližjih družinskih članov, ki so jih prav tako odvedli v Celje in jih v najmnogičnejšem številu izgnali v nemška taborišča. Nacisti se seveda niso zadovoljili zgolj s pobijanjem talcev, udariti je bilo potrebno tudi po njihovih svojcih in sorodnikih. Glavno pobudo za aretacije svojcev ustreljenih talcev je podal okrožni vodja Štajerske domovinske zveze in deležni svetnik celjskega političnega okrožja Anton Dorfmeister, ki je na to idejo prišel že avgusta 1941, na štabnih razgovorih 23. februarja 1942 pa je zastopnik varnostne policije že izjavil, da bodo svojci ustreljenih izseljeni, njihovo premoženje pa bodo zaplenili. Povelje za deportacije družin ustreljenih je sicer izdal državni vodja SS Himmler 24. januarja 1942, sredi februarja istega leta pa se je pričelo prvo popisovanje talčevih družin: zbiranje podatkov o ženi, otrocih, starših, bratih in sestrah ter njihovem premoženju.⁸²⁶ Na Spodnjem Štajerskem so se z deportacijami partizanskih družin, simpatizerjev OF in družin ustreljenih talcev ukvarjale štiri organizacije: gestapo, Štajerska domovinska zveza in njenemu aparatu podrejene enote, urad državnega komisarja za utrjevanje nemštva in orožništvo. Akcija izseljevanja partizanskih družin in družin ustreljenih talcev se je pričela 3. avgusta 1942, aretacije so se izvrševale v zgodnjih jutranjih urah.⁸²⁷ Aretirane svojce ustreljenih talcev in partizanov so odpeljali naravnost v omenjeno deško okoliško šolo v Celje, ki je služila kot osrednja baza vse aretirance, zato so jo spremenili v t. i. »Auffangslager« oz. zajemalno taborišče za vse družine iz Spodnje Štajerske. Nekatere pa so pozaprlji v prostore Starega piskra in v mestno osnovno šolo (današnjo II. osnovno šolo). Na dvorišču deške šole je nato stekel postopek razmestitve oz. ločevanja staršev od otrok in moških od žensk. Od družin so v okoliški šoli najprej ločili vse moške osebe s starostjo nad 18 let in jih odpeljali v telovadnico mestne osnovne šole, kjer so jih dokončno popisali. Tiste, ki so obvladali nemščino, so nekatere izmed teh še vključili v obveščevalno službo, vse ostale v starosti med 18. in 55. letom so poslali v koncentracijska taborišča (najpogosteje v Auschwitz preko prehodnega taborišča Rajhenburg), kjer jih je večina tudi umrla. Starejše nad 55 let in bolne so zbrali v telovadnici deške šole. Ti so bili s posebnimi transporti prepeljani v taborišča na Bavarskem, otroke pa so najprej zbrali v hiralnici Kristinenhof-Freienberg oz. Domu onemoglih v Medlogu pri Celju, kjer so bili do jeseni 1942, zatem so jih odpeljali v znano zbirno taborišče za otroke Frohnleiten pri Gradcu, od koder so jih septembra 1942 transportirali v taborišče VoMi

⁸²⁶ Ževart in Terčak, *Poslovilna pisma*, str. 23–24.

⁸²⁷ Terčak, *Ukradeni otroci*, str. 36, 72, 74.

(Volksdeutsche Mittelstelle) na Bavarsko, denimo v taborišče VoMi Waissmain pri Bayreuthu na severu Bavarske, kjer je bila nastanjena tudi osrednja uprava za otroška taborišča slovenskih in drugih otrok. Tiste z zadovoljivimi rasnimi ocenami (I in II) so predali domovom organizacije Lebensborn, kjer so jih lahko nemške družine posvojile. Premoženje aretiranih svojcev talcev in partizanov je bilo zaplenjeno v korist državnega komisarja za utrjevanje nemštva. Ključi od zaklenjenih in zapečatenih stanovanj so se morali oddati občinskemu uradu oz. osebno okupacijskemu županu, ki je prevzel odgovornost za stanje zaplenjene lastnine.⁸²⁸

Slika 61: Dnevnik Marije Blaško iz Rogaške Slatine. Vir: zasebna zbirka družine Drimel.

O usodi steklarjev 7. julija 1942 pred poslopjem tovarne stekla pri Svetem križu v Rogaški Slatini govori tudi ohranjeni dnevnik »Moje in mamino pregnanstvo in prekletstvo: od 7. julija 1942 do 30. julija 1945« (glej zgoraj) Marije (Minke) Drimel (roj. Blaško), ki je bila od poletja 1936 zaposlena v steklarski brusilnici. Marija je bila hčerka že omenjenega steklarja Roberta Blaška, ki je bil tistega dne skupaj s svojo hčerjo aretiran in odpeljan v Celje, kjer je bil takrat komajda 39-letni Robert tudi ustreljen. Marijin tajni dnevnik predstavlja zapiske o grozovitem dogajanju v obdobju od začetka julija 1942 do 30. julija 1945. Večino strani je popisala v veliki tajnosti za žicami največjega koncentracijskega taborišča Auschwitz. Prvi zapisek je bil vpisan 7. julija 1942: »Odpeljani v zapor. Usoden dan poln gorja, velike spremembe v življenju.« Vpisi v dnevnik so si nato sledili v naslednjem časovnem redu: 13. julij: »Zaslišanje, mučenje živcev«.

⁸²⁸ Ževart in Terčak, *Poslovilna pisma*, str. 24–25; Terčak, *Ukradeni otroci*, str. 68, 71, 74–75, 92, 101, 105.

16. julij: »Grozne sanje o Hinkotu, njegov usodni dan«. 21. julij: »Iz Celja na Oinhenstein«. 22. julij: »Atek padel, žrtvoval svoje življenje, star komaj 39 let.« (navedena datuma označujeta dan aretacije in dan streljanja steklarjev v celjskih sodnih zaporih, op. a.). Dan pred očetovo ustrelitvijo v celjskem Starem piskru so nacisti Marijo deportirali iz Celja za Auschwitz preko številnih prehodnih taboriščnih ustanov kot denimo zbirnega taborišča na gradu Borl pri Ptuj. Mamo so pustili na miru do 8. avgusta 1942, ko so jo prav tako aretirali in po tednu dni preko celjske meščanske šole internirali v Auschwitz. Ob Marijinem prihodu v največje in najbolj zloglasno nemško koncentracijsko taborišče v bližini Krakova na jugu današnje Poljske, tj. 31. avgusta 1942, ji je taboriščno osebje vtetoviralo zaporniško številko 18679. Ker je v taborišču bivala skupaj s svojo mamo ji je bilo preživljanje Auschwitza vsaj nekoliko znosnejše, kljub dejstvu, da je zbolela za tifusom ter dobila drisko in garje. V hrano so jim namesto soli dajali soliter, uživale pa so tudi brom, da se taboriščnicam ni bilo več potrebno ukvarjati z menstruacijskimi izlivi. Zločinsko ujetništvo v večih koncentracijskih in delovnih taboriščih (Auschwitz in lažje taborišče Ilsenburg) sta preživelii obe, za pot domov v živinskih vagonih in agoniji porušene Evrope sta potrebovali 21 dni.⁸²⁹

Slika 62: Fotografija interniranke Marije Drimel s taboriščno številko v Auschwitzu 18.679. Vir: zasebna zbirka družine Drimel.

Frančiška Šinko (roj. Pok) iz Rogaške Slatine je bila takrat 4 leta star otrok, ko je bila njena družina v nizu nekaj dni obsojena na strašno usodo. 5. avgusta ob dveh zjutraj je bila skupaj s svojim bratom dvojčkom stlačena na nemški avtobus in odpeljana v celjsko zbirno taborišče. Na deški okoliški šoli (danes I. osnovna šola) so jo skupaj z bratom Rudijem podvrgli telesnemu pregledu, gestapo pa jo je v evidenco vpisal 7. avgusta. Zatem sta bila oba premeščena v otroško

⁸²⁹ Zasebna zbirka družine Drimel.

zbirno taborišče Frohnleiten severno od Gradca, po manj kot mesecu dni pa sta bila napotena za otroško taborišče Himmelberg, kjer sta se morala v času taboriščnega ujetništva podrežati strogi politiki nacistične prevzgoje.⁸³⁰ Njuna mama Ana Pok (roj. Jugovar, 9. junija 1909 v Zagorju ob Savi), prav tako žrtev vojnega nasilja, se je kot delavka v steklarni povezala z narodnoosvobodilnim gibanjem, zaradi česar so jo Nemci 6. avgusta 1942 aretirali in jo pod številko 709 zaprli v zbirno taborišče sorodnikov talcev in partizanov v Celju. Štiri dni zatem je bila internirana v nemško koncentracijsko taborišče Auschwitz, kjer je pridobila taboriščno številko 16.351 in 21. oktobra 1942 tudi umrla.⁸³¹

Lfd. Nr.	Name	Vorname	Geburtsjahr
677	Papesch	Antonia	1923
678	Petschar	Mathilde	1906
679	Petschar	Kristine	1920
680	Petschar	Anna	1889
681	Pintar	Juliane	1889
682	Pintar	Juliane	1910
683	Pirnat	Martin	1880
684	Pirnat	Franziska	1884
685	Pirnat	Adolf	1916
686	Pirsch	Justina	1908
687	Planinz	Franz	1886
688	Planinz	Josefine	1884
689	Planinz	Anton	1919
690	Planinz	Josefine	1922
691	Planinz	Johanna	1920
692	Plauschek	Juliane	1875
693	Plauschek	Martha	1908
694	Plauschek	Sophie	1932
695	Plauschek	Emilie	1937
696	Plauschek	Helene	1940
697	Planowschek	Franziska	1914
698	Planowschek	Josef	1938
699	Piretschnik	Paula	1910
700	Piretschnik	Johann	1941
701	Plewnik	Franziska	1877
702	Plok	Theresia	1890
703	Plok	Aloisia	1923
704	Plok	Franz	1925
705	Perschon	Maria	1912
706	Pock	Berta	1906
707	Pock	Josefa	1886
708	Pock	Josef	1913
709	Pock	Anna	1909
710	Pock	Rudolf	1938
711	Pock	Franziska	1938

Slika 63: Levo: Fotografija matere Ane Pok, hčerke Frančiške in sina Rudolfa iz predvojne dobe. **Slika 64:** Desno: delni seznam tistih oseb, ki so bile leta 1942 aretirane in poslone izključno v taborišče deške okoliške šole v Celje. Številke 706-711 predstavljajo nepopolni spisek članov družine Pok (ponemčeno v Pock). Ana (roj. 1909) in Frančiška (roj. 1893) sta leta 1942 v Auschwitzu umrli, Hedvika (roj. 1878) so ubili v taborišču Baumgarten, Rudolf (roj. 1917) pa je padel kot talec pod nacističnim strelskim vodom v Celju. Vir: zasebna zbirka družine Pok.

Po pregledu razpoložljivih seznamov je bilo v letih 1942-1945 (najintenzivneje in najštevilčnejše ravno v letu 1942) zaradi podpiranja, organiziranja in aktivizma v OF ter udeležbe v narodnoosvobodilnem gibanju oz. zbiranja materialne podpore aretiranih vsaj 18

⁸³⁰ Frančiška Šinko, telefonski pogovor (izpraševal Daniel Siter).

⁸³¹ Zasebna zbirka Frančiške Šinko, izdano potrdilo Muzeja narodne osvoboditve Maribor za Anico Pok o dodeljenem statusu žrtve vojnega nasilja, št. dok. 924/2000, 16. 6. 2000. Originalno pismo hrani njena hčerka Frančiška Šinko (roj. Pok), ki dovoljuje uporabo in objavo tovrstnih podatkov.

steklarskih talcev, ki so jih nato med junijem in oktobrom 1942 v Celju in Mariboru zagotovo tudi postrelili. Steklarko Marijo Hrovat so sicer zaprli v Pisker, umrla pa je v Auschwitzu. Dva posameznika iz območja Rogaške Slatine, ki po poklicu sicer nista bila steklarja, so v celjskem Piskru vseeno ustrelili kot talce. Toda ti poboji nacističnih apetitov po maščevanju niso zadovoljili. Sledile so še zločinske represalije nad najbližjimi družinski člani postreljenih talcev in partizanskih družin. V okviru tega so aretirali še 29 svojcev postreljenih steklarskih talcev in 5 svojcev, ki niso pripadali steklarski tradiciji. Od omenjenih 34 svojcev so jih vsaj 32 začasno pozaprli v zbirnem taborišču deške okoliške šole ali Starem piskru v Celju, od koder so otroke po določenem času pregnali dalje v različna otroška taborišča (najpogosteje Frohnleiten, Himmelberg in Saldenburg), kjer so bili sčasoma predani prevzgojni organizaciji Lebensborn, odrasli in starejši pa so bili iz Celja deportirani v nemška koncentracijska taborišča (najpogosteje Dachau, Auschwitz, Baumgarten, Šterntal, grad Borl, Buchenwald in Mauthausen). Za šest posameznikov (preživeli preostanek družine Pance in Milica Čoh ter Branko Peklar) je znano, da so bili internirani v celjsko okoliško šolo oz. Stari pisker, vendar so bili nato iz Celja izpuščeni. Preostale svojce, natančneje 13 družinskih članov so deportirali v koncentracijska taborišča, kjer jih je 11 tudi umrlo. Do konca vojne je bilo zaradi aktivnega ali pasivnega podpiranja partizanskega gibanja v sodne zapore v Celje (najpogosteje) in Maribor (le redko) privedenih še vsaj 17 oseb iz občine Rogaška Slatina, od tega so bile skorajda vse poslane v nemška koncentracijska taborišča (Dachau, Auschwitz, Mauthausen in Strnišče pri Ptuj), kjer jih je zaradi posledic internacije umrlo najmanj deset samo v okviru tega vala. Če bi morali podati skupno število prebivalcev Rogaške Slatine, ki so bili v letih 1942-1945 deportirani v nemška koncentracijska taborišča in tam tudi za vselej izginili v krematorijskih sežigalnicah, potem bi se ta ocena gibala pri številki 22 ali več. Precej žrtev iz zdraviliške občine je bilo ob koncu vojne, 12. februarja 1945, hladnokrvno obešenih tudi na Frankolovem.⁸³²

⁸³² Ževart in Terčak, *Poslovilna pisma*, str. 174–303; Liška, »Padli in žrtve«, str. 419–425; Terčak, *Ukradeni otroci*, str. 180–208.

13 UTRJEVANJE DRŽAVNE MEJE NA REKI SOTLI

Po padcu Kraljevine Jugoslavije so si razkosano slovensko etnično ozemlje razdelili štirje okupatorji (Nemčija, Italija, Madžarska in NDH) ter nato na prisvojenem območju vzpostavili svoje upravne pokrajinske enote.⁸³³ Zasedbena območja različnih okupatorjev so razmejevale varovane okupacijske oz. državne meje.⁸³⁴ V turbulentnih mesecih po aprilski zasedbi se je na območju okupirane Slovenije oblikovalo pet različnih mejnih območij in razmejitvenih meja v skupni dolžini 560 kilometrov.⁸³⁵ Ena izmed teh je bila nemško-hrvaška državna meja, katere del je med drugim potekal po 89 km dolgi reki Sotli, ki teče tudi v južnem in vzhodnem zaledju zdravilišča Rogaška Slatina. Sotla je bila v številnih pogledih posebna meja. Ne le, da so se na tej rečici končale južne meje Hitlerjevega »tisočletnega« rajha in je zatorej postala najjužnejša in zaščitna meja tretjega rajha, ampak je obenem predstavljala tudi najvzhodnejšo mejo

političnega okrožja Celje kot tudi spodnještajerske zasedbene cone. To je tudi razlog, da ji je nacistična oblast namenila posebno pozornost in jo v letih 1942-43 spremenila v masivno fizično pregrado.⁸³⁶

Slika 65: Nemško-hrvaški maloobmejni prehod v Harinih Zlakah pri Podčetrtku. Med stražarnicama (nemški graničar v ospredju, hrvaški v ozadju) teče razmejitvena reka Sotla. Odsotnost žične ovire kaže na to, da je fotografija nastala do poldruega leta okupacije, ko Sotle še niso zgradili. Prvo straženje sotelske meje je v vlogi obmejnih enot že 18. aprila 1941 prevzelo lokalno nemško orožništvo, ki pa je bilo že v maju nadomeščeno z graničarji. Vir: fototeka MNZS; ARS, AS 1602, šk. 2, p. e. 63, »Gesamtbericht«, 22. 6. 1941, str. 4.

⁸³³ Mikša, Peter, Daniel Siter, Božo Repe, Maja Vehar, Matija Zorn, Božidar Flajšman, Bojan Balkovec, Kornelija Ajlec in Manca Volk Bahun. *Rogaška Slatina kot obmejno mesto nemškega rajha 1941– 1945*, panoja 2 in 5. Dalje: Mikša, Siter, Repe et al., *Rogaška Slatina kot obmejno mesto*. Razstava, otvorjena 19. aprila 2018 v knjižnici Rogaška Slatina, je nastala v okviru triletnega temeljnega projekta (vodja red. prof. dr. Božo Repe) »Napravite mi to deželo nemško ... italijansko ... madžarsko ... hrvaško! Vloga okupacijskih meja v raznarodovalni politiki in življenju slovenskega prebivalstva«, ki se izvaja na Oddelku za zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani.

⁸³⁴ Siter, »Reka Sotla kot okupacijska meja ...«, str. 142.

⁸³⁵ Mikša, Siter, Repe et al., *Rogaška Slatina kot obmejno mesto*, pano 3.

⁸³⁶ Siter, »Reka Sotla kot okupacijska meja ...«, str. 142–143.

13.1 Spreminjanje Sotle v ožičeno in zaminirano pregrado

Nemci in Italijani so pričeli z žičnimi ovirami in minami ograjevati svoje državne meje v letih 1942–1943.⁸³⁷ Obsežna utrjevalna dela na južnih mejah nemškega rajha so na podlagi Hitlerjevega povelja izvajali in nadzirali posebni štabi, ki so v letih 1942–1945 delovali pod pokroviteljstvom krovne organizacije za utrjevanje nemških meja na jugu, tj. »Festungsdienststelle Südost« z glavnim sedežem v Trziču v gorenjski okupacijski coni.⁸³⁸ Poveljniški štab za gradnjo zaščitnih ovir na nemško-hrvaški državni meji se je zaradi ključne centralne lege nahajal v Rogaški Slatini, kjer ga je iz gostišča Pošta upravljal in vodil major Kögel.⁸³⁹ Kakor vse ostale okupatorjeve meje v slovenskem prostoru je nemška uprava po dokončni odpravi mejnih nesoglasij in izpeljavi potrebnih korektur zagradila in zavarovala tudi svojo državno mejo na reki Sotli, njen potek pa najprej natančno označila na uradnih zemljevidih in terenu, kar je bilo storjeno na podlagi označevalnega dela, ki se je začelo že ob koncu leta 1941.⁸⁴⁰ Mešana nemško-hrvaška osrednja razmejitvena komisija s sedežem v Rogaški Slatini,⁸⁴¹ ki je v prvih dneh maja 1941 odločala tudi o začasni priključitvi hrvaške občine Hum na Sotli k ozemlju nemškega rajha in Uiberreitherjevi civilni upravi za Spodnjo Štajersko, je med 4. in 9. junijem 1942 na sestanku komisije v zdravilišču celotno hrvaško-nemško mejo razdelila na dva delovna odseka. Nadzor nad označevanjem odseka A (83 km) je prevzela hrvaška delegacija, medtem ko je vodenje odseka B pripadlo nemškemu delu razmejitvene komisije. Na prvem odseku je bilo postavljenih 595 mejnih kamnov, na nemškem

⁸³⁷ Ferenc, *Razkosanje in aneksionizem*, str. 183.

⁸³⁸ ARS, AS 1602, šk. 285, f. 297, »Nutz- und Brennholzbezug beim Grenzhindernisbau«, 5. 4. 1943.

⁸³⁹ ARS, AS 1602, šk. 285, f. 297, »Einquartierung der Befehlstelle Festigung Stab Südost«, 7. 4. 1943. Majorjev sedež se je zaradi prostorske stiske v zdravilišču pogostoma selil, dokler niso aprila 1943 prostori v Hotelu Pošta obveljali za njegovo dokončno nastanitev.

⁸⁴⁰ Siter, »Reka Sotla kot okupacijska meja ...«, str. 151.

⁸⁴¹ Mešana nemško-hrvaška centralna razmejitvena komisija, ki naj bi uredila manjša mejna nesoglasja, odločila o izpeljavi zadnjih popravkov ter zaključila in izvršila razmejitveno delo, se je proti meji na Sotli napotila dan po sklenitvi meddržavnega razmejitvenega sporazuma med NDH in nemškim rajhom. Pogodba o vzpostavitvi meje na reki Sotli je bila podpisana 13. maja 1941 v vladni palači v Zagrebu, kjer so določili, da bo mejna ločnica med obema državama v glavnem potekala po mejah nekdanjih avstro-ogrskih dežel Kranjske in Štajerske na eni strani ter upravni mejni črti nekdanje troedine Kraljevine Hrvaške, Slavonije in Dalmacije na drugi. Sotelska meja (Sotla je bila že stoletja narodna meja med Slovenci in Hrvati oz. predhodnimi državami) se je v glavnem skladala z narodnostno in staro upravno mejo preteklih državnopolitičnih tvorb na tem območju. Izmed vseh okupacijskih meja je veljala za edino, ki je potekala po nekdanji približni etnični razdelitvi ozemlja in je edina, ki se je ohranila vse do danes. Komisija je delovala pod predsedstvom nemškega diplomata in berlinskega uradnika zunanjega ministrstva (svetnika poslaništva) Kurta von Kamphoevenerja in je bila sestavljena iz nemške in hrvaške delegacije (pod vodstvom podpolkovnika Zvonimirja Stimakovića, kasneje zamenjan z generalom Avgustom Marićem). Nemško delegacijsko osebje je imelo v pogajanjih z ostalimi delegacijami glavno besedo, praviloma pa je bila njena zasedba tudi najštevilčnejša. V okupirani Rogaški Slatini je komisija delovala v prostorih hotela Štajerski dvor (Steierhof, danes Hotel Slovenija) od konca maja 1941 do sredine 1942, ko se je morala nemška delegacija zaradi prostorske stiske v Štajerskem dvoru preseliti v zdraviliški hotel Zagreb. Hrvaško komisijsko osebje pa je ob siceršnjem hudem protestiranju nemške delegacije že ob koncu oktobra 1941 zapustilo zdravilišče in se preselilo v Zagreb in Klanjec. Siter, »Reka Sotla kot okupacijska meja ...«, str. 142–144; HR-HDA-227, šk. 6, »Odsjek za granicu: opći spisi, 1941–1943«, 30. 10. 1941; »Verbalnote«, 31. 10. 1941.

odseku pa 1.524 mejnikov. Do decembra 1942, ko se je označevalno delo na hrvaško-nemški meji tudi uradno zaključilo, je bilo vsega skupaj postavljenih 2.119 mejnikov.⁸⁴²

Jeseni 1942 so se pričele prve večje priprave na gradnjo zaščitnih ovir ob reki Sotli. Najprej so bili izbrani gradbeni izvajalci, ki so na podlagi oblikovanih seznamov potrebnega materiala za postavljanje ovir pripravili tudi stroškovne izračune. V začetku oktobra 1942 sta bili gradbeni podjetji Illner (imenovano po lastniku Adolfu Illnerju)⁸⁴³ in Weiss & O. Christen določeni za postavljanje obmejnih preprek v prostoru Maceljskega hribovja in Rogatca ter vzdolž reke Sotle.⁸⁴⁴ Podjetje Weiss & O. Christen je med drugim sredi oktobra 1942 prevzelo tudi nalogo ožičenja meje od mejnega kamna št. 5 (približno 1,2 km južno od Svetega Križa pri Rogaški Slatini) do mejnega odseka vzhodno od Rogatca.⁸⁴⁵ Postavljanje žičnih ovir ob nemško-hrvaški sotelski meji je že 12. oktobra 1942 ukazal Rösenerjev oddelek Višje vodje SS in policije 18. vojnega okrožja (»Der Höhere SS und Polizeiführer im Wehrkreis XVIII«) z glavnim poveljniškim štabom za zasedeni slovenski teritorij na Bledu. Po ukazu Višje vodje SS in policije je RAD poleg nekaterih ostalih del prevzel tudi ožičenje gradbenega odseka severno od obrežja reke Save (8 km jugovzhodno od Brežic) do zavoja železniške trase 1,2 km jugovzhodno od Svetega Križa pri Rogaški Slatini, kjer je bilo nadaljnjo ožičenje okupacijske meje (do vznožja Maceljskega pogorja) dodeljeno že omenjeni družbi Weiss & O. Christen. Na Maclju je nemški okupator ožičil zgolj na novo urejeno pot, ki je vodila do vrha grebena. Ožičenje odseka nemško-hrvaške meje do reke Drave je bilo predvideno v poznejšem obdobju. V ukaznem pozivu Rösenerjevega oddelka je še pisalo, da se ceste in majhne poti, ki bodo podvržene stalnemu nadzoru obmejnih graničarskih patrulj ne smejo zapreti.⁸⁴⁶ Gradbena dela ob okupacijski meji med Rogatcem in Brežicami so se pričela ob koncu oktobra 1942, odsek med Rogatcem in Maceljskim pogorjem pa je bil v gradnji že od 7. oktobra 1942 naprej.⁸⁴⁷ Po zaključeni gradnji varovalnih preprek na mejnem odseku med Rogatcem in vznožjem Maclja se naj bi podjetje Illner lotilo tudi izsekavanja drevja, čiščenja in ožičenja obmejnega terena med krajema Polje pri Bistrici in Podčetrtek.⁸⁴⁸

⁸⁴² Siter, »Reka Sotla kot okupacijska meja ...«, str. 145, 151. O natančnejših vzrokih, posledicah in širšemu pomenu začasne priključitve občine Hum na Sotli pod ozemlje in upravo nemškega rajha glej str. 145-148, poglavji »Občina Hum na Sotli v luči nemško-hrvaških mejnih pogajanj« in »Vzroki in širši pomen priključitve«.

⁸⁴³ Gradbena družba Illner je med vojno izkoriščala tudi ujeto delovno silo iz nemških delovnih taborišč.

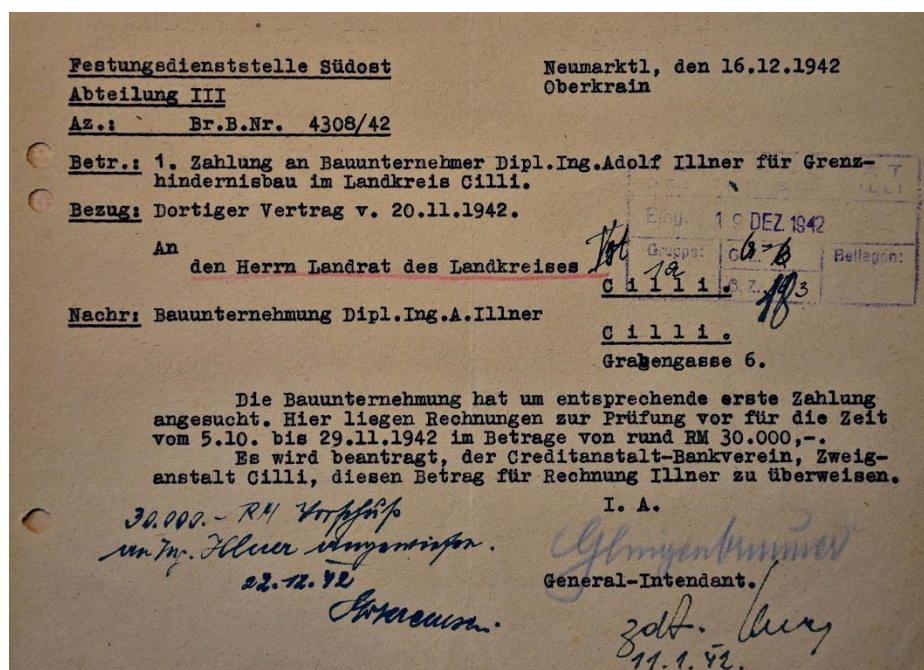
⁸⁴⁴ Siter, »Reka Sotla kot okupacijska meja ...«, str. 151; ARS, AS 1602, šk. 285, f. 297, »Einsatzgesellschaft des Bauhandwerkes in der Ostmark«, 23. 11. 1942.

⁸⁴⁵ ARS, AS 1602, šk. 285, f. 297, »Grenzhindernisbau an der kroatischen Grenze«, 20. 10. 1942; »Verdrahtung der kroatischen Grenze«, 12. 10. 1942, str. 2.

⁸⁴⁶ ARS, AS 1602, šk. 285, f. 297, »Verdrahtung der kroatischen Grenze«, 12. 10. 1942, str. 1-2.

⁸⁴⁷ ARS, AS 1602, šk. 285, f. 297, »Grenzsicherung an der deutsch-kroatischen Grenze«, 20. 10. 1942; »Bauarbeiten im Raume Rohitsch, Sattelbach und Matzelgebirge«, 6. 10. 1942.

⁸⁴⁸ ARS, AS 1602, šk. 285, f. 297, »Grenzsicherungszone, Hindernisbau und Bauten von Wachtürmen«, 5. 3. 1943.

Slika 66: Zahtevak za plačilo storitev pri postavljanju zaščitnih ovir vzdolž mejne Sotle. Prvi izdani račun gradbenega izvajalca Illner za obdobje med 5. 10 in 29. 11. 1942 je znašal približno 30.000 RM (reichsmark). Vir: ARS, AS 1602, šk. 285, f. 297, »Zahlung an Bauunternehmer Dipl. Ing. Adolf Illner,« 16. 12. 1942.

Do jeseni 1943 je nemški okupator Sotlo spremenil v fizično pregrado, ki jo je v bližini hiš in ulic zavaroval s približno dvema metroma visoko žično mrežo oz. pleteno mrežno ograjo (nanjo pa namestil še več linij ostre rezilne žice, na območju lokalnih mejnih prehodov pa je na sam vrh dodatno namestil še v spiralo zavito bodečo žico) ali dvema metroma visoko bodečo rezilno žico (kjer žična mreža ni zadostovala) in vmesnimi obmejnimi postojankami (graničarskimi stražarnicami), čemur je kasneje sledilo še polaganje smrtonosnih min. Že ob postavljanju prvih ovir je nacistična oblast zaradi zavedanja, da bo območje kmalu minirano, na vsakih 500 m postavila opozorilne table v velikosti od 20 do 30 cm z grozečim napisom »*Achtung Lebensgefahr!*« (Pozor, življenjska nevarnost).⁸⁴⁹ Širina žične linije, pod katero je bilo minirano polje, je po pričevanjih znašala približno dva do štiri metre,⁸⁵⁰ na nekaterih manj preglednih točkah pa so minska polja merila v širino tudi do pet metrov. Mejo so stražili graničarji,⁸⁵¹ policisti, vermani in orožniki.⁸⁵² Na mejnih prehodih so bila za prehajanje meje sestavni del žične ograje tudi velika železna ali lesena vrata (zbita skupaj iz podolgovatih lesenih desk), ponekod pa zgolj lesena dvizna rampa. Na točkah legalnega prehajanja meje je okupator poleg

⁸⁴⁹ ARS, AS 1602, šk. 285, f. 297, Verdrahtung der kroatischen Grenze, 12. 10. 1942, str. 1–2.

⁸⁵⁰ Mikša, Siter, Repe et al., *Rogaška Slatina kot obmejno mesto*, pano 11 (»Spomini na vojni čas in mejo«).

⁸⁵¹ Graničarji so bili preko svojih okrajnih in pokrajinskih obmejnih carinskih komisariatov (ustanovljen tudi v Rogaški Slatini) podrejeni nemškemu finančnemu ministrstvu v Berlinu. Spomladi 1941 je iz Celja vodil graničarske ustanove vodja obmejne carinske zaščite, esesovski major Robert Deimel. Ferenc, »Nemška okupacija«, str. 256–257.

⁸⁵² Teropšič, Tomaž. *Štajerska v plamenih: taktika, orožje in oprema štirih vojsk na Štajerskem v drugi svetovni vojni*. Brežice: Posavski muzej Brežice, 2012, str. 221. Dalje: Teropšič, *Štajerska v plamenih*.

glavne ograje položil še nekaj dodatnih vrst ostre rezilne žice, na sam vrh ograje namestil še v spiralo zavito bodečo žico, celotno območje pa prepredel z dodatnimi minskimi polji.⁸⁵³

Še preden so lahko zgradili obmejne prepreke in namestili bodečo žico je moral okupator na obeh straneh reke v širini približno 50 metrov (na nemško-italijanski meji celo do 100 metrov) najprej izsekati gozd, očistiti okolico in podreti morebitno infrastrukturo, s čimer so omogočili širši nadzor nad obema stranema meje. Posekano je bilo tudi drevje, grmičevje in drugo rastje (pašniki in jelša) ter zatrl ponovno rast.⁸⁵⁴ Na gradbenem odseku meje med Podčetrtkom in Svetim Križem pri Rogaški Slatini so bile za tovrstno sečnjo (in preoblikovanje v hlodovino) zadolžene ekipe Nemške delovne službe, ki so na omenjeni odsek prispele že oktobra 1942, delovale pa so pod pristojnostjo oddelka Višje vodje SS in policije.⁸⁵⁵ Enote RAD (skupini K 381 in K 321) so na tem območju ostale do 8. 11. 1942, nakar so bile premeščene drugam, 295 mož iz Tehnične službe v sili (priključena delovni službi), katerim se naj bi pridružilo še približno 100 vermanov iz gorenjske okupacijske cone, pa naj bi zaščitne ovire gradili do 20. novembra 1942, ko se jim je na podlagi sklenjene pogodbe končal delovni rok.⁸⁵⁶ Po temeljitnem očiščenju obmejne okolice in uničenju objektov, ki so bili v napoto, je sledilo dovažanje ošiljenih smrekovih in gabrovih stebrov, za kar so morali prisilno privedeni domačini uničiti ogromne količine okoliških gozdov. Stebre so zabili enakomerno na vsakih nekaj metrov ob rečno strugo, nanje pa je nemška vojska namestila pocinkano bodečo žico, ki je bila na pomembnejših strateških legah in točkah, kjer je bila večja verjetnost ilegalnega prehajanja ter tihotapljenja blaga, še nekoliko višja kot drugje (podobno je veljalo tudi za širino obrambne linije vzdolž Sotle).⁸⁵⁷ 5. marca 1943 so bili izdani še sklepi o nujni izgradnji stražnih stolpov vzdolž nemško-hrvaške državne meje, ki pa glede na poziv šefa nemške civilne uprave o čim hitrejšem dokončanju gradnje varovalnih preprek in stražnih stolpov do začetka avgusta 1943 še vedno niso bili postavljeni.⁸⁵⁸

⁸⁵³ Siter, »Reka Sotla kot okupacijska meja ...«, str. 152.

⁸⁵⁴ ARS, AS 1602, šk. 285, f. 297, »Grenzsicherung an der deutsch-italienischen Grenze«, 31. 5. 1942; »Verdrahtung der kroatischen Grenze«, 12. 10. 1942, str. 1

⁸⁵⁵ ARS, AS 1602, šk. 285, f. 297, »Grenzsicherung«, 16. 7. 1943.

⁸⁵⁶ ARS, AS 1602, šk. 285, f. 297, »Grenzhindernisbau an der kroat. Grenze. Vorsorge für den Fall selbständigen Einsatzes einer Gruppe Teno«, 30. 10. 1942, str. 1.

⁸⁵⁷ Vjekoslav Petek, avdiopričevanje (izpraševal Daniel Siter).

⁸⁵⁸ ARS, AS 1602, šk. 285, f. 297, »Grenzsicherungszone, Hindernisbau und Bauten von Wachtürmen, 5. 3. 1943; Grenzhindernisbau und Wachturmbau«, 2. 8. 1943.

Slika 67: Primer nemškega stražnega stolpa na nemško-italijanski državni meji. Vir: fototeka MNZS.

Iz ohranjenega nemškega poročila s priloženo skico (spodaj) je razvidno, da je bila glavna žična ograja pri mejnem prehodu Klemenov most v obmejnem sektorju Rajnkovec pri Rogaški Slatini do julija 1943 položena natanko 4 metre proč od mostišča nad rečno strugo, zatem pa jo je lokalna nemška oblast zaradi urejanja prometne poti in dostopa do vodnega vira pomaknila še za dodatnih 8 do 12 metrov proč od reke Sotle.⁸⁵⁹

Slika 68: Levo: nemška skica urejanja dostopa do Sotlinega vodnega vira na mejnem prehodu Klemenov most v Rajnkovcu pri Rogaški Slatini. Vir: ARS, AS 1602, šk. 285, f. 297, »Skizze«. Desno: današnja ožičena podoba istega prehoda. Vir: foto Daniel Siter, 7. 4. 2018.

⁸⁵⁹ ARS, AS 1602, šk. 285, f. 297, »Vorverlegung der Grenzabspernung und Sattelbachstauung an der deutsch-kroatischen Grenze, Grenzstein 6 D«, 29. 6. 1943.

13.2 Negativne posledice za prebivalstvo, pojav tihotapstva in smrtne žrtve na meji

Utrjena, ožičena in minirana meja je iznenada močno zarezala v vsakdan obmejnih prebivalcev. Zaradi miniranosti in fizičnih ovir je bil ljudem dostop do lastnih njivskih, poljskih in gozdnih površin ponekod močno otežkočen ali celo povsem onemogočen.⁸⁶⁰ Zaradi onemogočenega dostopa do vodnega vira so obmejne ovire preprečile namakanje kmetijskih površin, zaradi česar se je v času poletnih suš zmanjšala rodovitnost zemlje. Posledično je prihajalo do hudih lakot, kar je bilo vzajemno pogojeno tudi z umiranjem živine, ki je zaradi pomanjkanja vode trpela za hudo žejo.⁸⁶¹ V miniranem obmejnem okolišu se je pogostoma tudi dogajalo, da je živina ponesreči stopila na mino in sprožila njeno detonacijo ter posegala preko bodeče žice nezavedajoč se nevarnosti. V vsakem primeru je bil izid smrten.⁸⁶² Vinogradi so propadali, ker vinorodnih območij niso mogli zadostno škropiti z galico. Delovanje hišnih gospodinjstev je postalo skrajno oteženo, saj si domačini v Sotli niso smeli prati niti svojega umazanega perila, kaj šele, da bi se v reki kopali ali ribarili.⁸⁶³ Prehajanje meje je za vse zaposlene na drugi strani Sotle postalo oteženo, neprijetno in podvrženo stalnim kontrolam sumničavih graničarjev. Prisostvovanje na pogrebih in mašnih slovesnostih ter obiski cerkva, sorodnikov in prijateljev na drugi strani meje seveda niso bili dovolj dobri razlogi za izdajo dovoljenja za prehod. Stiki med ljudmi so bili tako povsem pretrgani in obnovljeni šele z odstranitvijo zaščitnih ovir po koncu vojne.⁸⁶⁴

Da je ograjena meja na Sotli zarezala v življenje obmejnih ljudi ter jim prekinila človeške, gospodarske in kulturne vezi, priča tudi pojav tihotapljenja, ki je bilo za domačine mnogokrat edina oblika preživetja. Posledice vojne in okupatorjevega silnega izkoriščanja podjarmljenih dežel so se namreč kazale tudi v hudem pomanjkanju osnovnih potrebščin za preživetje. Prebivalci, zlasti tisti, ki so živeli blizu meje, so v silnem pomanjkanju čez Sotlo tihotapili blago in tako vsakodnevno prečkali mejo na nelegalen način.⁸⁶⁵ S hrvaške strani so čez reko spravljali zlasti dalmatinski in redek hercegovski tobak (»škija«) ter meso, v zameno pa so slovenski sosedi ponavadi dajali sol, moko, sladkor, galico in redkeje kavo. Sol so ponavadi porivali kar pod bodečo žico, tobak pa so metali čez ograjo v posebnih zavojčkih. Čez mejo so si izmenjevali tudi kruh, maslo, mleko in jajca ter pomembno pošto. Zlasti potem, ko je velike nemške vojaške zmage nadomestila grenkoba usodnih porazov, so hrvaški in starejši avstrijski graničarji

⁸⁶⁰ Mikša, Siter, Repe et al., *Rogaška Slatina kot obmejno mesto*, pano 9 (»Življenje ob meji, Smrtne žrtve na meji«).

⁸⁶¹ ARS, AS 1602, šk. 285, f. 297, »Wasserentnahme aus dem Sattelbach«, 27. 4. 1943.

⁸⁶² Mikša, Siter, Repe et al., *Rogaška Slatina kot obmejno mesto*, pano 9.

⁸⁶³ ARS, AS 1602, šk. 285, f. 297, »Wasserentnahme aus dem Sattelbach«, 3. 5. 1943.

⁸⁶⁴ Siter, »Reka Sotla kot okupacijska meja ...«, str. 152.

⁸⁶⁵ Prav tam, str. 157-158.

postajali vedno bolj podkupljivi. Skozi prste so pogledali že ob majhni steklenici žganja ali nekaj tobaka.⁸⁶⁶ Pri izvajanju tihotapskih akcij je pogostoma prihajalo do ponesrečenih prehodov, pri čemer je marsikdo stopil na nemško mino. Mnogi pogumni pohodi čez minirana polja so se tako končali nadvse tragično. Nemci so namreč razvrstitev minskih polj nenehno spreminjali. Številni so za svoje skrajno nevarno početje plačali z življenjem, kajti nihče ni mogel preživeti eksplozijske sile nastavljene mine. Zbrana pričevanja ljudi, ki so med okupacijo živeli na obeh straneh Sotle, slikajo krute in izjemno tragične podobe tistega časa.⁸⁶⁷ Mirko Halužan se še danes s solzami v očeh spominja grozovitega dogodka, ko je njegovemu bratrancu pri tihotapljenju blaga po nesreči aktivirana mina izruvala obe očesi, zaradi česar je oslepel in nekaj ur zatem umrl.⁸⁶⁸ Josip Majcenič je povedal, da je poznal nekega Podhraškega, ki je zaradi ponesrečenega ilegalnega prečkanja meje prav tako stopil na mino. Ta mu je odnesla nogo, kasneje pa je tudi umrl.⁸⁶⁹ Žrtve nastavljenih min, čeravno po lastni krivdi, so bili tudi nemški vojaki. Emil Kranjc ne bo nikoli pozabil kričanja nemškega vojaka, ki je bil po bliskoviti aprilski zasedbi Jugoslavije določen za polaganje minskega polja. Emil se je kot nekaj let star otrok s sovrstniki igral na travniku tik ob Sotli, nakar je naenkrat zaslišal panične vzklike: »*Herr Kommandant, ich kann nicht sehen (Gospod poveljnik, ničesar ne vidim)*«. Zaradi neprevidnosti pri polaganju min v neposredni bližini steklarne Straža je ob sproženju eksploziva izgubil vid.⁸⁷⁰ Pogosto se je dogajalo, da so po bodeči žici razcefrana oblačila preštevilnih nesrečnežev ostala grozovit pomnik na tragično okupacijsko obdobje vse do odstranitve meje ob koncu vojne. Med vojno si jih namreč nihče ni upal odstraniti.⁸⁷¹ Tudi Vjekoslav Petek je zaradi zaminirane Sotle izgubil mnogo prijateljev in pri tem dodal, da je bila moč minskih eksplozij tako silovita, da so kosi človeških organov obviseli kar po žicah in bližnjih drevesih.⁸⁷²

⁸⁶⁶ Mikša, Siter, Repe et al., *Rogaška Slatina kot obmejno mesto*, pano 11 (»Spomini na vojni čas in mejo«).

⁸⁶⁷ Siter, »Reka Sotla kot okupacijska meja ...«, str. 158.

⁸⁶⁸ Mirko Halužan, avdiopričevanje (izpraševal Daniel Siter).

⁸⁶⁹ Josip Majcenič, avdiopričevanje (izpraševal Daniel Siter).

⁸⁷⁰ Emil Krajnc, avdiopričevanje (izpraševal Daniel Siter). Emil Krajnc se je rodil 28. februarja 1937 v Rogatcu. Kot otrok je skupaj s starši bival zgolj 150 metrov proč od Sotle.

⁸⁷¹ Mikša, Siter, Repe et al., *Rogaška Slatina kot obmejno mesto*, pano 11 (»Spomini na vojni čas in mejo«).

⁸⁷² Vjekoslav Petek, avdiopričevanje (izpraševal Daniel Siter).

Slika 69: Levo: Redka in doslej edina znana fotografija tihotapljenja blaga čez mejo med NDH in Nemčijo. Posneto blizu Rogaške Slatine, verjetno na hrvaškem bregu Sotle. Med blago, ki se ga je največ tihotapilo, je spadal sladkor, tobak, galica, sol, meso, mast, moka, jajca in tudi živina ter razna pisma. Vir: zasebna zbirka Boža Kolarja.
Slika 70: Spodaj: Mejni kamen NDH-nemški rajh na vrhu Maceljskega pogorja, koder je v letih 1941–1945 tekla nemško-hrvaška državna meja, danes pa po isti mejni črti na vrhu grebena poteka tudi republiška meja med Slovenijo in Hrvaško. Vir: foto Daniel Siter, 14. 2. 2019.

Slika 71: Za obmejne prebivalce, ki so bili življenjsko odvisni od prostora na drugem bregu Sotle, je okupator zavaljo lažjega prehajanja meje v sodelovanju s hrvaškimi oblastmi sprejel sklep o izdajanju mejnih prepustnic (»Grenzkarte«). V osnutku dogovora razmejitvene komisije o ureditvi in upravljanju maloobmejnega prometa med Spodnjo Štajersko in Hrvaško z dne 23. junija 1941 so bila v osmih točkah podana tudi natančna pojasnila in pravila glede izdajanja prepustnic. Fotografija prikazuje primer dvojezične prepustnice Alojza Veleja iz Rogatca. Vir: ARS, AS 1602, šk. 149, p. e. 1007. »Niederschrift«, 23. 6. 1941, str. 1-2; šk. 177, p. e. 1308, »Grenzkarte«.

14 ODMEVI STALINGRAJSKE KATASTROFE IN SPREMINJANJE ZDRAVILIŠČA V VARNO PRIBEŽALIŠČE RANJENCEV TER OTROK

6. februarja 1943 so si lahko prebivalci Rogaške Slatine na prvi strani okupatorjevega časopisnega tednika Štajerski gospodar prebrali šokantno novico: »*Borba za Stalingrad je končana: Nemška 6. armada se je borila do poslednjega naboja*« in pa »*Nesmrtna slava stalingrajskih borcev – padli so, da bi živela Velika Nemčija*«. ⁸⁷³ Šok je bil verjetno še toliko večji, saj so prejšnje časopisne številke vztrajno zanikale možnost nemške predaje, lagale o splošni vojni situaciji na vzhodni fronti in obljubljale končno zmago v mestu, ki nosi Stalinovo ime. ⁸⁷⁴ Realnost je bila popolnoma drugačna. Sovjeti so zajeli 91.000 prezebljih, izmозganih in utrujenih vojakov, vključujoč 2.500 oficirjev in 22 generalov. Na svoje domove se jih je po mnogih letih vojnega ujetništva in prisilnega dela v sibirskih gulagih vrnilo samo 5.000. ⁸⁷⁵ V mestu na reki Volgi je bila pod poveljstvom generalfeldmaršala Friedricha von Paulusa uničena ena izmed najelitnejših in najizkušenejših nemških armad. Bitka za Stalingrad spada med najpomembnejše bitke druge svetovne vojne in velja za ključno bitko na vzhodni fronti, ki je razmerje moči prevesila na stran Sovjetov oz. protihitlerjevske koalicije. Vodstvo Tretjega rajha je za padle stalingrajske junake organiziralo dneve žalovanja in spominjanja, kar se je izvajalo v celotnem prostoru nacistične Nemčije in njenih okupiranih teritorijih. Stalingrajske komemoracije so bile med drugim aktualne tudi v nemških šolah na Spodnjem Štajerskem, kjer se je 1. februarja 1943 za junake Stalingrada v šoli v Rogatcu vršila spominska ura. Učenci so bili seznanjeni z žrtvovanjem nemških vojakov za svojo domovino, okupatorjevi učitelji pa so jim naročili, naj si vzamejo stalingrajske junake za trajni zgled. Podobna propaganda se je vršila tudi po vseh drugih nemških šolah. ⁸⁷⁶ Istega meseca, februarja 1943, je bila v hotelu Steiererhof (današnja Slovenija) nameščena tudi policijska bolnica (Polizei Kurhaus) pod upravištvom nadporočnika Karla Zöllnerja, Migličevega tesnega zaveznika, pomočnika in zagriženega nacističarja, ki so ga partizani ob koncu vojne ujeli in ustrelili. V policijsko bolnico so v glavnem prihajali visoko odlikovani oficirji nemške vojske, najpogosteje zaradi frontnih ran in poškodb. ⁸⁷⁷

⁸⁷³ »Borba za Stalingrad je končana: Nemška 6. armada se je borila do poslednjega naboja.« *Štajerski gospodar*, 6. februar 1943, str. 1.

⁸⁷⁴ Prav tam. Za lažno nemško propagando v zvezi z bojevanjem v okolici Stalingrada glej zgodnejše številke.

⁸⁷⁵ Bellamy, *Absolute War*, str. 550–553.

⁸⁷⁶ Šolska kronika osnovne šole Rogatec, »Šolsko leto 1942/43«.

⁸⁷⁷ Šolska kronika (1898–1958), str. 15.

Čedalje vidnejše nagibanje vojne tehtnice v prid protihitlerjevim silam je bilo razvidno tudi iz vedno intenzivnejšega in nezaustavljivega bombardiranja nemških gospodarskih središč, prometnic in samih mest, ki so zgorevala v tonah odvrženih zažigalnih bomb ter se sesedala v prah in ruševine. Okupator je pričel posledično s prikritimi velikopoteznimi evakuacijami nemških otrok iz območij, ki so bila zaradi ključne strateške lege, pomanjkanja primernih protibombnih zaklonišč, obratovanja vojaške industrije in drugih gospodarskih inštalacij pomembnih za potek vojne, izpostavljena nevarnosti uničujočih bombnih napadov. Otroke so pod spretno propagandno pretvezo pošiljanja mestne mladine na počitniške izlete pravzaprav selili v ruralna, manj nevarna okolja, kjer so zanje postavili otroške kampе, ki naj bi navzven izgledali kot razširjeni poletni počitniški tabori, dejansko pa naj bi preseljenim otrokom nudili zaščito pred zavezniškimi zračnimi napadi in namestitve za prihodnje vojno obdobje. Nemški izraz za tovrstno naseljevanje otrok na varnejših podeželskih območjih nemškega rajha je bil »*Kinderlandverschickung*« (»Verschickung der Kinder auf das Land«),⁸⁷⁸ namestitveni prostori pa so se imenovali lagerji ali tabori KLV (»*Kinderlandverschickungs-Lager*«). V prvotni zasnovi iz predvojnega obdobja so bili namenjeni mestni mladini iz pretežno delavskih družbenih slojev in njihovemu preživljanju poletnih počitnic na podeželju. Spočetka je imela glavno odgovornost za preseljevanje otrok pod okriljem programa KLV socialnoskrbna organizacija NSV, v vojnih letih pa se je varnostnemu programu premeščanja otrok poleg nekaterih ostalih zvez (denimo Nationalsocialistične zveze učiteljev) pridružila še organizacija Hitlerjeve mladine pod vodstvom vrhovne vodje Baldurja von Schiracha, ki je otrokom zagotavljala predvsem namestitve in hrano ter opravo, zaradi česar so otroci v KLV kampih pogostoma nosili oblačila in bili obuti v čevlje Hitlerjeve mladine. Celotna koordinacija programa pa je potekala pod krovnim nadzorom glavnega urada KLV (*Reichsdienststelle KLV*). Za premeščene otroke je bilo v KLV taborih organizirano tudi idealiziranje nacionalsocialistične ideologije, ob čedalje nujnejši potrebi zbiranja dodatnih sil za poslednjo obrambo Tretjega rajha pa so ponekod nekatere otroke ob izoliranosti od staršev skozi paravojaške in polvojaške vaje ideološko in telesno pripravljali celo za kasnejši vstop v nemške oborožene sile.⁸⁷⁹

⁸⁷⁸ V prevodu: pošiljanje oz. preseljevanje otrok iz ogroženih območij.

⁸⁷⁹ Torrie, Julia S. *For Their Own Good: Civilian Evacuations in Germany and France, 1939–1945*. New York in Oxford: Berghahn Books, 2010, str. 52-61. Dalje: Torrie, *For Their Own Good*; Kinderlandverschickung (KLV). <https://www.dhm.de/lemo/kapitel/zweiter-weltkrieg/alltagsleben/klv> (dostop: avgust 2019, zadnjič dopolnjeno maj 2015); Evacuations of children in Germany during World War II. https://en.wikipedia.org/wiki/Evacuations_of_children_in_Germany_during_World_War_II dne 5. 8. 2019 (dostop: avgust 2019, zadnjič dopolnjeno junij 2018).

Ker so v letu 1943 zavezniški bombniki odlagali svoj uničujoč tovor v glavnem v zahodnih predelih nemškega rajha je bilo seljenje otrok proti jugu in vzhodu logična poteza. Tukaj so se za potrebe premestitev v sklopu KLV koristile mnoge razpoložljive turistične namestitve, kar je odgovornim uradnikom zadolženim za seljenje otrok prišlo še kako prav, ko so morali pred sumničavimi in skeptičnimi starši izpodbijati dejstvo, da pri tem ne gre za evakuacijo, temveč za pošiljanje njihovih otrok na počitnice. Tipičen primer tega so bila zdravilišča, ki so zaradi tega utrpela padec v številu gostov in nočitev, lastniki hotelskih in drugih namestitvenih objektov pa so posledično zabeležili tudi manjši prihodek, zaradi česar so mnogi imetniki turističnih sob nad prispelimi evakuiranci negodovali.⁸⁸⁰ Identični vzorec se je v letu 1943 odvil tudi v okupirani Rogaški Slatini,⁸⁸¹ kjer je bil vzpostavljen eden izmed mnogih otroških taborov s polnim nazivom »KLV-Lager Rohitsch-Sauerbrunn«. Upravno in organizacijsko je otroški lager s sobami v zdravilišču sodil pod okrilje organizacije Hitlerjugend, ki je imela za območje Spodnje Štajerske svoj štabni sedež KLV v Gradcu. Vsa vprašanja in samo organizacijo v zvezi z urejanjem varovalnega lagerja v Rogaški Slatini je vodil predstojnik Nemške mladine v Gradcu Oberbannführer Hanns Leinenweber, neposredno vodstvo KLV taborišča v zdravilišču pa je prevzel Lagerführer Eckert. Iz Gradca je v začetku marca 1943 prispela na vodstvo celjskega podeželskega okrožja (Landrat Cilli) tudi Leinenweberjeva zahteva, naj vodstvo občine Rogaška Slatina priskrbi vse razpoložljive prostore zdraviliških hotelov Sonce, Slatinskega doma, Nove Švicarije, Ozoma (povojni Hotel Boč, danes del prestižnega hotela Atlantida), Triglava (po zasedbi preimenovanega v Hotel Wössner) in Zagreba ter Vile Jankomir za ustanovitev KLV lagerja. Sobe hotelov se naj bi pridobile z obsežnimi zaplembami.⁸⁸² Prostori navedenih hotelov so bili zaplenjeni do sredine marca 1943, ko je Landrat Cilli izdal vodstvu zdraviliške direkcije (direktorju Jožefu Wolfu) in samostojnemu hotelirju Ozomu, lastniku hotela Ozom ter županu Migliču obvestilo o zaplembah za potrebe pripravljanja varovanih otroških zatočišč pred bombnimi napadi.⁸⁸³ Iz povratnih poročil izvemo, da je bilo hotelsko poslopje Ozom od 1. maja 1943 že rezervirano za druge namene, prostori hotela Pošta pa so bili že prav tako zasedeni, saj je v njem zasedal in bival že omenjeni štab majorja Kögla za utrjevanje sotelske meje. Upravi Hitlerjugenda, natančneje sekciji za zadeve v zvezi s KLV, se je sprva zalomilo tudi pri zasežbi Vile Jankomir, ki je bila že od 15. aprila

⁸⁸⁰ Torrie, *For Their Own Good*, str. 59, 201.

⁸⁸¹ Opomnimo, da je bilo v tem obdobju obmejno spodnještajersko zdravilišče še precej oddaljeno od ustaljenih zračnih poti ameriško-angleških bombnikov.

⁸⁸² ARS, AS 1602, šk. 286, f. 298, »Hotel Sonne, Sauerbrunner-Haus, Neue Schweizerrei, Hotel Agramerhaus, Ozon«, 3. 3. 1943; »Hotel Triglav, Villa Jankomir«, 18. 3. 1943; »Hotel Wössner«, 24. 3. 1943; šk. 154, f. 175, p. e. 1045, »Oberberger Reinhilde, Aufgriff«, 14. 4. 1944, str. 1.

⁸⁸³ ARS, AS 1602, šk. 286, f. 298, »Beschlagnahmen nach dem Reichsleistungsgesetz...«, 13. 3. 1943, str. 1.

1943 določena za pomožno bolnico, vendar so se kmalu zatem dogovorili, da bo del Jankomirjeve vile namenjen priseljenim otrokom, del pomožni bolnici, nekaj prostorov pa bo zajemalo tudi privatno stanovanje vdove Inge Pögl in njene družine, ki ji zdraviliška direkcija ni mogla poiskati nadomestnega stanovanja.⁸⁸⁴ 4. maja 1943 so zato zasegli še Hotel Beli Križ v osrčju zdravilišča, ki so ga sredi junija 1943 sicer opustili iz svojih načrtov in zatoorej njegovo zaplembo za potrebo kampa KLV razveljavili, 19. junija pa so na sestanku zopet določili, da ga bodo uporabili v namene KLV zaklonišča in so ga nekaj dni zatem ponovno zaplenili.⁸⁸⁵ Margarete Wössner, lastnica zaseženih sob v hotelu Wössner, se je sredi julija 1944 v pismu naslovljenem na Landrat Cilli pritoževala nad zasežbo hotelskih sob za potrebe delovanja KLV zaklonišča. V pismu trdi, da zaradi zaplembe prostorov v svojem hotelu do julija 1944 še ni imela nobenega gosta, kljub temu pa mora skrbeti za vzdrževanje in upravljanje hotelskega posloja ter plačevanje svojih rednih življenjskih stroškov.⁸⁸⁶ Kakorkoli, zdravilišče Rogaška Slatina s svojimi nastanitvenimi zmogljivostmi še ni zagotovilo zadostno število prostorov, zato so se sredi junija in julija 1943 zasežbe za potrebe KLV kampa še stopnjevale. Od 1. julija so bile še pripravljene sobe v Zdraviliškem domu, od 15. julija pa še prostori v hotelu Styria in Dunajski dom oz. Wienerhaus (današnji Strossmayerjev dom). Navedeni trije objekti naj bi se za potrebe otroškega zaklonišča koristili zgolj v času poletnih mesecev. Hotelski in drugi prenočitveni objekti zdraviliške direkcije, ki niso imeli vzidanega sistema ogrevanja, so se namreč koristili zgolj kot »Auffanglager« (zbirni lager) in to samo v poletnem obdobju. Zdraviliški direkciji so za potrebe nadaljnjega ponujanja turističnih namestitev ostajali še Grazerheim (Ljubljanski dom) in Donatiheim (Hotel Donat). Tako je v sicer precej zmanjšanih in omejenih kapacitetah slatinsko zdravilišče sredi leta 1943 še vedno služilo potrebam frontnih ranjencev in gostov iz nemškega rajha, ki so prihajali v ta spodnještajerski obmejni kraj na okrevanje oz. počitek. Zapostavljanje, zanemarjanje in odganjanje gostov zavoljo delovanja prostorov KLV je bilo prepovedano, prav tako so bili za goste in priseljene otroke prostori za prehranjevanje in pitje pijač strogo ločeni.⁸⁸⁷

Oskrbovanje in nudenje toplih obrokov priseljenim otrokom iz ogroženih območij nemškega rajha naj bi nudila gostilna Čečelski-Kreiner ter zasežena restavracija Johanna Ogrizka v Hotelu

⁸⁸⁴ ARS, AS 1602, šk. 286, f. 298, »Hotel Osom«, 24. 3. 1943; »Villa Jankomir«, 18. 3. 1943, 2. 7. 1943, 9. 7. 1943.

⁸⁸⁵ ARS, AS 1602, šk. 286, f. 298, »Beschlagnahme nach dem...«, 4. 5. 1943, 26. 6. 1943; »Aufhebung der Beschlagnahme«, 13. 6. 1943; »Kuranstalt Rohitsch Sauerbrunn, Kinderlandverschickung«, 21. 6. 1943.

⁸⁸⁶ ARS, AS 1602, šk. 286, f. 298, »Beschlagnahme meines Hotel-betriebes für Zwecke der NSDAP-Hitler Jugend...«, 14. 7. 1944.

⁸⁸⁷ ARS, AS 1602, šk. 286, f. 298, »Kuranstalt Rohitsch-Sauerbrunn, Kinderlandverschickung«, 11. 6. 1943; »Anforderung nach dem Reichsleistungsgesetz«, 19. 6. 1943; »Kuranstalt Rohitsch Sauerbrunn«, 21. 6. 1943.

Pošta, ki je delovala kot uradna restavracija zdravilišča. Predstojnik KLV je 19. junija zaukazal, da bosta morala Johann in njegova žena zadovoljiti potrebo po prehranjevanju kakšnih 250-300 otrok, Čečelskemu in Kreinerju pa je bilo naročeno, da bosta dajala hrano še dodatnim 400 otrokom. Ti dve številki sta predstavljali zgolj del od skupnega števila priseljenih otrok v Rogaško Slatino, kajti že 5. julija 1943 je zdraviliški lager za otroke iz bombardiranih področij nemškega rajha sprejel novih 600 otrok.⁸⁸⁸ Očitno pa v podeželske KLV-lagerje nacisti niso pošiljali samo otrok iz ogroženih poselitvenih in gospodarskih središč, temveč tudi zaposleno mladino. Po poročanju piscev v Štajerskem gospodarju naj bi bilo »počitniškega dopusta« v taboriščih KLV deležnih tudi okoli 100.000 zaposlenih fantov (10-18 let) in deklet (14-21 let), katerim naj bi pripadal 18-dnevni dopust v KLV-lagerjih. Šolskega pouka jim pri tem ni bilo potrebno obiskovati.⁸⁸⁹ Sicer pa je že ob koncu julija 1942 Rogaška Slatina po zaslugi štajerskega Heimatbunda in socialnega urada zveznega mladinskega vodstva pridobila tudi prvo dekliško počitniško taborišče za počitek, ki je za vsako izbrano posameznico ponavadi trajal 10 dni.⁸⁹⁰ Iz poročila Kreisführerja Cilli (vodje političnega okrožja Celje) Dorfmeistra, ki je v začetku oktobra 1943 obiskal nemško-hrvaško mejo, je razvidno, da je bilo tisti čas v lagerju KLV v Rogaški Slatini nastanjenih približno 1.000 otrok. Po poročanju okrožne vodje se je lokalna nemška oblast zbala za njihovo varnost, saj je na drugi strani meje operiralo več sto partizanov, ki se naj bi po okupatorjevih špekulacijah pripravljali na poskus zavzetja Rogaške Slatine.⁸⁹¹

⁸⁸⁸ ARS, AS 1602, šk. 286, f. 298, »Kuranstalt Rohitsch-Sauerbrunn, Kinderlandverschickung«, 11. 6. 1943; »Anforderung nach dem Reichsleistungsgesetz«, 19. 6. 1943, 26. 6. 1943; »Villa Jankomir«, 2. 7. 1943.

⁸⁸⁹ »Male vesti: Oddih za mlade delavce.« *Štajerski gospodar*, 19. junij 1943, str. 11.

⁸⁹⁰ »Male vesti: Poklicno delujoča dekleta na oddihu v Rohitsch-Sauerbrunn-u.« *Štajerski gospodar*, 25. julij 1942, str. 11.

⁸⁹¹ ARS, AS 1631, t. e. 97, f. 3, mapa 1, ovoj 1, list 3, 2. 10. 1943, str. 1–2.

Slika 72: Dečki Hitlerjeve mladine pri pripravi hrane (beljenje krompirja) za potrebe KLV lagerja v Rogaški Slatini. Fotografija je bila posneta 23. avgusta 1943, verjetno ob hotelu Pošta. Vir: zasebna zbirka Nanija Poljanca. Izvirnik hrani Ljudski muzej Rogaška Slatina.

Bolj, kot se je vojna bližala letu 1944, večja je bila potreba, da se ogrožene otroke spravi z nevarnih območij, ki so

bila izpostavljena vedno večji grožnji zavezniškega bombardiranja. Zato so bili tudi pritiski in zahteve vodstva KLV po dodatnih sobah v prostoru Spodnje Štajerske čedalje intenzivnejši. 4. septembra 1943 je bila iz Gradca poslana še zahteva po zasežbi hotelskega poslopja Matanič, ki je bilo že v letu 1941 zaplenjeno v lastniško korist nemške države oz. urada pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva, ta pa je upraviteljstvo zgradbe dodelil lokalnemu nemškemu simpatizerju Erichu Ogrizku. V Mataničevem hotelu je lahko ostala samo izpostava urada nemškega vojnega letalstva (Luftwaffe), katerega vojaško osebje je bilo od konca avgusta 1943 nameščeno v petih sobah prvega nadstropja v levem krilu objekta. Sprememba lastništva v prid organizacije KLV se je izvedla 7. septembra 1943.⁸⁹²

Do konca vojne naj bi nacistična Nemčija na svojih varnih ruralnih ozemljih vzpostavila približno 9.000 takšnih otroških kampov, ki naj bi po nekaterih domnevah sprejeli okoli 2,5 milijona dečkov in deklic.⁸⁹³ Težko je dejansko ugotoviti točno število vseh preseljenih otrok, saj so bili dokumenti glavnega urada KLV ob koncu vojne uničeni. Ocene pripeljanih otrok v KLV lagerje se v glavnem gibajo med dvema in trema milijonoma, redki posamezniki pa navajajo celo pet milijonov. Najbolj avtoritativne raziskave trdijo, da je nemški rajh med drugo svetovno vojno v okviru KLV programa na svoja okupirana podeželja evakuiral več kot dva milijona otrok in njihovih mater ter mlajših bratov ali sester – pod pogojem seveda, da niso bili potrebovani v domačem kraju.⁸⁹⁴

⁸⁹² ARS, AS 1602, šk. 286, f. 298, »Anforderung nach dem...«, 4. 9. 1943; Beschlagnahme nach dem RLG...«, 7. 9. 1943; »Fluwa Rohitsch-Sauerbrunn«, 27. 8. 1943.

⁸⁹³ Kinderlandverschickung (KLV). <https://www.dhm.de/lemo/kapitel/zweiter-weltkrieg/alltagsleben/klv> (dostop: avgust 2019, zadnjič dopolnjeno maj 2015).

⁸⁹⁴ Torrie, *For Their Own Good*, str. 55-56; Evacuations of children in Germany during World War II. https://en.wikipedia.org/wiki/Evacuations_of_children_in_Germany_during_World_War_II (dostop: avgust 2019, zadnjič dopolnjeno junij 2018).

15 ROGAŠKA SLATINA IN OBSOTELJE KOT UTRJENA PROTIINVAZIJSKA PREPREKA NA JUGU TRETJEGA RAJHA (1944–1945)

Oktobra 1944, ko je bila vojna za nacistično Nemčijo že zdavnaj izgubljena, se je fronta znašla pred vrati nemškega rajha. Od 14. oktobra naprej so se združene sovjetsko-jugoslovanske sile kljub odporu nemških vojaških oddelkov prebijale iz porušenih predmestij Beograda, dokler ni bila jugoslovanska prestolnica 20. oktobra 1944 dokončno osvobodjena.⁸⁹⁵ Z umikom nemških čet iz Beograda se je vzhodna fronta približala obmejnemu zaledju Rogaške Slatine na manj kot 410 km zračne razdalje.⁸⁹⁶ Prav tako je bila v vodilni vojaško-politični strukturi nacistične države še vedno prisotna bojazen, da se bodo zahodni zavezniki izkrcali nekje na Balkanu (špekulirali so o Istri, grških otokih, jadranski obali itn.).⁸⁹⁷ Vrhovni vojaški poveljnik in prvi državnik nacistične Nemčije Adolf Hitler je na pretečo nevarnost odreagiriral z dvema dekretoma (povelje z dne 26. julija in 19. septembra 1944), v katerih je ukazal, naj se tudi v Obsotelju vzpostavi neprebojni »Südostwall« (Jugovzhodni zid, imenovan tudi »Reichsschutzstellung«, tj. črta za zaščito rajha). Ta fortifikacijski zid na mejni Sotli naj bi predstavljal glavno in močno utrjeno obrambno linijo, kjer naj bi se zlomila sovjetska ofenziva, kar naj bi preprečilo vdor Rdeče armade v okupirano Spodnjo Štajersko in jugovzhodno Avstrijo.⁸⁹⁸ Sotla in pripadajoči obmejni teritorij se je namreč v dokumentih nemškega vojaškega poveljstva pojavljal kot zadnja zaščitna prepreka na skrajnem jugu tretjega rajha, ki bi prodirajočim armadam protifašistične koalicije (zlasti sovjetskim bojnim četam) preprečil vdor v Hitlerjev rajh. V najslabšem primeru bi Nemcem omogočil postopno in varno umikanje ter prepotreben čas za organiziranje nove obrambne fronte, ki bi že ščitila južne meje predvojne Nemčije.⁸⁹⁹

15.1 Kazensko delovno taborišče v Rogaški Slatini

V povezavi z obrambnim utrjevanjem nemško-hrvaške državne meje v zaledju zdravilišča in gradnjo protiinvazijskih ovir vzdolž reke Sotle jeseni 1944 je nemški okupator 2. oktobra 1944 v Rogaški Slatini ustanovil tudi kazensko delovno taborišče. Uradni nemški naziv je bil

⁸⁹⁵ Klanjšček et al., *Narodnoosvobodilna vojna*, str. 771–772.

⁸⁹⁶ Google maps: zračna razdalja med Rogaško Slatino in Beogradom, pridobljeno 22. 11. 2018.

⁸⁹⁷ Ferenc, Tone. »Zaključne operacije za osvoboditev naše domovine.« *Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino*, 8/2 (1960), str. 66. Dalje: Ferenc, »Zaključne operacije«.

⁸⁹⁸ Klanjšček et al., *Narodnoosvobodilna vojna*, str. 773.

⁸⁹⁹ Siter, »Reka Sotla kot okupacijska meja ...«, str. 159.

»Straflager des Stellungsbaues Bauabschnitt Untersteiermark« ali Kazensko taborišče za gradnjo utrdb na spodnještajerskem gradbenem odseku.⁹⁰⁰ Nadzor in poveljništvo nad taboriščem je prevzel vodja celjskega okrožja Anton Dorfmeister (po atentatu v Frankolovem februarja 1945 pa Heinz Mayerhofer), njemu podrejeni avstrijski SA oficir Kurt Kornberger iz Aflenza pa je postal glavni upravitelj taborišča. Kornbergerjeva namestnika sta postala trgovec Gomolka in ključavničar Meninger. Funkcija vodenja taboriščne straže je pripadla Franzu Stelzkammerju. Vsi trije so prihajali iz Gradca ali njegove bližnje okolice in bili vključeni v nacistične oddelke SA.⁹⁰¹ Tujemu nadzornemu osebju sta v taborišču pomagala tudi domačina Martin Plemenitaš in Rudolf Lesjak.⁹⁰²

Taborišče se je sprva nahajalo v Mataničevi hiši (današnji Bjelovarski dom), kasneje pa so se taboriščni prostori premestili v bližnjo nemško osnovno šolo (danes III. osnovna šola), ki je prenehala delovati še isti dan, ko so se v poslopje šole vselili prisilno vpoklicani delavci. V bližnji okolici šole je bila postavljena tudi žična ovira v širini od štirih do šest metrov.⁹⁰³ Kazensko taborišče v Rogaški Slatini je bilo na začetku namenjeno tistim nesrečnežem, ki so ignorirali mobilizacijske pozive za prisilno delo na obsotelskih utrjevalnih odsekih oz. osebam, ki so se pri obrambnem delu izkazali za nezanesljive. Po osvoboditvi celjskega starega Piskra v začetku leta 1945 pa je celjski gestapo v slatinsko taborišče pripeljal tudi svoje politične zapornike, ujete partizane in aktiviste Osvobodilne fronte. V povprečju se je v prostorih taborišča dnevno nahajalo od 300 do 400 ljudi.⁹⁰⁴ V taborišču je nemška lokalna oblast poskrbela tudi za mučilnice, kjer so pripornike pretepali in zapirali v kletni bunker (nasproti kletnega stopnišča), ženske pa tako ali drugače onečastili.⁹⁰⁵ Okrutno ravnanje z zaporniki naj bi bilo po podatkih iz zapisov šolske kronike primerljivo z zloglasnimi nemškimi koncentracijskimi taborišči Mauthausen, Dachau, Buchenwald, Auschwitz in drugi.⁹⁰⁶ Mučilne tehnike nadzornega osebja so vključevale nekatere surove metode kot denimo zapiranje ljudi v prostore kletnega bunkerja iz ilovnatih tal, kamor se je dolivala ledena voda, da so ujetniki po več dni stali v mrzli mlaki. Pogostoma so talno podlago bunkerja posipali z apnom in vse skupaj prelili z vodo, kar je povzročilo kemijsko reakcijo (vrenje) in razvijanje škodljivih plinov. Da

⁹⁰⁰ SŠM, mapa Osnovna šola Rogaška Slatina, »Kronika šole v dobi NOV 1946: Podatki o dogodkih na šolah za časa domovinske vojne za Slovenski šolski muzej«, str. 1.

⁹⁰¹ ARS, AS 220, šk. 9, »Seznam zločincev – Avstrijcev, ki so zavzemali za časa okupacije važnejše položaje«, str. 2-3; Šolska kronika (1898–1958), str. 16–17.

⁹⁰² ARS, AS 1827, šk. 10, »Kronika šolskega okoliša Rogaška Slatina«, str. 3.

⁹⁰³ SŠM, mapa Osnovna šola Rogaška Slatina, »Kronika šole v dobi NOV 1946: Podatki o dogodkih na šolah za časa domovinske vojne za Slovenski šolski muzej«, str. 1–2.

⁹⁰⁴ Šolska kronika (1898–1958), str. 16–17.

⁹⁰⁵ ARS, AS 1827, šk. 10, »Kronika šolskega okoliša Rogaška Slatina«, str. 3.

⁹⁰⁶ SŠM, mapa Osnovna šola Rogaška Slatina, »Kronika šole v dobi NOV 1946: Podatki o dogodkih na šolah za časa domovinske vojne za Slovenski šolski muzej«, str. 1.

se je zaprtim preprečilo spanje so bila iz bunkerja namenoma odstranjena vsa ležišča in stoli. Pretepanje je potekalo tako, da so kaznjence v pralnici privezali za mizo, njihove glave prekrili z odejami, nakar so jih pazniki zasuli z udarci izpod svojih palic ali bikovk. Na mnoge je bil za zabavo prirejen lov kakor na gozdno divjad, vsaj 18 delavcev pa so v času obratovanja kazenskega taborišča enostavno postrelili.⁹⁰⁷ Kazenski lager je deloval vse do konca vojne, 6. maja 1945 je bilo taborišče z umikom nemškega okupatorja iz Rogaške Slatine dokončno ukinjeno.⁹⁰⁸

Slika 73: Od začetka oktobra 1944 do osvoboditve maja 1945 je v prostorih današnje III. OŠ delovalo kazensko delovno taborišče za prisilno mobilizirano delovno silo in politične zapornike, ki so morali v zaledju Rogaške Slatine v nečloveških zimskih razmerah utrjevati sotelsko mejo. Vir: foto Daniel Siter, 17. 3. 2019.

15.2 Namestitev gradbenega, pionirskega in poizvedovalnega štaba v zdravilišču

Poveljniški štab za gradnjo zaščitnih ovir na nemško-hrvaški državni meji se je zaradi ključne centralne lege že od leta 1942 nahajal v Rogaški Slatini, kjer ga je iz gostišča Pošta upravljal in vodil major Kögel.⁹⁰⁹ Jeseni 1944 se je v Rogaško Slatino, natančneje v Grazer-Heim (predvojni in današnji Ljubljanski dom), namestil še sedež 3. gradbenega odseka (Festungsbaustab Abteilung III ali Bauabschnitt III), ki je koordiniral utrjevanje t. i. celjskega sektorja sotelske meje. Utrjevalna dela na Spodnjem Štajerskem so bila namreč razdeljena na 4 dele (sektorje),

⁹⁰⁷ Šolska kronika (1898–1958), str. 17–18.

⁹⁰⁸ Orožen, »Štiri skice«, str. 313.

⁹⁰⁹ AS 1602, šk. 285, f. 297, »Einquartierung der Befehlsstelle Festigung Stab Süd-ost«, 7. 4. 1943.

ki so obsegali ozemlje utrjevalne linije v okraju.⁹¹⁰ Iz tega objekta je štabu 3. utrjevalnega odseka poveljeval celjski okrajni načelnik (Kreisführer) in okrožni vodja Štajerske domovinske zveze Anton Dorfmeister, po atentatu nanj februarja 1945 v Frankolovem pa ga je do konca vojne nasledil Heinz Mayerhofer.⁹¹¹ Kreisführerjevemu gradbenemu štabu so pripadali še pionirji (Wehrmachtovi vojaki, posebej usposobljeni za bojne inženirje in gradbince) in poizvedovalci. Vojaški poizvedovalni štab (Erkundung Stab) je bil podrejen pionirskemu štabu (Pionier Stab), katerega primarna naloga ob reki Sotli je bil nadzor nad gradbenimi deli in varovanje delavcev pred morebitnimi napadi.⁹¹² Oba sta bila v te namene nameščena v Zagrebškem domu sredi zdraviliškega parka.⁹¹³

15.3 Utrjevanje in gradnja obrambnih sistemov: potek, nadzor in število mobiliziranih

Že septembra 1944 so se začele obširne priprave na utrjevanje meje.⁹¹⁴ V prvi polovici oktobra 1944 je začel nemški okupator vzdolž celotne Sotle z obsežnimi dodatnimi utrjevalnimi deli, ki so obmejno ozemlje in bližnje vzpetine spremenila v gradbišče obrambnih sistemov in varovalnih preprek.⁹¹⁵ Sprva je bila predvidena betonirana obrambna linija (za okoliš Rogaške Slatine je bil med drugim pripravljen že cement za izdelavo betona), toda zaradi hudega pomanjkanja materiala (predvsem železa) se je morala nacistična oblast odločiti za navadno utrjeno črto, sestavljeno iz poljskih utrd.⁹¹⁶ Velikopoteznost obrambne gradnje je bilo mogoče prepoznati tudi v povečani obremenjenosti spodnještajerskega železniškega omrežja. Že 5. oktobra 1944 so v bližino utrjevalnih odsekov pričeli prevažati vagone, polne bodeče žice in železnih stebrov, na katere so pripenjali pocinkano rezilno oviro.⁹¹⁷ Med gosto prepleteno rezilno žico, razvito v obliki piramide, so prav tako zgostili minska polja, pri čemer so zaminirali in utrdili tudi hrvaško stran. Na nemški strani so bližnje okoliške vzpetine prepredli

⁹¹⁰ ARS, AS 1851, š. 75, a. e. 1877, »Skica Rogaške Slatine«, 3. 12. 1944; šk. 64, »Utrdbena dela na Spodnjem Štajerskem«, 6. 12. 1944, str. 1.

⁹¹¹ Teropšič, Tomaž. »Nemško utrjevanje na Spodnjem Štajerskem proti koncu druge svetovne vojne.« *Prispevki za novejšo zgodovino*, 48/2 (2008), str. 53-70. Dalje: Teropšič, »Nemško utrjevanje«, str. 60.

⁹¹² ARS, AS 1851, šk. 64, »Utrdbena dela na Spodnjem Štajerskem«, 6. 12. 1944.

⁹¹³ ARS, AS 1851, šk. 75, a. e. 1877, »Skica Rogaške Slatine«, 3. 12. 1944.

⁹¹⁴ Šolska kronika (1898-1958), str. 17.

⁹¹⁵ ARS, AS 1851, šk. 69, a. e. 1826, »Utrjevalna dela na teritoriju Slovenije«, 27. 2. 1945, str. 1.

⁹¹⁶ ARS, AS 1851, šk. 64, »Mesečna poročila 1. 10. 1944–31. 10. 1944«, str. 12, 19; t. e. 78, f. 63, »Poročilo o utrjevanju na Spodnjem Štajerskem«, 21. 10. 1944, str. 1

⁹¹⁷ ARS, AS 1869, Četrta operativna cona narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Slovenije, f. 333/III, »Poročilo obveščevalne točke I referentu za teren IV operativne cone NOV in POS o položaju«, 5. 10. 1944. Dalje: ARS, AS 1869.

s stoterimi kilometri strelskih jarkov (domačini jih še danes imenujejo »šicgrabni«) s pripadajočimi visokimi zaščitnimi nasipi, bunkerskimi jamami,⁹¹⁸ skladišči za strelivo, topovskimi rovi in raznimi pastmi. Na višje strateške položaje so namestili strojnična gnezda (»Maschinengewehr/MG-Stellungen«) in zavarovane strelne odprtine, na prehodnih točkah (npr. mostovih) so položili protitankovske ovire (stebre in mine), v zaledju protitankovskih preprek pa so namestili tudi lažje protitankovske topove, pripadajoča »Panzerfaust« gnezda ter padalne stene za boj proti tankom in invazijski pehoti.⁹¹⁹ Vzdolž meje so na liniji od 100 do 150 metrov proč od Sotle izkopali do 4 metre široke in 3,5 metra globoke protitankovske jarke, ki so jih na posameznih lokacijah okrepili še z lesom ali šibjem. Protitankovski jarek na cesti Rogatec–Rogaška Slatina tik ob Sotli je bil denimo globok in širok pet metrov. Pred te jarke, ki so ob Sotli skupaj s strelskimi jarki predstavljali glavno in neprekinjeno protitankovsko varovalo, so postavljali tudi dvovrstne ali večvrstne žične ovire. Na območjih pomembnejših utrjevalnih del so gradili tudi kamnite bunkerje in postavljali protiletalske topove. V primeru pomanjkanja gradbenega materiala (kamenja, lesa in zemlje) za gradnjo močnejših bunkerjev je okupator ob Sotli celo rušil in uničeval kamnite bivalne hiše.⁹²⁰

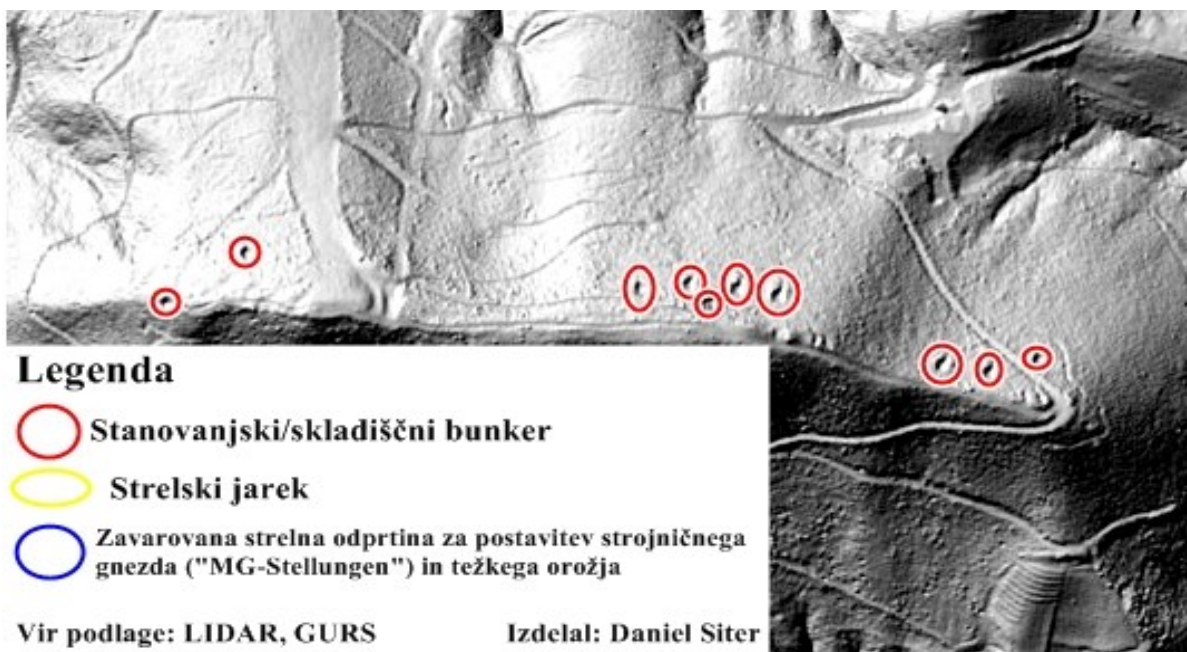

Slika 74: Levo: Najlepši primerki stanovanjskih bunkerjev se v Rogaški Slatini nahajajo na vrhu vzpetine Janina tik nad zdraviliškim parkom. Na fotografiji je lepo viden tudi vezni (vhodni) jarek, ki je povezoval dostope med strelskimi jarki in zemeljskimi bunkerji. Desno: ohranjena linija strelskega jarka na severni strani Janine. Obstajalo je več tipov teh jarkov, v okolišu Rogaške Slatine so bili zaščiteni celo z rombasto ali spiralno bodečo žico. Vir: foto Daniel Siter, 25. 3. 2018.

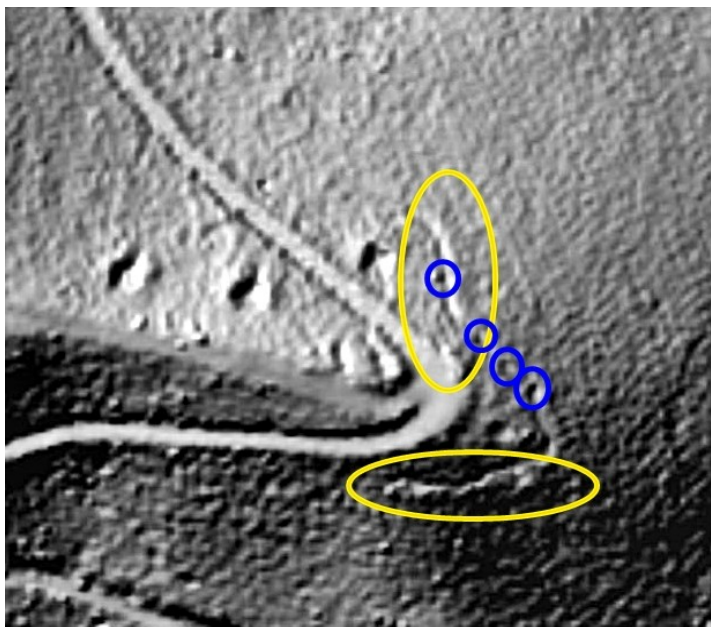
⁹¹⁸ Bunkerske jame so bile do šest metrov globoka ter z neobdelanim debelim lesom obložena bivalna in skladiščna zaklonišča, ki bi v primeru sovjetske invazije nemškimi branilcem služila kot varno zatočišče pred težkim orožjem (letalskimi bombami, topovskimi granatami, minometnimi izstrelki itn.). Njihov vrh je bil pokrit s tremi plastmi lesa, vmesne zemlje in kamuflažnega listja. V njem je bilo prostora za od 12 do 16 oseb.

⁹¹⁹ ARS, AS 1851, šk. 69, a. e. 1826, »Zagorje po podatkih od 1.III.45«, str. 1–2; »Dodatek k utrjevanju Štajerske, 31. 3. 1945«.

⁹²⁰ Siter, »Reka Sotla kot okupacijska meja ...«, str. 160.

Slika 75 (zgoraj) in slika 76 (desno): Primer iskanja ostankov utrjevanja s pomočjo laserskega skeniranja površja oz. LIDAR tehnologije (svetlobno zaznavanje in merjenje razdalj), ki omogoča vpogled skozi rastje. Mikroštudija še vidnih ostankov utrjevanja je bila opravljena na severnem pobočju gozdnega parka Janina neposredno nad zdraviliškim parkom v Rogaški Slatini. Vir: LIDAR, 25. 3. 2018.

Utrjevalna dela in gradnjo obrambnih utrd v hudih zimskih pogojih so pod stalnim nadzorom nemške policije in Wehrmachtovih pionirskih bataljonov (po nekaterih podatkih skupno v povprečju okoli 1.200 vojakov in policistov) izvajali ruski, angleški, italijanski in poljski vojni ujetniki, kaznjenci, delavci iz Nemške delovne službe, prisilno privedeni civilisti (največ je bilo domačinov iz lokalnega okolja, precejšen delež pa so tvorili tudi Savinjšani, Celjani in civilisti drugih narodnosti – zlasti Avstrijci, Madžari in Italijani) ter zaporniki iz Starega piskra. Vozniki gradbenega materiala so prišli celo iz Bavarske. Med civilnim prebivalstvom so se znašla predvsem dekleta, žene, otroci in telesno pohabljeni moški, ki zaradi bojnih poškodb niso bili

več primerni za nadaljnje služenje v nemški vojski.⁹²¹ Na pomembnem srečanju vseh spodnještajerskih županov 27. septembra 1944 v Mariboru je zastopnik Steindla vsem prisotnim predal povelje, da mora Spodnja Štajerska za obrambo svojih meja mobilizirati približno 100.000 ljudi, ki bodo zadolženi tudi za utrjevanje ključnih spodnještajerskih mest.⁹²² 16. oktobra 1944 je obveščevalni center 14. divizije v poročilu zapisal, da bo treba za izgradnjo obrambne linije na celotni dolžini Sotle mobilizirati od 28.000 do 50.000 delavcev.⁹²³ Na sektorju 3. gradbenega odseka s sedežem v Rogaški Slatini naj bi od oktobra 1944 dalje dnevno delalo od 8.000 do 12.000 prisilno pripeljanih delavcev. Podatki o številu mobiliziranih za utrjevalno gradnjo na tem območju se sicer nekoliko razlikujejo. Glavni štab in njegov obveščevalni oddelek sta za november 1944 zapisala, da na sektorju meje med Ormožem, Rogatcem in Brežicami (gre za večje operativno območje, kot ga je pokrival 3. utrjevalni štab iz Rogaške Slatine) dela največ 10.000 ljudi. V drugi polovici oktobra 1944 je na odseku meje pri Rogaški Slatini delalo približno 3.000 delavcev, pri Svetem Petru 1.000, na relaciji Krško–Brežice pa okoli 3.000 vpoklicancev.⁹²⁴ Moška mobilizacija je zajela starostni razpon od 14 do 60 let (v nekaterih obmejnih občinah so v kasnejših mesecih izvajali tudi popise šolske mladine od 12. leta naprej), medtem ko so se morale delovnemu vpoklicu obvezno odzvati ženske med 16. in 50. letom starosti. Vpoklici za delo na utrjevalnih odsekih ob Sotli so se pričeli v prvih oktobrskih dneh leta 1944 in so trajali skoraj do konca vojne.⁹²⁵ Dezerterke delavce in ljudi, ki so se delu upirali, so nemški policisti postrelili v okoliških gozdovih.⁹²⁶ Iz poročila okupatorjeve orožniške izpostave v Rogaški Slatini o ameriškem zračnem napadu na delovni kamion NSKK, ki je bil obložen z gradbenim lesom za transport na utrjevalni odsek pri Rogaški Slatini, je razvidno, da je nemška oblast pri načrtih za vojaški vkop in obrambo najjužnejših rajhovskih meja vztrajala vsaj do sredine marca 1945. Takrat so bila namreč utrjevalna dela in gradnja fortifikacij še vedno v teku.⁹²⁷

⁹²¹ Klanjšček et al., *Narodnoosvobodilna vojna*, str. 773; But, *Zapisi*, str. 101; Orožen, »Štiri skice«, str. 312.

⁹²² ARS, AS 1851, t. e. 78, f. 63, »Podatki o formiranju, utrjevanju in operacijah sovražne vojske na Sp. Štajerskem«, 1. 10. 1944, str. 2.

⁹²³ ARS, AS 1851, šk. 69, a. e. 1826, 16. 10. 1944. Situacijsko poročilo je bilo naslovljeno na Glavni štab NOV in PO Slovenije.

⁹²⁴ Siter, »Reka Sotla kot okupacijska meja«, str. 160–162.

⁹²⁵ ARS, AS 1851, šk. 64, »Mesečna poročila 1. 11. 1944–30. 11. 1944«, str. 19; f. 63, t. e. 78, »Podatki o formiranju, utrjevanju in operacijah sovražne vojske na Sp. Štajerskem«, 1. 10. 1944, str. 1, 3; Teropšič, »Nemško utrjevanje«, str. 61.

⁹²⁶ Orožen, »Štiri skice«, str. 312.

⁹²⁷ ARS, AS 1602, šk. 414, f. 419–420, »Bordwaffenbeschuss im Gebiet Roh. Sauerbrunn«, 17. 3. 1945.

16 ZDRAVILIŠČE ROGAŠKA SLATINA V ZADNJIH MESECIH VOJNE

16.1 Zavezniška zračna aktivnost nad širšim območjem Rogaške Slatine

Nekje od jeseni 1944 naprej so zavezniški bombniki in lovci pri bombardiranju vojaških in gospodarskih tarč v osrčju rajha vse siloviteje in pogostejše preletavali tudi prostor Spodnje Štajerske, kjer so prav tako uničevali okupatorjeve strateške točke in inštalacije, ki so delale za vojno gospodarstvo in skupni vojni napor nacistične Nemčije.⁹²⁸ V ta namen je v tem obdobju izšla tudi nemška žepna knjižica »*Wir helfen uns selbst*« (Pomagamo sami sebi) s praktičnimi napotki in izrisanimi skicami, kako sebe in svojo imetje čim učinkoviteje zaščititi pred bombnimi napadi in tozadevno škodo. Priročnik je pravzaprav izhajal po vsej Spodnji Štajerski in se je v precejšnjih nakladah bral tudi med prebivalci Rogaške Slatine. Takrat je bilo domačinom iz zdravilišča več kot jasno, da je odslej uničujoča vojna vihra dosegla tudi njihov kraj.⁹²⁹ Prav tako pa sta bili v zadnjih dveh letih vojne po pomembnejših občinah organizirani tudi zračna zaščita (»*Luftschutz*«) in samozaščita (»*Selbstschutz*«), v katere so bili pritegnjeni domačini, njene izpostave po posameznih krajih pa so vodili kar tamkajšnji župani. Že sredi januarja 1944 je bilo v samoorganizirano zaščito vpeljanih 200 domačinov iz Rogaške Slatine. Sredi januarja 1945 so bili po okupacijskih občinah razposlani tudi obrazci za prijavo škode nastale kot posledica bombnih napadov, za lokalno civilno prebivalstvo pa so bile isti čas naročene tudi velike količine plinskih mask. Zahtevke za povračilo škode so denimo okupatorjevi uradniki v Rogaški Slatini obravnavali in izplačevali še sredi aprila 1945 tik pred popolnim kolapsom.⁹³⁰

Iz situacijskih poročil orožniških izpostav, ki so poročale o dnevnem dogajanju v obsotelskem obmejnem prostoru je razvidno, da so bili prvi vstopi zavezniških letal v zračni prostor Rogaške Slatine in njene okolice nekje v začetku novembra 1944, bombni napadi pa so trajali vsaj do sredine marca 1945. Tako je denimo orožniška postaja Rogatec že 7. novembra 1944 poročala o šestih zavezniških padalcih, ki so jih zajeli oddelki nemške orožniške patrulje in graničarske straže.⁹³¹ Dan prej je o zračnem napadu v prostoru zdravilišča poročala tudi tukajšnja

⁹²⁸ But, *Zapisi*, str. 120.

⁹²⁹ ARS, AS 1602, šk. 414, f. 419–420, »Wir helfen uns selbst! Praktische ratschlage gegen bombenschaden.«

⁹³⁰ ARS, AS 1602, šk. 414, f. 419–420, »Luftschutz...«, 13. 1. 1945; »Luftschutz-Schadensmeldung«, šk. 410, f. 415, »Nachweisung«, 13. 1. 1944; »Versorgung der Bevölkerung mit Gasmasken...«, 9. 1. 1945; šk. 370, f. 376a, »Antrag«, 17. 4. 1945.

⁹³¹ ARS, AS 1602, šk. 414, f. 419–420, »Meldung über Fallschirmabspringer«, 7. 11. 1944. Za bombardiranje tega območja v mesecu februarju 1945 glej mapo »Februar 1945«.

žandarmerijska postaja, ki je zaznala prihod šestih ameriških enomotornih lovskih bombnikov tipa Mustang. Skupina ameriških letal se je spustila na višino 200 metrov in zatem pričela z obstreljevanjem osebnega vlaka, ki je bil napoten proti Rogatcu. Od zaposlenega osebja in potnikov v vagonih sicer ni bil nihče ranjen, vendar pa je letalski napad poškodoval nekaj delavcev, ki so v bližini kopali strelske jarke, gradili protiinvazijske fortifikacijske sisteme in utrjevali obmejno zaledje. Johann Glück iz Šmarja pri Jelšah je zaradi posledic letalskih strellov umrl.⁹³²

16.2 Dvojno bombardiranje Rogaške Slatine

Bombna napada, ki sta doletela Rogaško Slatino v drugi polovici januarja in februarja 1945, sta imela mnogo strašnejše posledice kot nekaj uničenih objektov. Drugo, najsilovitejše bombardiranje Rogaške Slatine med drugo svetovno vojno, je namreč neposredno povezano tudi s tragično usodo Kamenškove družine, ki pa je dandanes mnogokomu povsem nepoznana. Izpostava orožništva v Rogaški Slatini je najprej januarja 1945 poročala o skupini treh dvomotornih ameriških propellerskih bombnikov tipa »Muster Marauder«, ki so se 20. januarja 1945 malo pred 14. uro pojavili v zračnem prostoru Rogaške Slatine in z višine 100 metrov silovito napadli železniške tirnice med Rogaško Slatino in Podplatom, kar je sodilo v sklop velikopoteznega zavezniškega napadanja okupatorjevih telekomunikacijskih, preskrbovalnih in prometno-železniških linij, s čimer so želeli še dodatno omrtviti nemški vojaški stroj in pospešiti zlom nacistične države. Zavezniška skupina lovcev, ki naj bi jih pilotirali ali sovjetski ali ameriški piloti je spustila natanko 21 rušilnih bomb, težkih tudi do 50 kilogramov. Precej bomb je zgrešilo svoje cilje in eksplodiralo na nenaseljenem terenu, a napad se je kljub temu izkazal za uspešnega. Odložen bombni tovor je padel neposredno na telefonski kabel in uničil telefonsko povezavo med okupatorjevimi uradi v Celju in Rogaški Slatini. Poškodovane so bile tudi tirnice, ki pa jih je lokalna nemška oblast hitro popravila. Ranjenih in smrtnih žrtev v bombardiranju januarja 1945 naj ne bi bilo.⁹³³ Kakšno slabo uro prej istega dne je uničujoči bombni napad doživela tudi sosednja občina Šmarje pri Jelšah, napad je bil zopet usmerjen v uničevanje železniških tirnic.⁹³⁴

1. februarja 1945 nekaj čez poldne je z zahoda nad Rogaško Slatino priletelo 20 ameriških štirimotornih težkih bombnikov tipa »Liberator«, ki so z višine 3.000 metrov odložili svoj

⁹³² ARS, AS 1602, šk. 414, f. 419–420, »Luftangriff in Gebiet Roh. Sauerbrunn«, 6. 11. 1944, str. 1; »Tieffliegerangriff am 6. Nov. 1944.«

⁹³³ ARS, AS 1602, šk. 414, f. 419–420, »Bombenabwurf in Gemeindegebiet Roh. Sauerbrunn«, 21. 1. 1945.

⁹³⁴ ARS, AS 1602, šk. 414, f. 419–420, »Bombenabwurf in Gemeindegebiet Erlachstein«, 21. 1. 1945.

smrtonosni bombni tovor in zatem odleteli v smeri proti jugovzhodu. Razdejanje je bilo veliko. Na glavno železniško postajo in pripadajoče tirnice je bilo usmerjenih sedem rušilnih bomb, težkih vsaj 500 kilogramov, a glavnega cilja zavezniški piloti niso zadeli. Eksplozijski sunek je bil tako močan, da je v bližini uničilo oz. močno poškodovalo tudi precej stanovanjskih hiš, zaradi česar so se morali tamkajšnji prebivalci, ki jim je bombardiranje uničilo imetje, preseliti v nadomestne objekte. Zraven kolodvora je bil v celoti uničen tudi Arbeitsamt (Delovni urad), stanovanja kopačev strelskih jarkov in delovno skladišče utrjevalnega odseka za obmejni okoliš Rogaške Slatine. V najsilovitejšem in najstrašnejšem bombardiranju zdravilišča Rogaška Slatina je umrlo najmanj 5 prebivalcev, nekaj jih je bilo tudi telesno lažje (4) ali huje (5) poškodovanih.⁹³⁵

16.2.1 Tragedija Kamenškove družine: samomor v Migličevi občinski stavbi

Februarski bombni napad je močno poškodoval tudi hišo Mavričevih, kjer sta med vojno stanovala mož Tonček, njegova žena Gabrijela (Ela) Kamenšek, njuna otroka in Elina mama, ki je prišla iz Brežic zaradi strahu pred izselitvijo.⁹³⁶ Med vojno sta imela Kamenškova v zdravilišču svoj priznani frizerski salon, kamor so med drugim hodili tudi vodilni nemški funkcionarji v Rogaški Slatini: občinski uradniki, oficirji in gestapovci. Med vojno sta aktivno sodelovala s partizani in kot njihova zaupnika ter aktivista OF razpečevala partizansko gradivo, zbirala zanje potrebni material in koristne informacije, do katerih sta se privlekla v ob poslušanju razgovorov pomembnih okupatorjevih funkcionarjev njunem frizerskem salonu.⁹³⁷ Gabrijela je v svojem pričevanju povedala, da so v bližini hiše padle tri bombe. Tisti čas sta skupaj z možem na skrivaj poslušala Radio London, preko katerega so opozarjali, naj se ljudje, ki živijo v bližini tirnic in železniških postaj, odselijo čim dlje proč, saj je obstajala velika nevarnost bombnih napadov.⁹³⁸ Poiskala sta si drugo stanovanje in se naselila h Klemenovim na današnjo Partizansko ulico. Zraven Kamenškove družine se je priselil še Migličev otrok (kot stanovalci pri Mavričih so bili sosedi Migličem), ki se je prav tako bal bombardiranja.⁹³⁹ Kar ji je kmalu zatem dejal je bilo šokantno: *»Je rekel, da če bom govorila vindišarsko, te bomo ubili in ustrelili. To je že tamali rekel, predšolski.«*⁹⁴⁰

⁹³⁵ ARS, AS 1602, šk. 414, f. 420, »Bombenwurf über Rohitsch-Sauerbrunn«, 2. 2. 1945, str. 1-2; »Nachtragsmeldung (Schlussmeldung) zum Angriff auf Rohitsch-Sauerbrunn am 1. 2. 1945«, 2. 2. 1945.

⁹³⁶ Gabrijela Krumpak, avdiopričevanje (izpraševal Daniel Siter).

⁹³⁷ But, *Zapisi*, str. 108-109.

⁹³⁸ Gabrijela Krumpak, avdiopričevanje (izpraševal Daniel Siter).

⁹³⁹ Gabrijela Krumpak, avdiopričevanje (izpraševal Daniel Siter).

⁹⁴⁰ Gabrijela Krumpak, avdiopričevanje (izpraševal Daniel Siter).

Gabrijela je nato še dodala: /.../ »tu (pri Klemenovih, op. a.) pa je bila nesreča, tam pa so bili podnevi Nemci, zvečer pa partizani. Tako so tudi prišli in so našli v tisti hiši, kjer smo se preselili, tam je bil tisti gospodar v nemški vojski in je pobegnil iz nemške vojske in se je doma skrival v peči, dolgo časa. Takrat so pa blizu enega Nemca slekli in so naredili povsod preiskave in so zaprli prvo mene. Našli so pa tistega, ki je ušel z ruske fronte, našli so ga v peči in njegova žena se je bala za njega. Nemški vojaki, ki so ušli, so bili potem strogo kaznovani. Njegova žena se je hotela izgovoriti, pa jim je povedala, da jaz sodelujem s partizani, in da k meni prihajajo ter jim dajemo kakšno hrano, obleko, literaturo. Tista literatura me je potem pokopala, jaz sem tisto literaturo, naj bi jo v svojem salonu razpečavala. Ampak jaz pa nisem hotela, zato sem jo pa skrila - pri njih je bila štala zraven, pod eno listje in mizo (tam sem potem to skrila). Tej gospodinji, ko smo se preselili, sem pa povedala, ker je bil njen brat tudi v vojaški edinici v partizanih (jaz sem ji verjela), ampak ona je pa takrat mene izdala. Mene so Nemci zaprli.«⁹⁴¹

Ob natančni preiskavi stanovanj Kamenškovich in Klemenovich, kamor so gestapovci vdrli zgodaj zjutraj 23. marca 1945, je bilo odkrito tudi to usodno partizansko čtivo, čemur so sledila mučna zasliševanja in pretepanja. Kot je že Ela omenila v svojem pričevanju so pri Klemenovich odkrili tudi dezerterja iz nemške vojske, ki se je že precej časa skrival v svoji hiši, vendar Kamenškovi zanj sploh niso vedeli. Doma je imel celo orožje in vojaško uniformo. Razkrinkanje obeh družin je bilo popolno. Gospodarjeva žena je menila, da bo z izdajanjem rešila svojega dezerterskega moža in sebe, zato je gestapovcem izdala sodelovanje Kamenškovich s partizani in povedala, da so se partizani pri njih zadrževali pogostoma in tukaj prepevali partizanske pesmi, medtem ko jim je Ela kuhala hrano.⁹⁴² Elo so odvedli najprej v kletne prostore Migličevega občinskega urada, kjer so jo celo noč zasliševali in mučili. Vklenjena in zvita v bolečinah je priznala krivdo in sama prevzela vso odgovornost, vendar so policijski uradniki šli še po njenega moža.⁹⁴³ Elin mož Tonček je od strahu in nevednosti, kaj se dogaja z ženo, že nekaj dni z visoko vročino ležal v postelji. Ko ga je gestapo našel so ga najprej na licu mesta zaslišali in hudo pretepli, kasneje pa okrvavljenega in izmučenega tudi njega privlekli v občinsko stavbo – ujeta žena je skozi rešetke kletnega okna videla, kako so njenega moža dobesedno vlačili po tleh. Zaprli so ga prostore eno nadstropje višje, od koder je ženi Eli zaklical, da mučenja ne zmore več. Ob naslednjem vstopu gestapovskega osebja v njegovo sobo okoli poldneva se je pognal proti balkonu in storil samomor. Ženo Elo je še pred skokom s stavbe Migličevega občinskega aparata prosil, naj vso krivdo prevzame nanj. Njegove zadnje

⁹⁴¹ Gabrijela Krumpak, avdiopričevanje (izpraševal Daniel Siter).

⁹⁴² But, *Zapisi*, str. 109–110.

⁹⁴³ Gabrijela Krumpak, avdiopričevanje (izpraševal Daniel Siter).

besede so bile: »Skrbi za otroka«. Bilo mu je zgolj 35 let. Moževo negibno telo ji je dalo vedeti, da je mrtev. Pazniško osebje je prosila, naj ji dovolijo, da se vsaj poslovijo od svojega Tončka. Nazaj je prejela samo sarkastičen nasmešek.⁹⁴⁴ Naslednje jutro so Elo odvlekli v celjski zapor Stari pisker, kjer je ostala zaprta do začetka maja 1945. Iz ujetništva se je rešila preko vez, saj je med vojno frizirala tudi ženo okupacijskega župana Migliča. Ob izpustu iz Piskra je izvedela, da za njenega moža Tončka Migličev občinski aparat ni dovolil pogreba, kljub dejstvu, da je Elina mati osebno pristopila do župana in ga v solzah rotila, naj dovoli vsaj dostojen pokop v družinskem grobu. Truplo so pokopali na neoznačeni lokaciji sredi smetišča zraven pokopališča pri Sveti Trojici. Pristojni župnik v času nemške nadoblasti ga je vseeno pokropil. Okoliški ljudje so vedeli za tajno lokacijo pokopa, zato so sčasoma na kraj pokopa Tončkovega trupla prinesli tudi sveče in rože.⁹⁴⁵

Slika 77: Levo: Mož Tonček in njegova žena Gabrijela (Ela) Kamenšek med sprehodom po zdraviliški promenadi. Fotografija je bila posneta v prvih letih nemške okupacije. **Slika 78:** Spodaj: Oče Tonček in otroka Gabrijela (Ela) in Tonči, fotografirano pri Mavričevi hiši. Vir: zasebna zbirka družine Kamenšek/Selenić.

⁹⁴⁴ But, *Zapisi*, str. 110; Gabrijela Krumpak, avdiopričevanje (izpraševal Daniel Siter).

⁹⁴⁵ Gabrijela Krumpak, avdiopričevanje (izpraševal Daniel Siter); Gabrijela Selenić, avdiopričevanje (izpraševal Daniel Siter).

16.3 Dokončni zlom: Zdravilišče Rogaška Slatina dočaka svobodo

V začetku maja 1945 je bilo vsega konec. Hitler je bil mrtev, nacistična Nemčija pa vojaško in politično uničena. V zadnjih dneh vojne so se čez Rogatec in Rogaško Slatino vlekli nepregledne kolone poražene nemške vojske (von Leerove armade) in njihovih kolaboracionističnih enot. Zlasti slednje so še vedno množično plenile in pobijale nedolžne ljudi v okolici Rogaške Slatine.⁹⁴⁶ Na podlagi matičnih knjig in mrljskih listov lahko ugotovimo, da so ustaši še tri tedne po nemški kapitulaciji, konec maja 1945, umorili več ljudi, tudi žensk (npr. na Boču).⁹⁴⁷ Sodeč po šolski kroniki stare kostrivniške šole pa so se ustaši po koncu vojne po Boču klatili še precej dlje.⁹⁴⁸ V Rogaški Slatini nastanjene policijske, žandarske, graničarske in vojaške čete so zdraviliški kraj zapustile do 7. maja.⁹⁴⁹ Med zadnjimi je bil nemški okupacijski župan Herbert Miglič, ki se je 8. maja ob 10. uri dopoldan skupaj s šolskim ravnateljem Fritzem Höglerjem odpeljal preko nekdanje avstrijske meje v porušen rajh. Že pred njima so skupaj z družinami pobegnili tudi Wolf (direktor zdravilišča), Hermann Neckermann, Weisheit (direktor steklarne), renegat Žertek in ostali najtesnejši županovi sodelavci. Pred samim pobegom so poskrbeli tudi za svoje vredno imetje, ki so ga umaknili na varno.⁹⁵⁰ Direktorja steklarne so partizani celo ujeli na Ponikvi, vendar so ga spustili dalje.⁹⁵¹ Istega dne, ko je župan Miglič za vedno zapustil slatinsko zdravilišče, je Nemčija v Berlinu brezpogojno kapitulirala. Komisija za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev (KUZOP) je po vojni ugotovila, da je Miglič prebegnil v okolico Schladminga, kjer ga je že prej čakala njegova družina (žena Magdalena in nekaj let star otrok). V Schladmingu so ga ameriško-angleške zasedbene čete ujele in spravile v lager Liezen (tudi Litzen), kamor so zapirali okupatorjeve spodnještajerske župane. Povojna jugoslovanska oblast je od zahodnih zaveznikov zahtevala njegovo izročitev, da bi ga postavili pred ljudsko sodišče, a do izročitve ni nikoli prišlo. KUZOP je Migliča razglasil za velikega vojnega zločinca ter najokrutnejšega okupacijskega župana na Spodnjem Štajerskem.⁹⁵² V odsotnosti je bil obsojen in spoznan za krivega zaradi izvajanja sistematičnega terorja (uboji in pokoli), interniranja državljanov pod nehumanimi pogoji, prisilno rekrutiranje

⁹⁴⁶ SŠM, mapa Osnovna šola Rogaška Slatina 2, »Kronika šole v dobi NOB 1947: Poročilo, 6. 11. 1946«, str. 2.

⁹⁴⁷ Krajevni urad Rogaška Slatina, mrljski listi iz mrljske knjige za leto 1945, pregled je potekal v januarju in februarju 2018.

⁹⁴⁸ Šolska kronika podružnične osnovne šole Kostrivnica.

⁹⁴⁹ Orožen, »Štiri skice«, str. 313.

⁹⁵⁰ SŠM, mapa Osnovna šola Rogaška Slatina, »Kronika šole v dobi NOB 1946: Podatki o dogodkih na šolah za časa domovinske vojne«, str. 1, 3.

⁹⁵¹ Orožen, »Štiri skice«, str. 313.

⁹⁵² ARS, AS 1827, t. e. 62, »Obtožba«.

prebivalstva okupiranega ozemlja, ropanja in namenskega pustošenja ter uničevanja osebne lastnine (požiganje).⁹⁵³

9. maja 1945 ob 13.45 je v Rogaško Slatino vkorakala 16. udarna krajiška divizija, ki se je kmalu zatem v Tekačevem spopadla z eno izmed bežečih ustaških kolon.⁹⁵⁴ Glavnina divizijskih enot je korakala po dolini, krilna zaščita se je napotila čez Velike Rodne. Na slemenu v Tekačevem, ki so ga zasedle ustaške bojne enote, se je razvil hud spopad. Obe strani sta utrpele precej žrtev, ranjeni partizani pa so bili prepeljani v kopališče Styria, kjer je med okupacijo delovala nemška bolnica.⁹⁵⁵ Začasna bolnica v kopališču Styria je delovala do jeseni 1945, ko so bili tamkaj nastanjeni ranjenci razmeščeni v druge bolnišnične ustanove. V dneh po umiku okupatorja je bil v osvobojeni Rogaški Slatini pripravljen veličastni partizanski miting, iz katerega se je razvilo veliko slavlje in povorka.⁹⁵⁶ Obdobje štiriletne okupacije Rogaške Slatine je bilo dokončno prekinjeno, nemški oblastniki so bili premagani, njihov »tisočletni« nemški rajh pa je bil v prahu in ruševinah. Sledilo je težavno obdobje povojne obnove in izgradnja Titovega socializma, čemur pa vsi tisti Slatinčani, ki so tragično pomrli v nemških koncentracijskih taboriščih, na prisilnem delu ali pa na bojnih frontah, žal niso mogli nikoli prisostvovati. Številni preživeli izgnanci in izseljenci, katerim je nemški okupator zaplenil vso premoženje, so si v državah, kamor so pobegnili, postavili nove domove in se v rodno Rogaško Slatino niso več vrnili.

16.3.1 Begunstvo zlomljene vodje: Paveličev zadnji sestanek v Rogaški Slatini

5. maja 1945 – zatem, ko sta bila Hitler in Mussolini že nekaj dni mrtva, Evropa pa v ruševinah – je vodilno osebje ustaške vlade sklenilo, da je skrajni čas za pobeg. Evakuacija nemškega diplomatskega zbora na čelu s Siegfriedom Kaschejem (Hitlerjevim poslanikom v Zagrebu) in vlade NDH proti Celovcu v avstrijskem Koroškem se je pričela dan kasneje, 6. maja, ko je bilo že jasno, da bo Zagreb padel brez boja.⁹⁵⁷ Po nekaterih navedbah naj bi posamezni predstavniki ustaške vlade v skupini Zagreb zapustili že 4. maja. Še pred odhodom je država poskrbela za paniko, ki jo je ustvarila z izsiljevalno propagando o nevarnosti približujočih se partizanov, s čimer je dosegla, da so se jim v begunstvu pridružile tudi velike skupine civilistov. Mnogim je

⁹⁵³ ARS, AS 220, šk. 48, »Miglič Herbert«, ŠZ: 4021, str. 1.

⁹⁵⁴ ARS, AS 1827, t. e. 10, »Kronika šolskega okoliša Rogaška Slatina«, str. 3.

⁹⁵⁵ Orožen, »Štiri skice«, str. 314.

⁹⁵⁶ But, *Zapisi*, str. 123.

⁹⁵⁷ Krizman, Bogdan. *Pavelić u bjekstvu*. Zagreb: Globus, 1986, str. 9–10, 16. Dalje: Krizman, *Pavelić u bjekstvu*.

bilo izročeno tudi orožje.⁹⁵⁸ Sredi zatrpanih cest Hrvaškega Zagorja se je v kolonah bežečih hrvaških množic⁹⁵⁹ na poti do zdraviliškega kompleksa v Rogaški Slatini znašel tudi poglavnik, vodja ustaškega gibanja, operativni poveljnik ustaških oboroženih sil in prvi mož ustaškega režima dr. Ante Pavelić, ki je svoj umik izvedel ločeno⁹⁶⁰ oz. po evakuaciji njegove vlade. Skupaj s svojim sinom Velimirjem je 6. maja pozno popoldan v eni izmed kolon z avtomobilom zapustil Zagreb in se napotil v obmejni kraj Novi Dvori pri Zaprešiću na hrvaški strani takratne državne meje, kjer sta tudi prenočila. 7. maja popoldan se mu v Novih Dvorih ob Sotli skupaj s svojimi spremstvi pridružijo še Kasche (eden izmed glavnih akterjev pri podpisovanju meddržavne pogodbe o vzpostavitvi meje med tretjim rajhom in NDH na reki Sotli), Wehrmachtov general pri hrvaški vojski Hans Juppe in nemški vojni ataše v Zagrebu podpolkovnik Hodenberg.⁹⁶¹ Po spominih Kascheja s povojnega zaslišanja so okoli 17. ure popoldan (Pavelić naj bi v vrsti približno 50 avtomobilov krenil iz Novih Dvorov ob 18.15) skupaj odpotovali preko Krapine v Rogaško Slatino, kamor so prispeli ob 21. uri zvečer in tukaj prenočili.⁹⁶² (Že nekoliko prej je v slatinsko zdravilišče prispel tudi dr. Vladko Maček).⁹⁶³ Do njihovega prihoda je vrhovno poveljstvo nemške vojske v francoskem Rheimsu že podpisalo prvi dokument o brezpogojni nemški predaji.⁹⁶⁴ Naslednjega dne, 8. maja 1945, je v zdraviliškem hotelu, kjer je Pavelić prespal, prišlo do zadnjega sestanka državnopolitičnega vrha NDH. V Rogaški Slatini je torej zadnjič zasedal tudi *Poglavnikov Glavni stan* (glavno poveljstvo Anteja Pavelića). Burno srečanje je trajalo od 9.00 do 11.30 dopoldan, poleg omenjenih mož so prisostvovali še generali Grujić, Perčević in Tomislav Sertić.⁹⁶⁵ General Juppe je uspel ob približno 10. uri dopoldan vzpostaviti stik z generalpolkovnikom Aleksandrom Löhrom (vrhovnim poveljnikom armadne skupine E, tj. vseh nemških in kolaborantskih enot v Jugovzhodni Evropi), ki je imel še edini kontakt z vrhovnim nemškim poveljstvom v Berlinu. Zbrani v osrčju zdravilišča so z grozo poslušali Löhra, ki jih je obvestil,

⁹⁵⁸ Tomasevich, Jozo. *War and Revolution in Yugoslavia, 1941–1945: Occupation and Collaboration*. Stanford (California): Stanford University Press, 2001, str. 753. Dalje: Tomasevich, *Occupation and Collaboration*.

⁹⁵⁹ Nedolžnih civilistov, vodilnih predstavnikov državnopolitičnega ustaškega vrha, vladnih ministrov in funkcionarjev, oficirjev, predstavnikov poglavnikovega glavnega poveljstva, oddelkov oboroženih sil NDH in ostalega vojaškega osebja.

⁹⁶⁰ Po pričevanju prebeglega ustaškega ministra dr. Nikole Mandića ga je poglavnik Pavelić o načrtovani evakuaciji iz Zagreba obvestil 6. maja ob približno 7. uri zjutraj. Preko telefona mu je sporočil, da se bo predvideno umikanje pričelo še istega dne okoli 16. ure popoldan in dodal tudi pojasnilo k načrtani poti njihovega pobega. Sam Pavelić in ustaška vojska naj bi krenili takoj za umikom ministrov in vladnega osebja. Krizman, *Pavelić u bjekstvu*, str. 24.

⁹⁶¹ Krizman, *Pavelić u bjekstvu*, str. 11, 13, 33; Krizman, Bogdan. *Ustaše i Treći Reich I/II*. Zagreb: Globus, 1983, str. 362. Dalje: Krizman, *Ustaše*.

⁹⁶² Prav tam, str. 11, 32.

⁹⁶³ Prav tam, str. 34.

⁹⁶⁴ Tomasevich, *Occupation and Collaboration*, str. 754.

⁹⁶⁵ Krizman, *Pavelić u bjekstvu*, str. 11, 13.

da namerava Nemčija v Berlinu še istega dne podpisati še drugo brezpogojno kapitulacijo, ki bo stopila v formalnopravno veljavo sredi noči, 9. maja ob 1.00.⁹⁶⁶ Ogorčenje in silno nasprotovanje nekaterih hrvaških oficirjev, ki so večkrat celo prekinili srečanje, seveda ni zaleglo.⁹⁶⁷ Božidar Kavran je na povojnem zaslišanju omenil, da mu je Pavelić v Avstriji govoril o zadnjem sestanku v Rogaški Slatini, kjer je tekom srečanja general Grujić obtožil nemške častnike laganja, skrivanja in zavajanja, češ da da je nemško vojaško vodstvo že pred umikanjem vedelo za kapitulacijske namere nacistične Nemčije. S tovrstnimi obtožbami se je strinjal tudi poglavnik.⁹⁶⁸ Löhr je nato v pogovoru naročil Kascheju, naj povpraša Pavelića glede končne odločitve o usodi njegovih ustaško-domobranskih enot, ki so bile takrat še vedno pod Löhrovim poveljstvom. Ustaški poglavnik se je na tem dopoldanskem sestanku 8. maja v Rogaški Slatini strinjal, naj njegove bojne enote čim pozneje kapitulirajo skupaj z nemškimi, o svoji usodi pa bo odločil sam.⁹⁶⁹ Löhr je nato Paveliću povedal, da mu predaja poveljstvo nad preostalimi ustaškimi četami. Zadnji ukaz poglavnika svojim oboroženim silam je bila prepoved predaje partizanom. Namesto slednje naj bi poskušali raje doseči avstrijska tla.⁹⁷⁰ Pavelić je bil na nemško vojaško poveljstvo razumljivo besen. Željo, da bi se z Löhrom dobil osebno, je generalpolkovnik zavrnil.⁹⁷¹ Po zadnjem sestanku v Rogaški Slatini je svojemu sinu Velimirju v zdravilišču razjarjeno dejal: »Zamisli što mi je Lohr poručio: Ja kapituliram pred partizanima, a vi radite kak hoćete.«⁹⁷² Pavelić, ki je ves ta čas napačno predvideval, da bo Berlin z Zahodom sklenil separatno premirje, s Sovjetsko zvezo pa nadaljeval vojaški odpor, je bil ob sporočeni informaciji vidno šokiran in zaskrbljen zlasti za usodo neoboroženih in nedolžnih hrvaških beguncev, ki so se prav tako znašli v bežečih kolonah.⁹⁷³ Hrvaška stran s poglavnikom na čelu je na sestanku zato sklenila, naj se po hitrem postopku odpošlje iz Rogaške Slatine v Celje razpoložljive kurirje, ki bodo obvestili tamkaj prisotne ustaške generale o čim hitrejši izvršitvi evakuacije hrvaških civilistov in oboroženih enot do nekdanje avstrijske meje, kjer so se zadrževale angloameriške sile.⁹⁷⁴ Med drugimi je bil iz zdravilišča v bližino Celja, kjer je imel Löhr svoj glavni štab, odposlan tudi ustaški admiral N. Steinfel, ki je bil po Pavelićevem naročilu zadolžen, da se dobi z Löhrom osebno. (Ko je Steinfel krenil iz

⁹⁶⁶ Krizman, *Pavelić u bjekstvu*, str. 11; Krizman, *Ustaše*, str. 362.

⁹⁶⁷ Krizman, *Ustaše*, str. 363.

⁹⁶⁸ Delić, Ante. »Djelovanje Ante Pavelića 1945.–1953. godine.« Doktorska disertacija, Filozofska fakulteta Univerze v Zadru, 2016, str. 43-44. Dalje: Delić, »Djelovanje Ante Pavelića.«

⁹⁶⁹ Krizman, *Pavelić u bjekstvu*, str. 11.

⁹⁷⁰ Tomasevich, *Occupation and Collaboration*, str. 755.

⁹⁷¹ Delić, »Djelovanje Ante Pavelića«, str. 43.

⁹⁷² Prav tam.

⁹⁷³ Krizman, *Pavelić u bjekstvu*, str. 13, 21.

⁹⁷⁴ Prav tam, str. 15.

zdravilišča je bil Pavelić s svojo kolono že prav tako napoten proti Mariboru).⁹⁷⁵ Löhrova novica, sprejeta na sestanku v Rogaški Slatini, je namreč pomenila, da se bodo oboroženi nemški oddelki, ki so v Sloveniji še vedno posedovali pomembno bojno moč, predali partizanom že na slovenskem ozemlju. Načrt o združenem ustaško-nemškem umiku v Avstrijo je padel v vodo, s čimer je bila – kot se je kasneje izkazalo – zapečaten tudi usoda premnogih neoboroženih in nedolžnih hrvaških žena, starejših mož in otrok.⁹⁷⁶

Približno isti čas se je skozi Rogaško Slatino poleg nemških armadnih oddelkov⁹⁷⁷ in nemški vojski podrejenih kolaboracionističnih skupin umikala tudi Pavelićeva osebna telesna straža (*Poglavnikova tjelesna bojna ali PTB*) pod poveljstvom ustaškega polkovnika Ice Kirina (tudi vodje Pavelićeve varnostne službe), ki je skrbel za poglavnikovo varnost že pri umikanju iz Zagreba. V času zadrževanja v Rogaški Slatini med 7. in 8. majem se je Ante Pavelić odločil za skupni pobeg s svojo stražo proti Mariboru.⁹⁷⁸ Po pričevanju Vladimira Krena, poveljnika ustaškega vojnega letalstva, so v zdravilišču prejeli novico o partizanski blokadi poti do Celja, zato je bila pot proti severu (Koroški) odprta samo še čez Maribor.⁹⁷⁹ Ante Pavelić se je iz zdraviliškega parka odpravil takoj po koncu zadnjega zasedanja državnega vrha NDH v Rogaški Slatini, na katerem je dokončno zapečatil tudi usodo njegovih bojnih formacij. S ciljem, da se čez Maribor prebije do Wolfsberga in Celovca, je zapustil zdravilišče 8. maja, nekaj čez 11.30 dopoldan, ko se je končal zadnji sestanek.⁹⁸⁰ Voditeljica Ženske ustaške mladine prof. Dolores Bracanović je po vojni v Buenos Airesu izdala spomine o umikanju iz Zagreba, od koder je večino časa bežala ob boku s Pavelićem. Med drugim je zapisala: »8. *Svibanj*.

⁹⁷⁵ Krizman, *Pavelić u bjekstvu*, str. 26–27, 32.

⁹⁷⁶ Prav tam, str. 13, 15.

⁹⁷⁷ Gre za nemško armadno skupino E, ki je ob koncu vojne, natančneje oktobra 1944, pričela z umikanjem iz Grčije, Albanije in preostalih najjužnejših delov Jugoslavije proti avstrijskemu prostoru. Pri postopnem pomikanju proti severu so oddelki skupine armad E sprva izbrali skupno smer preko Makedonije, osrednjega Balkana proti Bosni, kjer se je njena evakuacijska pot razdelila na dve ločeni poti. V severozahodni smeri se je pomikala čez Bosno, Hrvaško in Slovenijo, v severni smeri pa skozi Bosno, Slavonijo, Hrvaško in Slovenijo. Tomasevich, *Occupation and Collaboration*, str. 751–752.

in nato v severozahodni smeri proti Hrvaški

⁹⁷⁸ Krizman, *Pavelić u bjekstvu*, str. 11–12, 14.

⁹⁷⁹ Prav tam, str. 16.

⁹⁸⁰ Prav tam, str. 11. Poveljnik Pavelićeve telesne straže in varnostne službe NDH Ico Kirin je tekom svojega zaslišanja v priporu pripomnil, da je bil odhod iz »Roića« nekje okoli 12. ure. Pri tem je potrebno opozoriti, da niti avtor Krizman niti zaslišanec Ica nista bila pozorna na pravilnost zapisanega imena razkritega kraja, kajti »Roić« (»Rohitsch« v nemščini) označuje sosednji kraj Rogatec in ne Rogaško Slatino. Gre sicer za pogosto napako zamenjevanja omenjenih krajev, ki se nahaja v neposredni bližini in imata podobno poimenovanje. Pavelić je med 7. in 8. majem 1945 nedvomno prenočil v Rogaški Slatini.

Krenemo prema Mariboru. Pred odlazak još vidim Poglavnika, kako u odori s crnim plaštem stoji na stubištu bolnice u Rogaškoj Slatini⁹⁸¹ i promatra pokret.»⁹⁸² /.../

Maja 1945 je območje Rogaške Slatine poleg Brežic veljalo za enega izmed glavnih izhodnih koridorjev bežečemu hrvaškemu ljudstvu, vodilnim državnim funkcionarjem in politični eliti ustaške NDH na čelu s poglavnikom Antejem Pavelićem ter enotam njegovih oboroženih sil, ki so ohranjene in v glavnem nepoškodovane namestitvene kapacitete zdraviliškega kompleksa izkoristile za krajši postanek.⁹⁸³ Od 19 aktivnih ministrov ustaške vlade jih je 6. maja 1945 kar 16 skupaj zapustilo Zagreb. Ta šestnajsterica ministrskih pomembnežev je nato pri bežanju čez Hrvaško Zagorje proti severu prenočila v zdraviliških hotelih v Rogaški Slatini in od tod prebežala v Celovec, kjer so jih Angleži vrnili jugoslovanskim oblastem.⁹⁸⁴ Ko je 8. maja 1945 v Rogaški Slatini potekal še zadnji sestanek NDH, kjer je poslednjič zasedal njen državni politični vrh in poglavnikovo glavno poveljstvo, je ob približno isti uri, ko je na sestanku odjeknila novica o kapitulacijskih namerah nacistične Nemčije, iz zdravilišča pobegnil tudi folksdojčerski župan okupirane Rogaške Slatine Herbert Miglič.⁹⁸⁵

I-0 1965
11/

Tek. št.:	Ime in priimek:	Hoj. pod. oz. približna starost:	Župan v	od - do	Sed. bi. vališče odn. kam pobeg.	Karakteristika:	Opomba:
1	Herbert Miglič	16.3.1904	Rogaška Slatina	prohoda do konca	Schladingu Bavaria ul. tam je bil konec prej pobegnil Miglič (Herbert Miglič)		
-----O-B-T-O-B-A-----							
Ing. Herbert Miglitsch, Bürgermeister in Ortsgruppenführer od početka do razsula švabskega rajha. Bil je ustanovitelj Kulturbunda v Rogaški Slatini, član Gestapa, Parteigenosse, poveljnik Wehrmannschaft, organizator St. Heimatbunda, je od odločal: da je bilo več kot 30 ustreljenih, točno štev. še ni ugotovljeno, v zapore in lagerje odpeljanih okoli 220 oseb, prisilno izseljenih okoli 120 oseb. Dajal je naloge za požiganje tukajšnjih domačij. Izdajal je povelja in se tudi sam udeleževal progona partizanov. Mnjenje je, da je bil na Štajerskem najkrutejši župan in Ortsgruppenführer. O njegovi družini se poroča, da je bila njegova žena jako navdušena nemka, ter kot taka sedela v vseh organizacijah katere so delovale za nemški rajh. Angeške zasedbene oblasti so ga zaprle v Schladingu lager Lietzen, zahtevati ga je da ga izroče našim oblastem, da pride kot največji vojni zločinec pred ljudsko sodišče.							

Slika 79: O medvojnem zločinskem delovanju in pobegu Herberta Migliča, okupatorjevega župana v občini Rogaška Slatina, je v povojnih letih poročal tudi KUZOP, ki je Migliča razglasil za najokrutnejšega župana celotne Spodnje Štajerske. Vir: ARS, AS 1827, t. e. 62, »Obtožba«.

⁹⁸¹ Skoraj gotovo gre za stopnišče policijske bolnice (Polizei Kurhaus), ki je med nemško okupacijo zdravilišča delovala v takratnem Štajerskem dvoru (Steierhof), današnjem hotelu Slovenija.

⁹⁸² S Poglavnikom na povlačenju. <https://otporas.com/s-poglavnikom-povlacenju/> (dostop: september 2019, zadnjič dopolnjeno 4. julija 2017).

⁹⁸³ Krizman, *Pavelić u bjekstvu*, str. 16.

⁹⁸⁴ Prav tam, str. 23, 26.

⁹⁸⁵ SŠM, mapa Osnovna šola Rogaška Slatina, »Kronika šole v dobi NOB 1946: Podatki o dogodkih na šolah za časa domovinske vojne«, str. 1, 3; Krizman, *Pavelić u bjekstvu*, str. 11, 13.

17 ZAPUŠČINA OKUPATORJA IN POVOJNE OBLASTI

17.1 Prikrita vojna grobišča

Maja 1945 so okupatorjevi uradniki, nemška vojska in njene kolaboracionistične enote v glavnem zapustile Rogaško Slatino in zbežale proti osrčju rajha. Tistim, ki pobeg ni uspel, so se znašli v krempljih maščevanja željne nove oblasti, od katere je bila odvisna njihova nadaljnja usoda.

V osrednjem delu občine Rogaška Slatina sta dandanes uspešno locirana vsaj dva domnevno prikrita vojna grobišča,⁹⁸⁶ kjer se na postopek temeljitega evidentiranja in sondiranja še vedno čaka. Tako imenovano »534-Grobišče Cvetlični hrib«, se nahaja v gozdu pod nekdanjim hotelom Triglav vzdolž doline oz. grabna ob današnji ulici Cvetlični hrib. Med domačini je to to območje poznano kot »Šumski mir«. Vnos približne lokacije je bil sicer opravljen že 3. avgusta 2007, a do danes še ni bil deležen konkretnega evidentacijskega postopka. V jami se naj bi nahajale neznane poveljne žrtve različnih narodnosti, čeravno pričevalci trdijo, da je vanje trupla umorjenih žrtev (zlasti srbskih vojnih ujetnikov in ostalih nesrečnežev) že med vojno odlagal tudi nacistični okupator.⁹⁸⁷ Po navedbah izr. prof. dr. Mitje Ferenca z Oddelka za zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani naj bi postopek sondiranja in dokončne pridobitve dovoljenj zemljiškoknjižnih lastnikov stekel v letu 2018, pri čemer naj bi bili izvajalci izkopavanj izbrani do aprila 2018, vendar do slednjega iz neznanih razlogov še vedno ni prišlo.⁹⁸⁸

Slika 80: Zimske radosti je med okupacijo zamenjala tudi turobna podoba zaporniških in mučilnih celic, ki so delovale v kletnih prostorih hotela Triglav. Na obeh straneh gozda pod hotelom je locirano tudi prikrito poveljno grobišče neznanih žrtev. Vir: SI_ZAC/0907/004/008/00020, fond Zdravilišče Rogaška Slatina (1800-2000).

⁹⁸⁶ Lokacija grobišč na terenu ni prepoznavna, znano pa je nekoliko širše območje.

⁹⁸⁷ 534-Grobišče Cvetlični hrib. http://www.geopedia.si/#T3737_F7387:534_x550030_y121170_s15_b2 (dostop: avgust 2019); v zvezi s trditvami pričevalcev: Marija Dolc ter Vjekoslav in Marija Petek, avdiopričevanja (izpraševal Daniel Siter).

⁹⁸⁸ Elektronsko sporočilo Mitje Ferenca, naslovljeno na Daniela Siterja, prejeto 23. 10. 2017.

Drugo domnevno prikrito grobišče (*»533-Sovinčev graben«*) je bilo v sistem vnešeno prav tako 3. avgusta 2007. Nahaja se v Sovinčevem grabnu, natančneje v gozdu tik za glavno železniško postajo in današnjo občinsko stavbo oz. nekdanjim sedežem Migličeve okupacijske uprave. V tej jami naj bi bilo zakopanih od 18 do 20 okrutno pobitih Hrvatov, ki jih je poveljna oblast odstranila v mesecu maju in juniju 1945. Kdaj naj bi na tej lokaciji stekli natančnejši postopki ugotavljanja in evidentiranja posmrtnih ostankov ni znano.⁹⁸⁹ Tretje grobišče (*»257-Grobišče pod komunalno deponijo«*) se ne nahaja v središču Rogaške Slatine, temveč v bližnjem naselju Tuncovec, kjer pod komunalno deponijo in njenimi odpadki (natančneje med vzhodnim robom deponije in pobočjem ob nekdanji strugi potoka Teršnica) leži grobišče neznanega števila usmrčenih hrvaških beguncev, pobitih maja 1945. Za razliko od preostalih dveh je tukaj lokacija že natančno določena, potrebne so še preiskave. Vnos v sistem je bil opravljen 27. junija 2004.⁹⁹⁰

17.2 Materialne vojne ostaline in sledi

Natančno raziskovalno delo na terenu s pomočjo uporabe detektorja kovin je potrdilo dejstvo, da je dandanes, 74 let po koncu največje vojne morije v zgodovini človeštva, osrednje območje Rogaške Slatine še vedno gosto preprejeno z nekaterimi nenevarnimi (kot denimo že obravnavanimi strelskimi jarki in zemeljskimi izkopi skladiščnih oz. stanovanjskih bunkerjev) in tudi nevarnimi materialnimi vojnimi ostanki, ki jih je okupator pustil za seboj ob svojem neurejenem in brezglavem umikanju. Med najpogostejše odkritimi ostalinami so se odkrili dobro ohranjeni ostanki italijanskih in nemških tulcev in nabojev, slabo zakopane neeksplozirane minometne in protitankovske bombe, izstrelki iz havbic ali protiletalskega orožja ter broške, značke in kovanci, ki jih je uporabljal Tretji rajh v času svojega obstoja. V sklopu terenskega dela je bilo pregledano širše območje Tržaškega hriba (še posebej neposredni okoliš propadlega Mizarstva), gozdni park Janina in prostor pod nekdanjim hotelom Triglav. V primeru odkritja potencialno nevarnih eksplozijskih predmetov, ki so še vedno predstavljali možnost sprožitve, je bila poklicana policija oz. specialna enota za deaktiviranje in trajno uničenje bombnih predmetov.⁹⁹¹

⁹⁸⁹ 533-Sovinčev graben. http://www.geopedia.si/#T3737_F7387:533_x552294_y120238_s13_b2 (dostop: avgust 2019).

⁹⁹⁰ 257-Grobišče pod komunalno deponijo. http://www.geopedia.si/#T3737_F7387:257_x552294_y120238_s13_b2 (dostop: avgust 2019).

⁹⁹¹ Terensko raziskovanje v letih 2017-2019.

Slika 81: Levo: Ostanki nemških in italijanskih tulcev z vidno polnitvijo (srebrni delčki smodnika). Najdbe so bile odkrite ob vznožju Tržaškega hriba in gozdnega parka Janina. **Slika 82:** Spodaj: Neeksplodirana minometna bomba za italijanski minomet tipa Brixia Model 35. Lepo vidna je bombna glava, njena krilca pa so že močno načeta. Varovala nima več, zato se smatra za »živo« in nevarno. Ob izstrelitvi je očitno zatajila. Foto in teren: Daniel Siter, 15. 1. 2019, 17. 6. 2017.

Slika 83: Spodaj: Spominski kovanec »Ehre-Freiheit-Brot« (čast-svoboda-kruh), na zadnji strani pripis »Sedaj bolj kot kdajkoli prej« (začetni slogan iz obdobja vzpona nacionalsocialistične stranke). Vir: Zasebna zbirka Roberta Reicha (FB: Rogaška Slatina nekoč). **Slika 84:** Desno: potek dela in terensko raziskovanje z uporabo detektorja kovin. Foto in teren: Daniel Siter, 17. 6. 2017.

18 ZAKLJUČEK

Magistrsko delo predstavlja kompleksno zgodovinopisno mikroraziskavo doslej še neraziskanega prostora zdraviliške občine Rogaška Slatina in njenega obsotelskega zaledja med leti 1941–1945, ko je nacistični škorenj nasilno poteptal tudi Balkanski polotok in z zasedbo takratne Kraljevine Jugoslavije okupiral večji del Slovenije. Poglobljena raziskava ponuja nasploh prvo temeljito in vsebinsko zaokroženo analizo ter celostno proučitev obdobja štiriletna nacistične zasedbe občine Rogaška Slatina, ki jo je 11. aprila 1941 brez boja zasedla nemška vojska. Okupacija obmejnega zdravilišča sicer predstavlja enega izmed mnogih primerov okupiranih mest na Spodnjem Štajerskem (nemške zasedbene pokrajine v sklopu okupirane Slovenije), a v primerjavi z ostalimi kraji pod zasedbeno oblastjo nacistov s pomembnimi razlikovanji in izrazito specifično zgodbo. Kljub lokalnemu značaju raziskave in njeni primarni osredotočenosti na delovanje okupatorja v zasedbeni občini Rogaška Slatina v času druge svetovne vojne, rezultati kažejo, da je bil pomen proučevanega kraja mnogo širši in na nekaterih področjih celo ključen za delovanje Spodnje Štajerske, kjer se je Rogaška Slatina uveljavila kot pomembno obmejno mesto tretjega rajha. Če vzamemo v obzir še nekoliko širši okvir in v ponazoritev vključimo pozicioniranost vseh nemških zasedbenih pokrajin z režimom civilnih uprav je bila Rogaška Slatina eno izmed najjužneje ležečih zdravilišč Hitlerjevega »tisočletnega« imperija.

V začetnem delu raziskave pozornost posvečam predvojnemu obdobju v takratni Kraljevini Jugoslaviji, kjer se je vzporedno z naraščanjem moči in vpliva nacionalsocializma v Hitlerjevi Nemčiji čedalje vidneje kazala tudi vloga pronemško in kasneje pronacistično usmerjenih petokolonskih gibanj na jugoslovanskih tleh, kjer so s svojo široko razvejano obveščevalno dejavnostjo in izdajalsko aktivnostjo zavestno delovala v prid nacistične države. Poudarek je zlasti na krovni organizaciji nemške narodne manjšine v predvojni Jugoslaviji, tj. *Švabsko-nemški kulturni zvezi* (bolje poznani pod skrajšanim nazivom *Kulturbund*), ki je bila v predvojnem obdobju pomembna postojanka nemštva in nemških teženj. Prostor Rogaške Slatine je spadal pod organizacijsko in upravno domeno kulturbundovske krajevne skupine iz Rogatca, katere ustanovitev je bila prijavljena šele ob koncu marca 1939. Zelo zanimiv je spisek njenih glavnih ustanoviteljev, kjer med naštetimi folksdojčerji izstopa zlasti ime Herbert Miglič – kasnejši okupatorjev župan zasedbene občine Rogaška Slatina, ki ob ustanovitvi kulturbundovske celice v Rogatcu postane tudi njen predsednik. Kakor druge tovrstne struje je tudi rogaški Kulturbund takoj po svoji ustanovitvi pričel z zbiranjem občutljivih informacij iz številnih gospodarskih, administrativnih, političnih, družbenih in vojaških sfer delovanja

jugoslovanske države ter zaupne osebne podatke o lokalnih prebivalcih. Pri tem se je posebna pozornost namenjala zlasti narodno zavednim in politično aktivnim Slovencem ter osebam, ki naj bi do Nemcev gojili sovražno razpoloženje. Vsi ti podatki so bili zatem posredovani Südostdeutscher Institut v Gradcu, kjer so prejete spiske urejali in analizirali, preverjali ter jih usklajevali s svežimi informacijami, ki so bile pridobljene v aprilskih dneh leta 1941 na zadnjih tajnih sestankih v Gradcu. V dneh pred vdorom nemških čet na Balkan so nacistični uradniki na podlagi dolgoletnega zbiranja občutljivega gradiva v Gradcu pripravili natančne aretacijske spiske domnevno sumljivih in nevarnih ljudi, po katerih so se po prevzemu občinskih uprav ravnale nemške okupacijske oblasti in v skladu s temi vnaprej pripravljenimi seznamami priprle in izgnale ogromno število Slovencev. Tovrstni dokumenti, ki so med drugim ohranjeni tudi za širši prostor Rogaške Slatine in Rogatca, potrjujejo dejstvo, da so folksdojčerji iz okoliša Rogaške Slatine in ostali simpatizerji nacističnega režima v dneh tik pred napadom na Jugoslavijo nosili pomemben delež krivde pri usodah, ki so kasneje doletele prebivalce zdravilišča in sosednjih krajev. S svojim izdajanjem in prenašanjem občutljivih podatkov v sovražnikove roke so okupatorju razkrili ljudi, ki naj bi se jih bilo potrebno tako ali drugače znebiti, s čimer so mu ob vzpostavitvi okupacijske uprave znatno olajšali delo. Tako niti ne preseneča, da so bile marsikatero usode prebivalcev Rogaške Slatine posledično zapečatene že v Gradcu in to še pred samim napadom.

Zatem sledi poglavje o združenem napadu tabora sil osi na Jugoslavijo, pri čemer se fokusiram na slovenski prostor, preko katerega so se z zahoda prebijale italijanske vojaške čete, s severne meje (nekdanje avstrijsko-jugoslovanske meje) pa motorizirani in mehanizirani bojni oddelki Wehrmachta – tisti čas najboljše pripravljene, izurjene in opremljene vojske na evropski celini. V sklopu tega poglavja analiziram tudi vojaško moč obeh taborov: ladjevje, kopenske sile in vojno letalstvo. Iz primerjave je seveda jasno, da kraljeva jugoslovanska vojska z zasnovanim obrambnim načrtom nikakor ni mogla upati na ugoden vojaški razplet proti superiornemu Wehrmachtu. Naj še poudarim, da so se prvi oprijemljivi znaki o nemških invazijskih namerah pojavili že ob koncu marca in v prvih dneh aprila 1941, ko so nemški diplomati in drugi predstavniki rajha pričeli z umikanjem iz celotne Jugoslavije. Če jugoslovanskemu političnemu in vojaškemu vodstvu tudi to ni bilo dovolj, je do več kot zgovornega dokaza o Hitlerjevih napadalnih namenih prišlo 1. aprila pozno popoldan, ko je bil polkovnik Vladimir Vauhnik (jugoslovanski vojaški ataše v Berlinu) preko telefona in anonimnega grozilnega pisma obveščen o predvidenem pričetku nemškega napada, ki naj bi bil odprt s silovitimi letalskimi napadi na prestolnico kraljevine. Signali so bili seveda dovolj jasni, toda omenjenim alarmnim poročilom se ni najbolj verjelo, pričetek aktivne vsesplošne mobilizacije jugoslovanske vojske

pa se je lahkomiščno prelagal. Generalštab jugoslovanskih oboroženih sil je vse do napada živel v zmotni zablodi, da se bo vojni z nemško vojsko mogoče izogniti. Temu seveda ni bilo tako. Kakor je bila Jugoslavija opozorjena, je najprej nastradal Beograd, čeprav je bil še pred napadom razglašen za odprto in nebranjeno mesto.

Širši okoliš Rogaške Slatine z Obsoteljem se je znašel v invazijskem polju 51. nemškega armadnega korpusa, ki je v smislu vojaške hierarhije deloval pod večjo in nadrejeno invazijsko formacijo – Weichsovo 2. nemško armado. Dostopne poti s frontne črte na nekdanji avstrijsko-jugoslovanski meji do obmejnega slatinskega zdravilišča je branila Dravska divizija, ki je sodila v organizacijsko-operativni razpored 7. jugoslovanske armade. Glavni raziskovalni ozir⁹⁹² je namenjen 132. nemški pehotni diviziji (delovala znotraj nadrejenega organizacijsko-operativnega sestava 51. korpusa) in njenemu začetnemu premikanju, strateškemu zbiranju, pripravljanju na napad in bojnemu prebijanju s frontnih položajev na takratni nemško-jugoslovanski meji do Rogaške Slatine, kamor divizija prodre 11. aprila 1941. Tega dne so nemški vojaški oddelki Rogaško Slatino v glavnem zgolj prečkali in se v kraju niso zadrževali pretirano dolgo. V tistem času je bila namreč vojna za slovensko ozemlje že dokončno izgubljena, razbita jugoslovanska vojska pa je v silni dezorganizaciji in neredu bežala proti osrčju kraljevine. Še pred prihodom divizije na to območje so nemška letala Rogaško Slatino tudi bombardirala, saj je osebje Dravskega divizijskega poveljstva v popolni zmedi in neredu 8. aprila 1941 pribežalo iz Maribora v zdravilišče in se začasno namestilo v Slatinskem domu. Odločilno izdajalsko vlogo so zopet odigrali lokalni petokolonaši, kulturbundovci in nemčurski renegati, ki so o prebegu okrožnega poveljstva divizije nemudoma poročali nemški vojski.

Glavnina raziskave temelji na uporabi primarnega in doslej še neobjavljenega arhivskega ter slikovnega gradiva, šolskih kronik, matičnih knjig, dragocenih zbirk raznih zasebnih zbirateljcev iz lokalnega ali drugega slovenskega okolja, občutljive osebne dokumentacije žrtev okupatorjevega nasilja in njihovih preživelih potomcev, spominskih pričevanj prič, ki so to usodo in tragično obdobje izkusili na lastni koži ter raziskav na terenu (LIDAR tehnologija in uporaba detektorja kovin). Na temeljih naštetega gradiva raziskava prvič doslej celostno proučuje čas štiriletne nemške okupacije občine Rogaška Slatina, kjer se je v nekajtedenski začetni zasedbeni fazi vzpostavil sedež političnega okraja Šmarje pri Jelšah, kamor je upravno in teritorialno spadala tudi okupacijska občina Rogaška Slatina pod vodstvom folksdojčerskega župana Herberta Migliča in celo čezmejna hrvaška občina Hum na Sotli (del Hrvaškega Zagorja), ki si jo je okupator začasno priključil k svojemu ozemlju in Uiberreitherjevi civilni

⁹⁹² Podatke črпам z mikrofilmskega zvitka 1384 (zbirka T-315), ki vsebuje podrobna poročila na nivoju divizije, posameznih polkov in ostalih manjših formacij znotraj sestava 132. divizije.

upravi za Spodnjo Štajersko. (Začasna priključitev je vplivala na spremenjen potek nemško-hrvaške državne oz. okupacijske meje v zaledju Rogaške Slatine in je bila posledica delovanja osrednje nemško-hrvaške razmejitvene komisije s sedežem v današnjem hotelu Slovenija v Rogaški Slatini, kjer se je na podlagi upoštevanja ključnih gospodarskih okoliščin odločalo o urejanju manjših mejnih nesoglasij, razreševanju ključnih obmejnih vprašanj in izpeljavi zadnjih popravkov na mejni reki Sotli). Sedež političnega okraja Šmarje pri Jelšah je vodil politični komisar in SA-Standartenführer Robert Komarek, ki si je pisarne svojega okrajnega komisariata uredil v prostorih današnjega Ljubljanskega doma (med vojno preimenovanega v Grazer-Heim) v osrčju zdraviliškega parka. Približno isti čas je župan Miglič v Občinskem domu (isti objekt ima tudi danes funkcijo občinske stavbe) prevzemal občinsko upravo iz rok domačih petokolonašev, kulturbundovcev in nemških simpatizerjev, ki so na temeljih sestanka 12. aprila 1941 zasegli občinski upravni aparat in čakali na prihod okupatorjevega župana. Temu je sledil kompleksni proces vzpostavljanja lokalne okupacijske civilne uprave, postopnega oblikovanja oblastnih organov, ustanavljanja represivnih in raznarodovalnih organizacij, policijskih vzvodov in nacističnih zvez. Vsi ti oddelki so tvorili jedro lokalne okupacijske oblasti, ki je delovala v duhu takratne nacionalsocialistične ideologije, izvajala okrutne dejavnosti in zvesto sledila skupnim ciljem raznaroditve in etničnega uničenja podjarmljenih prebivalcev.

Nemški okupator je Slovence takoj po zasedbi obsodil na narodno smrt. Prizadeval si je za uničenje slovenskega naroda kot etnične enote (etnocid), kar naj bi dosegel z uporabo velikopotezno zasnovanega raznarodovalnega programa, ponemčevalnih akcij in silovitega terorja.⁹⁹³ V prostoru tretjega rajha, ki mu je bil pripisan tisočletni obstoj, naj bi Slovenci med vsemi zatiranimi narodi širom okupirane Evrope izginili v najkrajšem času – v kakšnih štirih ali največ petih letih, po nekaj desetletjih pa bi se spremenili samo še v zgodovinski pojem. Fokus naloge je med drugim prav tako primarno usmerjen v celovito analizo okupatorjevega programa raznarodovanja, ponemčevanja in terorja v občini Rogaška Slatina, kar je na

⁹⁹³ Ti trije sklopi zajemajo naslednje uničevalne ukrepe: hitro in popolno aneksijo zasedenih slovenskih pokrajin, spreminjanje zunanjega videza dežele (ponemčenje osebnih in krajevnih imen ter napisov), zaplembe in uničevanje slovenskih knjižnic oz. arhivov, sežig molitvenikov, knjig, leksikonov, ukinitve in prepoved pouka v slovenščini, splošna prepoved slovenskega jezika, knjig in tiska, uvedba obveznih tečajev nemškega jezika, obvezno sporazumevanje in pisanje v nemščini, gradnja in obiskovanje nemških otroških vrtcev in šol ter ustanavljanje nemških mladinskih organizacij. Preko svojih okrajnih ukinitvenih komisarjev so nacisti poskrbeli tudi za razpust vseh slovenskih političnih, kulturnih, gospodarskih in celo dobrodelnih organizacij, društev, združenj, strank, zvez ter raznih skladov, preiskave stanovanj in zaplembe imetja ter osebne premoženja, začetne aretacije, izgoni in izselitve. Redno so se prirejali tudi apeli, politična zborovanja in drugo. Za uničevanje slovenskega naroda se je uporabljalo še suženjsko delo s sterilizacijo, zavzeto in natančno rasno in politično pregledovanje ter ocenjevanje, dodeljevanje državljanskih kategorij, splošno uničevanje slovenskega političnega, kulturnega in družbenega življenja ter načrtno množično kolonizacijo Nemcev.

obravnavanem območju potekalo v dveh faznih sklopih. Prva faza je trajala nekje od sredine aprila (takoj po zasedbi in vzpostavitvi okupacijskega oblastnega aparata) do jeseni 1941 in je bila najintenzivnejša. Raznarodovanje v zdraviliškem kraju se nato nadaljuje v letu 1942, ko se okupator skorajda sočasno odloči za internacijo številnih nesrečnih družin v celjski Stari pisker in nemška koncentracijska taborišča (v glavnem Auschwitz, Birkenau in Mauthausen) ter pomor steklarjev. Ko so v zdraviliškem parku v letu 1941 potekali rasnopolitični pregledi je bilo ponižanje popolno. Kjer so se še pred vojno prirejale različne koncertne prireditve, plesi in družabni dogodki, so se na isti lokaciji med okupacijo izvajale rasne meritve: merjenje oblike in velikosti človeških lobanj, nosov, ušes in ostalih telesnih okončin, preverjanje barve las, dlak, oči, telesnih refleksov in ugotavljanje prisotnosti morebitne judovske krvi. Če upoštevamo, da je med vojno na tem območju delovalo znano zdravilišče, ki je bilo deležno mednarodnega obiska, potem so bile dodeljene rasne ocene za okupatorja resnično porazne. Nihče izmed prebivalcev Rogaške Slatine ni prejel najboljših rasnih ocen I. Samo 9 % jih je spadalo v drugo rasno kategorijo, največji del slatinske populacije (kar 83 %) pa je prejel rasno oceno III. Nadaljnjih 8 % se je še znašlo v najslabši četrti rasni kategoriji. Pri ugotavljanju posameznih ras je bilo stanje za nemškega okupatorja nekoliko znosnejše. 9. novembra 1942, ko je Štajerska domovinska zveza opravila popis vsega prebivalstva na Spodnjem Štajerskem, je bilo v okupirani Rogaški Slatini vsega skupaj 5.951 prebivalcev, ki so bili razdeljeni na naslednje državljanske kategorije: 4.931 (82,9 %) nemških državljanov na preklic z zelenimi legitimacijami, 151 (2,5 %) stalnih nemških državljanov z rdečimi članskimi izkaznicami, 763 »zaščitencev nemškega rajha« (12,8 %), 5 oseb (0,1 %) brez državljanstva in 101 oz. 1,7 % tujcev. Podobno stanje je prevladovalo tudi pri obisku političnih zborovanj, ki so denimo novembra 1942 sočasno potekala v 37 krajevnih skupinah celjskega okrožja. V Migličevi okupacijski občini se je zborovanja udeležilo zgolj 16,1 % občinske populacije oz. nekaj manj kot 1.000 oseb. Ponemčevalni napori v Rogaški Slatini so bili med nemško okupacijo izjemno intenzivni. Vzrok za to se skriva tudi v študiji dr. Helmuta Carstanjena, ki se je kot Himmlerjev nacionalnopolitični referent in rasni preiskovalec ukvarjal z načrtom razvoja jezikovnega ponemčenja in premika jezikovnih mej, pri tem pa je določil Rogaško Slatino (kjer je imel v zvezi s tovrstno vsebino tudi večdnevno konferenco) za eno izmed točk formiranja nove nemške jezikovne postojanke. Visoko stopnjo izvrševanja ponemčevalne politike v Rogaški Slatini potrjuje tudi podatek, da je bilo od izmed vseh občin samo v nekajkrat večjem Celju med letoma 1941 in 1942 prirejenih več obveznih jezikovnih tečajev učenja nemščine kot v Rogaški Slatini. Kako resno so se Nemci lotili svojega raznarodovalnega oz. ponemčevalnega dela priča tudi to,

da so se v Migličevi zdraviliški občini za otroke prirejale celo lutkovne predstave v strogi nacionalsocialistični ideološki podobi.

Raziskava zajema tudi nasploh prvo celostno obdelavo delovanja okupatorjevega šolstva v občini Rogaška Slatina in v glavnem temelji na arhivskem gradivu iz Slovenskega šolskega muzeja, šolskih kronikah in okupatorjevih šolskih publikacijah. Med nemško zasedbo so na ozemlju občine Rogaška Slatina in Kostrivnica delovale tri ponemčevalnice (Volksschule): nemška ljudska osnovna šola pri Svetem Križu (10 razredov), štirirazrednica v Kostrivnici in predvojna Državna narodna šola nad občinsko stavbo (šest razredov). Vzpostavljena je bila tudi šola za gospodinje, nemška obrtno-poklicna šola in kratkotrajna kmetijska poklicna šola v Kostrivnici. Ob koncu vojne je nemški pouk in suhoparno vcepljanje nacistične ideologije potekalo tudi v zasebnih hišah in gostilnah pogostoma izgnanih lastnikov ter Učiteljskem domu nad zdraviliščem. Ob začetku izvajanja okupacijske oblasti so bili slovenski učitelji in ravnatelji preseljeni oz. izgnani preko meje na Hrvaško, čemur je sledil prihod nemško govorečih učiteljev in učiteljic. Šolske in učiteljske knjižnice s slovenskimi učbeniki so bile sežgane in uničene. Pouk v izključno nemškem jeziku, za katerega so bile vnaprej predpisane nemške učne knjige, se je v Rogaški Slatini pričel vršiti 1. maja 1941. Med glavne predmete je sodilo učenje nemščine, življenjepis Adolfa Hitlerja, učenje nemških pesmi in pravilno petje ter eksercir. Vzgoja je bila izjemno trda, disciplina pa surova in brez popuščanja. Sramotilni izrazi in zbadljivke, lasanje, pretepanje, kaznovanje in zapiranje otrok po koncu pouka okupatorjevemu učiteljskemu osebju nikakor ni bilo tuje in je bilo v redni uporabi.

Protizakonita prisilna mobilizacija v okupatorjeve uniformirane delovne oddelke in oborožene sile z območja Rogaške Slatine prav tako predstavlja povsem nova in doslej še neobjavljena poglavja, ki dajejo tudi prve končne izračune o številu prisilno vpoklicanih. V vlogi obveznega služenja nemške vojaške obveze, s čimer je bilo grobo kršeno mednarodno vojno pravo, so se slatinski fantje borili in umirali na največjih frontah v okupirani Evropi, po vojni pa je nova socialistična oblast preživele mobilizirance zaničevala, zmerjala s psovkami in jim vztrajno zavračala odškodninske zahteve ter invalidne bonitete. Nemški mobilizacijski organi so v prostoru zdraviliške občine popisali in v evidenco registrirali 1.002 vojaških in delovnih obveznikov (skoraj 17 % vsega prebivalstva v občini), od tega so v Reichsarbeitsdienst in Wehrmacht mobilizirali 585 posameznikov oz. nekaj manj kot 10 % slatinskih občanov. Pri tem je potrebno poudariti, da pričujoča analiza upošteva zgolj tiste prebivalce Rogaške Slatine, ki so bili v letih 1942-1945 prisilno mobilizirani v nemške oborožene sile in državno delovno službo. Seveda so nacisti štajerske Slovence prisilno novačili tudi v druge uniformirane formacije, ki so tako ali drugače delale za nemški vojaški stroj. Koliko prebivalcev in prebivalk

Rogaške Slatine je bilo med nemško okupacijo prisilno vpoklicanih v Wehrmannschaft, Volkssturm, domovinsko protiletalsko topništvo, službo v sili (Notdienst), organizacijo Todt in ostale pomožne vojaške službe oz. koliko ljudi iz zdravilišča se je med vojno znašlo v narodnoosvobodilnih bojnih vrstah (Kozjanski odred, 14. divizija itn.), novoustanovljenih jugoslovanskih brigadah (tvorjene tudi iz slovenskih vojnih ujetnikov – torej nekdanjih nemških vojakov) ali celo v Rdeči armadi ostaja neznano in bo temu tako najverjetneje tudi v prihodnje, saj je ugotavljanje medsebojnih prepletov in prehodov med navedenimi okupatorjevimi in partizanskimi enotami preveč kompleksno za ugotavljanje. Podobno velja tudi ugotavljanje števila mrtvih. Po podatkih Društva mobiliziranih Slovencev in okupatorjeve uradne statistične publikacije za beleženje spodnještajerskih frontnih žrtev vemo, da je do konca vojne v nemški vojski umrlo 90 Slatinčanov. Zopet pa ne vemo, koliko slatinskih mobilizirancev v nemški vojaški službi je med vojno in po koncu vojne umrlo v raznih vojnih ujetništvih (ali pa na poti do tja) oz. v novoustanovljenih bojnih enotah, ki so se borile na strani zaveznikov za uničenje nemškega rajha kot denimo jugoslovanske brigade, ki so bile ustanovljene iz jugoslovanskih ujetniških taboriščnikov – tudi Slovencev, ki so bili še pred ujetjem v službi nemške vojske.

Po Hitlerjevem napadu na Sovjetsko zvezo junija 1941 so postali steklarji zaradi svoje delovne zavednosti glavni sovražniki nemškega rajha, ki so se za povrh vsega znotraj tovarne stekla povezovali še v delovanje komunistične celice. V približno istem času, ko je okupator prišel z vojaško in delovno mobilizacijo je prišlo do razkrinkanja komunistične celice in pomora delavcev steklarne v sklopu streljanja talcev v celjskem gestapovskem zaporu Stari pisker, čemur so sledile tudi nacistične represalije nad svojci postreljenih talcev, partizanskimi družinami in sorodniki aktivistov OF. Odrasle so deportirali v nemška koncentracijska taborišča, otroke z zadovoljivimi rasnimi ocenami pa so preko raznih zbirnih otroških taborišč predali ustanovam organizacije Lebensborn, kjer jim je bila namenjena prevzgoja in krušna posvojitev. To obdobje, čas med junijem in oktobrom 1942, je v delu definirano kot druga faza raznarodovalnega terorja v Rogaški Slatini. Poglavje je zgrajeno na temeljih občutljivega gradiva iz dragocenih zasebnih zbirk, ki vsebujejo nazorne družinske dokumente (pisma in fotografije) ter pričevanj še živečih prič oz. žrtev (ali njihovih potomcev), ki so streljanje v Starem piskru doživeli na lastne oči in pri tem izgubili svoje svojce, sorodnike, prijatelje.

Od leta 1943 naprej je bil v zdravilišču poleg policijske bolnice, kamor so v glavnem prihajali visoko odlikovani oficirji nemške vojske (najpogosteje zaradi frontnih ran in poškodb) vzpostavljen tudi otroški tabor oz. kamp (KLV oz. Kinderlandverschickungs-Lager) za ogrožene otroke iz mestnih področij nemškega rajha, ki so bila zaradi ključne strateške lege, pomanjkanja primernih protibombnih zaklonišč, obratovanja vojaške industrije in drugih gospodarskih inštalacij čedalje pogosteje podvržena uničujočemu zavezniškemu

bombardiranju. Ob koncu leta 1944 se je nemški okupator na Spodnjem Štajerskem pripravljaj na obrambo najjužnejših rajhovskih meja, pri čemer je Rogaško Slatino in njen obsotelski okoliš spremenil v velikansko gradbišče fortifikacijskih sistemov, ki naj bi po iluzornih nacističnih predstavah zaustavili silovite nalete združenih protihitlerjevskih armad. Iz strelskih in protitankovskih jarkov ter zemeljskih bunkerjev, ki so jih v hudih zimskih vremenskih pogojih izkopavali zlasti prisilno privedeni domači civilisti, ni bil sprožen samcat strel. Glavnina najelitnejših zavezniških armad je že prej prodrila v osrčje nemškega rajha in mu zadala usodni strel. Med januarjem in februarjem 1945 je vojna vihra dosegla tudi Rogaško Slatino, ki je bila v začetku leta 1945 večkrat bombardirana.

Maja 1945 je Rogaška Slatina s svojo bližnjo okolico veljala za enega izmed glavnih izhodnih koridorjev bežečemu hrvaškemu ljudstvu, vodilnim državnim funkcionarjem in politični eliti ustaške NDH na čelu s poglavnikom Antejem Pavelićem ter enotam njegovih oboroženih sil, ki so zdraviliški kompleks izkoristile za krajši postanek. Hotelski in drugi prenočitveni objekti v Rogaški Slatini so namreč med vojno ostali v glavnem nepoškodovani, zato so čezenj potekale velike evakuacijske poti tistih, ki so se ob koncu druge svetovne vojne na slovensko-hrvaških tleh znašli na strani poražencev. Velike namestitvene kapacitete Rogaške Slatine in njeni okoliški gozdovi so se tako v maju 1945 pri umikanju iz Zagreba in begu proti domnevno varnemu angloameriškemu zasedbenemu območju znašle neposredno na načrtani evakuacijski poti najvišje vojaškopoliitične strukture režima ustaške NDH ter umikajočih nemških bojnih oddelkov iz skupine armad E in njenih kolaborantov. Zadnji sestanek državнопoliitičnega vrha NDH in Pavelićevega glavnega poveljstva, na katerem je bil poglavnik prvič seznanjen s kapitulacijskimi namerami nemške zaveznice, se je odvil ravno v enem izmed zdraviliških hotelov v osrčju Rogaške Slatine. Četudi se je največji oboroženi konflikt v zgodovini človeštva v Evropi formalnopravno končal v prvi polovici maja 1945, so se gverilski boji preživelih ostankov nemških kolaboracionističnih enot po gozdovih v okolišu Rogaške Slatine nadaljevali še več tednov po uradni kapitulaciji tretjega rajha – državni tvorbi, ki ji je Hitler napovedal tisočletni obstoj, realnost in trdna zavezniška volja pa sta ji namenili 12 let in nekaj mesecev. Čas med letoma 1941 in 1945 spada med najtemnejša poglavja v krajevni zgodovini Rogaške Slatine. Štiriletna nacistična okupacija zdravilišča Rogaška Slatina in maščevalno delo socialistične oblasti v povojnih mesecih – spodbujeno od videnih tragedij in končnega vojnega zmagoslavja – predstavlja zapuščino, ki se 74 let po umiku okupatorja s tega območja na terenu še vedno kaže v obliki materialnih vojnih ostalin in sledi ter vojnih grobišč. Spomini na obdobje nacistične vladavine v Rogaški Slatini so sicer med redkimi še živečimi pričami še vedno prisotni, vendar vztrajno tonejo v večno pozabo. Naj ta zgodovinopisna raziskava, poleg

celostne osvetlitve takratnega dogajanja in počaščenja še živečih in umrlih žrtev okupatorjevega terorja v Rogaški Slatini, služi tudi kot orodje ohranjanja zgodovinskega spomina ter opominjanja pred okupatorjevimi zločini. Če bodo ti upi vsaj približno izpolnili zastavljena pričakovanja, potem je pričujoča raziskava dosegla svoj namen.

19 POVZETEK

Magistrsko delo na podlagi doslej še neobjavljenega arhivskega in slikovnega gradiva, šolskih kronik, matičnih knjig, občutljive osebne dokumentacije žrtev nacističnega nasilja in ostalih zasebnih zbirk, pričevanj še živečih prič in raziskav na terenu predstavlja prvo celostno in zaokroženo zgodovinopisno analizo doslej še neraziskanega prostora občine Rogaška Slatina in njenega zaledja v obdobju štiriletne nemške okupacije (1941-1945). Okupator je Rogaško Slatino zaradi zdraviliškega in steklarskega pomena, velike namestitvene kapacitete in lege ob nemško-hrvaški državni meji na reki Sotli spremenil v eno izmed ključnih spodnještajerskih postojank in pomembno obmejno mesto tretjega rajha. Raziskava kaže, da je bila osnova raznarodovalnega terorja, ki ga je okupator v vsej svoji izkrivljeni obliki v zdravilišču izvajal po njeni zasedbi načrtovana še pred napadom, pri čemer je že v predvojnem obdobju pomembno vlogo odigrala tudi izdajalska obveščevalna dejavnost pronacistične pete kolone in lokalne kulturbundovske celice. Širši okoliš Rogaške Slatine z Obsoteljem se je znašel v invazijskem polju 51. nemškega armadnega korpusa oz. 132. pehotne divizije, ki je 11. aprila 1941 prodrla do sotelske meje in zasedla zdraviliški kraj. Še pred prihodom divizije na to območje so nemška letala na podlagi poročil lokalnih petokolonašev, kulturbundovcev in nemčurskih renegatov Rogaško Slatino tudi bombardirala, saj je osebje Dravskega divizijskega poveljstva v popolni zmedi in neredu 8. aprila 1941 pribežalo iz Maribora v zdravilišče in se začasno namestilo v Slatinskem domu. Okupacijska občina Rogaška Slatina pod vodstvom nemškega župana Herberta Migliča je bila pogostoma najpomembnejša enota celjskega političnega okrožja. Ob uvedbi protizakonite prisilne vojaške in delovne obveznosti ob koncu marca 1942 je Migličeva občina nemškim mobilizacijskim organom omogočila nekaj več kot 1.000 vojaških in delovnih obveznikov, od tega so v Reichsarbeitsdienst in oborožene sile vpoklicali malo manj kot 600 prebivalcev. Od leta 1943 naprej je bil v zdravilišču poleg policijske bolnice, kamor so v glavnem prihajali visoko odlikovani oficirji nemške vojske (najpogosteje zaradi frontnih ran in poškodb) vzpostavljen tudi otroški tabor oz. kamp (KLV oz. Kinderlandverschickungs-Lager) za ogrožene otroke iz mestnih področij nemškega rajha, ki so bila zaradi ključne strateške lege, pomanjkanja primernih protibombnih zaklonišč, obratovanja vojaške industrije in drugih gospodarskih inštalacij čedalje pogosteje podvržena uničujočemu zavezniškemu bombardiranju. Ključni širši pomen Rogaške Slatine je razviden tudi iz dejstva, da so bili v kraju sedeži raznarodovalnih organizacij in zvez, ki so sredi zdraviliškega parka med drugim izvajale tudi grozljive rasne preglede ter najpomembnejši vzvodi polvojaške in vojaške, policijske, carinske in upravne oblasti, v zadnji fazi vojne pa tudi razni vojaški in utrjevalni

štabi, povezani z gradnjo protiinvazijskih fortifikacijskih sistemov in obrambnih preprek vzdolž razmejitvene Sotle. Med januarjem in februarjem 1945 je vojna vihra dosegla tudi Rogaško Slatino, ki je bila v začetku leta 1945 večkrat bombardirana. Ustaški vodja (poglavnik) Ante Pavelić je imel pri begu iz Zagreba svoj zadnji sestanek ravno v zdravilišču (ob koncu vojne je Rogaška Slatina veljala za enega izmed glavnih izhodnih koridorjev bežečim nemško-kolaboracionističnim enotam), kjer je prvič izvedel za kapitulacijske namene njegove zaveznice. Četudi se je največji oboroženi konflikt v zgodovini človeštva v Evropi formalnopravno končal v prvi polovici maja 1945, so se gverilski boji preživelih ostankov nemških kolaboracionističnih enot po gozdovih v okolišu Rogaške Slatine nadaljevali še več tednov po uradni kapitulaciji tretjega rajha. Okupacija Rogaške Slatine je bila tako silovita, da so njene posledice 74 let po koncu največje vojne morije v zgodovini človeštva na terenu še vedno vidne v obliki materialnih vojnih ostalin in sledi ter vojnih grobišč, hkrati pa se ohranjajo v spominu peščice še živečih pričevalcev in žrtev nemškega nasilja. Ti so zadnji neposredni pomnik o trpljenju in nepopravljivih krivicah, ki služijo kot zgodovinski nauk prihodnjim generacijam.

20 VIRI

20.1 Arhivski viri

20.1.1 HR-HDA – Hrvatski državni Arhiv (Zagreb)

- **HR-HDA-227**, Ministarstvo vanjskih poslova Nezavisne Države Hrvatske: šk. 6, 7

20.1.2 ARS – Arhiv Republike Slovenije (Ljubljana)

- **AS 220**, Komisija za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev pri Predsedstvu Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta: šk. 44
- **AS 1602**, Deželni svetnik okrožja Celje: šk. 2, 3, 4, 5, 35, 149, 154, 155, 157, 177, 285, 286, 293, 302, 370, 382, 386, 399, 410, 414, f. 236
- **AS 1621**, Nemško orožništvo na zasedenem ozemlju Spodnje Štajerske: šk. 4, 6, 44
- **AS 1625**, Pooblaščenec državnega komisarja za utrjevanje nemštva, Urad Maribor: šk. 1
- **AS 1631**, Štajerska domovinska zveza: šk. 3, 4, 8, 10, 16, 21, 22, 97, 98
- **AS 1690**, Oboroženi oddelki Štajerske domovinske zveze, 1941-1945: šk. 35, 67, 68, 69, 72, 73, 76, 78, 81, 97
- **AS 1827**, Komisija za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev pri Predsedstvu Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta: šk. 10, 58, 62, 63, 73
- **AS 1851**, Glavni štab narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Slovenije: šk. 64, 69, 75, 78
- **AS 1869**, Četrta operativna cona narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Slovenije: f. 333
- **AS 1931**, Republiški sekretariat za notranje zadeve Socialistične republike Slovenije: šk. 744, 814, 818, 848, 1080

20.1.3 ZAC – Zgodovinski arhiv Celje

- **SI_ZAC/0070**, Deželni svetnik okrožja Celje: šk. 1, 3, 6, 7

- **SI_ZAC/0072**, Urad pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Mariboru, izpostava Celje: šk. 8
- **SI_ZAC/0084**, Okupacijska občina Rogaška Slatina: šk. 1, 2
- **SI_ZAC/0907**, Zdravilišče Rogaška Slatina: šk. 8, 19
- **SI_ZAC/0092**, Društvo mobiliziranih Slovencev v nemško vojsko v času 1941–1945 Celje: šk. 2
- **SI_ZAC/0164**, Občinski ljudski odbor Rogaška Slatina: šk. 15, 16
- **SI_ZAC/1021**, Zbirka dokumentov o narodnoosvobodilni vojni na Kozjanskem: šk. 2
- **SI_ZAC/1025**: album 3
- **SI_ZAC/1274**, Zbirka razglednic in dopisnic: šk. 1
- **SI_ZAC/349**, Krajevni ljudski odbor Rogaška Slatina: šk. 6

20.1.4 MNZS – Muzej novejšje zgodovine Slovenije (Ljubljana)

- Fototeka MNZS
- Računalniški program prisilno mobiliziranih v nemško vojsko, podatki pridobljeni v septembru 2017

20.1.5 MNZC – Muzej novejšje zgodovine Celje

Fototeka

20.1.6 SŠM – Slovenski šolski muzej (Ljubljana)

Arhiv SŠM: mapa Osnovna šola Rogaška Slatina in Osnovna šola Rogaška Slatina 2

20.1.7 Objavljeno arhivsko in mikrofilmsko gradivo na spletu

- <http://karawankengrenze.at/index.html> (dostop: maj 2019).
- The National Archives and Records Administration (NARA), mikrofilmano v Aleksandriji: Mikrofilmi 132. divizije, T-315 (serija), Roll 1384 (mikrofilmski zvitek).
- *Guides to German Records Microfilmed at Alexandria, VA. No. 67 Records of German Field Commands: Divisions (116th-137th); No. 42 Armies; No. 61 Corps (XLI – LI Corps)*. Washington: National Archives and Records Service, 1964, 1969, 1974.

20.1.8 Zasebne zbirke / osebni arhivi

- Božo Kolar, Rogaška Slatina
- Frančiška Šinko, Rogaška Slatina
- Marinka Mastnak, Rogaška Slatina
- Nani Poljanec: Arhiv Ljudskega muzeja Rogaška Slatina
- Robert Vrečko, Slovenske Konjice
- Robert Reich (Facebook: Rogaška Slatina nekoč), Rogaška Slatina
- Sandi Halužan, Rogaška Slatina
- Zlatka Kos, Rogaška Slatina
- Družina Belcer/Poharc (hranita Irena Poharc in Tomi Brantuša), Rogaška Slatina
- Družina Drimel (hranita Leon in Maša Drimel), Rogaška Slatina
- Družina Führer (hrani Boris Führer), Rogaška Slatina
- Družina Krumpak/Selenič (hranita Gabrijela Krumpak in Gabrijela Selenič), Rogaška Slatina
- Družina Zore/Ungar (hranita Zofija Zore in Majda Ungar), Rogaška Slatina
- Anonimni zbiratelj nemške vojaške opreme in orožja iz druge svetovne vojne, Rogaška Slatina

20.2 Šolske kronike in matične knjige

- Krajevni urad Rogaška Slatina: mrliške knjige za obdobje let 1941-1946 in poročne knjige za razdobje 1942-1945. Dostop v januarju in februarju 2018.
- Šolska kronika podružnične osnovne šole Kostrivnica pri Rogaški Slatini. Dostop v februarju 2018.
- Šolska kronika osnovne šole I. v Rogaški Slatini (I. 1898-1958), »Kronika za čas od 6. 4. 1941 do 9. maja 1945«.
- Šolska kronika osnovne šole Rogatec. Dostop v januarju 2018.

20.3 Ustni viri / avdiopričevanja

- Anton Tepež, Rogaška Slatina, 2017 (izpraševal Daniel Siter)

- Duša Cimperšek, telefonski pogovor, 2017 (izpraševal Daniel Siter)
- Frančiška Pok, Rogaška Slatina, 2017 in 2019 (izpraševal Daniel Siter)
- Mirko Halužan, Šmarje pri Jelšah, 2017 (izpraševal Daniel Siter)
- Marinka Mastnak, Rogaška Slatina, 2018 (izpraševal Daniel Siter)
- Marija Kos, Rogaška Slatina, 2017 (izpraševal Daniel Siter)
- Milena Bjelovučič, Rogaška Slatina, 2018 (izpraševal Daniel Siter)
- Marija Dolc, Sečovo, 2017 (izpraševal Daniel Siter)
- Sandi Halužan, Rogaška Slatina, 2019 (izpraševal Daniel Siter)
- Gabrijela Krumpak, Rogaška Slatina, 2017 (izpraševal Daniel Siter)
- Gabrijela Selenič, Rogaška Slatina, 2018 (izpraševal Daniel Siter)
- Emil Krajnc, Rogatec, 2017 (izpraševal Daniel Siter)
- Vjekoslav in Marija Petek, Rogaška Slatina, 2017 (izpraševal Daniel Siter)
- Jože Plemenitaš, Rogaška Slatina, 2017 (izpraševal Daniel Siter)
- Jože Zbil, Vonarje, 2017 (izpraševal Daniel Siter)
- Josip Majcenič, Mali Tabor, 2017 (izpraševal Daniel Siter)
- Zofija Zore, Rogaška Slatina, 2017 (izpraševal Daniel Siter)

20.4 Tiskani viri

20.4.1 Časopis

- *Jutro*, april 1941.
- *Marburger Zeitung*, posamične številke.
- *SA in Feldgrau*, posamične številke.
- *Steiererland*, posamične številke.
- *Slovenec*, april 1941.
- *Slovenski narod*, april 1941.
- *Štajerski gospodar*, 1941-1945.
- *Verordnungs- und Amtsblatt des Chefs der Zivilverwaltung in der Untersteiermark 1941-1945*. Marburg; Graz: Marburger Verlags, 1941-1945 (Graz: Steierm. Landesdruckerei), 1941.
- *Völkischer Beobachter (ANNO)*, posamične številke

20.5 Objavljeni viri (pisma s spremnimi besedami, statistične publikacije)

- Ževart, Milan, Stane Terčak, odg. ur. *Poslovilna pisma žrtev za svobodo: Druga razširjena in dopolnjena izdaja poslovilnih pisem za svobodo ustreljenih v okupirani slovenski Štajerski*. Maribor: Obzorja, 1969.
- Steindl, Franz. *Ergebnisse der Bevölkerungsbestandsaufnahme in der Untersteiermark vom 29. November 1942*. Marburg an der Drauf (Maribor): Heimatbundverlag, 1943.

21 LITERATURA

21.1 Monografske publikacije

- Anić, Nikola et al. *Druga svetovna vojna: prva knjiga*. Prevedla Iztok Ilich in Janko Lorenzi. Slovenska izdaja. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1981.
- Biber, Dušan. *Nacizem in Nemci v Jugoslaviji: 1933-1941*. Ljubljana: Cankarjeva založba/Delo, 1966.
- Bellamy, Chris. *Absolute War: Soviet Russia in the Second World War: A Modern History*. London: Pan Books, 2008.
- Beevor, Antony. *The Second World War*. London: Phoenix, 2014.
- Corrigan, Gordon. *The Second World War: A Military History*. London: Atlantic Books, 2010.
- Ferenc, Tone. *Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji v letih 1941–1945*. Maribor: Obzorja, 1968.
- Ferenc, Tone. *Izbrana dela: Okupacijski sistemi med drugo svetovno vojno. 1: Razkosanje in aneksionizem*. Ljubljana: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, 2006.
- Ferenc, Tone. *Izbrana dela: Okupacijski sistemi med drugo svetovno vojno. 2: Raznarodovanje*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, 2010.
- Klanjšček, Zdravko, Tone Ferenc, Ivan Ferlež et. al. *Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem: 1941-1945*. Ljubljana: Partizanska knjiga, 1976.
- Krizman, Bogdan. *Pavelić u bjekstvu*. Zagreb: Globus, 1986.
- Krizman, Bogdan. *Ustaše i Treći Reich I/II*. Zagreb: Globus, 1983.

- Mitcham, Samuel W. *The Rise of the Wehrmacht: The German armed forces and World War II. Volume 2.* Westport: Praeger Security International, 2008.
- Repe, Božo. *Spuško in knjigo: Narodnoosvobodilni boj slovenskega naroda 1941-1945.* Ljubljana: Cankarjeva založba, 2015.
- Režek, Adolf. *Rogaška Slatina na starih slikah, fotografijah, zemljevidih, spomenikih in kozarcih.* Rogaška Slatina: Zdraviliški svet, 1964.
- Shores, Christopher, Brian Cull, Nicola Malizia. *Air war for Yugoslavia, Greece and Crete: 1940-1941.* London: Grub Street, 1987.
- Terčak, Stane. *Celjski stari pisker.* Ljubljana: Borec, 1976.
- Terčak, Stane. *Ukradeni otroci.* Druga, dopolnjena izdaja. Ljubljana: Borec, 1973.
- Terzić, Velimir. *Slom kraljevine Jugoslavije 1941: Uzroci i posledice poraza 2.* Beograd: Narodna knjiga, Partizanska knjiga; Ljubljana: Partizanska knjiga; Titograd: Pobjeda, 1983.
- Teropšič, Tomaž. *Štajerska v plamenih: taktika, orožje in oprema štirih vojsk na Štajerskem v drugi svetovni vojni.* Brežice: Posavski muzej Brežice, 2012.
- Tessin, Georg. *Verbände und Truppen der deutschen Wehrmacht und Waffen-SS im Zweiten Weltkrieg 1939-1945, Siebenter Band, Die Landstreitkräfte 131-200 / Sechster Band, Die landstreitkräfte.* Osnabrück: Biblio, 1973.
- Torrie, Julia S. *For Their Own Good: Civilian Evacuations in Germany and France, 1939-1945.* New York in Oxford: Berghahn Books, 2010.
- Tomasevich, Jozo. *War and Revolution in Yugoslavia, 1941-1945: The Chetniks.* Stanford (California): Stanford University Press, 1975.
- Tomasevich, Jozo. *War and Revolution in Yugoslavia, 1941-1945: Occupation and Collaboration.* Stanford (California): Stanford University Press, 2001.
- Zorko, Andrej. *Wehrmannschaft Štajerske domovinske zveze: Zgodovinski razvoj in organiziranost na Spodnjem Štajerskem 1941-1945.* Ljubljana: Muzej novejšje zgodovine Slovenije, 2011.
- Žnidarič, Marjan, Jože Dežman, Ludvik Puklavec. *Nemška mobilizacija Slovencev v drugi svetovni vojni.* Celje: Zveza društev mobiliziranih Slovencev v nemško vojsko 1941-1945, 2001.

21.2 Druge knjige, študije in doktorske disertacije

- Barefield, R. Michael. *Overwhelming Force, Indecisive Victory: The German Invasion of Yugoslavia, 1941*. Kansas: School of Advanced Military Studies/United States Army Command and General Staff College, 1993.
- Bjelajac, Mile. *Generali i admirali Kraljevine Jugoslavije 1918-1941: studija o vojnoj eliti i biografski leksikon*. Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2004.
- Delić, Ante. »Djelovanje Ante Pavelića 1945.-1953. godine.« Doktorska disertacija, Filozofska fakulteta Univerze v Zadru, 2016.
- Kočevar, Monika Kokalj. »Gorenjski mobiliziranci v nemški vojski 1943-1945.« Doktorska disertacija, Filozofska fakulteta Univerze v Mariboru, 2016.
- Kregar, Tonček. *Vigred se povrne: Druga svetovna vojna na Celjskem*. Celje: Muzej novejšje zgodovine Celje, 2009.
- Ridgway, B. M., A. C. Smith. *Historical Study: The German Campaigns in the Balkans (Spring 1941)*. Washington: Department of Army, 1953.
- Strobl, M. *Der Aufbau des Schulwesens in der Untersteiermark*. Graz: Amt Schulwesen in der Bundesführung des Steirischen Heimatbundes, 1941.
- Dolinar, France M., Aleš Gabrič, Boris Golec, Miha Kosi, Tomaž Nabergoj, Mateja Rihtaršič. *Slovenski zgodovinski atlas*, ur. Drago Bajt, Marko Vidic. Ljubljana: Nova revija, 2011.

21.3 Spominska literatura in jubilejne publikacije

- But, Franc. *Zapisi o osvobodilnem gibanju pod Bočem*. Rogaška Slatina: Delavska univerza v Šmarju pri Jelšah, 1983.
- Savodnik, Bert. *Moja vojna proti Nemcem*. Celje: Muzej novejšje zgodovine Celje, 2015.
- Tišma, Jovo, odg. ur. *50 let steklarne »Boris Kidrič« Rogaška Slatina*. Rogaška Slatina: Delovna skupnost steklarne »Boris Kidrič« Rogaška Slatina, 1978.
- Vauhnik, Vladimir. *Nevidna fronta: spomini jugoslovanskega vojaškega atašeja v Berlinu 1938-45*. Ljubljana: Delo, 1972.

21.4 Znanstveni in strokovni članki v znanstvenih revijah ter objave v zbornikih

- Baš, Franjo. »Kulturbund v Celju med dvema vojnama.« *Časopis za zgodovino in narodopisje*, 2/37 (1966), str. 215-222.
- Fideršek, Franc. »Mobiliziranci v nemško vojsko 1941-1945 v takratni občini Žetale.« V: *Nemška mobilizacija Slovencev v 2. svetovni vojni: 1942-1945*, ur. Ludvik Puklavec, Bruno Hartman in Albin Presker, str. 53-60. Celje: Društvo mobiliziranih Slovencev v nemško vojsko 1941-1945; Maribor: Muzej narodne osvoboditve Maribor, 1992.
- Ferenc, Tone. »Nemška okupacija.« V: *Med Bočem in Bohorjem*, ur. Marjan Žagar, Slavko Kremenšek, Janko Liška, Rudi Lešnik, Franc Drobne, Franjo Fijavž, Stane Mrvič, Milan Natek in Ernest Rečnik, str. 247-278. Šentjur pri Celju, Šmarje pri Jelšah, Rogaška Slatina: Delavska univerza, 1984.
- Ferenc, Tone. »Zaključne operacije za osvoboditev naše domovine.« *Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino*, 8/2 (1960), str. 65-80.
- Ferenc, Tone. »Wehrmannschaft v boju proti narodnoosvobodilni vojski na Štajerskem.« *Letopis Muzeja narodne osvoboditve LRS*, 2 (1958), str. 81-156.
- Hojan, Tatjana. »Učiteljski dom v Rogaški Slatini.« *Šolska kronika*, 13/2 (2004), str. 272-292.
- Liška, Miklavž. »Padli in žrtve iz občine Šmarje pri Jelšah.« V: *Med Bočem in Bohorjem*, ur. Marjan Žagar, Slavko Kremenšek, Janko Liška, Rudi Lešnik, Franc Drobne, Franjo Fijavž, Stane Mrvič, Milan Natek in Ernest Rečnik, str. 406-430. Šentjur pri Celju, Šmarje pri Jelšah, Rogaška Slatina: Delavska univerza, 1984.
- Marinc, Ivo. »Rogatec v času od 1850–1918 in 1941–1945.« V: *Rogatec s kraji Dobovec, Donačka gora, Stojno selo: ob 700 letnici podelitve trških pravic 1283–1983*, ur. Ivo Marinc, str. 87–122. Rogatec: Krajevna skupnost Rogatec, 1985.
- Orožen, Franc. »Štiri skice iz zgodovine Rogaške Slatine: okupacija in narodnoosvobodilna borba.« V: *Celjski zbornik 1961*, ur. Tine Orel in Gustav Grobelnik, str. 308-314. Celje: Svet za kulturo okraja Celje, 1961.
- Siter, Daniel. »Reka Sotla kot okupacijska meja med nemškim rajhom in NDH: Primer občine Rogaška Slatina.« *Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino*, 67/1 (2019), str. 141-164.

- Siter, Daniel. »Stabilizacija južnega odseka vzhodne fronte po stalingrajski tragediji: Mansteinov »čudež na Donjecu.« *Klio: Revija študentov in študentk zgodovine*, 16/1 (2017), str. 72-85.
- Türk, Danilo. »Mobilizacija Slovencev in mednarodno pravo.« V: *Nemška mobilizacija Slovencev v 2. svetovni vojni: 1942-1945*, ur. Ludvik Puklavec, Bruno Hartman in Albin Presker, str. 33-36. Celje: Društvo mobiliziranih Slovencev v nemško vojsko 1941-1945; Maribor: Muzej narodne osvoboditve Maribor, 1992.
- Teropšič, Tomaž. »Nemško utrjevanje na Spodnjem Štajerskem proti koncu druge svetovne vojne.« *Prispevki za novejšo zgodovino*, 48/2 (2008), str. 53-70.
- Žnidarič, Marjan. »Okupacijska uprava v slovenski Štajerski leta 1941.« *Lex localis*, 2/1 (2004), str. 21-43.
- Ževart, Milan. »Nemška mobilizacija na slovenskem Štajerskem.« V: *Nemška mobilizacija Slovencev v 2. svetovni vojni: 1942-1945*, ur. Ludvik Puklavec, Bruno Hartman in Albin Presker, str. 9-32. Celje: Društvo mobiliziranih Slovencev v nemško vojsko 1941-1945; Maribor: Muzej narodne osvoboditve Maribor, 1992.
- Ževart, Milan. »Nemška mobilizacija v Šaleški dolini.« *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja*, 15-16/1-2 (1975-1976) str. 159-174.

21.5 Razstave

- Mikša, Peter, Daniel Siter, Božo Repe, Maja Vehar, Matija Zorn, Božidar Flajšman, Bojan Balkovec, Kornelija Ajlec in Manca Volk Bahun. *Rogaška Slatina kot obmejno mesto nemškega rajha 1941– 1945*, panoji 1–11.

21.6 Spletno gradivo

21.6.1 Wikipedia

- 183. Infanterie Division. [https://de.wikipedia.org/wiki/183._Infanterie-Division_\(Wehrmacht\)](https://de.wikipedia.org/wiki/183._Infanterie-Division_(Wehrmacht)) (dostop: maj 2018, zadnjič dopolnjeno maja 2019).
- Rudolf Sintzenich. https://en.wikipedia.org/wiki/Rudolf_Sintzenich (dostop: maj 2018, zadnjič dopolnjeno novembra 2017).
- Erich Marcks. [https://de.wikipedia.org/wiki/Erich_Marcks_\(General\)](https://de.wikipedia.org/wiki/Erich_Marcks_(General)) (dostop: maj 2018, zadnjič dopolnjeno maja 2019).

- Kinderlandverschickung (KLV). <https://www.dhm.de/lemo/kapitel/zweiter-weltkrieg/alltagsleben/klv> (dostop: avgust 2019, zadnjič dopolnjeno maja 2015).
- Winterhilfswerk. <https://en.wikipedia.org/wiki/Winterhilfswerk> (dostop: avgust 2019, zadnjič dopolnjeno februarja 2019).
- Evacuations of children in Germany during World War II. https://en.wikipedia.org/wiki/Evacuations_of_children_in_Germany_during_World_War_II (dostop: avgust 2019, zadnjič dopolnjeno junija 2018).

21.6.2 Ostalo

- Elektronsko sporočilo Mitje Ferenca, naslovljeno na Daniela Siterja, prejeto 23. 10. 2017.
- Elektronsko sporočilo Monike Kokalj Kočever, naslovljeno na Daniela Siterja, prejeto 22. 3. 2018.
- Ce-NOB: Izbor gradiva Muzeja novejšje zgodovine Celje, povezanega z drugo svetovno vojno na Celjskem. <http://www.ce-nob.si/Collections/list/4/15> (dostop: marec 2019).
- Harald Andree. <https://billiongraves.com/grave/Harald-Andree/20143279> (dostop: julij 2019).
- Fran, Slovarji Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU: <https://fran.si/>
- <https://www.serbia.com/360-tons-bombs-day-75-yrs-since-devastating-belgrade-bombing/> (dostop: avgust 2019).
- Dravska divizija. <http://rupnikovalinija-koroska-dravograd.webs.com/poveljstvo.htm> (dostop: maj 2018).
- Zbirka Vekoslava Kramariča, objavljeno na <https://www.etno-muzej.si/en/digitalne-zbirke/vekoslav-kramaric/f0038137> (dostop: avgust 2019).
- Wehrmannschaft of StHB. <https://forum.axishistory.com/viewtopic.php?t=197593> (dostop: maj 2019).
- Google maps: zračna razdalja med Rogaško Slatino in Beogradom. <https://www.google.com/maps> (dostop: november 2018).
- 534-Grobišče Cvetlični hrib. http://www.geopedia.si/#T3737_F7387:534_x550030_y121170_s15_b2 (dostop: avgust 2019).

- 533-Sovinčev graben.
http://www.geopedia.si/#T3737_F7387:533_x552294_y120238_s13_b2
(dostop: avgust 2019).
- 257-Grobišče pod komunalno deponijo.
http://www.geopedia.si/#T3737_F7387:257_x552294_y120238_s13_b2
(dostop: avgust 2019).
- Directive No. 25-26. <http://der-fuehrer.org/reden/english/wardirectives/25.html>
(dostop: september 2019).
- S Poglavnikom na povlačenju. <https://otporas.com/s-poglavnikom-povlacenju/>
(dostop: september 2019, zadnjič dopolnjeno 4. julija 2017).

21.6.3 Monografije in druge publikacije na spletu

- Čedomir Stanojlovič. http://www.sistory.si/cdn/publikacije/37001-38000/37934/proslava_20_letnice_Jugoslavije.pdf (dostop: maj 2018).
- Houlihan, Thomas L. *Kriegsprache: Glossary of World War II German Military- and Period-Specific Words, Phrases and Abbreviations for Historians, Researchers and Hobbyists*. Michigan: Maps at War, 2009.
https://books.google.si/books?id=19YkAwAAQBAJ&pg=PT54&lpg=PT54&dq=Feld+Ers.+Btl&source=bl&ots=WzB5VdoBQx&sig=ACfU3U0xymFAe75gUrS7asDUeG9vVOBZjg&hl=sl&sa=X&ved=2ahUKEwj8_OGwmcjjAhVQ1qYKHQuOC4cQ6AEwEnoECACQAQ#v=onepage&q=Feld%20Ersatz&f=false (dostop: julij 2019).
- Steirischer Heimatbund, Bundesführung. Amt Schulwesen. *Die Schulen der Untersteiermark*. <http://www.sistory.si/cdn/publikacije/20001-21000/20213/zemljevid%20sole.pdf> (dostop: avgust 2019).

22 TERENSKO DELO

- Fotografije s terena: Daniel Siter
- Terensko iskanje vojnih ostalin (kovanci, oficirske značke in broške, eksplozivni predmeti, naboji, tulci, žica itn.) z uporabo detektorja kovin na širšem območju Rogaške Slatine v letih 2017-2019: Daniel Siter, Renato Markač, Tadej Poš, Sašo Kovačič.
- LIDAR posnetki (Laser Imaging Detection and Ranging / lasersko snemanje, zaznavanje in merjenje razdalj), Agencija Republike Slovenije za okolje.